

**KUR'ÂN-I KERÎM'DE ÜSTÜNLÜK
OLGUSU**

Cumhur DEMİREL

Doktora Tezi

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

2015

Her Hakkı Saklıdır

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Cumhur DEMİREL

KUR'ÂN-I KERÎM'DE ÜSTÜNLÜK OLGUSU

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE**

ERZURUM-2015

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

04/12/2015

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "KUR'ÂN-I KERİMDE ÜSTÜNLÜK OLGUSU" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporunun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporunun tamamı her yerden erişime açılabilir.

04/12/2015

Cumhur DEMİREL

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE danışmanlığında, Cumhur DEMİREL tarafından hazırlanan bu çalışma 04 / 12 / 2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Temel İslam Bilimleri/Tefsir Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Şadi EREN

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Şehmus DEMİR

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Hasan YILMAZ

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 04 / 12 / 2015

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

F-84/00/22.02.2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR	VIII
ÖNSÖZ.....	IX

GİRİŞ

I. KONU VE ÖNEMİ.....	1
II. AMAÇ ve YÖNTEM	2
III. KAYNAKLAR.....	3
IV. TEVRAT ve İNCİL'DE ÜSTÜNLÜK OLGUSU	4
V. KUR'ÂN'DA İLÂHÎ İMTİHÂN-ÜSTÜNLÜK İLİŞKİSİ	10
VI. KUR'ÂN-I KERÎM'İN ÜSTÜNLÜĞÜ İFÂDE EDERKEN KULLANDIĞI LAFIZ, KALIP ve ÜSLUPLAR.....	13
A. “Fadl” Kökünden Türeyen fiiller	13
B. Allah’ın (c.c.) Seçmeye Yönelik İrâdesini İfâde Eden Fiiller	14
C. Üstünlük Anlamına Gelen Diğer Lafızlar	14
D. İsm-i Tafdil.....	15
1. İsm-i Tafdilin Kullanım Kuralları	15
2. Kur’ân-ı Kerîm’in İsm-i Tafdil Kalıbında Kullandığı Kelimeler.....	15
2. “Hayr” Lafzı	16
E. Üstünlük İfâde Eden Üsluplar.....	17

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERÎM'DE ÜSTÜNLÜĞÜN BELİRLİ LAFIZ ve KALIPLARLA

İFÂDE EDİLİŞİ

1.1.ÜSTÜNLÜĞÜN “FADL” KÖKÜNDEN TÜREYEN FİİLLERLE İFÂDE

EDİLİŞİ.....	18
1.1.1. İnsanın Diğer Mahlûkâta Üstünlüğü	18
1.1.1.1. İnsanın “Ahsen-i Takvîm”de Yaratılmış Olması.....	19

1.1.1.2. Hz. Âdem'e (a.s.) İsimlerin Öğretilmesi ve Meleklerle O'na Secde Etmelerinin Emredilmesi	22
1.1.2. Peygamberlerin Birbirlerine Üstünlüğü	24
1.1.2.1. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Hâtemü'n-Nebî Olması ve Tüm İnsanlığa Gönderilmesi Hasebiyle Üstünlüğü	28
1.1.2.2. Ulu'l-Azm Peygamberlerin Diğerlerine Üstünlüğü	31
1.1. 3. Mücâhidûn'un Kâidûn'a Üstünlüğü	32
1.1. 4. İsrâiloğullarının Âlemlere Üstün Kılınması	33
1.1. 5. İnsanların Rızık Bakımından Birbirlerine Üstünlüğü	36
1.2. ÜSTÜNLÜĞÜN İSM-İ TAFDİL VEZNİ KULLANILARAK İFÂDE EDİLİŞİ.....	39
1.2.1. Amelerde Üstünlük	39
1.2.1.1. Gizli Verilen Sadakanın Açıkta Verilenden Hayırlı Olması	39
1.2.1.2. Müttakîlerin Üstünlüğü.....	41
1.2.1.3. Mekke'nin Fethinin Ashâb-ı Kirâmın Birbirlerine Üstünlüğüne Etkisi ...	44
1.2.1.4. Hacc-ı Ekber'in Üstünlüğü	45
1.2.1.5. "Sulh"un Daha Hayırlı Olması	47
1.2.2. Yusuf (a.s.) Kıssasının "Ahsenü'l-Kasas" Olması.....	51
1.2.3. Müminlerin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) Kendilerinden Daha Fazla Kıymet Vermeleri.....	52
1.2.4. "İman"dan Kaynaklanan Üstünlük.....	53
1.2.5. Kur'ân'ın Nüzülüne Zarf Olan Gecelerin Üstünlüğü.....	55
1.2.6. Âhiret Nimetlerinin Dünya Nimetlerine Üstünlüğü.....	57
1.2.7. Ümmeti Muhammed'in (s.a.s.) Diğer Ümmetlere Üstünlüğü.....	63

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA ÜSTÜNLÜĞÜN FARKLI ÜSLÜPLARLA İFÂDE EDİLİŞİ

2.1. HAYIRLI BİR AMELİN İLK FÂİLİ (EVVEL) VEYA ÖNCÜLERİNDEN (SÂBİKÛN) OLMANIN ÜSTÜNLÜĞE ETKİSİ	65
2.1.1. Hz. Muhammed'in "Evvele'l-Müslimîn" Olması	65
2.1.2. Muhâcirlerden ve Ensârdan "es-Sâbikûne'l-Evvelûn"un Diğerlerine Üstünlüğü	67

2.1.3. Hz. Mûsâ (a.s.) Karşısında Mağlup Olan Sihirbazların “İlk İnananlar” Olmaları Hasebiyle Bağışlanacaklarını Ümit Etmeleri	71
2.1.4. “Sâbikûn”un “Ashâb-ı Meymene”ye Üstünlüğü.....	72
2.2. AYRICA ZİKREDİLMENİN ÜSTÜNLÜK SEBEBİ OLUP-OLAMAYACAĞI MESELESİ.....	74
2.2.1. “Cebrâil” Olarak Yorumlanan “Rûh”un Diğer Meleklerle Üstünlüğü.....	74
2.2.2. “Salâtül-Vustâ”nın Üstünlüğü.....	76
2.3. ÜSTÜNLÜĞÜN KARŞILAŞTIRMA YOLUYLA İFÂDE EDİLMESİ.....	80
2.4. ÜSTÜNLÜĞÜN MESELLER YOLUYLA İFÂDE EDİLMESİ	86
2.5. KUR’ÂN-I KERİM’İN SON KİTAP OLMASI VE İLÂHÎ KORUMA ALTINDA OLMASI HASEBİYLE ÖNCEKİ KİTAPLARA ÜSTÜNLÜĞÜ	91
2.6. SEÇİLMİŞLİKLE (İSTİFÂ) KAZANILAN ÜSTÜNLÜK.....	96
2.7. EZVÂC-I TÂHİRÂTIN DİĞER MÜMİNE HANIMLARA ÜSTÜNLÜĞÜ ..	98
2.7.1. Mükâfât ve Ukûbât Yönü ile Diğer Hanımlardan Farklı Olmaları	99
2.7.2. Müminlerin Anneleri Olmaları.....	101
2.8. İLMİN ÜSTÜNLÜĞE ETKİSİ.....	102
2.8.1. Tâlût’un Hükümdar Tayin Edilmesinde İlim Sahibi Olmasının Tesiri.....	105
2.9. HARAM AYLARIN DİĞER AYLARA ÜSTÜNLÜĞÜ	107
2.10. CUMA NAMAZININ DİĞER NAMAZLARA ÜSTÜNLÜĞÜ.....	110
2.11. EHLİ KİTÂB’IN BİRBİRLERİNE ÜSTÜNLÜĞÜ	112
2.12. “ÜMMÜ’L-KURÂ” OLMASI HASEBİYLE “MEKKE”NİN DİĞER ŞEHİRLERE ÜSTÜNLÜĞÜ	115
2.13. MESCİD-İ HARAM’IN DİĞER MESCİTLERE ÜSTÜNLÜĞÜ.....	123

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE BAZI ÜSTÜNLÜK ALGILARI

3.2. KUR’ÂN’DA YER ALAN KARAKTERLERİN ÜSTÜNLÜĞE DÂİR BAZI ALGILARI	127
3.2. 1. Üstünlük Algısına Götüren Sebepler.....	127
3.2.2. “Kibir” Kaynaklı Üstünlük Algısı.....	130
3.2.2.1. Şeytan’ın Hz. Âdem’e (a.s.) Üstünlük İddiâsı.....	132
3.2.2.2. Firavun’un Üstünlük İddiâsı	135

3.2.2.3. Sayıca Çok Olmanın Üstünlük Sebebi Olduğu Algısı.....	139
3. 2. 3. Şirk İçerikli Üstünlük Algısı	141
3.2.3.1. Müşriklerin Putlara Dâir Algıları.....	142
3.2.3.2. Müşriklerin Bazı Gök Cisimlerine Dâir Algıları.....	162
3.2.3.3. Müşriklerin Meleklerle Dâir Algıları.....	164
3.2.3.4. Müşriklerin Cinlere Dâir Algıları	168
3.2.3.5. Ehl-i Kitâb'ın Peygamberlerden Bazılarına ve Din Adamlarına Dâir Algıları.....	171
3.2.4. Ameller Hususunda Bazı Üstünlük Algıları.....	175
3.3. KUR'ÂN YORUMUNDA ÜSTÜNLÜĞE DÂİR BAZI ALGILAR.....	177
3.3.1. Nisâ Sûresi 25. Âyet Bağlamında Evlenmeyip İbâdetle Meşgul Olmanın Nikahtan Hayırlı Olduğunun Düşünülmesi.....	177
3.3.2. Şûrâ Sûresi 23. Âyetin “Ehli Beyt” Hakkında Olduğuna Dâir Yorumlar	179
3.3.3. Fetih Sûresi 29. Âyet ile İlgili Yorumlar Çerçevesinde Hulefâ-i Râşidîn Arasındaki Üstünlük Sıralaması.....	182
3.3.4. “Üstünlük” Olgusu Açısından Erkek-Kadın	185
3.3.4.1. Erkeklerin Kadınlar Üzerine “Kavvâm” Olmaları	188
3.3.4.2. Şâhitlikte İki Kadının Bir Erkeğe Denk Olması	189
3.3.4.3. Teaddüd-i Zevcât Meselesi.....	191
3.3.4.4. Boşama Yetkisinin Erkeğe Âit Olması.....	193
3.3.4.5. Mîras Hisseleri Bakımından Erkek-Kadın.....	195
3.3.4.6. Peygamberlerin Erkeklerden Gönderilmesi.....	197
3.3.5. Âyet ve Sûreler arası üstünlük	198
SONUÇ.....	202
BİBLİYOGRAFYA	206
ÖZGEÇMİŞ.....	216

ÖZET
DOKTORA TEZİ
KUR'ÂN-I KERÎM'DE ÜSTÜNLÜK OLGUSU

Cumhur DEMİREL

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

2015, 216 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

Prof. Dr. Şâdi EREN

Prof. Dr. Şehmus DEMİR

Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU

Doç. Dr. Hasan YILMAZ

Kur'ân-ı Kerîm'in üstünlüğü ifade etmek için kullandığı kelimelerin başında "fadl" kökünden türeyen fiiller gelmektedir. Kur'ân'ın bu amaçla kullandığı kalıp "ism-i tafdil"dir. Bunların dışında Kur'ân'ın üstünlüğü ifade etmek için kullandığı farklı yöntemler de mevcuttur.

Kur'ân tüm kemâl vasıfların Allah'a (c.c.) âit olduğunu ifade etmekle beraber mahlûkât içerisinde üstünlüğe dâir bir hiyerarşinin var olduğuna işaret etmektedir. Yaratılmışların en üstünü "insan" olup insanlığın zirvesinde ise Peygamberler, hâssaten de sonuncuları olan Hz. Muhammed (s.a.s.) bulunmaktadır.

Peygamberlerin (a.s.) dışındaki insanlar arasına üstünlük kriteri olarak "îmân", "ilim" ve "takvâ" olguları koyulmuştur. İnsanların üstünlük sebebi olarak kabul ettikleri soy, millet, renk, dil vs. olgular hakîkatte insanın menfaatine olan farklı amaçlara hizmet etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Üstünlük, İnsan, Peygamber.

ABSTRACT

Ph. D. DISSERTATION

THE SUPERIORITY PHENOMENON in THE HOLY QURAN

Cumhur DEMİREL

Advisor: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

2015, Page: 216

Jury: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

Prof. Dr. Şâdi EREN

Prof. Dr. Şehmus DEMİR

Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU

Associated Professor Hasan YILMAZ

The first of the words which the Holy Quran uses to explain the superiority are the verbs based on the root of “fadl”. In this purpose Quran uses the term ”ism-i tafdil”. Except these there are also different ways which Quran uses to explain the superiority.

Although the Quran explain that all the perfect skills refer to Allah (c.c.), it’s also mentioned that there is a hierarchy about the superiority among the creatures. The best supreme created creature is “human”, the top of all the humans are the prophets, especially Hz. Muhammed (s.a.s.) the last prophet.

Except the Prophets, there are superiority criterias named “faith”, “science” and “taqwa” among the humans. There are facts like race, nation, colour, language etc. in common belief of superiority; but in fact these only serve different purposes of human benefit.

Key Words: Quran, Superiority, Human, Prophet.

KISALTMALAR

a.s.	aleyhisselâm
bkz.	bakınız
b.	bin
c.c.	celle celâlühû
çev.	çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
D. İ. B.	Diyanet İşleri Başkanlığı
diğ.	diğerleri
EKEV	Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
Hız.	Hazreti
İFAV	Marmara Üniversitesi İlâhiyât Vakfı
k.s.	kuddise sırruh
k.v.	kerremallahü vecheh
mad.	maddesi
mad. yaz.	madde yazarı
M.s.	Milattan sonra
neşr.	neşriyât
r.a.	radıyallâhü anhü
r. anhâ	radıyallâhü anhâ
s.	sayfa
s.a.s.	sallallâhu aleyhi ve selem
Tahk.	Tahkik
T.D.V.	Türkiye Diyanet Vakfı
terc.	tercüme
tsz.	tarihsiz
vb.	ve benzeri
vs.	ve sâire
yay.	yayınları
yay. haz.	yayına hazırlayan

ÖNSÖZ

İlâhî vahye dayanan semavî dinlerin sonuncusu olan İslâm; bütün beşeriyeti hidâyete ve doğru yola davet eden, insanları ferdî ve ictimâî hayatlarında refah ve saadete kavuşturan esasları getirerek onlara, en güzel ahlâka yönelmenin yollarını öğreten ilâhî bir nizam olup, dünyayı ıslâha memur kılınan insanoğlunun daima yükselip ilerlemesini sağlayan en mükemmel dindir.

Yüce Allah, insanı en şerefli varlık olarak yaratmış, bu âlemi ve âlemdeki tüm varlıkları onun emrine âmâde kılmıştır. Kur'ân; muhâtabı olması hasebiyle "insan" konusunu, özellikle manevî vechesiyle etraflıca ele almış, insanın evrenle ve evrendeki olaylarla münâsebetleri, Kur'an'ın temel konuları arasında yer almıştır. İnsanın olduğu her yerde var olan, doğumundan vefâtına değin, hayatının tüm aşamalarında karşısına çıkan evrensel bir olgu olan din, onu her konuda yönlendirmektedir. Aklın ve bilimin insanlara yol gösterici olarak yeterli olduğunu, vahye ihtiyaç bulunmadığını veya dinin dünya hayatında yol gösterici olmaması gerektiğini iddia etmek son derece anlamsızdır. Zîrâ gözlem ve deneye dayanan pozitif bilimlerin bir takım bilgilere ulaşma hususunda yetersiz kalırlar. Bazı soruların cevabını yalnızca din verir. Dînin bu noktadaki fonksiyonelliği, var olduğu ilk günden itibâren yüce bir varlığa yönelerek, ona inanma ve sığınma ihtiyacında olan insan için büyük bir lütuftur.

İslam dîni değer yargılarının oluşumu esnasında inananlarının her hangi bir kararsızlık hali yaşamamalarını, deneme yanılma yöntemiyle kısacık hayatlarını boşa harcamamalarını hedeflemektedir. İnsanoğlu ise vahye dayanmadığı sürece yanılmakta, yanlışlara düşmektedir. Vahiyden uzaklaştığı nispette fesat artarak, yeryüzüne zulüm ve adaletsizlik, hâkim olmaktadır. Kur'ân insanlara vahyî ölçütler sunmayı, hayata bizatihi bu ölçütlerle bakmayı, pratiğe bu ölçütlerin kaynaklık etmesini sağlamayı amaçlamaktadır.

İlâhî vahyi benimsemiş insanlar arasında çözümlenin, fesadın ve zulmün artmasındaki etkenlerden biri de onların "üstünlük" hususunda farklı algılara sâhip olmalarıdır. Bu menfî gidişi müspete dönüştürmenin yegâne formülü ise mevcut algıların Kur'ânî ölçütler ekseninde tashih edilmesi, topluma doğru bilginin sunulmasıdır.

Bu çalışma Kur'ân'ın "üstünlük" olgusuna yaklaşımı, bu olguyu ele alış üslubu ve bu konuda nasıl bir hiyerarşi belirlediği husûslarında bazı tespitlerde bulunma amacını taşımaktadır. Giriş ve üç bölümden oluşan çalışmamızın bölümlerini belirleyen unsur, Kur'ân'ın bu olguyu ele alırken kullandığı üslup olup, giriş bölümünde, çalışmamızın konusunu, önemini, metodunu, amacını, çalışmamızda istifade ettiğimiz kaynakları, Kur'ân dışındaki semâvî kitaplardaki üstünlük algısını, ilâhî imtihan-üstünlük ilişkisini, ve Kur'ân'ın üstünlüğü ifâde ederken kullandığı lafız, kalıp ve üslupları ortaya koymaya gayret ettik. Birinci bölümde konunun bizzât üstünlük ifâde eden lafız ve kalıplar kullanılarak sunulduğu örneklere yer verdik. İkinci bölümde konunun muhtelif üsluplar kullanılarak ifâde edildiği örnekleri incelemeye çalıştık. Üçüncü bölümde ise Kur'ân'da yer alan bazı karakterlerin ve Kur'ân'ı yorumlayanların bazı problemleri üstünlük algılarını ortaya koymaya çalıştık. Hazırlanış gâyesi İslama hizmet olan ve rızâ-i Bârî'ye ulaşmamıza vesîle olacağını umduğumuz bu tezimizin sonuç bölümünde ise, çalışmamız netîcesinde ulaştığımız nihâî kanaatimizi sunmaya çalıştık.

Son olarak yüksek öğrenimim boyunca bilgi, tecrübe ve yönlendirmeleri ile bana ışık tutan, çalışmamın neticelendirilmesi hususunda desteklerini esirgemeyen kıymetli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE'ye teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Erzurum-2015

Cumhur DEMİREL

GİRİŞ

I. KONU VE ÖNEMİ

Kur'ân-ı Kerîm insanın yaratıcısıyla, diğer insanlarla ve eşya ile olan ilişkilerini ele almakla birlikte, bu ilişkiler hususunda insanlara yol gösteren temel ilkeleri ihtiva etmektedir. İnsan sınırlı bir varlık olup her ne kadar çevresinde meydana gelen hadiseleri anlayabilse de, varlık âlemini bütünüyle kavrama gücüne sahip değildir. Dehşete düşüren büyüklüğü karşısında kâinâtın nasıl yaratıldığını, insanın bu evren içindeki konumunu ve amacını sırf doğasında yer alan kabiliyetleriyle kavraması oldukça zordur. Kur'ân'ın verdiği birçok bilgiyi insanın kendi aklıyla ve modern bilimin verileriyle elde etmesi mümkün değildir. İnsanoğlu Kur'ân sayesinde Yüce Yaratıcı'sının kudretini, evsâfını, kâinattaki mutlak otoritesini idrâk edip dünya ve ahiret saadetine erebilir. Kendisini, çevresini ve kendisini anlamlandıran aşkın hakikatleri konumlandırırken nasıl bir yol izleyeceğini ilahi vahyin rehberliğinde belirler.

İnsanoğlu etkileşimde bulunduğu varlıkların hangilerinin daha yüksek fazîlete sahip olduğunu idrâk etme konusunda; akıl ve irâde sahibi olması hasebiyle potansiyel açıdan diğer varlıklardan daha donanımlı olmasına rağmen; Kur'ân-ı Kerîm'in rehberliğine ihtiyaç duyar. Zîrâ salt akılla düşünen insan, varlık âlemini tek bir ölçü ile değerlendirerek kendi bakış açısına ve arzularına uymayan her şeyi “bayağı” olarak niteleme, uyanları ise yüceltme temâyülündedir.

Üstünlük, “benzerlerine göre daha yüksek bir konumda olma” durumu olup, Allah katında maddî-manevî bakımdan daha üstün olan şahıslar ve olguların bilinmesi dîni içselleştirme çabasındaki bireyin etkileşimde bulunduğu varlıklar ile tutarlı ve düzeyli bir münasebet içerisinde bulunmasında mühim bir etkidir. Ameller bağlamında düşünüldüğünde ise hangi amellerin daha üstün olduğunu bilmenin Allah'ı daha çok râzı etme hususunda ne derece tesirli olacağı âşikârdır. Bu sebeple Allah'ın “üstünlük” olgusunu insanlığa sunarken, nasıl bir üslup ve hiyerarşi benimsediğinin ortaya konulmasının insanlık için önemli bir hizmet olacağını, bireyin olduğu kadar toplumun da gelişmesine katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Bizi “Kur'ân-ı Kerîm'de Üstünlük Olgusu”nu araştırdığımız bu tezi hazırlamaya sevk eden diğer bir âmil ise bu konuda çeşitli görüşlerin ileri sürülmüş olmasıdır. Çalışmamız esnâsında da yeri geldikçe atıfta bulunduğumuz bu görüşler içerisinde

isâbetli olduğunu düşündüklerimizi, delillerini ve kendi yorumlarımızı zikretmek suretiyle desteklemeye çalıştık. Problemlili olduğu kanaatine sâhip olduğumuz görüşleri de, görüş sâhiplerinin iddiâlarını dayandırdıkları deliller ve kendi delillerimiz ekseninde değerlendirerek neticeye ulaşmaya gayret ettik.

II. AMAÇ ve YÖNTEM

İslam dîninini temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasına yönelik çalışmalar vahyin nâzil olduğu dönemden bu yana kesintisiz olarak devam etmektedir. Günümüzde de Kur'an-ı Kerim'de yer alan kavram ve olgular hakkında, tefsir alanıyla ilgilenenlerin ciddi çalışmalar ortaya koyduklarına şahit olmaktayız. Araştırdığımız konu Kur'an-ı Kerim'de çok geniş bir alanı içermesi hasebiyle bu olguyu Kur'ân'ın bütünlüğü çerçevesinde ortaya koymanın tefsir sahasında kayda değer bir çalışma olacağı ve Kur'an üzerinde çalışma yapan araştırmacılara farklı bir perspektif verebileceği kanaatindeyiz. Kur'an'ın eşsiz üslubunu anlama yolunda birer merhale olduğuna inandığımız bu nevi çalışmaların O'nun daha sağlıklı anlaşılmasına hizmet edeceğini düşünmekteyiz.

“Üstünlük”ten kastımız “Allah nezdindeki kıymet” olup, araştırmamızda Kur'ân-ı Kerim'de üstünlüğün ifâde ediliş şekilleri örnekler ekseninde ortaya konulmaya çalışılarak, söz konusu örneklerde üstünlüğün maddî-manevî ifâdelerinden hareketle İslâm dîninini bu olguya bakışı hakkında tespitlerde bulunmak hedeflenmiştir.

Elimizden geldiğince objektif olmaya ve özgün olmasına özen gösterdiğimiz araştırmamızın “Kur'ân-ı Kerim'de üstünlük olgusu” ile sınırlı olması hasebiyle çalışmamızda öncelikli olarak Kur'ân-ı Kerim eksenli bir okuma, ilgili âyetleri sınıflandırma ve değerlendirme yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda konumuzla doğrudan ya da dolaylı yönden ilişkili literatür incelemesine de sıkça başvurulmuş, klasik ve çağdaş dönem müfessirlerinin konumuzla ilgili âyetler çerçevesinde yapmış oldukları yorumlardan da istifâde edilmeye çalışılmıştır. Araştıracığımız olgu hakkında detaylı bilgilere ve doğru sonuca ulaşabilmemiz açısından çalışmamız esnâsında Kur'an'ın tefsiri mâhiyetindeki hadislerden de yararlanılmıştır.

III. KAYNAKLAR

Başlıca kaynağımız Kur'ân-ı Kerîm olmakla beraber konumuzla alakalı âyetlerde geçen bazı kavramları değerlendirirken bu kavramların ele alındığı İsfehânî'nin *Müfredât*'ı, İbn-i Manzûr'un *Lisânü'l-Arab*'ı gibi eserlerden istifâde edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca belli başlı tefsir kaynaklarında bu kavramların nasıl değerlendirildiğine de değinilmeye gayret edilmiştir. Konuyla ilgili âyetleri tahlil ederken aşağıda kısaca tanıttığımız müfessirler ve eserleri kaynak edinilmiş, ele aldığımız âyet ibâdet içerikli ise o konunun ele alındığı ibâdetle ilgili eserlere; akâid içerikli ise akâidle ilgili eserlere; ahlak içerikli ise ahlakla ilgili eserlere müracaat edilmiştir. Yeri geldikçe hadis kaynaklarından Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin sahihlerine, ulûmu'l-kur'ân eserlerinden Bedreddîn ez-Zerkeşî'nin *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Celâleddîn es-Suyûtî'nin *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, ve Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî'nin *Menâhilü'l-İrfân* adlı eserlerine mürâcaat edilmiştir.

Kaynak olarak seçtiğimiz tefsirlerden ilki yakın dönemde yaşamış bir müfessir ve İslam mütefekkiri olarak niteleyebileceğimiz Seyyid Kutub'a âit *fî Zılâli'l-Kur'ân*'dır. Günümüz İslam dünyasında en fazla şöhrete mazhar olan tefsirlerden olan bu eser edebî ve ictimâî tefsir ekolü kapsamında değerlendirilmiştir. Müellif bu eserinde Kur'an-ı Kerim'in yol gösterici vasfından hareketle toplumda salâhı ve mutluluğu temin etmeyi, toplumu Kur'an ile doğru istikamete yönlendirmeyi hedeflemiştir.

Diğer bir kaynak tefsirimiz ise Ebu'l-Alâ el-Mevdûdî'nin *Tefhîmü'l-Kur'ân*'ıdır. Müellif bu eserinde âyetlerin günümüze yansımalarını önceleyerek, güncel yorum ve örnekler ile okuyucuya bilgiyi daha anlaşılır şekilde takdim etmeye gayret etmiş, içinde yaşanan dönemin sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel sorunlarına çözümler aramış, çok yönlü bir tefsir çalışması olan bu eserde hukuk, tarih, dinler tarihi, akaid, siyer, sosyoloji ve siyaset bilgilerini harmanlamıştır.

Âyetleri akâid, kelâm, felsefe, nahiv ve belağat gibi birçok ilim dalı açısından ele alan geniş hacimli bir dirâyet tefsiri olarak tanınan, *et-Tefsîru'l-Kebîr* ismiyle meşhur olmuş, Fahreddin er-Râzî 'ye ait *Mefâtihu'l-Ğayb* adlı eser ve tefsirinde âyetleri kıraat ve dilbilgisine göre tahlil eden, şiirle istişhâda çokça yer veren, kendisinden önce yazılmış tefsirlere de sıkça değinen ve birçok dirâyet unsurunu da ihtiva eden

Kurtûbî'nin *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mübeyyin limâ Tedammehû mine's-Sünne ve Âyi'l-Furkân* adlı tefsîri de tezimizde kaynakları arasındadır.

Yine Hz. Peygamberden nakledilen açıklamaları, sahabe, tâbiîn ve etba-ı tâbiîn müfessirlerinin görüşlerini senetleriyle beraber nakleden ve bu yönüyle âdetâ bir tefsir ansiklopedisi olan, içerdiği rivâyetlerin çokluğuna rağmen dirayet unsurlarını da ihtiva eden ve kendisinden sonraki müfessirler için de önemli bir kaynak olan, Taberî'ye âit *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân* ve yakın tarihte Türkçe yazılmış müstesna bir tefsir olan Elmalılı'ya âit "Hak Dîni Kur'ân Dili" adlı eserler de tezimizde sık sık istifâde ettiğimiz kaynaklardır.

IV. TEVRAT ve İNCİL'DE ÜSTÜNLÜK OLGUSU

Son Semâvî kitap olan Kur'ân-ı Kerîm, muhâliflerinin tüm teşebbüslerine rağmen bir kelimesi bile değiştirilmeden günümüze ulaşmıştır. Beşer iradesinin üstündeki bir güç tarafından tahrif olmaktan korunan Kur'ân¹, kendisi dışındaki kitapların korunma hususunda, gönderildikleri toplumlara havale edildiklerini vurgulamıştır.² O toplumlar da bu kitapları bir takım değişikliklere uğratmışlardır.³

Söz konusu kitaplardan biri olan Tevrat vahye dayandırılan geleneksel sırasıyla Tekvîn (Bereşit), Çıkış (Şemot), Levililer (Vayikra), Sayılar (Bemidbar) ve Tesniye (Dıvarim) olmak üzere beş kitaptan oluşmaktadır. Bu kitaplarda yaratılıştan Hz. Mûsâ'nın vefatına kadar geçen süreçte cereyan eden hâdiseler kronolojik sırayla anlatılmakta, dinî, hukukî ve ahlâkî hükümler ayrıntılı olarak verilmektedir. Kur'an'da Tevrat'ın zikrolunduğu âyetlerden onun İsrâiloğulları'na indirilen bir kitap olduğu anlaşılmalı birlikte hangi peygambere gönderildiği meselesi açık değildir. İncil'in Hz. İsa'ya⁴, Zebûr'un Hz. Dâvûd'a⁵ vahyedildiği belirtilirken, Tevrat'ın vahyedildiği peygamberin ismi zikredilmemiştir. Müfessirlerin hemen hiçbiri bu konu üzerinde durmamıştır. Müfessirler muhtelif âyetlerde Hz. Mûsâ'ya verildiği belirtilen kitabı⁶,

¹ 15. Hicr: 9.

² 5. Mâide: 44.

³ Kurtubî, Muhammed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân* I-XXII, (2. Baskı), Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1996, VII-VIII, 228. IX-X, 10.

⁴ 5. Mâide: 46; 57. Hadîd: 27.

⁵ 17. İsrâ: 55.

⁶ 2. Bakara: 53, 87; 6. En'âm: 154; 11. Hûd: 17, 110; 17. İsrâ: 2; 23. Müminûn: 49; 25. Furkân: 35; 28. Kasas: 43; 32. Secde: 23; 37. Sâffât: 117; 41. Fussilet: 45; 46. Ahkâf: 12.

suhufu⁷, elvâhi⁸ ve furkânî⁹ Tevrat olarak yorumlamıştır¹⁰ Bununla birlikte Tevrat'ın Hz. Mûsâ'ya verilmiş bir kitap olduğu hadislerde açıkça belirtilmektedir.¹¹

İslâm'ın zuhûruyla birlikte, Yahûdîlerin ellerinde bulunan ve İslâm'a göre muharref kabûl edilen Tevrat nüshaları hakkında Resûl-i Ekrem müslümanları uyarılmış, yahudilerin bu kitaplardan verdikleri bilgileri ne doğrulamalarını ne de reddetmelerini, sadece, "Allah'a ve O'nun indirdiklerine iman ettik" demelerini öğütlemiştir.¹²

İslâm'ın Yahudiliğe ve Yahudilere yönelik birçok tesbiti ve değerlendirmesi olup Kur'an'da İsrâiloğulları'nın tarihinden, inançlarından, ahlâkî davranışlarından, sosyal ilişkilerinden ve müslümanlara karşı hareketlerinden bahsedilmiştir. Ayrıca Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları'yla ilgili kıssalara diğer peygamber ve kavimlerle ilgili kıssalardan daha çok değinilmiştir. Allah'ın birliğine iman dinin esası kabul eden yahudiler İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren müslümanlarla komşu olmuşlardır. Medine döneminde Müslümanlarla olan ilişkileri Kur'an'a yansımış, bu ilişkiler müslümanların onlar hakkındaki değerlendirmelerinde önemli rol oynamıştır.¹³ Muhtelif Kur'ân âyetleri İsrâiloğullarının bazı peygamberlere inanıp bazılarına inanmadıklarından¹⁴, Allah'a ve meleklerine düşmanlık yaptıklarından¹⁵, Hıristiyanların İsa'yı Allah'ın oğlu kabul ettikleri gibi Yahudilerin de Üzeyir'in Allah'ın oğlu olduğunu söylediklerinden¹⁶, bazı peygamberleri öldürdüklerinden¹⁷, kutsal kitaplarını asıl şekliyle koruyamadıklarından ve onu tahrif ettiklerinden¹⁸, ahidlerini bozmuş ve bunu alışkanlık haline getirmiş olduklarından¹⁹, lanetlendiklerinden²⁰ ve cehennem gibi hususlarla ilgili alaycı tavırlarından²¹ bahsetmektedir.

⁷ 53. Necm: 36; 87. A'lâ: 19.

⁸ 7. A'râf: 145, 150, 154.

⁹ 2. Bakara: 53; 21. Enbiyâ: 48.

¹⁰ Bâki Adam, "Tevrat", *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 2012, XLI, 41, 44.

¹¹ Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahih* I-XV, Tevhîd, 19, (1. Baskı), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2011, XIV, 448.

¹² Buhârî, Tevhîd, 51, XIV, 709, 710.

¹³ Ömer Faruk Harman, "Yahudilik", *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 2013, XLIII, 221.

¹⁴ 4. Nisâ: 150, 151.

¹⁵ 2. Bakara: 97, 98.

¹⁶ 9. Tevbe: 30, 31.

¹⁷ 2. Bakara: 61.

¹⁸ 2. Bakara: 75.

¹⁹ 2. Bakara: 100.

²⁰ 5. Mâide: 13,64.

²¹ 2. Bakara: 80.

Yahudilikte din ile ırk iç içe girmiş, bunları birbirinden ayırmak zorlaşmıştır. Kutsal kitaplarında yer aldığı üzere onlar kendilerini dünya milletleri arasından seçilmiş bir ırk, olarak görmektedirler.²² İsrâiloğulları'na Kur'ân'da bu kadar geniş yer verilmiş olmasının sebeplerinden birinin onların bu iddialarına açıklık getirme zarureti olduğu düşünülebilir. Her ne kadar Yahudiliğin iman esasları arasında yer almasa da Yahudiler, kendilerinin ayrıcalıklı bir kavim olduklarına inanmaktadır. Onlara göre "İsrâil" kavramı Tanrı'nın seçip ahidleştiği kutsal topluluk anlamında İsrâiloğulları kavmini ifade etmektedir. Tevrat'ın muhtelif bölümlerinde geçtiği üzere²³ İsrâil kavminin kutsallık vasfı kazanması Tanrı'nın kendilerini seçmesi ve ahidleşmesiyle ortaya çıkmıştır.²⁴ Bütün kâinatı yaratan İsrâil Tanrısı İsrâil'e ahid bağıyla bağlıdır, O'nun kutsallığı, hükmü ve himayesi özellikle İsrâil üzerinde tecelli etmektedir.²⁵ Seçilmişliğin sebebi olarak Tanrı'nın İbrânî atalarına verdiği söz ve onlara olan sevgisinin²⁶ yanısıra İbrânî atalarının ve İsrâil kavminin taşıdığı özellikler ve meziyetler gösterilmektedir. İsrâil'in en büyük meziyeti, diğer milletlere de önerildiği halde bütün insanlık içinde sadece İsrâil'in Tevrat'ı kabul etmesidir. Tanrı İsrâil'i, kâinatın ve yaratılışın ölçüsü ya da modeli gibi görülen Tevrat'ı alıp kabul etmesinden dolayı diğer milletlerden ayırıp kendine has kavim yapmış, kendi ismini ve şanını İsrâil kavmine bağlamıştır.

Modern Yahudi düşüncesinde seçilmişlik inancı diğer esaslara nazaran hem daha çok tartışılmış hem de kırılmaya uğramıştır. Zira Yahudi aydınlanmasıyla beraber seçilmişlik doktrini, bazı yorumcularca "Tanrı tarafından seçilen kavim" yerine "Tanrı'yı seçen kavim" ifâdesi etrafında da tartışılmış ve bu doğrultuda yeniden yorumlanmıştır.²⁷ Ancak günümüz Yahûdi toplumunun ırkçı söylem ve icraatleri onların ekserisinin hâlen "seçilmişlik" inancında ısrâr ettiklerini göstermektedir. İslam açısından ise "İsrailoğulları'nın seçilmişliği" geçmişte, bir takım özel şartlar

²² Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ankara 1997, s. 205.

²³ Çalışmamızda Tevrat ve İncillerden yapılan alıntılar için bkz. *Kitâb-ı Mukaddes*, Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1985.

²⁴ Tesniye, 7/6.

²⁵ Levililer, 11/45.

²⁶ Tesniye, 4/37; 7/8; 9/5-7.

²⁷ Harman, "Yahudilik", *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 2013, XLIII, 206, 207, 221.

doğrultusunda vuku bulup nihâyete ermiş bir olgu²⁸ olup, günümüzde devâm etmediği âşikârdır.

Tevrat'ta, yaratılış meselesi özel bir konum ihrâz etmekte olup müstakil bir bölüm bu konuya hasredilmiştir. Yahûdîlerin kutsal kitabında insanın yaratılışı şöyle anlatılmaktadır:

“Ve Allah dedi: Suretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım; ve denizin balıklarına, ve göklerin kuşlarına, ve sığırlara, ve bütün yeryüzüne, ve yerde sürünen her şeye hâkim olsun. Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı, onu Allah'ın suretinde yarattı; onları erkek ve dişi olarak yarattı”²⁹

Bu ifâde ile insanoğlunun diğer mahlûkâta üstünlüğü vurgulanmakta, ona Kur'ân-ı Kerîm'in verdiği halîfelik³⁰ vasfına benzer bir rol verilmektedir.

Tevrat'ta yer alan diğer bir husus ise Kadın ve erkeğin statülerine yönelik ifâdelerdir. Kadının yaratılışıyla ilgili iki kıssadan ilkinde göre kadın erkeğe eşit olup her ikisi de Tanrı'nın sûretinde yaratılmıştır.³¹ İkinci kıssaya göre ise³² kadın, erkeğin kaburga kemiğinden ve onun yalnızlığını gidermek için yaratılmıştır.³³ Bu durum onların aynı bütünü parçaları olmaları dolayısıyla birbirlerine bağlanmalarını³⁴, parça bütüne tâbi olduğu gibi kadının erkeğe tâbi olmasını gerektirmektedir. Kadının yasak meyveyi yemesi ve eşine de yedirmesi sebebiyle, bu tâbi oluş daha da ön plana çıkmıştır. Emre itaatsizliği yüzünden kadın cezalandırılmış ve ona, zahmetinin daha da çoğaltılacağı, ağrı ile evlât doğuracağı, arzusunun kocasına karşı olacağı ve kocasının da kendisine hâkim olacağı bildirilmiştir. Kitâb-ı Mukaddes geleneğinde erkek kadının efendisidir.³⁵

Diğer bir husus ise yahûdilikte kadının, bazı hallerde miras hakkının bulunmamasıdır. Tevrat'ta, oğlun sağ olduğu durumlarda kızın miras alamayacağı

²⁸Salime Leyla Gürkan, “Kur'an'a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları'nın Seçilmişliği Meselesi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 13, 2005, s. 61.

²⁹ Tekvîn, 1/26.

³⁰ 2. Bakara: 30.

³¹ Tekvîn, 1/26-27.

³² Tekvîn, 2/21-25.

³³ Tekvîn, 2/21-22.

³⁴ Tekvîn, 2/23-24.

³⁵Harman, “Kadın”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 2001, XXIV, 84.

hükümü³⁶ yer almaktadır. İleride de zikredileceği üzere Kur'ân-ı Kerîm'de de kadın-erkek arasında miras hususunda ayrıcalık ifâde eden hükümler bulunmakla beraber, kadın bu nimetten mahrûm bırakılmamıştır. Âile hayatında harcama sorumluluğunu erkeğe yükleyen İslâm, mirasla ilgili hükümleri de buna göre düzenlemiştir. Erkeğin, kendisi ve eşi olmak üzere aşgarî iki kişiyi geçindirmekle mükellef olması miras hisselerinde göz önünde bulundurulmuş, ona kadının iki misli hisse³⁷ belirlenmiştir.

Bazı Kur'ân âyetlerinde müşriklerin, “Cin”leri üstün varlıklar olarak algılayıp onlara tapındıklarından bahsedilmektedir.³⁸ Tevrat'ta geçen bazı ifâdelere göre Hz. Mûsâ döneminde yaşayan yahûdîlerin bir kısmı da sözü edilen varlıklarda üstünlük vehmederek onlardan yardım beklemişler, onlar için kurban kesmişlerdir.³⁹

İnsanlar tarafından tahrif edilen bir diğer semâvî kitap ise İncil'dir. Hıristiyanlık'ta vahiy anlayışı İslâmî telakkiye göre farklı olup onlar, İnciller'in kutsal ruhun ilhâmı altında kaleme alındığına inanmaktadırlar. İlâhî kelâmın bedenleşmiş hâli olduğuna inandıkları Hz. İsbâ, Allah'tan bir kitap almamış, O'nun (a.s.) vahyin müşahhas şekli olan söz ve fiilleri daha sonra kitaplaştırılarak İnciller oluşturulmuştur. İncil yazarları Hz. İsbâ'nın mesajını kutsal rûhun ilhâmıyla, fakat kendi üslûplarına göre kaleme almışlardır. Kur'ân-ı Kerîm'de İncil kelimesi on iki yerde geçmekte ve bu âyetlerin tamamında Hz. Peygamber döneminde yaşayan Hıristiyanların elinde bulunan kitabı ifade etmektedir.⁴⁰ Allah tarafından vahiy ve inzâl edildiği⁴¹, Hz. İsbâ'ya verildiği⁴², Hz. İbrâhim'den sonra indirildiği⁴³, Allah'ın (c.c.) Hz. İsbâ'ya Tevrat'la birlikte O'nu da öğrettiği⁴⁴ bildirilmektedir. Hz. İsbâ da Allah'ın kendisine kitap verdiğini ifâde etmekte olup⁴⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de İncil'in O'na ne zaman ve nasıl verildiği açıklanmamıştır. Kur'an terminolojisinde İncil, sadece bir müjde ve mesajı değil, o müjde ve mesajı ihtivâ eden kutsal kitabı da ifade etmektedir.⁴⁶

³⁶ Sayılar, 27/8.

³⁷ 4. Nisâ: 11.

³⁸ 6. En'âm: 100; 17. İsrâ: 57.

³⁹ Tensiye, 32/16-17.

⁴⁰ 7. A'râf: 157.

⁴¹ 3. Âl-i İmrân: 3, 65.

⁴² 5. Mâide: 46; 57. Hadid: 27.

⁴³ 3. Âl-i İmrân: 65.

⁴⁴ 3. Âl-i İmrân: 48; 5. Mâide: 110.

⁴⁵ 19. Meryem: 30.

⁴⁶ Harman, “İncil”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., 2000, XXII, 272, 275.

Hıristiyanların kutsal rûhun ilhâmıyla kaleme alındığına inandıkları İncil'lerde yer alan, üstünlük husûsundaki bazı ifâdeler bu metinlerdeki tahrîfin boyutlarının oldukça büyük olduğunu göstermektedir:

“Fakat İsâ onlara cevap verdi: Babam şimdiye kadar işlemektedir; ben de işliyorum. İmdi bundan dolayı Yahudiler O’nu öldürmeğe daha ziyâde çalışıyorlardı., çünkü yalnız Sebt gününü bozmakla kalmadı fakat Allah kendi babası idiğini söyliyerek kendisini Allah’a müsâvî kıldı.”⁴⁷

“İmdi İsâ onlara dedi: Dorusu ve doğrusu size derim: Size gökten ekmeği Musa vermedi, fakat size gökten gerçek ekmeği Babam veriyor.”⁴⁸

“Doğrusu Ve doğrusu size derim Bana iman eden ettiğim işleri kendisi de edecektir. Bunlardan daha büyüklerini de edecektir; Zirâ ben Baba'ya gidiyorum. Benim ismimle her ne derseniz, onu yapacağım; ta ki, Baba Oğulda taziz olunsun.”⁴⁹

“Ve İsâ vaftiz olunup hemen sudan çıktı; ve işte, gökler açıldı, ve Allah’ın Rûhunun güvercin gibi inip üzerine geldiğini gördü. Ve işte, göklerden bir ses dedi: Sevgili Oğlum budur, O'ndan razıyım.”⁵⁰

“Ve işte, onlara Mûsâ ile İlya göründüler; İsâ ile konuşuyorlardı. Ve Petrus İsâ'ya cevap verip dedi: Ya Rab, bizim için burada bulunmak iyidir. Eğer istersen, burada biri sana, biri Mûsâ'ya ve biri İlya'ya üç çardak kurayım. O henüz söylemekte iken, nurlu bir bulut onlara gölge saldı, ve işte, buluttan bir ses, “Sevgili Oğlum budur, o'ndan razıyım; o'nu dinleyin” dedi.”⁵¹

İncillerden herhangi birinde teslîse⁵² îmânı açıklayan sarfih bir bilgiye rastlanmamakla birlikte yukarıda zikrettiğimiz kabilden birçok ifâde⁵³ bu doktrinin kaynağı olarak gösterilmiştir.⁵⁴

⁴⁷ Yuhanna, 5/17, 18.

⁴⁸ Yuhanna, 6/32.

⁴⁹ Yuhanna, 14/12, 13.

⁵⁰ Matta, 3/16, 17.

⁵¹ Matta, 17/3-5.

⁵² Milâdî III-IV. yüzyıllar arasında şekillenen ve Hıristiyan akîdesinin temelini oluşturan üçlü ilâhlık anlayışı. Jacques Waardenburg, “Teslîs”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 2011, XL, 548.

⁵³ Matta, 28/19; Yuhanna, 1/1-3, 14; 17/21.

⁵⁴ Galip Atasağun, *İlâhî Dinlerde Dînî Semboller*, Sebat Matbaacılık, Konya 2002, s. 188, 189.

Kur'ân-ı Kerîm peygamberlerden bir kısmının diğerlerinden üstün kılındığını, kendisine belgeler verilen Meryem oğlu İsa'nın da sözü edilen üstün peygamberlerden olduğunu açıklamakla birlikte,⁵⁵ O ve diğer peygamberlerin birer insan olduklarını vurgulamış⁵⁶, Hz. İsa'nın beşer olduğuna dâir bazı deliller sunmuştur.⁵⁷ “Allah ancak Meryem oğlu Mesih'tir” diyenlerin kâfir olduklarını beyân eden Kur'ân⁵⁸ bunun hıristiyanların ağızlarında geveledikleri bir sözden ibâret olduğuna dikkat çekmiştir.⁵⁹ Kur'ân'da yer alan, yahûdilerin Hz. Üzeyr'in “Allah'ın oğlu”⁶⁰ olduğuna dâir iddiâları ise günümüzde onların ellerinde bulunan Tevrat metinlerinde yer almamaktadır. Müfessirler bu durumun geçmişte vuku bulmuş⁶¹ ve sona ermiş⁶² olduğunu ifade etmektedirler.

İncillerdeki kadın imajı ise Tevrat'takine nispetle oldukça müspet olup Hz. İsa sadece sözleriyle değil davranışlarıyla da kadınları yüceltmış, İncil'i yayma işine seçtiği kadınları da dâhil etmiştir. İncillerde Hz. Meryem başta olmak üzere muhtelif kadınlardan bahsedilmekte, erkekler gibi kadınların da Mesih'in doktrinine muhatap oldukları ifade edilmektedir.⁶³ Pavlus'un⁶⁴ kadınlar hakkındaki görüşleri ise genelde olumsuz olup Hıristiyan kültüründe kadının yasak meyveyi Hz. Âdem'e yedirerek onun cennetten kovulmasına, böylece insan neslinin günahkâr olmasına sebep olduğu⁶⁵ kanaati hâkimdir.

V. KUR'ÂN'DA İLÂHÎ İMTİHÂN-ÜSTÜNLÜK İLİŞKİSİ

İmtihan âlemi olan dünyada bu imtihanın öznesi konumundaki varlıklar arasında mertebe farkı olmaması düşünülemez. Zîrâ ilâhî imtihanı kazanma gâyesiyle yapılan

⁵⁵ 2. Bakara: 253.

⁵⁶ 14. İbrahim: 11.

⁵⁷ 5. Mâide: 17.

⁵⁸ 5. Mâide: 17.

⁵⁹ 9. Tevbe: 30.

⁶⁰ 9. Tevbe: 30.

⁶¹ Hayreddin Karaman ve Diğ., *Kur'ân Yolu* I-V, D. İ. B. Yayınları, Ankara 2006, II, 758.

⁶² Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Ğayb* I-XXXII, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, XV-XVI, 28.

⁶³ Matta, 14/21, 15/28; Yuhanna, 4/7-42.

⁶⁴ M.s. 5-15 yıllarında Tarsus'da Yahudi bir aileden dünyâya gelen bu şahıs Hz. İsa'nın ölümünden sonra Hıristiyanlığı kabul etmiş, yorumlarıyla günümüz Hıristiyan mezheplerinin temellerini oluşturmuştur. Ekrem Sarıkcıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, (4. Baskı), Fakülte Kitabevi, Isparta 2002, s. 328.

⁶⁵ Harman, “Kadın”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 2001, XXIV, 85.

ibadetler insanın derecesini yükselttiği gibi yine ibadet olarak addedebileceğimiz bazı imtihanlar da sabredildiği takdirde kişinin Yaratıcısı indindeki derecesinin yükselmesini sağlar. Kur'ân-ı Kerîm'in ilâhî imtihanı konu edinen âyetleri de insanı yaşamı boyunca akranlarıyla bir üstünlük mücadelesi vermeye teşvik etmektedir:

“Hayırlı işlerde birbirinizle yarışın.”⁶⁶

“Hanginizin daha iyi iş işlediğini belirtmek için, ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, bağışlayandır.”⁶⁷

“Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”⁶⁸

Hal böyle olunca insanın gerek fiilleri, gerek bu fiilleri işleyeceği mekân, zaman vs. unsurlar arasında üstünlük bulunması da gâyet tabii bir durumdur.

Hayatın ardından ölümün ve onun peşisıra diğer bir hayatın yaratılması, insanların Allah'ın mülkünde O'nun istediği gibi bir kul olmaları ve ileride bambaşka bir hayata ulaştırılmaları gâyesine yöneliktir. Bu imtihanı diğerlerinden ayıran şey ise dünyada yapılan imtihanlar imtihana girenlerin durumunu öğrenmek için yapıyorken, bu imtihanı yapan Allah'ın neticeyi zâten biliyor olmasıdır. Dolayısı ile bu imtihan neticenin Allah tarafından değil, kullar tarafından öğrenilmesine yöneliktir.

İnsanın sınanmasının hikmetini, onun varlıklar içerisindeki değerinin ortaya konulmasında ve Allah tarafından muhatap alınmasında aramak gerekir.⁶⁹ Kur'ân penceresinden bakıldığında kâinâtın yaratılmasının yegâne sebebinin “insan” olduğu, varlık âleminin onun üzerinde kurgulandığı görülmektedir. Bu sebeple Kur'ân'da bütün yaratıklar arasında en büyük önem insana verilmiştir.⁷⁰ Hemen hemen her ânı imtihanla geçen dünyâ hayâtı iniş ve çıkışlarla doludur. Bu süreç insanın gelişmesine vesile olduğu için, insan hayatının ayrılmaz bir parçasıdır. İnsanın ilmi, irfanı, kabiliyeti, ehliyeti imtihan kavramı ile ölçülmektedir. Kendisini geliştirmek ve ispatlamak isteyen

⁶⁶ 2. Bakara: 148.

⁶⁷ 67. Mülk: 2.

⁶⁸ 51. Zâriyât: 56.

⁶⁹ Hasan Keskin, *Kur'ân-ı Kerim'de Fitne Kavramı*, Rağbet Yay., İstanbul, 2003, s. 207, 208.

⁷⁰ Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (Çev: Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, tsz. s. 93

hiçbir birey imtihan gerçeğinden kopuk yaşayamaz.⁷¹ Hiçbir insanın Allah nezdindeki derecesi sâbit değildir. Emirlere uyulup nehyedilenlerden uzak durulduğu nispette merteye yükselmekte, sırât-ı müstakîmden uzaklaşıldıkça da alçalmaktadır.

İnsan, ilahî yaratılıştan en çok pay almış, ilahî tekvin sıfatının kendisinde en fazla tecellî ettiği varlıktır.⁷² O, her şeyini, Allah'ın sınırsız merhametine borçludur. Tüm bu nimetler ve merhamet karşısında minnet ve şükran duyguları içerisinde kulluğu yüklenmesi onu daha da yüceltecektir.⁷³

Kur'ân-ı Kerîm, hayat serüveninde geçireceği imtihanla insanı olgunlaşmaya aday göstermektedir. İnsan, bunu başarabildiği nispette, kendisine tevdi edilen görevi ifâ etmiş olurken, hayvanilikten uzaklaşıp melekiyete yaklaşmanın hazzına erecektir. İmtihan olunuyor gözüyle bakmak hayata anlam kazandırmaktadır. Böylece insan bir hiç olmaktan çıkıp özel bir konuma yükselmekte, hayat mücadelesini güçlendirmekte ve özellikle kendisine olumsuz gelen olaylar karşısında direncini artırmaktadır.⁷⁴

Kur'ân-ı Kerîm insanı birey olarak kendisini geliştirmesi ve sınanma sürecinde hemcinslerine nispetle farkını ortaya koyması hususunda teşvik etmekle birlikte, ümmet bilinciyle hareket etmeye ve ümmet olarak da sâlih amel işlemeye teşvik etmiştir:

“Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış **en hayırlı** (خَيْر) ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız: Ehl-i kitap da inansaydı, elbet bu, kendileri için çok iyi olurdu. İçlerinde iman edenler var; çoğu yoldan çıkmışlardır.”⁷⁵

“Böylece insanlığa şahitler olmanız, Rasûl'ün de size şahit olması için sizi vasat ümmet kıldık.”⁷⁶

Bu durum ilâhî imtihanın ictimâî bakımdan da üstünlüğe yönelik bir ciheti olduğunu göstermektedir. Günümüz İslam toplumunun İslam dışı unsurların kendilerine

⁷¹ Kerim Buladı, “Kur'ân Çerçevesinde Hayat ve İmtihan”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sayı 21, İstanbul 2011, sayfa 68-70.

⁷² Sâdık Kılıç, *Tarihsellik ve Akılcılık Bağlamında Kur'ân'ı Anlama Sorunu*, İhtar Yayınları, İstanbul 1999, s.10.

⁷³ İzutsu, *Kur'ân Dini ve Ahlaki Kavramları*, (Çev: Selahattin Ayaz), Pınar Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 166.

⁷⁴ Süleyman Kaya, *Kur'an'da imtihan*, İnsan Yay., İstanbul, 2003, s. 16.

⁷⁵ 3. Âl-i İmrân: 110.

⁷⁶ 2. Bakara: 143.

yapmakta oldukları zulmü engelleyebilmesinin ve onlara üstün gelebilmesinin yolu da bu talimatları yerine getirmesine bağlıdır.

Âyette geçen “vasat” kelimesi ister "üstünlük" anlamına gelen "vesâdet" kökünden türemiş sayılsın, ister "itidal" anlamına alınsın böyle bir görevi ve rolü omuzlarında taşıyan bir ümmetin birtakım sıkıntılara katlanması, birtakım fedakârlıklarda bulunması son derece normaldir. Zîrâ önderliğin kendine özgü yükümlülükleri, kaçınılmaz sıkıntıları vardır. Bu ümmetin, yüce Allah'a içten bağlılığını kanıtlaması için sınavdan geçirilerek denenmesi gerekir.⁷⁷ Müslümanların bindörtü yüz küsur senelik tecrübesi, bu vazifenin gereklerini yerine getirdikleri dönemlerde maddî ve manevî refâhın zirvesine ulaşarak tüm insanlığa yön verecek atılımlar gerçekleştirdiklerinin somut örnekleriyle doludur.

VI. KUR'ÂN-I KERÎM'İN ÜSTÜNLÜĞÜ İFÂDE EDERKEN KULLANDIĞI LAFIZ, KALIP ve ÜSLUPLAR

A. “Fadl” Kökünden Türeyen fiiller

Kur'ân-ı Kerîm'in kendileriyle üstünlüğü ifâde ettiği lafızların başında, özünde doğrudan bu anlamı barındıran “fadl” (فَضْلٌ) lafzı gelmektedir.

Râğîb el-İsfahânî “fadl”ı üç kısma ayırmaktadır. İlki cins bakımından “fadl”dır. Buna hayvan cinsinin bitki cinsinden üstünlüğü örnek verilebilir. İkincisi ise tür bakımından “fadl”dır. Bunun örneği de insanın diğer hayvanlardan üstünlüğüdür. Bu iki kısımda üstünlüğün tarafının değişmesi söz konusu olamaz. Üçüncü kısım zât bakımından “fadl”dır. Burada ise bir şahsın diğer insanlara üstünlüğü söz konusudur. Bu nevi üstünlük ise ârizî olup yitirilmesi ya da sonradan kazanılması mümkündür.⁷⁸

“Fadl” (فَضْلٌ) kökünden türemiş bir fiil olan “faddale” (فَضَّلَ) lafzı ise “Noksanlık ve eksikliğin zıddı” anlamına gelir.⁷⁹ İnsanoğlunun diğer mahlûkâta üstünlüğünden,

⁷⁷ Seyyid Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân* I-VI, (11. Baskı), Dâru's-Şurûk, Kâhire 1985, I, 131.

⁷⁸ Râğîb el-İsfahânî, *Müfredât*, (3. Baskı), Dâru'l-Kalem, Dîmeşk 2002, s. 639.

⁷⁹ İbn-i Manzûr, *Lisânü'l-Arab* I-XVIII, (2. Baskı), Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1997, X, 280.

insanların rızık bakımından birbirine üstünlüğüne varıncaya kadar birçok hususta üstünlük bu fiil ile ifâde edilmiştir.⁸⁰

B. Allah'ın (c.c.) Seçmeye Yönelik İrâdesini İfâde Eden Fiiller

Bu amaçla kullanılan lafızlar içerisinde “İstafâ” (اصْطَفَى) fiili öne çıkmakta olup Kur’ân-ı Kerîm “Bir şeyin safını, yani en saf ve en halis olan özünü almak, Allah’ın (c.c.) kullarından bazısını seçmesi” anlamına gelen bu kelimeyi⁸¹ genellikle peygamberlerden bahsederken kullanmıştır. Terminoloji bakımından Kur’ân’da Allah’ın (c.c.) seçmeye yönelik irâdesi hususunda dört ayrı lafız kullanılmakta olup bunlar “İstafâ” (اصْطَفَى)⁸², “İctebâ” (اجْتَبَى)⁸³, “İhtâra” (اخْتَارَ)⁸⁴ ve “Tafdîl” (تَفَضَّلَ)⁸⁵ kelimeleridir. Bazı vurgu farklılıklarına rağmen bu kelimelerin hepsi de genel olarak hem peygamberler hem de Allah’ın (c.c.) sıradan insanlar arasından seçip yücelttiği kişiler için kullanılmıştır. İlgili kelimelerin kökenleri ve kullanıldıkları yerler gözönünde bulundurulduğunda, “İstafâ” (اصْطَفَى) fiilinde “temiz ve halis kılma”, “İctebâ” (اجْتَبَى) da “yakınlaştırma”, “İhtâra”da (اخْتَارَ) “hayırlı olanı gözetme”, “Tafdîl”de (تَفَضَّلَ) ise “nimetlendirme” özelliklerinin baskın olduğu görülür.⁸⁶

C. Üstünlük Anlamına Gelen Diğer Lafızlar

Üstünlük ifâde eden diğer bir lafız ise Kur’ân-ı Kerîm’de yalnızca bir yerde kullanılan “Kavvâmûn” (قَوَّامُونَ)⁸⁷ kelimesi olup bu lafız üstünlük açısından erkek-kadının durumunu ifâde etmek için kullanılmıştır. Bir diğer lafız da insana izafe edildiğinde; “güzel ahlaklı ve güzel davranışlara sahip kişi”⁸⁸ anlamına gelen “kerame” (كِرَامٌ) fiilinin tef’îl bâbından gelen şekli olan “kerrame” (كِرَامٌ)⁸⁹ kelimesidir. Her hangi bir merteye düzenindeki ileri ve yukarı doğru giden menzilelerin her biri veya yüksek olanı⁹⁰ anlamına gelen “Derace” (دَرَجَةٌ)⁹¹ lafzı da Kur’ân-ı Kerîm’in üstünlüğü ifâde

⁸⁰ 2. Bakara: 47, 253; 4. Nisâ: 95, 96; 7. A’râf: 138-140; 16. Nahl: 71; 17. İsrâ: 70; 45. Câsiye: 16.

⁸¹ İbn-i Manzûr, VII, 370, 371, İsfehânî, s. 488.

⁸² 3. Âl-i İmrân: 33, 34; 7. A’râf: 144; 35. Fâtır: 32.

⁸³ 22. Hac: 78.

⁸⁴ 7. A’râf: 155.

⁸⁵ 17. İsrâ: 21.

⁸⁶ Gûrkan, s. 29, 30.

⁸⁷ 4. Nisâ: 34.

⁸⁸ İsfehânî, s. 707.

⁸⁹ 17. İsrâ: 70.

⁹⁰ Cengiz Aydın, “Derece”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 1994, IX, 169.

⁹¹ 4. Nisâ: 95,96.

ederken kullandığı lafızlar arasındadır. Bir şeyin üzerine başka bir şeyin eklenmesi⁹² anlamına gelen “**ziyâde**” (زِيَادَةٌ)⁹³ mastarı ve bu mastardan türeyen fiiller⁹⁴, yükseltmek⁹⁵ anlamını ifâde eden “**rafea**” (رَفَعَ)⁹⁶ fiili ve Allah’ın isim ve sıfatlarından olup⁹⁷ “kendisine gâlib gelinemeyen” anlamına gelen⁹⁸ “**azîz**” (عَزِيز)⁹⁹ kelimesi de aynı amaçla kullanılan lafızlardır.

D. İsm-i Tafdil

Kur’ân-ı Kerîm’in üstünlüğü ifâde için kullandığı kalıp arap dilinde sırf bu maksatla vaz’ olunmuş olan “**ism-i tafdil**” olup “**tafdil**” (تَفْذِيل) ve “**efdal**” (أَفْضَل) kelimeleri lugaten birini diğerine üstün tutmak, bir şeyi tercih etmek anlamlarına gelmektedirler.¹⁰⁰ Bir kalıp olarak “İsm-i tafdil ise “**Kendisi ile vasıflanan şeyin, gayrısı üzerine ziyâdeliği için fiilden müştak kılınan lafız**”¹⁰¹, “**Her hangi bir şahsın veya şeyin, müşterek sahip oldukları bir vasfa diğer bir şahıstan veya bir şeyden daha çok sahip olması veya o vasıfta en üstün olması anlamını ifâde eden siga**”¹⁰² şeklinde tanımlanmıştır.

1. İsm-i Tafdilin Kullanım Kuralları

“İsm-i tafdîl”in kullanımı, “muzâf” olarak veya “min” harf-i cerrîyle veya “lâm-ı ta’rîf”le olmak üzere üç şekilden biri ile gerçekleşmektedir.¹⁰³ Bunların hepsinden ârî olması câiz değildir. Ancak “**Allâhu ekber**” lafzında olduğu gibi mufaddalun aleyh bilinirse câizdir. Bu terkipte muzâfun ileyh hazfolunmuş olup aslı “**Allâhu ekberu külli şey**” veya “**Allâhu ekberu min külli şey**” şeklindedir.¹⁰⁴

⁹² İsfehânî, s. 385.

⁹³ 10. Yûnus: 26.

⁹⁴ 2. Bakara: 246, 247; 7. A’râf: 69.

⁹⁵ İsfehânî, s. 360.

⁹⁶ 43. Zuhruf: 32.

⁹⁷ Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcu’l-Arûs* I-XXV, Dâr-u İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 1975, XV, 232.

⁹⁸ İbn-i Manzûr, IX, 185.

⁹⁹ 67. Mülk: 2; 44. Duhân: 49.

¹⁰⁰ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs-u’l-Muhîr*, (1. Baskı), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1986, s. 1348, İbn-i Manzûr, X, 280.

¹⁰¹ İbn-i Hâcib, *Kâfiye*, Fazilet Neşr., İstanbul Tsz., s. 77.

¹⁰² Nihat Çetin, “Tafdîl”, *İslam Ansiklopedisi*, I-XIII, (1. Baskı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, XI, 619.

¹⁰³ İbn-i Hâcib, 78.

¹⁰⁴ Molla Câmî, *Molla Câmî*, Salâh Bilici Yayınları, İstanbul Tsz., s. 327.

2. Kur'ân-ı Kerîm'in İsm-i Tafdil Kalıbında Kullandığı Kelimeler

Kur'ân'ın ism-i tafdil kalıbında kullandığı kelimelerden biri de daha önce zikrettiğimiz üzere Kur'ân-ı Kerîm'de fiili mazi formunda da kullanılmış olan “**ekrame**” (أَكْرَمَ)¹⁰⁵ kelimesidir. “**Hüs**n” kökünden türemiş olan, “**güzel olmak**” anlamına gelmekle birlikte isim olarak “**iyilik, iyi hal, iyi nesne**” anlamlarını da ifade eden.¹⁰⁶ “**hasene**” (حَسَنَةً) kelimesi de Kur'ân-ı Kerîm'de “**ahsenü** (أَحْسَنُ)¹⁰⁷ ve “**el-hüsna**” (الْحُسْنَى)¹⁰⁸ olarak hem müzekker hem de müennes kalıbında ism-i tafdil formunda yer almıştır. ”**Ta'zim**” anlamına gelen¹⁰⁹ “**ekber**” (أَكْبَرُ)¹¹⁰, “**büyük**lük”¹¹¹ manasındaki “**a'zamu**” (أَعْظَمُ)¹¹², kök anlamı itibarı ile “**kişinin diğer bir şahsın işini üstlenmesi**”¹¹³ demek olan “**Evlâ**” (أَوْلَى)¹¹⁴, “**yüce**”¹¹⁵ anlamına gelen “**a'lâ**” (أَعْلَى)¹¹⁶ ve onun çoğulu olan “**a'levne**” (أَعْلَوْنَ)¹¹⁷ lafızları da Kur'ân-ı Kerîm'de ism-i tafdil kalıbında kullanılmış olan kelimelerdir.

3. “Hayr” Lafzı

Kur'ân-ı Kerîm'de üstünlük ifade etmek maksadıyla en sık kullanılan kelimelerden olan “**hayr**” (خَيْرٌ)¹¹⁸ lafzı da kökünden türetilmiş ve formunda gelen bir ism-i tafdildir. “**Faziletli**” anlamına gelen ve “**şerr**”in zıddı¹¹⁹ olan bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de 176 yerde geçmekte olup, bunlardan ism-i tafdil olmayanlar, yer aldıkları âyetlerin konularına göre az çok farklı anlamlara gelmektedir. Masdar isim olup “**iyi**” yahut “**iyilik**” mânasında ve şerrin karşıtı olarak da kullanılmaktadır.¹²⁰ Kur'ân'da yer alan “**Hayru'l-Fâsılîn**”¹²¹, “**Hayru'l-Münzilîn**”¹²², “**Ahsenü'l-Hâlikîn**”¹²³ gibi tabirlerde bir karşılaştırma söz konusu değildir. Zîrâ kâinâtta hiçbir kemâl, Allah'ın

¹⁰⁵ 49. Hucurât: 13.

¹⁰⁶ Mustafa Çağrı, “Hasene”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 1997, XVI, 376.

¹⁰⁷ 39. Zümer: 18, 23, 55.

¹⁰⁸ 10. Yûnus: 26.

¹⁰⁹ İsfehânî, s. 689.

¹¹⁰ 9. Tevbe: 72; 29. Ankebût: 45.

¹¹¹ İsfehânî, s. 573.

¹¹² 57. Hadîd: 10.

¹¹³ İsfehânî, s. 887.

¹¹⁴ 33. Ahzâb: 6.

¹¹⁵ İbn-i Manzûr, IX, 375.

¹¹⁶ 79. Nâziât: 15-25.

¹¹⁷ 3. Âl-i İmrân: 139.

¹¹⁸ 2. Bakara: 106, 221, 271; 3. Âl-i İmrân: 110 ; 4. Nisâ: 128; 28. Kasas: 60; 97. Kadr: 3.

¹¹⁹ İsfehânî, s. 300.

¹²⁰ Çağrı, “Hayır”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 1998, XVII, 44.

¹²¹ 6. En'âm: 57.

¹²² 23. Müminûn: 29.

¹²³ 23. Müminûn: 14.

kemâliyle mukâyese edilemez. Kur'ân'ın tamâmında tevhîdin ispât edilmesi de bu gibi tabirlerin tevhît inancını zedeleyici bir anlam taşımadığının göstergesidir. Meselâ Kur'ân'da “**Ahsenü'l-Hâlikîn**” tabirinin kullanılması, başka yaratıcıların varlığını değil, Allah'ın yaratıcılık mertebelerinin en güzelinde varlığı yarattığını vurgulamak içindir. Yani Allah, her şeyi, her şeye lâyük bir tarzda, en güzel bir mertebede halk eden bir Hâlikdir.¹²⁴ "O herşeyi en güzel şekilde yarattı."¹²⁵ âyet-i celîlesi de bu manayı ifâde etmektedir.

E. Üstünlük İfâde Eden Üsluplar

Kur'ân-ı Kerîm üstünlüğü ifâde ederken genellikle, bu anlamı taşıyan kelimeler ve bu maksada mebnî kalıplar kullanmakla birlikte bazen de bu ikisi dışında farklı üsluplar kullanmıştır. Muhtelif âyetlerde yapılan karşılaştırmalar¹²⁶ ve anlatılan meseller¹²⁷ incelendiğinde, tüm bunların içerikleri bakımından çeşitli olguların üstünlüğüne delâlet ettikleri görülmektedir. Bazı âyetlerde hayırlı amellerin ilk fâillerinin¹²⁸ öne çıkarılmış olması, bu durumun da bir üstünlük sebebi olduğunu düşündürmektedir. Benzer amellere sâhip zümrelerden birine, diğerine nispetle daha çok yer¹²⁹ ve sıralamada öncelik verilmiş olması¹³⁰ gibi durumlar da daha fazla zikredilen ve öncelik verilen grubun daha fazîletli olduğu yönünde bir algı oluşturmaktadır. Genel geçer bir kural olmamakla birlikte¹³¹ umûmîden sonra, husûsinin zikredilmesiyle de¹³² üstünlüğün ifâde edildiği vâkidir.

¹²⁴ Said Nursî, *Sözler*, (5. Baskı), Envâr Neşr. ,İstanbul 2005, s. 617.

¹²⁵ 32. Secde: 7.

¹²⁶ 5. Mâide: 100; 6. En'âm: 50; 9. Tevbe: 19; 11. Hûd: 21-24; 13. R'ad: 4; 32. Secde: 18-22; 35. Fâtır: 19-22; 47. Muhammed: 14.

¹²⁷ 2. Bakara: 261-266; 6. En'âm: 122; 14. İbrahim: 24-26; 16. Nahl: 75,76; 18. Kehf: 32, 43.

¹²⁸ 6. En'âm: 14; 26. Şuarâ: 44-51; 39. Zümer: 11,12.

¹²⁹ 3. Âl-i İmrân: 195; 9. Tevbe: 20-22.

¹³⁰ 8. Enfâl: 72-74; 59. Haşir: 8, 9.

¹³¹ 2. Bakara: 98; 238.

¹³² 70. Meâric: 1-4; 97. Kadr: 3, 4.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE ÜSTÜNLÜĞÜN BELİRLİ LAFIZ ve KALIPLARLA İFÂDE EDİLİŞİ

1.1.ÜSTÜNLÜĞÜN “FADL” KÖKÜNDEN TÜREYEN FİİLLERLE İFÂDE EDİLİŞİ

1.1.1. İnsanın Diğer Mahlûkâta Üstünlüğü

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde Allah'ın Âdemoğluna verdiği değerden bahsedilmiş, insanın diğer mahlûkâta üstünlüğü ifâde edilmiştir. Bu ayrıcalık bazen insana verilen bir nimet olarak ifâde edilmiş, “And olsun ki, biz insanoğullarını **şerefli kıldık** (كَرَّمْنَا), onların karada ve denizde gezmesini sağladık, temiz şeylerle onları rızıklandırdık, yaratıklarımızın pek çoğundan **üstün kıldık** (فَضَّلْنَا).”¹³³ bazen de beraberinde sahibine ilâve bir külfet getirmiştir. “Doğrusu Biz, emâneti göklere, yere, dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, korktular. Onu insan yükledi”¹³⁴

İnsanın diğer mahlûkâta üstünlüğüne vurguda bulunan bu tarz âyet-i celîleler İslâm âlimlerini, insanoğlu ve melekler arasında bir derecelendirme yapmaya yönlendirmiştir. Bazı müfessirler “Yaratıklarımızın pek çoğundan **üstün kıldık** (فَضَّلْنَا).” ifâdesinden hareketle meleklerin insanlardan üstün olduğu neticesine varmışlardır.¹³⁵ “Şeref” olarak anlamlandırılan “kerem” kavramı, İslâmî literatürde hem Allah'ın insanlara şeref, soyluluk, üstünlük gibi manevî meziyetler bahşetmesini hem de mal-mülk vermesini ifade etmektedir. Âyet İnsanı dünyada Allah'ın lütfuna en çok mazhar olmuş, en seçkin, en değerli varlık olarak göstermektedir. İnsana seçkinlik kazandıran özellikler akıl, zekâ, temyiz, düşünme, yazma gibi melekelerden başlayarak çeşitli psikolojik ve fizyolojik özelliklere, estetik zevklere, ahlâkî yatkınlıklara, canlı ve cansız varlıklar üzerinde tasarruf yetkisine, ekonomik faaliyetlerde bulunma özelliğine, şehirler ve uygarlıklar kurma kabiliyetine kadar birçok meziyete sahip olmasıdır.¹³⁶ Muâsır müfessirlerden İbn Âşûr bu âyetten hareketle “insan mı melek mi daha üstün” şeklinde bir mukayeseye girmenin anlamsız olduğunu, zîrâ bu âyetin insanın varlıkların bir

¹³³ 17. İsrâ: 70.

¹³⁴ 33. Ahzâb: 72.

¹³⁵ Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf* I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tsz. , II, 368.

¹³⁶ Karaman ve Diğ, *Kur'ân Yolu*, III, 503.

kısmını çeşitli şekillerde kendi hizmetinde kullanması, onlardan yararlanması anlamına geldiğini söylemiştir.¹³⁷

Matürîdî ekolünün temel kaynakları arasında öne çıkan, Ömer Neseffî'ye ait akaid metninde ise bu konu şöyle bir hiyerarşi yapılarak çözülmeye çalışılmıştır:

“Beşerin peygamberleri meleklerin peygamberlerinden daha faziletlidir. Meleklerin peygamberleri beşerin genelinden daha faziletlidir. Beşerin geneli meleklerin genelinden daha faziletlidir. Allah (c.c.), en iyi bilendir.”¹³⁸

Aynı tespit el-Îcî'ye ait “Mevâkîf” adlı eserde de mevcuttur.¹³⁹

Âyette geçen “emânet” ifâdesini bazı müfessirler "yükümlülükler" ve "farzlar" şeklinde yorumlamışlardır.¹⁴⁰ Bu ifâde "Şüphesiz ki Allah size emanetleri ehline vermenizi emrediyor."¹⁴¹ âyet-i celîlesi ile birlikte değerlendirildiği takdirde insânın diğer yaratılmışlara üstünlüğü açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Zîrâ bu büyük göreve ehil olmak üstün varlık olmayı gerektirir. Âyetin devamındaki “Doğrusu o çok zalim ve çok cahildir.”¹⁴² ifâdesi ile insanın bu emânete ehil olmadığı değil, çeşitli günahlara dalarak kendisine zulmetmesi ve yaptıklarından ötürü kendisine verilecek cezayı bilememesi kastedilmiştir.¹⁴³

1.1.1. 1. İnsanın “Ahsen-i Takvîm”de Yaratılmış Olması ve Halîfe Kılınması

Hakkında “İki ayağı üzerinde yürüyen, tırnakları geniş, cildi tüysüz, boyu doğru, tabiatında gülme özelliği bulunan”¹⁴⁴ kabîlinden tanımlar yapılan insanoğlu gerek manevî vechesi, gerek sûreti, böyle basit tanımlara sığmayacak derecede ayrıcalıklı yaratılmıştır. İnsana bahşedilen bu ayrıcalık “Tîn” sûresinde açıkça ifâde edilmiştir:

¹³⁷ İbn-i Âşûr, Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* I-XXX, Dâru't-Tunûsiyye, Tunus 1984, XIII-XIV-XV, 166.

¹³⁸ Neseffî, Ömer, *Metnü'l-Akâid*, Fazilet Neşr., İstanbul tsz. s. 13.

¹³⁹ İcî, Adududdîn, *el-Mevâkîf fi İlmi'l-Kelâm*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut tsz. s. 367.

¹⁴⁰ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili* I-X, Zehrâveyn Yayınevi, İstanbul tsz. VI, 342.

¹⁴¹ 4. Nisâ: 58.

¹⁴² 33. Ahzâb: 72.

¹⁴³ Râzî, XXV-XXVI, 203.

¹⁴⁴ Ebherî, Esîruddîn, *İsâkocî*, Fazilet Neşr., İstanbul tsz. s. 5, 6.

“İncir ve zeytine and olsun, And olsun Sina dağına, And olsun bu güvenli şehre ki: Biz insanı “**Ahsen-i takvîm**”de yarattık, Sonra onu esfel-e sâfilîn kıldık. Yalnız, inanan ve sâlih ameller işleyenler bunun dışındadır. Onlara kesintisiz ecir vardır.”¹⁴⁵

“Ahsen-i takvîm”in insanın gençlik dönemi, “esfel-e sâfilîn”in ise erzel-i ömür olduğuna dâir nâdir rivâyetler olmakla beraber¹⁴⁶, müfessirlerin çoğuna göre “Ahsen-i takvîm” genel anlamda insanın en güzel şekilde yaratılmış olması, ona en iyi cisim ve diğer mahlûklardan daha iyi özelliklerin verilmiş olması, ayrıca ona düşünce, anlayış, ilim ve akıl gibi yüksek kabiliyetlerin de bağışlanmış olmasıdır. Bütün bunlar diğer mahlûkatta bulunmamaktadır.¹⁴⁷ Kâdı Yahyâ b. Eksem “Takvîm” lafzını“ “hüsn-i sûret” olarak tefsir etmiştir. O, bu âyete istinâden, insanın sûreten eşyânın en güzeli olduğunu söylemiştir.¹⁴⁸ Ancak en güzel kıvam” insanın sadece sûretinde değil, duygularında, özellikle de güzelliğin mâhiyetini anlamasında ve bundan hareketle güzellerin güzeli olan yaratıcısını bulup, onun kemal sıfatlarını tanıyıp, onun ahlakıyla ahlaklanmasında kendini göstermektedir.¹⁴⁹

Tasavvufî açıdan insan bedeni “küçük âlem”, insan rûhu “büyük âlem”dir. Âlemde var olan her şeyin benzeri insan vücûdunda mevcûttur. Bu yönüyle insan âdeta âlemin bir nüshasıdır.¹⁵⁰ Bir sonraki başlık altında ele alacağımız. “Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti”¹⁵¹ âyeti Allah’ın, insanı icat yapabilme ve yaptığı icada isim verebilme yeteneği ile donatmasının yanısıra etrafındaki nesne ve gelişmeleri isimlendirmek suretiyle çevresini tanıma, tanımlama ve keşfetme kabiliyetine ve imkânına sahip kılması şeklinde anlaşıldığı takdirde, insanın en güzel biçimde yaratılmasını da, sadece kalıp güzelliği değil diğer varlıklara göre bu kalıbın işlevsel üstünlüğü ve manevî donanımı şeklinde anlamak gerekmektedir.¹⁵²

Âyeti celîle “Ahsen-i takvîm”de yaratılan insanın daha sonra “esfel-i sâfilîn”e reddolunduğunu ifâde etmektedir. Zîrâ bazı insanlar insanlık şerefini kaybetmiş,

¹⁴⁵ 95. Tîn: 1-6.

¹⁴⁶ Tabersî, Fazl b. Hasen, *Mecmau'l-Beyân* I-X, (1. Baskı), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1986, IX-X, 776.

¹⁴⁷ Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'ân* I-VII, (Terc. : Muhammed Hân Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnali, Ali Ünal, Hamdi Aktaş), İnsan Yay. , İstanbul 1990, VII, 165.

¹⁴⁸ Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân* I-IV, (1. Baskı), Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1988, IV, 550.

¹⁴⁹ Ömer Çelik, *Kur'ân'da İnsan*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2010, s. 53.

¹⁵⁰ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Ma'rifetnâme*, Âlem Yay. İstanbul Tsz. , s. 97.

¹⁵¹ 2. Bakara: 31.

¹⁵² Çağfer Karadaş, “İnsana Tanınan Üç İlâhî İmkân: Fıtrat, İşâret, Hidâyet”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, 2009, s. 76.

kulluğun gereğini yerine getirmekten kaçınmış, hayvani bir hayatın esiri olmuş, gayr-ı meşru zevk ü sefâya dalmış olduğu için en bayağı bir mahlûk kesilmiş, cehenneme lâyük bulunmuştur. Cehennem ehli ise her aşağı kimseden daha aşağıdır, tabii ki, akıl ve fikrini güzelce kullanmayan, yaradılıştaki hikmeti, gayeyi düşünmeyen, maddî zevk ve sefaya esir olan, ahlâka muhalif harekette bulunan her hangi bir şahıs, insanlık şerefini zayi etmiş, en âdî bir mahlûktan ibaret bulunmuş olur.¹⁵³ Zîrâ Allah (c.c.) meleklere şehvet vermeyip akıl vermiş, hayvanlara ise akıl vermeyip şehvet duygusunu vermiştir. İnsanoğluna ise hem akıl hem de şehvet hissi verilmiştir. Herhangi bir insanın akli şehvetine galip gelirse o kişi melekler mertebesine yükselir hatta onlardan daha üstün olur. Kimin de şehveti aklına galip gelirse o kişi hayvan menzilesine iner hatta onlardan da aşağı olur.¹⁵⁴

Allah'ın insanoğluna lutfettiği diğer bir ayrıcalık ise yüce kitâbında onu “yeryüzünün halifesi” olarak vasıflandırmasıdır:

“Rabbin meleklere "Ben yeryüzünde bir **“halife”** (خَلِيفَةً) var edeceğim" demişti; melekler, "Orada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin? Oysa biz Seni överek yüceltiyor ve Seni devamlı takdis ediyoruz" dediler; Allah "Ben şüphesiz sizin bilmediklerinizi bilirim" dedi.”¹⁵⁵

Âyette geçen **“halife”** (خَلِيفَةً) lafzı insanın yeryüzündeki konumu ve vazifesi açısından büyük önem arzetmektedir. Zîrâ bu kelimenin taşıdığı manaya göre, insanın yeryüzündeki konumu da belirginleşecektir.¹⁵⁶ Müfessirler halife'den maksadın yalnızca Hz. Âdem olmayıp, aynı zamânda diğer peygamberler veya onun soyundan gelenler olduğunu söylemişlerdir.¹⁵⁷ Başlangıç aşamasında daha çok peygamberlerin, yeryüzünde Allah'ın hükümlerini tatbik ve insanlar arasında hüküm verme hususlarında Allah'ın halifesi oldukları ve insanın teşrif için Allah'ın halifesi kılındığı görüşü

¹⁵³ Ömer Nasûhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâlî Âli'si ve Tefsiri* I-VIII, Bilmen Yayınevi, İstanbul tsz. , VIII, 4061.

¹⁵⁴ Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu'l-Emâlî*, Fazilet Neşr., İstanbul tsz. s. 29.

¹⁵⁵ 2. Bakara: 30.

¹⁵⁶ Veysel Güllüce, “İnsan Allah'ın Halifesi midir?” , *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 15, 2001, s. 173.

¹⁵⁷ Güllüce, “İnsan Allah'ın Halifesi midir?” , 175.

ağırlıkta iken, daha sonraları bu kavram genişletilmiş ve bütün insanların Allah'ın halifesi olduğu görüşüne yönelme olmuştur.¹⁵⁸

İnsanın Allah'ın halifesi olmayıp, bu ifade ile başka anlamların kastedildiğini söyleyenler de vardır. Örneğin İbn-i Haldun çoğu âlimin “insanın Allah'ın halifesi olduğu” görüşünü kabul etmediğini söylemektedir¹⁵⁹ Bazı âlimler Kur'ân'da hilâfetin hiç bir yerde Allah'a nisbet edilmediği görüşünü savunmaktadırlar.¹⁶⁰ Kanaatimizce meleklerin Hz. Âdem'e secde etmeleri ve O'nun, Allah'ın hükmünü yeryüzünde uygulamak üzere peygamber olarak görevlendirilmesi¹⁶¹ onun ve diğer peygamberlerin Allah'ın halifesi oldukları hususunda şüpheye mahal bırakmamaktadır. Zîrâ tüm peygamberler Allah'ın (c.c.) hükmünü yeryüzünde uygulamak üzere görevlendirilmişlerdir. Meleklerin "Orada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin?" şeklindeki soruları, onların insan fertlerinin tümünü “halife” kapsamına dâhil ettiklerini göstermektedir.

1.1.1.2. Hz. Âdem'e İsimlerin Öğretilmesi ve Meleklerle Ona Secde Etmelerinin Emredilmesi

İnsanın değer ve mahiyetini belirleyebilmek için, öncelikle onun varlık ve oluş mebdesine uzanmak gerekmekte olup, bu, daima bilinmez bir boyutu, meçhul yanları kalan insanı tanımanın yanısıra, onun geleceği hakkında isabetli projeler oluşturabilmenin de olmazsa olmaz bir ön koşuludur. Hayata ve varlığa dâir tüm hususlarda olduğu gibi, insana dâir en gerçekçi ve kuşatıcı bilgileri sunacak kaynak da Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'an'a göre insan, yoktan var etme macerasının en mahrem ve en mutenâ eseridir.¹⁶² Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerle ilk insan olan Hz. Âdem'e secde etmelerinin emredilmiş olması da “insan” adı verilen varlığın yüce yaratıcı nezdinde ne derece üstün bir mevkiye sahip olduğunun kanıtıdır:

“Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti, sonra eşyayı meleklerle gösterdi. "Eğer sözünüzde samimi iseniz bunların isimlerini bana söyleyin" dedi. Cevap verdiler: "Sen

¹⁵⁸ Güllüce, “İnsan Allah'ın Halifesi midir?” , s. 209.

¹⁵⁹ İbn-i Haldun, *Mukaddime* , (4. Baskı), Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz., s. 191.

¹⁶⁰ Nedvî, Muhammed Şihabuddin, *beyne İlmi Adem ve'l-İlmi'l-Hadîs* , Mektebetu's-Sekâfe, Mekke, 1986, s. 25.

¹⁶¹ Mustafa Erdem, *Hz. Âdem* , TDV Yay.; Ankara, 1993, s. 129.

¹⁶² Sadık Kılıç, “İnsan, Fücûr ile Takvâ Ritimleri Arasında "Bir Damla Endişe!”, *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 4, 1999, s. 1.

münezzehsin, öğrettiğinden başka bizim bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz Sen hem bilensin, hem Hakim'sin". Allah "Ey Adem onlara isimlerini söyle" dedi. Adem isimlerini söyleyince, Allah "Ben gökler ve yerde görünmeyeni biliyorum, sizin açıkladığınızı ve gizlemekte olduğunuzu da bilirim, diye size söylememiş miydim?" dedi. **Meleklerle, "Adem'e secde edin" demiştik**, İblis müstesna hepsi secde ettiler, o ise kaçındı, büyüklük tasladı ve inkâr edenlerden oldu."¹⁶³

Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'e her şeyin ismini öğreterek meleklerle öğretmemesi de ona verdiği şerefe işaret etmektedir.¹⁶⁴ Eşyânın adlarını öğretmek şu anlama gelir ki Yüce Allah, Hz. Âdem'e, yaratacağı varlıkların cisimlerini göstermiş ve ona; işte bunun adı kısırak, bunun adı deve ve şunun adı da şudur ve şudur diye hepsini bir bir öğretmiştir. Nitekim İbn-i Abbas (r.a.) "Allah (c.c.), Hz. Âdem'e kazana ve kepçeye varana dek her şeyin adını bir bir öğretmiştir."buyurmaktadır.¹⁶⁵ Bazı araştırmacılar bu âyetin Hz. Âdem'e isimlendirme kabiliyeti verilmiş olmasını ifâde ettiğine dâir görüş beyân etmişlerdir. Zîrâ Allah insanı icat yapabilme ve yaptığı icada isim verebilme yeteneği ile donatmış, etrafındaki nesne ve gelişmeleri isimlendirmek suretiyle çevresini tanıma, tanımlama ve keşfetme kabiliyetine ve imkânına sahip kılınmıştır.¹⁶⁶ Nursî ise "İşârâtü'l-İ'câz" adlı eserinde söz konusu âyette geçen "öğretti" (عَلَّمَ) kelimesinin tercih edilmesinin ilmin kadrine ve hılâfete mihver oluşuna ve esmânın Şârî tarafından bildirilmiş olduğuna işaret olduğunu ifâde ederek esmâ ile müsemmeât arasındaki münâsebâtın bunu teyit ettiğini beyân etmiştir.¹⁶⁷

Kur'an-ı Kerîm'de Allah'ın meleklerle Hz. Âdem'e secde etmelerini emrettiğine dâir ayetlerin bir arada değerlendirilmesinden şu neticeler çıkmaktadır:

1. Secde emri meleklerle Hz. Adem yaratılmadan önce haber verilmiş, Adem'in yaratılması tamamlanıp ruh üflenmesinden sonra tüm melekler tarafından topluca ve aynı anda gerçekleştirilmiştir.

¹⁶³ 2. Bakara: 31-34.

¹⁶⁴ İbn-i Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* I-XV, (1. Baskı), Müessesetü Kurtuba, Kâhire 2000, I, 346.

¹⁶⁵ Neseffî, Mahmûd, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl* I-III, (1. Baskı), Dâru'l-Kalem, Beyrut 1989, I, 60.

¹⁶⁶ Karadaş, s. 76.

¹⁶⁷ Nursî, *İşârâtü'l-İ'câz*, (1. Baskı), Envâr Neşr., İstanbul 2003, s. 210, 211.

2. Âdem'e secde emrinin verildiği ayetlerde geçen lam harf-i cerri, meleklerin bizzât Hz. Âdem'in şahsına secde ile emrolduklarını göstermektedir. Bu emri veren Allah (c.c.) olması hasebiyle yapılan secde, aynı zamânda Allah'a itaattir.

3. Bu secde ibadet secdesi olmayıp yüceltme ve selamlama anlamındadır.

4. Söz konusu secdenin hangi şekilde gerçekleştiğini tespit imkânımız olmamakla beraber hakikatini tam olarak bilemediğimiz varlıklar olan meleklerin aynı zamânda fiziksel bir anlam da taşıyan secdeyi kendi varlıklarıyla mütenasip bir tarzda yerine getirmiş olduklarını söyleyebiliriz. Şu kadar var ki burada meleklerin secdesinin şekilselliği değil içerdiği anlam öne çıkmaktadır. O da Allah'ın emri gereği meleklerin, Hz. Adem'in şahsında, insana saygı sunma, onu yüceltme ve selamlamalarıdır.¹⁶⁸

1.1.2. Peygamberlerin Birbirlerine Üstünlüğü

Peygamberliğin İlâhî bir vergi olup Allâh'ın bu görevi kullarından dilediğine, layık olana verdiği Kur'ân'da beyan edilmektedir:

“Allah, peygamberliğini vereceği kimseyi daha iyi bilir.”¹⁶⁹

“Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla, yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁷⁰

“Peygamberleri onlara şöyle dedi: "Biz ancak sizin gibi birer insanız ama, Allah, kullarından dilediğine iyilikte bulunur. Allah'ın izni olmadıkça biz size delil getiremeyiz. İnananlar sadece Allah'a güvensin."”¹⁷¹

Âyet-i celîlede geçen “Allah, kullarından dilediğine iyilikte bulunur.” ifâdesini bazı müfessirler “nübüvvet” olarak yorumlamıştır.¹⁷² Bu ilâhî lutfu mazhar olan şahsiyetlerin tamamı peygamber olmak bakımından eşit olmakla birlikte onların bazısı bazısına kıyasla bir üstünlüğe, özel bir fazilete sahiptir:

¹⁶⁸Hasan Keskin, “Kur'an'da Meleklerin Hz. Âdem'e Secdesinin Yorumu”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2002 s. 124.

¹⁶⁹ 6. En'âm: 124.

¹⁷⁰ 42. Şûrâ: 51.

¹⁷¹ 14. İbrahim: 11.

¹⁷² Mâverdi, Ebu'l-Hasen, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I-VI, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996, III, 126.

“İşte bu peygamberlerden bir kısmını diğerlerinden **üstün kıldık** (فَضَّلْنَا). Onlardan Allah'ın kendilerine hitabettiği, **derecelerle** (دَرَجَاتٍ) **yükselttikleri vardır**. Meryem oğlu İsa'ya belgeler verdik, onu Ruhul Kudüs'le destekledik.”¹⁷³

Burada sözü edilen "üstün kılma" olgusunun herhangi bir peygambere takdir edilen, onun çağrısına ve faaliyetlerine alan oluşturan çevrenin niteliği ile ilgili olduğu düşünülebilir. Meselâ söz konusu peygamberin bir kabilenin peygamberi ya da bir milletin peygamberi veya belirli bir kuşağın peygamberi yahut da bütün milletlerin ve kuşakların peygamberi olması gibi. Bunun yanı sıra peygamberin şahsına veya ümmetine verilen imtiyazlarla da ilgili olabilir. Ayrıca peygamberlik misyonunun niteliği, insan ve evren hayatına ilişkin kapsamlılık derecesi ile de ilgili olabilir.¹⁷⁴ Nitekim Onlardan kimisine Allah bizzat söz söylemiş "Kelîmullah" yapmış kimisini de birçok derecelerle daha yükseklere çıkarmış sidre-i müntehâ'dan geçirip mutlak yakınlık makamında âlemlere rahmet olarak herkese gönderilen peygamber, Allah'ın sevgilisi en son peygamber yaparak, Makâm-ı Mahmud'a yüceltmıştır.¹⁷⁵ Bizzat kendilerine verilmiş olan imtiyazlarla diğer birçok peygamberden üstün kılınan peygamberlere, Hz. Süleyman'ı ve Hz. Dâvût'u örnek göstermek mümkündür:

“Gündüz estiğinde bir aylık mesafeye gidip, akşam da bir aylık mesafeden gelen rüzgarı Süleyman'ın buyruğu altına verdik. Onun için su gibi erimiş bakır akıttık. Rabbinin izniyle, yanında iş gören cinleri onun buyruğu altına verdik ki, bunlardan buyruğumuzun dışına çıkanlara kızgın alevli ateşin azabını tattırırız.”¹⁷⁶

“Süleyman'ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan müteşekkil olan ordusu toplandı. Hepsi toplu olarak gidiyorlardı. Sonunda, karıncaların bulunduğu vadiye geldiklerinde bir dişi karınca: "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman'ın ordusu farkına varmadan sizi ezmesin" dedi. Süleyman onun sözüne hafifçe güldü ve: "Rabbim! Bana ve ana babama verdiğin nimete şükürde, hoşnut olacağın işi yapmakta beni muvaffak kıl. Rahmetinle, beni iyi kullarının arasına koy" dedi.”¹⁷⁷

¹⁷³ 2. Bakara: 253.

¹⁷⁴ Kutub, *fi Zülâli'l-Kur'ân*, I, 282.

¹⁷⁵ Yazır, II, 148.

¹⁷⁶ 34. Sebe: 12.

¹⁷⁷ 27. Neml: 17-19.

“Onların söylediklerine sabret; güçlü kulumuz Davud'u an; o, daima Allah'a yönelirdi. Doğrusu Biz, akşam sabah onunla beraber tesbih eden dağları, kuşları da toplu halde onun buyruğu altına vermiştik. Her biri ona yönelmekteydi. Onun hükümranlığını kuvvetlendirmiştik. Ona hikmet ve kesin hüküm salâhiyeti vermiştik.”¹⁷⁸

“Göklerde ve yerde olan kimseleri Rabbin daha iyi bilir. And olsun ki peygamberleri birbirinden **üstün kılmış** (فَضَّلْنَا) ve Davud'a Zebur vermişizdir.”¹⁷⁹

Süleyman'ın emrine verilenin bütün rüzgârlar değil özel bir rüzgâr olduğu söylenmiştir. Zîrâ onlar ihtiyaç zamânlarında herkesin faydası içindir. Bu yüzden "Rüzgâr" kelimesi tüm kıraatlerde tekil okunmuştur. Yani Süleyman bütün âlemin rüzgârına değil, havanın bir akıntısına yön verebilir, onunla dilediği yere gidebilirdi.¹⁸⁰ Erimiş bakırın akıtılması ise tıpkı Hz. Davud'un avucunda demirin yumuşatılması gibi, olağanüstü bir olaydır. Bunun Yüce Allah'ın Hz. Süleyman'a ilham yolu ile bakırı nasıl eriteceğini nasıl sıvılaştırıp döküme ve işlemeye elverişli hale getireceğini öğretmiş olması şeklinde yorumlanması mümkündür.¹⁸¹ Müfessirlerden bazıları bunun, Hz. Süleyman için yeryüzündeki su kaynağından su yerine erimiş bakır madeni akması anlamına geldiğini ifâde etmişlerdir.¹⁸² Ayetlerde cinlerin hedef seçilmesi, Araplar'ın zihninden onların dev ve korkunç şekillerini silmek maksadıyla bu aşağılatıcı duruma dikkat çekmek içindir. Çünkü müşrikler onları kendilerine ibadet, sakınma ve yakınlaşma konumunda yüceltmişlerdi. Bu âyet cinlerin de Allah'ın kulları olduğunu, gerektiğinde salih kullarının emrine verilebildiklerini vurgulamaktadır.¹⁸³

Müfessir Fahreddîn er-Râzî kitabın ismini vermeksizin, okuduğu bir kitapta görmüş olduğu bir yorumu şöyle nakletmektedir: Âyette zikredilen karıncanın başkalarına, içeri girmelerini emretme sebebi şudur ki o, idare ettiği karınca topluluğunun, Hz. Süleyman'ı bu saltanat ve celâlet içinde görmeleri halinde, nankörlüğe düşebilecekleri endişesini duymuştur. Onun, "Süleyman sizi...ezmesin"

¹⁷⁸ 38. Sâd: 17-20.

¹⁷⁹ 17. İsrâ: 55.

¹⁸⁰ Yazır, VI, 355.

¹⁸¹ Kutub, *fi Zülâli'l-Kur'ân*, V, 2898.

¹⁸² Mevdûdî, IV, 448.

¹⁸³ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs* I-X, (2. Baskı), Dâr'ul-Garbi'l-İslâmî, Kâhire 2000, IV,273.

ifadesi ile kastettiği budur. Karıncalar bu nimet ve saltanatı görüp, bir nankörlüğe düşmesinler diye, onlara yuvalarına girmelerini emretmiştir ki bu, kişinin kendini dünyaya kaptırmış kimselerle oturup kalkmasının mahzurlu olduğuna dikkat çekmedir.¹⁸⁴

Hz. Dâvûd hakkındaki birinci âyette verilen haberin ilk etapta insanları hayrete ve dehşete düşürmesi mümkündür. Cansız olan görkemli dağlar Hz. Davud ile birlikte sabah-akşam Yüce Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ediyorlar. Hem de Hz. Davud'un Rabb'i ile baş başa kaldığı, onu zikreden, yücelten nağmelerini okuduğu her zamân. Kuşlar onun nağmelerini dinlemek, onunla birlikte tekrar etmek için başına toplanıyorlar. Bu, insanların alışageldikleri yasalara aykırıdır. Onların alıştıkları yasalara göre insanlar, hayvanlar ve dağlar arasında engel vardır. Bunların birbiriyle diyalog kurmaları mümkün değildir. Şu kadar var ki insanın Rabb'i ile ilişkisi gerçek samimiyet, aydınlanma ve arınma derecesine vardığında bu engellerin hepsi ortadan kalkar.¹⁸⁵

Son âyet-i celîde üstünlüğün değerine işaret edilmiştir. Zirâ Hz. Davud büyük bir hükümdar idi. Böyle iken burada onun hükümdarlığı gözönünde bulundurulmayıp da Zebur'un tahsis edilmesi, zikredilen üstünlükten maksadın mal ve mülk ile değil, ilim ve din ile olduğunu gösterir.¹⁸⁶

Kur'ân âyetlerinde peygamberler arasındaki üstünlük sıkça tekrar edilmekle beraber, inananların onlar arasında fark gözetmemesi gerektiği de ifâde edilir:

“Allah'a, bize gönderilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve torunlarına gönderilene, Musa ve İsa'ya verilene, Rableri tarafından peygamberlere verilene, onları birbirinden ayırt etmeyerek inandık, biz O'na teslim olanlarız” deyin.¹⁸⁷

Bu "hepsinin derecesini eşit biliriz" değil, “Aralarında fark gözetmeyiz. Yahudi ve Hıristiyanların yaptığı gibi, bazısını tanıyıp, bazısını tanımazlık etmeyiz” anlamına gelmektedir.¹⁸⁸ Çünkü bu zâtlar şirkten titizlikle kaçınıp, Allah'a ibadet yolunda sağlam

¹⁸⁴ Râzî, XXIII-XXIV, 161.

¹⁸⁵ Kutub, *fi Zülâli'l-Kur'ân*, V, 3017.

¹⁸⁶ Yazır, V, 306.

¹⁸⁷ 2. Bakara: 136.

¹⁸⁸ Beğavî, Ebû Muhammed, *Meâlimü't-Tenzil* I-IV, (2. Baskı), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1987, I, 120.

adımlarla yürüdüklerinden tüm dünya için fazilet ve hidayet kaynağı olma ayrıcalığını kazanmışlardır.¹⁸⁹

1.1.2.1. Hz. Muhammed'in Hâtemü'n-Nebî Olması ve Tüm İnsanlığa Gönderilmesi Hasebiyle Üstünlüğü

İslam âlimleri Allah'ın sadece Hz. Muhammed'e lutfettiği özellikleri ele alan eserler oluşturmuşlardır. Bu eserlerin geneline “**Hasâisü'n-Nebî**” adı verilmiştir. “**Hasâis**” (حَصَائِص) lafzı, “**bir şeye veya bir şahsa yalnızca onda bulunan bir özellikle üstünlük nispet etmek**” anlamına gelen “**hass**” (حَصٌّ) masdarından isim olan “**hâssıyyet**”in (حَاصِيَّة) çoğulu olup “**meziyetler ve üstün özellikler**” demektir. Hasâis müellifleri Hz. Peygambere münhasır kılınan ilâhî hüküm ve lutufları genellikle farzlar, haramlar, mübahlar ve sadece ona lutfedilen üstünlükler olmak üzere dört grupta incelemiştir. Hz. Peygamber'e lutfedilen üstünlüklere dâir kaleme alınan eserlerde Resûlullah'ın diğer peygamberlerden üstünlüğü de konu edinilmiştir. Müellifler Hz. Peygamberin üstünlüğünü kanıtlayabilmek için öncelikle âyetlerden deliller getirmişlerdir.¹⁹⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Muhammed'den önce gönderilmiş olan peygamberlerden her hangi birinin kendisiyle gönderilen şer'ati tamamen tebliğ ettiğine dâir bir mâlûmât olmadığı gibi bazı peygamberlerin kendilerinden sonra gelecek diğer bir peygamberi müjdelemeleri onların tebliğlerini nihayete erdiremediklerini göstermektedir:

“Meryem oğlu İsa: "Ey İsrailoğulları! Doğrusu ben, benden önce gelmiş olan Tevrat'ı doğrulayan, benden sonra gelecek ve adı Ahmet olacak bir peygamberi müjdeleyen, Allah'ın size gönderilmiş bir peygamberiyim" demişti. Ama o elçi, kendilerine belgelerle geldiği zamân: "Bu, apaçık bir sihirdir" demişlerdi.”¹⁹¹

Hz. Muhammed'in tebliğine nazar edildiğinde ise durumun tamamen farklı olduğu görülmektedir. Zîrâ Rasûlullah kendisinden sonra herhangi bir peygamber geleceğine dâir bir ifâde kullanmadığı gibi Kur'ân-ı Kerîm de O'nun son peygamber olduğunu vurgulamıştır:

¹⁸⁹ Mevdûdî, I, 502.

¹⁹⁰ Erdiç Ahatlı, “Hasâisu'n-Nebî”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 1997, XVI, 278.

¹⁹¹ 61. Saff: 6.

“Muhammed içinizden herhangi bir adamın babası değil, Allah'ın elçisi ve **peygamberlerin sonuncusudur. (خَاتَم)**. Allah her şeyi bilendir.”¹⁹²

Âyette geçen “Hâtem” kelimesi Âsım kıraatinde "tâ"nın üstünüyle (خَاتَم), diğer kıraatlerde ise esresi ile okunur.¹⁹³ Esre ile hâtim, sona erdiren veya mühürleyen demektir. Mühür ise bir şeyin belgelendirilmesi ve tasdiki için sona basıldığından hem son mânâsını, hem tasdik mânâsını tezammun eder. Şu halde bu iki kıraat, "Hatemünnebiyyîn" niteliğinin iki anlamına ayrı ayrı işaret etmektedir. Yani Hz. Muhammed hem peygamberleri sona erdiren son peygamberdir, peygamberlerin en sonuncusudur, hem de tüm peygamberleri tasdik ve belgeleyen ilâhî bir mühürdür. Eğer o gelmeseydi, diğer peygamberler unutulup gider, tarihte onların varlıklarını ve peygamberliklerinin gerçekliğini ilmen isbat etmek mümkün olmazdı. Zîrâ diğer peygamberlerin varlıkları tarihin bağrında Hz. Muhammed'in hayatı gibi açık ve sağlam olarak bilinmemektedir.¹⁹⁴ Hz. Muhammed'in daha önce müjdelenmiş bir peygamber oluşunun bir delili de kitap ehlinin onu yakînen tanıdığına dâir âyetlerdir:

“Kendilerine Kitap verdiklerimiz, onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırılar. Onlardan bir takımı, bile bile hakkı gizlerler.”¹⁹⁵

“Kendilerine Kitap verdiklerimiz, onu çocuklarını tanıdıkları gibi tanırılar; fakat kendilerine yazık ettiler, çünkü onlar inanmazlar.”¹⁹⁶

Bu âyetler özellikle şunu da ispat etmektedir ki, sadece bilmek, sırf kalbe ait olan ilim ve marifet, iman için yeterli değildir. Şer'î iman için itaat ve boyun eğmek, bunun dışında gerçeği gizlemeyip açıktan ikrar ve itiraf etmek de gereklidir. İman, kökü kalbe ait bir vasıftır. Onun geçerli olması, ortaya çıkıp yayılmasına bağlıdır. Kitap ehlinin âlimleri O peygamberi, kalben çok iyi tanıdıkları halde mümin olamamışlar, aksine bile gerçeği gizlemeleri sebebiyle halktan daha ziyâde yerilen ve ayıplanan inatçı kâfirlerden olmuşlardır.¹⁹⁷

¹⁹² 33. Ahzâb: 40.

¹⁹³ Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'ân* I-III, (2. Baskı), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1980, II, 344.

¹⁹⁴ Yazır, VI, 321.

¹⁹⁵ 2. Bakara: 146.

¹⁹⁶ 6. En'âm: 20.

¹⁹⁷ Yazır, I, 439.

Kur'ân-ı Kerîm diğer peygamberlerin aksine Hz. Muhammed'in tebliği ile mükellef olduğu şerîatı noksansız bir şekilde insanlığa ulaştırdığını ifâde eder:

“İşte bugün sizin dininizi kemâle erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslam'ı beğendim.”¹⁹⁸

Bu ayet, Kur'an'ın indirilen son âyetlerindedir. Zîrâ risâletin olgunlaştığını ve nimetin tamamlanmak üzere olduğunu ilan etmektedir. Hz. Ömer bu ayeti işittiğinde uzak görüşlülüğü ile Hz. Peygamberin yeryüzündeki son günlerini geçirdiğini hissetmiştir. Hz. Peygamber emaneti yerine getirmiş ve risaleti tebliğ etmiştir. Artık geriye sadece Allah'a hesap vermek kalmıştır. Hz. Ömer'in kalbi ayrılık gününün yaklaştığını hissederek ağlamaktadır. Allah insanlığa gönderdiği risâleti sona erdirmeyi dilemiş, tüm insanlara, özel bir zamân ve mekân ile ve belirli bir toplumla sınırlandırmaksızın bütün "insan"ları muhatap alan risalet ile peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'i göndermiştir. Bu, mekân, çevre ve zamân faktörlerinin ötesinde, tüm "insan"ı muhatap alan bir risalet olup¹⁹⁹ şu âyet bu hakîkati ifâde etmektedir:

“Biz seni **bütün insanlara** ancak müjdecî ve uyarıcı olarak göndermişizdir; fakat insanların çoğu bilmez.”²⁰⁰

Hz. Muhammed'in tüm insanlığa gönderilmiş olması onu diğer peygamberlerden farklı kılan bir özelliktir. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm daha önceki peygamberlerin yalnızca belirli kavimlere gönderildiğini bildirmektedir:

“Ad milletine de, kardeşleri Hud'u gönderdik "Ey milletim! Allah'a kulluk edin, O'ndan başka tanrınız yoktur, karşı gelmekten sakınmaz mısınız?" dedi.”²⁰¹

“Semud milletine de kardeşleri Salih'i gönderdik.”²⁰²

¹⁹⁸ 5. Mâide: 3.

¹⁹⁹ Kutub, *fi Zülâli'l-Kur'ân*, II, 841, 842.

²⁰⁰ 34. Sebe: 28.

²⁰¹ 7. A'râf: 65.

²⁰² 7. A'râf: 73.

“And olsun ki Nuh'u milletine gönderdik. "Ey milletim! Allah'a kulluk edin, O'ndan başka tanrınız yoktur; doğrusu sizin için büyük günün azabından korkuyorum" dedi.”²⁰³

O, Allah'ın özelde insanlığa, genelde ise varlık âlemine lutfettiği bir rahmettir:

“Biz seni ancak **âlemlere rahmet** olarak gönderdik.”²⁰⁴

O'nun risâletinin tüm insanlığı kapsamı bozulmaz ve iptal edilmez "insan fitratı"nı muhatap almasından kaynaklanmaktadır²⁰⁵:

"Allah'ın yaratma kanununa uygun olan dine dön ki insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilemez. İşte dosdoğru din budur." ²⁰⁶

1. 1. 2. 2. Ulu'l-Azm Peygamberlerin Diğerlerine Üstünlüğü

Ahkâf sûresinin otuz beşinci ayet-i celilesinde peygamberlerden bazıları hakkında “**ulu' l-azm**” ifadesi kullanılmıştır:

“Peygamberlerden **ulu'l-azm** olanların sabrettiği gibi sen de sabret”²⁰⁷

Bu, “Azim, aksiyon, karar, irade ve sabır sahibi” anlamına gelmektedir.²⁰⁸ Hal böyle olunca bu vasıflandırma sözü edilen peygamberlerin diğer peygamberlerden üstün olduğunu ifade etmektedir.

Bu vasafta sahip olan peygamberlerin adedi hususunda ihtilaf vardır. Meşhur görüşe göre bu peygamberler; Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'dir.²⁰⁹ Zira Kur'ân-ı Kerîm bu peygamberlerin diğerlerinden farklılığına vurgu yapar:

²⁰³ 7. A'râf: 59.

²⁰⁴ 21. Enbiyâ: 107.

²⁰⁵ Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, II, 842.

²⁰⁶ 30. Rûm: 30.

²⁰⁷ 46. Ahkâf: 35.

²⁰⁸ İsmail Karagöz ve Diğ. , (yay. haz.), *Dini Kavramlar Sözlüğü* , (5. Baskı), D. İ. B. Yayınları, Ankara 2010, s. 670.

²⁰⁹ Neseî, Mahmûd, XIII, 56.

“Allah Nuh'a buyurduğu şeyleri size de din olarak buyurmuştur. Sana vahyettik; İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya da buyurduk ki: "Dine bağlı kalın, onda ayrılığa düşmeyin.”²¹⁰

Bu ayetlerin akabinde Medine döneminde inen şu ayet-i celile, sözü edilen azim sahibi peygamberlerin bu beş zat olduğu ihtimalini güçlendirmektedir:

“Peygamberlerden söz almıştık. Senden, Nuh'dan, İbrahim'den, Musa'dan, Meryem oğlu İsa'dan sağlam bir söz almışızdır.”²¹¹

Âyetlerin söz konusu peygamberlere işâret etmesi nâzil oldukları mekân bakımından da ayrı bir önem arz etmektedir. İslam davetinin Medine döneminde, ehl-i kitap ile yüzleşilmiş olup onların da sözü edilen peygamberlere kıymet veriyor olmaları, müminlerle aralarında var olan ortak bir söze davet esnasında onları etkileyecek şekilde kullanılmıştır.

Ayet-i celilede Allah'ın istisnasız, tüm peygamberlerden misak aldığı ifade edilmektedir. Bu misak ise onların, Allah'a (c.c.), her türlü eza, cefa ve güçlüklerle katlanma ve davalarından hiçbir şekilde dönmeme hususunda söz vermiş olmalarıdır. Sözü edilen peygamberlerden alınan sağlam söz (misak-ı ğaliz) ise, diğer peygamberlerden alınan sözün yeminle tekit edilmiş hâlidir. Bu sözün alınması ise, azim ve gayretlerini, sabır ve sebatlarını artırmak gayesine yöneliktir.²¹²

1.1. 3. Mücâhidûn'un Kâidûn'a Üstünlüğü

Bu konunun ifâde edildiği âyette geçen“**kâidûn**” (قَاعِدُونَ) lafzı “bir şeyi yapmaya üşenenler”, “savaştan geri kalanlar” gibi anlamlara gelmektedir. “**mücâhidûn**” (مُجَاهِدُونَ) ise “cihad edenler” demektir.²¹³

Kur'ân-ı Kerîm “**kâidûn**” (قَاعِدُونَ) ile “**mücâhidûn**” (مُجَاهِدُونَ) arasında genel bir karşılaştırma yapmamış, bu karşılaştırmayı yalnızca, özrü olmadığı halde “savaştan geri kalanlar”la cihâda katılanlar arasında yapmıştır. Özrü olanlar ise bu karşılaştırmadan hâriç tutulmuştur:

²¹⁰ 42. Şûrâ: 13.

²¹¹ 33. Ahzâb: 7.

²¹² Mustafa Necâti Bursalı, *Peygamberler Tarihi*, Çelik Yayınevi, İstanbul 1999, s. 8.

²¹³ Yazır, III, 57.

“Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- **savaştan geri kalanlarla** (قَاعِدُونَ) malları ve canlarıyla Allah (c.c.) yolunda **cihad edenler** (مُجَاهِدُونَ) bir olmaz. Allah, malları ve canları ile **cihad edenleri, derece** (دَرَجَةً) bakımından **savaştan geri kalanlardan üstün kıldı** (فَضَّلَ). Gerçi Allah (c.c.) hepsine de güzellik vadetmiştir; ama **mücahidleri, savaştan geri kalanlardan** çok büyük bir ecirle üstün kılmıştır. Kendinden **dereceler** (دَرَجَاتٍ), bağışlama ve rahmet vermiştir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”²¹⁴

Mezkûr âyetler Allah Teâlâ yolunda cihat edenlerin üstün mevkilerine, müslümanların muhtelif tabakalarına işaret etmektedir. İbn Abbas söz konusu âyetlerde kendilerinden bahsedilen zevâtın Bedir savaşına gitmeyip savaştan geri kalanlarla bu savaşa katılanlar olduğunu rivâyet eder.²¹⁵ Mezkûr âyetler hakkında Buhârî’de şu mâlûmât nakledilmektedir: “Berâ’dan yapılan rivâyete göre; “Mü'minlerden savaştan geri kalanlarla...” âyeti nâzil olduğunda; Allah Rasûlü Zeyd'i çağırdı ve o da âyeti yazdı. Abdullah b. Ümmü Mektûm gelerek a'mâlîğinden şikâyet ettiğinde; Allah Teâlâ: “Özürsüz olarak savaştan geri kalanlar...” âyetini indirdi.”²¹⁶ Aynı malumat Ebû Dâvûd da da zikredilmektedir.²¹⁷

Bu âyetler kaçmak için yalan söyleyip özür beyan etmek suretiyle olmaksızın özür dileyenlere, zâhîran açık olmasa da, bir telkin içermektedir.²¹⁸ Cihada katılmamış olmaları sebebiyle kendilerinden "savaştan geri kalanlar" diye bahsedilen müslümanların, haddizatında mümin olup, asla münafık olmadıkları, âyette geçmekte olan "Bununla beraber Allah, her ikisine de cenneti vadetmiştir" kısmından açıkça anlaşılmaktadır.

1.1. 4. İsrâiloğullarının Âlemlere Üstün Kılınması

Geçmişten günümüze yeryüzünde yaşamış, yaşamakta olan ümmetler arasında da birbirlerine nispetle bir üstünlük söz konusudur. Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Hûd’un kendi kavmi olan “Âd”a yapmış olduğu hitap bu kabîlden bir üstünlüğü konu edinir:

²¹⁴ 4. Nisâ: 95,96.

²¹⁵ Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr* I-III, (4. Baskı), Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrut 1981, I, 297.

²¹⁶ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 4990, X, 267.

²¹⁷ Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş'as, *Kitâbü's-Sünen* I-V, *Kitâbü'l-Cihâd*, 19, (1. Baskı), el-Mektebetü'l-Mekkiyye, Mekke 1998, III, 215, 216.

²¹⁸ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs* VIII, 214.

“Allah'ın sizi Nuh'un milleti yerine getirdiğini ve vücutça da onlardan **üstün kıldığını** (زَادَكُمْ) hatırlayın, başarıya erişebilmeniz için Allah'ın nimetlerini anın”²¹⁹

İbni Abbas onların en uzun boylularının yüz arşın, en kısa boylularının ise altmış arşın olduğunu, Vehb b. Münebbih ise onlardan herhangi birinin başının, oldukça büyük bir çadır gibi olup onun bir gözüne yırtıcı hayvanların yavruladığını söylemiştir. Ebu Hureyre “Âd kavminden bir adam taştan iki kapı kanadı yapardı. Eğer bu ümmetten beşyüz kişi onu kaldırmak için bir araya gelseydi buna güç yetiremezlerdi.” demiştir.²²⁰ Kanaatimizce insanlar için amelî bakımdan müspet yönde hiçbir etkisi olmayan bu tarz rivâyetlerin isrâiliyyât kapsamında değerlendirilmesi münâsip olacaktır. Zîrâ ashâbın, bilinmesi önemli olmayan konularda Ehl-i kitap mühtedilerine soru sormadığı, bu konularla ilgilenmediği bilinmektedir. Tefsir hakkındaki görüşleri günümüze ulaşan sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn ile daha sonraki müfessirler İsrâiliyat'la ilişkileri açısından ele alındığında bunların içinde ilk sırayı Abdullah b. Abbas'ın aldığı görülmekte olup Sahâbeye kadar ulaşan tefsir rivayetlerinin pek çoğunun ona dayandırılmasında peygamber ailesinden olmasının ve Resûl-i Ekrem tarafından övülmesinin etkili olduğu, bazı kimselerin onun şöhretini kullanarak kendisine nisbetle rivayetlerde buldukları bilinmektedir. Vehb b. Münebbih'e dayanan rivayetlerin sıhhatinde ise ciddi şüphelerin bulunduğu ileri sürülmüştür.²²¹

Muâsır müfessirlerden bazıları da Âd kavminin fertlerinin olağanüstü bir iriliğe sahip olmadığını aynı ibârenin Bakara sûresi 247. ayetinde İsrailoğullarından bir peygamberin Talut'u hükümdar seçişinden bahsedilirken de kullanıldığını söylemektedirler. Onlara göre bu durum alışılmışın dışında bir mucize değildir.²²²

“Kavimlerin birbirine üstünlüğü” meselesi Kur'ân-ı Kerîm'in “üstünlük” ifâdesini en yoğun kullandığı konularındandır. Bir zümre olarak, üstün kılınmış olmalarına en fazla atıfta bulunulan topluluk ise “İsrâiloğulları”dır.

²¹⁹ 7. A'râf: 69.

²²⁰ Kurtubî, VII-VIII, 228.

²²¹ Abdülhamit Birışık, “İsrâiliyyât”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 2001, XXIII, 199,200.

²²² Derveze, II, 420.

“Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti ve sizi bir zamânlar âlemlere **üstün kıldığımı** (فَضَّلْتُ) hatırlayın.”²²³

“And olsun ki Biz, İsrailoğullarına Kitap, hüküm ve peygamberlik verdik; onları temiz şeylerle rızıklandırdık; onları dünyalara **üstün kıldık** (فَضَّلْنَاهُمْ).”²²⁴

“İsrailoğullarının denizden geçmelerini sağladık. Puta gönülden tapan bir millete rastladılar. "Ey Musa! Onların tanrıları gibi bize de bir tanrı yap" dediler, Musa: "Doğrusu siz bilgisiz bir milletsiniz, bunlar yok olacaklar ve işledikleri boşa gidecektir" dedi. "Sizi âlemlere **üstün kılmış** (فَضَّلَكُمْ) olan Allah'tan başka bir tanrı mı arayacağım?" dedi.”²²⁵

Bu üstünlüğün hâlen devam etmekte olduğu iddiâsına verilebilecek cevaplardan bazıları şunlardır:

1. Bu durumun geçmişte olup bitmiş olduğunun delili Kuranın onlara yönelik eleştirileridir.²²⁶

2. Bu durum İsrailoğullarının iman ettikleri dönemlerde, iman etmeleri sebebiyle, yalnızca zamânlarında yaşayan bütün insanlardan üstün kılındıkları anlamına gelir.²²⁷ Zîrâ Allah'ın şeriatını içeren Tevrat onların elinde olup ellerinde şeriatı uygulayacak yetki ve egemenlik vardı. Hz. Musa'dan (a.s.) sonra da şeriatı ve kitabın uygulanışını üstlenmek üzere aralarından peygamber gönderilmişti. Böylece tarih içinde uzun sayılacak bir dönem boyunca aralarından birçok peygamberler gelmişti.²²⁸ Burada İsrailoğulları'nın o dönemde Allah'a hizmet için seçildikleri ve insanlara Hakkı tebliğ için Kitab'ın taşıyıcıları oldukları anlatılmaktadır.²²⁹

3. Bu ifade “çağdaşımız olan âlemlere üstün kılmışken” şeklinde açıklandığı gibi, “düşmanlarınızı helak etmek ile sizi âlemlere üstün kılmışken” diye de açıklanmıştır.

²²³ 2. Bakara: 47.

²²⁴ 45. Câsiye: 16.

²²⁵ 7. A'râf: 138-140.

²²⁶ 2. Bakara: 61, 75, 80, 97, 98, 100; 4. Nisâ: 150, 151; 5. Mâide: 13,64; 9. Tevbe: 30, 31.

²²⁷ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân* I-XV, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984, XIII, 127.

²²⁸ Kutub, *fî Zülâli'l-Kur'ân*, V, 3228.

²²⁹ Mevdûdî, V, 305.

Ayrıca “Allah onlara özel olarak vermiş olduğu alâmet ve mucizelerle onları üstün kılmıştır” şeklinde yorumlayanlar da olmuştur.²³⁰

4. Kur’ân üstünlüğün takvâda olduğunu vurgulamaktadır.²³¹

5. Katâde tüm zamânlar itibarı ile en üstün toplumun onlar olmadığını söyleyerek şu yorumu yapmıştır: “Muhammed ümmetinden üstün değildirler. Çünkü Yüce Allah, Muhammed ümmeti hakkında onların insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet olduklarını ifâde buyurmuştur.”²³²

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın kendilerinden bizzât mîsâk aldığını ifâde buyurduğu kavim olmaları da göz önünde bulundurulması durumunda İsrâiloğullarının kendi dönemlerindeki diğer toplumlara üstün kılınmış olmalarına şaşılmamalıdır:

“İsrailoğullarından, **"Allah'tan başkasına kulluk etmeyin, anne babaya, yakınlara, yetimlere, düşkünlere iyilik edin, insanlarla güzel güzel konuşun, namazı kılın, zekâtı verin"** diye söz almıştık. Sonra siz pek azınız müstesna, döndünüz; hala da yüz çevirip duruyorsunuz.”²³³

Müfessirler, içlerinden ahdi bozmayan bu müstesna azınlığın, Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce bu mîsâk uyarınca amel eden, dinlerinin emirlerini yerine getiren, Hz. Muhammed'in peygamberliğinden sonra da ona iman etmekle yine aynı mîsâkı en mükemmel şekilde yerine getiren Abdullah b. Selam ve benzeri zevât olduğunu ifâde etmişlerdir.²³⁴

1.1. 5. İnsanların Rızık Bakımından Birbirlerine Üstünlüğü

Servet ve mal, insan açısından büyük ölçüde önem ve değer ifâde etmektedir. Kur'an'ın, insanın servet ve malla olan ilişkisinin hangi düzlemde gerçekleşmesi gerektiğine yönelik ifâdeleri, müslüman bireyin bu alandaki duruşunu belirlemesi açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle, mal ve servet karşısında takınılması

²³⁰ Kurtubî, VII-VIII, 262.

²³¹ 49. Hucurât: 13.

²³² Sâbûnî, III, 175.

²³³ 2. Bakara: 83.

²³⁴ Yazır, I, 332.

gereken tavrın ve bunlardan faydalanılırken kabul edilmesi gereken temel ölçünün belirlenmesi gerekmektedir.²³⁵

İslâm inancında her eylemin değeri, ona yönelik amacına, niyete göre olduğu gibi, Allah katında insanların değeri de bundan farklı değildir. Kimi insanlar hayat felsefelerini sırf ekonomik amaçlar üzerine bina etmekle beraber, kendilerine verilen zenginliğin, Allah'ın kendilerine verdiği değer, O'nun katında iyi kul olmanın göstergesi olduğu vehmini taşırlar. Hâlbuki İslam inancına göre zenginlik bizâtihi değer ölçüsü olmadığı gibi, fakirlik de Allah'ın o kişiye değer vermediğini göstermez.²³⁶ İnsanlar arasında maddî anlamda bir eşitliğin söz konusu olmadığı aşikardır. Bu durum ilâhî imtihânın bir gereği olmakla beraber Allah “Allah rızıkda kiminizi diğerlerine **üstün tutmuştur** (فَضَّلَ). Geçimi **üstün olanlar** (فَضَّلُوا), rızıklarını, elleri altında bulunanlara verip onları da geçim bakımından kendilerine eşit etmezler. Allah'ın nimetini bile bile inkâr mı ediyorlar?”²³⁷ buyurarak, insanoğlunun fitratında vârolan bencillik vasfının da bu eşitsizlikte fonksiyonel oluşuna vurguda bulunmuştur.

Fakirlik asla İslâm'ın arzuladığı bir olgu olamaz; ancak, mukadder olabilir. Şu halde fakirlere sâhip çıkmak o toplumun tüm fertlerinin sorumluluğundadır. İnsanın çalışıp kazanmaya müsâit olması her zamân mümkün olmayabilir. Ancak, imkânı olduğu halde çalışmayı terk edip başkalarına ümit bağlamayı İslâm asla kabul etmez.²³⁸ Yaşadığı topluma hiçbir katkısı olmadığı halde o toplumun nimetlerinden istifâde eden insanlar Kur'ân'ın ifâdesiyle birer “yük”ten ibârettir:

“...hiçbir şeye gücü yetmeyen bir dilsiz ki efendisine yükür, nereye gönderse bir hayır çıkmaz”²³⁹

Kur'ân-ı Kerîm “dünya” ve “ahiret” kelimelerine 115'er defa yer vermiş olup inananların da bu ikisi arasında dengeyi muhâfaza etmeleri gerekmektedir. İslâm'ın nimete, mala ve servete yaklaşımı çalışıp kazanmak, kazandıkça yararlanmak ve yararlandırmak, yararlandıkça da Allah'a şükretmek şeklinde iken ne yazık ki zühd

²³⁵ Şehmus Demir, “Kur'ân'ın Bütünlüğü İçinde İnsanın Servet ve Mal Karşısındaki Konumu”, *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı 10, 2002, s. 146.

²³⁶ Cemal Ağırman, *Dünya-Âhiret Dengesinde Zenginlik ve Yoksulluk*, (1. Baskı), Ensar Neşr., İstanbul 2007, s. 26.

²³⁷ 16. Nahl: 71.

²³⁸ Ağırman, s. 257.

²³⁹ 16. Nahl: 76.

adına, zenginliğin aleyhine uydurulmuş pek çok asılsız rivâyet ve anlayış bu dînin literatürüne girmeyi başarmıştır. Zenginliğin aleyhine üretilen rivâyetlerin bir kısmı dünyevîleşmenin önüne geçmek, bir kısmı Müslümanları dünyadan soğutarak fakirleştirmek, teşebbüs ruhlarını yok ederek ticaretten uzaklaştırmak amaçlarını gütmektedirler. Oysa yoksul bir insan kötülük adına her şeyi yapabilme potansiyeline sahip olup çoğu zamân sâlim düşünüp doğru karar verme imkânına sâhip değildir. Hz. Peygamber'in zenginliğin aleyhine gibi görünen bazı uyarılarının maksadı bizâtihi zenginliği dışlamak değil, zenginlik neticesinde ortaya çıkabilecek sekülerizmin zararlarına dikkat çekmektir.²⁴⁰ Onun hedeflediği şey müslümanların elde ettikleri zenginliğin onların istikâmetlerinin bozulmasına sebep olmaması ve dînin servete yönelik olarak vaz etmiş olduğu yükümlülüklerin yerine getirilmesidir.

Kapitalizme tepki olarak doğan ve işçilerle işverenler arasındaki eşitsizliği, servet ve refah farklarını ortadan kaldırma iddiasında olan sosyalizm ve benzeri sistemler üretim araçlarının toplumun mülkiyetine geçmesi ve özel mülkiyet yerine kolektif mülkiyetin oluşturulması, toplumda sınıf farklılıklarının ortadan kaldırılması gibi hedefler belirlemişlerdir.²⁴¹ Ancak tüm bu sistemler bireysel gelişimin, bireyin kendi istidat ve yeteneklerini ortaya çıkarmasının önünde engel teşkil etmekte olup, bireyi maddî bakımdan da kendisini geliştirmesi yönünde dâimâ teşvik eden²⁴² İslam dini açısından muteber değildir. İnsanlar arasında zengin-fakir, patron-işçi, gibi sınıfların bulunması kaçınılmazdır. Dünyadaki nizamın devamlılığı bu gibi sınıfların varlığına bağlıdır. Zîrâ hiç bir şahıs tüm ihtiyaçlarını kendisi karşılayabilme potansiyeline sahip değildir. Bu ihtiyaçların karşılanabilmesi için farklı alanlarda mâhir insanlar olması elzendir. Fertler ihtiyaç duydukları şeylere ancak bu şekilde ulaşabilirler. Bu hakikat Kur'ân'da şöyle ifâde edilmektedir:

“Senin Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar? Halbuki bu dünya hayatında onların mâişetlerini aralarında taksim eden, bir kısmının diğer kısmını

²⁴⁰ Ağırman, s. 255.

²⁴¹ Hilal Görgün, “Sosyalizm”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 2009, XXXVII, 382.

²⁴² Tirmizî, Muhammed bin İsa, *Süneni Tirmizî* I-III, Zühd, 1910, (1. Baskı), el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1988, II, 274.

çalıştırması için, kimini kimine **derece bakımından (دَرَجَاتٍ) üstün kılan biziz (رَفَعْنَا)**. Senin Rabbinin rahmeti ise, onların topladıkları bütün şeylerden daha hayırlıdır.”²⁴³

Kötülüğü insanın servet ve malla olan olumsuz ilişkileri üzerine değil, mutlak anlamda servet ve mala atfeden, insanın servet ve malla olan ilişkisi ne düzeyde olursa olsun yine de servet ve mal sahibi olmayı kötü olarak niteleyen anlayışların aksine²⁴⁴, zenginliğin göstergesi olan malın birçok Kur’ân âyetinde “hayr”, “tayyibat”²⁴⁵ gibi övücü nitelikteki kavramlarla ifade edilmesi, onun, aslında kötü değil, iyi olduğunun kanıtıdır.²⁴⁶ Kur’ân-ı Kerîm’in malı “kıyâm”²⁴⁷ tabiriyle ifade etmiş olması da, onun birincil derecede gaye olmaması şartıyla iyi bir değer olduğunu göstermektedir.²⁴⁸ Allah (c.c.), zengin-fakir ayırmaksızın bütün insanları imtihan etmektedir. Bu imtihanın niteliği, insanın dünyadaki yaşam düzeyine ve dünya metâ ile olan mesafesine göre değişmektedir. Zengin, malını nereye sarf ettiği, fakir ise yokluğa sabredip etmediği konusunda sorguya tabi tutulacaktır.²⁴⁹ Bu hususta müminden beklenen ise zenginliği verenin de, alanın da Allah olduğunu hatırlardan çıkarmayıp, sâhip olduğu imkân nispetinde ahiret odaklı bir hayat sürme gayreti içerisinde olmasıdır.

1.2. ÜSTÜNLÜĞÜN İSM-İ TAFDİL VEZNİ KULLANILARAK İFÂDE EDİLİŞİ

1.2.1. Amelerde Üstünlük

1.2.1.1. Gizli Verilen Sadakanın Açıktan Verilenden Hayırlı Olması

Kur'an-ı Kerim, iyi bile olsa, imana dayalı olmayan amellere asla cennet mükâfâtı veya cehennemden kurtuluş ümidi vermemiştir. İmana dayalı en ufak çabanın ve gayretin âhirette zayi olmayacağı gibi, imanla ilişkisi olmayan çabalar ve gayretler hiçbir değer ifade etmez.²⁵⁰ İmana müstenid amelerde temel düstur ise bu amellerin az dahî olsalar süreklilik arz etmeleridir.²⁵¹ İslâm dîninin genel prensibi amellerin sırf

²⁴³ 43. Zuhruf: 32.

²⁴⁴ Demir, s. 148.

²⁴⁵ 2. Bakara: 172, 180, 198, 215,267, 272, 4. Nisa: 32, 100. Adiyat: 8.

²⁴⁶ Demir, s. 146.

²⁴⁷ 4. Nisâ: 5.

²⁴⁸ Beşer, *İslamda Zenginlik ve Fakirlik Kavramları*, Seha Yay. , İstanbul 1991, s. 7.

²⁴⁹ Demir, s. 152.

²⁵⁰ Musa Bilgiz, “Kur’ân’da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi”, *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 20, Erzurum 2003, s. 157, 158.

²⁵¹ Buhârî, *Kitâbü’r-Rikâk*, 18, XII, 631.

Allah'ın rızâsını kazanmak gâyesine mebnî olmasıdır. İslâm, Allah için yapılan tüm ibâdetlerde ihlâsın hâkim olmasını emreder. Söz konusu sadakalar olduğunda ise hem riyâyâ düşmemek hem de ihtiyaç sahibini rencide etmemek gerekmektedir:

“Sadakaları açıkça verirsiniz o ne güzel! Eğer onları yoksullara gizlice verirsiniz sizin için daha iyidir (خَيْرٌ). Allah onları kötülüklerinizden bir kısmına karşı tutar. Allah işlediklerinizden haberdardır.”²⁵²

Bazı müfessirler bu âyette geçen sadaka ifâdesi ile kastedilen şeyin zekât olduğu görüşündedir. “Zekâta sadaka denilmesi de iki bakımdandır: Birisi malın arındırılması ile sıhhate ve kemâle delâlet etmesidir, diğeri de zekâtı verenin imanda sıdk ve samimiyet sahibi olduğuna delâlet etmesidir. Her sadakada bu anlamlar vardır. Buradaki lâm-ı târifin istiğrâk veya ahd-i haricî mânâlarından hangisini ifâde ettiği hakkında birkaç görüş vardır. Müfessirlerin bir kısmı ahd için olup yalnızca nafîle sadakalara ait olduğu görüşünü öne sürmüşlerdir. Çünkü farz sadakaları açıktan vermenin efdâl olduğu bilinmektedir. Bazı müfessirler de ahd için olmakla beraber yalnızca farz sadakalara ait olduğu görüşünü savunmuşlardır. Fakat başta Hasan Basrî (r.a.) olmak üzere diğeri bir kısım müfessirler "istiğrak lâmı" olarak farzdan da, nafileden de daha geniş kapsamlı olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir ki, tahkik erbâbının görüşü de budur. Ebu's-Suûd ile daha bir kısım müfessirlerin açıklamasına göre, âyetteki bu üslupta güzel bir taksim vardır. Açıkça vermenin güzel bir şey olduğunu bildiren ilk bölüm farz olan sadakalar hakkında, gizli vermenin daha hayırlı olduğunu bildiren ikinci bölüm ise nafîle olanlar hakkındadır. Ayrıca bir insanın zekâtının hepsini açıktan vermesi, servetinin tamamını belli edeceğinden ve bu durum birtakım insanların haset ve kıskançlıklarını çekeceğinden, onları tahrik ederek zarara sebep olabilir. O zamân malını gizlemek efdal olacağından, zekâtını da gizli vermek efdal olur.”²⁵³

Mezkûr Âyet-i Celîle sadakaların ister açık ister gizli verilmiş olsun her halükârda bir fazilet, hayır ve ibâdet olduklarına işaret etmektedir.²⁵⁴ Bazı kimseler âyette tavsiye edilen gizliliği temin için, sadakalarını verecekleri fakirlere de doğrudan vermemiş, kendilerini bildirmeden onlara göndermek sûretiyle bu ibâdeti yerine getirmeyi tercih etmişlerdir. Gâye ise kendilerine karşı fakirleri şükran borçlusu olarak bırakmamaktır.

²⁵² 2. Bakara: 271.

²⁵³ Yazır, II, 221.

²⁵⁴ Derveze, *et-Tefsîru 'l-Hadîs* VI, 484.

Farz olan zekâtın ise açık olarak verilmesi efdaldır. Çünkü bu, namaz ve ramazan orucu gibi, şartlarını taşıyan her müslümana bir borç ve bir vazifedir. Bunda gösteriş olamaz. Zekâtın açık olarak verilmesi, zekât verme durumundaki bir müslümanı, zekâtını vermemiş olmak töhmetinden kurtarır. Onun, Allah'ın emrini yerine getirdiğini gösterir ve bu başkalarına da güzel bir örnek teşkil eder. İbni Abbas Hazretlerinden rivayet olduğuna göre gizlice verilen nafîle kabilinden sadakaların sevabı açıkça verilen böyle sadakalardan yetmiş, kat fazladır. Farz olan ve açıkça verilen sadakaların, yani zekâtların sevabı ise bunların gizlice verilenlerine göre yirmi beş kat fazladır.²⁵⁵

Sadakaların gizlice verilmesi emri İslâm dîninin karakter eğitimine verdiği önemi de gözler önüne sermektedir. Zîrâ kişi iyi amelleri gizlice işlerse, bu onun karakterinin şekillenmesine yardımcı olur. Bunun neticesinde o kişi, hikmet ve samimiyeti göz önünde bulundurarak Allah'ın gözde ve seçkin kulları arasına girerek²⁵⁶ Ebu Hüreyre'nin Rasûlullâh'tan rivâyet ettiği şu müjdeye de nâil olacaktır:

"Başka bir gölgenin bulunmadığı Kıyamet gününde Allah Teala, yedi insanı, arşının gölgesinde barındıracaktır: Âdil devlet başkanı, Rabbına kulluk ederek temiz bir hayat içinde serpilip büyüyen genç, oradan çıktığında tekrar oraya dönünceye kadar kalbi mecidlere bağlı olan Müslüman, birbirlerini Allah için sevip buluşmaları da ayrılmaları da Allah için olan iki insan, tenhada Allah'ı anıp göz yaşı döken kişi, güzel ve mevki sahibi bir kadının beraber olma isteğine "Ben Allah'tan korkarım" diye yaklaşmayan yiğit, sağ elinin verdiği sol elinin bilemeyeceği kadar gizli sadaka veren kimse."²⁵⁷

1.2.1.2. Müttakîlerin Üstünlüğü

İnsanoğlu, tarih boyunca birbirine üstünlük sağlama mücâdelesini vermiştir. Yaratılmışların en şerefli olan ve hakikati itibârı ile birçok ortak özelliğe sahip olan bu varlık, birbirine üstünlük dâvâsında bulunurken genel itibârı ile soy, millet, renk farklılığı gibi gerekçeler ileri sürmüştür. Ancak Kur'ân'ı Kerîm, insanların üstünlük sebebi olarak kabul ettikleri tüm bu olguların hakîkatte insanın menfaatine olan farklı amaçlara hizmet ettiğini beyân ederek bu yanlış algıyı tashîh etmiştir:

²⁵⁵ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlî'si ve Tefsîri*, I, 287.

²⁵⁶ Mevdûdî, I, 187.

²⁵⁷ Tirmizî, *Zühd*, 1949, II, 284.

“Ey insanlar! Doğrusu Biz sizleri bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi milletler ve kabileler haline koyduk ki birbirinizi kolayca tanıyasınız. Şüphesiz, Allah katında **en değerliniz** (أَكْرَمَكُمْ), **O'na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır**. Allah bilendir, haberdardır.”²⁵⁸

Âyetin ifâde ettiği hakikat şudur: “Renk, ırk, dil ve diğer şeylerin yüce Allah'ın ölçüsünde hesaba katılacak bir kıymeti yoktur. Gerçekte ancak ve ancak tüm değerlerin kendisi ile belirlendiği ve insanların üstün olup olmadıklarının kendisi ile bilindiği bir tek ölçü vardır ki o da “takvâ”dır.” Bütün farkların ve tüm diğer değerlerin kaybolup, tek bir ölçü ve tek bir değerle yükselmesi, yeryüzündeki bütün çatışma ve düşmanlık sebeplerinin kaybolması ancak bu düstûra riâyetle mümkündür.²⁵⁹

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de yanlış üstünlük algısı sebebiyle birçok zümre hak etmedikleri imtiyâzlara sâhip olarak hayatlarını şatafat içerisinde sürdürmektedirler. Buna mukâbil birçok topluluk da aynı yanlış algı sebebiyle, hakkâniyetten yoksun bir şekilde, esâret içerisinde doğup yine yaşantılarını nâmüsâit şartlarda sürdürüp nihâyete erdirmek zorunda kalmaktadırlar. Yahudiler ırkçılık duygularına dayanarak kendilerini Allah'ın seçkin kulları kabul etmişler ve onlardan olmayanların haklarını ve seviyelerini, kendilerinden aşağı tutmuşlardır. Hinduların kast sisteminde de bu ayırım göze çarpmaktadır. Bu bâtil sistemde Brahmanlar ve yüksek tabakadan olan zümreler karşısında diğer bütün insanlar aşağı ve pis kabul edilmiştir. Siyah ve beyaz ayrımının, Afrika ve Amerika'da siyah cinsten olanlara yaptırdığı zulüm ve işkence insanlık târihinin yüz karası olarak tarih sayfalarında yerini almıştır. Aynı şekilde günümüzde Batılı ülkelerin Asya ve Afrika'nın zayıf milletleri üzerine hâkimiyet kurarak yaptıkları zulümlerin altında hep kendi millet ve ırkının çemberi dışında olanların can, mal ve namusunun kendilerine mübah olduğu düşüncesi yatmaktadır.²⁶⁰

Dünya hayatında en geçerli üstünlük vesîlesi olduğu bizzât Kur'ân-ı Kerîm tarafından tescîl edilen “takvâ” olgusunun, ahirete yönelik menfaat elde etme noktasında da kişinin talep edebileceği en hayırlı azık olduğu yine ilâhî beyanla sâbittir:

²⁵⁸ 49. Hucurât: 13.

²⁵⁹ Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, VI, 3348.

²⁶⁰ Mevdûdî, V, 422, 423.

“Hac bilinen aylardadır. O aylarda hacca giren kimse bilmelidir ki, hacda kadına yaklaşmak, sövüşmek, dövüşmek yoktur. Ne iyilik yaparsanız Allah onu bilir. Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın **en iyisi** (خَيْر) **takvâdır** (التَّقْوَى). Ey akıl sahipleri! Benden korkun.”²⁶¹

Burada zımnen, insanın önünde bulunan iki yolculuğa vurgu vardır. Birisi dünya yolculuğu diğeri de dünyadan yolculuktur. Dünyadaki yolculuk için yiyecek, içecek, gerektiğinde harcayacak azık lâzım olduğu gibi, dünyadan yolculuk için de azık lâzımdır. Bu da Allah'ı bilmek ve sevmek, O'nun koruması altına girmek ve O'ndan başkasından yüz çevirmektir ki bu takva azığı, diğerinden daha hayırlıdır.²⁶² Çünkü takva kalplerin, gönüllerin azığıdır. Kalpler, gönüller onunla beslenir ve güçlenir, onunla aydınlanır. Hedefe varma ve kurtuluş yalnız onunla mümkün olur. "Akıl sahipleri" ise bu direktifi ilk kavrayanlar ve bu besin kaynağından en iyi biçimde yararlananlardır.²⁶³

Âyet aynı zamânda yanlış bir takva anlayışını da izâle etmektedir. Câhiliyye devrinde hac yolculuğuna çıkılırken erzak almak dünyevî bir tutum olarak nitelenir ve muttaki bir insanın Allah'ın evine giderken yanına hiçbir dünyevî eşya almaması beklenirdi. Burada yanına hiç erzak almaksızın Mekke'ye hacca gitmenin bir meziyet olmadığı, gerçek meziyetin kişinin Allah'tan korkması, O'na itaat etmesi ve hayatını günahlardan temizlemesi olduğu vurgulanmaktadır. Bir kimse Allah'tan korkmaksızın günah işliyorsa, hacca giderken yanına hiçbir dünya malı almasa da bunun hiçbir anlamı yoktur. Aksine böyle bir kimse hem Allah'ın hem de insanların gözünde kendisini ve yaptığı haccı küçük düşürmektedir. Diğer taraftan bir kimse Allah'tan gerçekten korkuyor ve ahlâken temizliğini koruyorsa, hacca giderken birçok dünya malı götürse de hem Allah katında, hem de diğer insanlar katında değeri azalmaz. Âyetin azıksız olarak hacca giden ve “Biz Allah'a tevekkül edenleriz” diyen Yemen halkı hakkında nâzil olduğuna dâir de rivâyet mevcuttur.²⁶⁴

En büyük üstünlük ölçüsü olan ve uhrevî zâviyeden en kıymetli azık olarak nitelendirilen “takvâ” aynı zamânda, gerektiğinde sâhibini koruyan en hayırlı elbisedir:

²⁶¹ 2. Bakara: 197.

²⁶² Yazır, II, 55.

²⁶³ Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, I, 197.

²⁶⁴ İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 248.

“Ey İnsanoğulları! Ayıp yerlerinizi örtecek giyimlikle sizi süsleyecek elbiseler gönderdik. Takva örtüsü ise bunlardan daha hayırlıdır (خَيْرٌ) . Allah'ın bu ayetleri öğüt almanız içindir.”²⁶⁵

İbni Abbâs'tan yapılan rivâyete göre âyette zikredilen “takvâ elbisesi” ile “Sâlih amel” kastedilmiştir. Bazıları ise bu ifâde ile kastedilenin “Hayâ” olduğunu söylemişlerdir.²⁶⁶ Allah'ın avret yerlerinin örtülmesi ve süslenme için giysiyi yasalaştırması ile takva arasında bağ vardır. Nihâyetinde her ikisi de giysidir. Biri kalbin ayıplarını örter ve onu süsler, diğeri ise vücudun ayıplarını örter ve onu süsler.²⁶⁷ Ayette vücudun avret yerlerinin örtülmesinin, bedenın korunması ve süslenmesine öncelikli sayılması, örtünmede fiziksel işlevden ziyade ahlâkî işleve önem verildiğinin açık bir delilidir.²⁶⁸ Takva duygusuna sahip olanlar zorunlu olarak çıplak bile kalsalar en az Hz. Âdem ve Havva'nın yapraklarla örtündükleri gibi örtülmesi gereken yerlerini örter ve muhafaza ederler. Fakat takva duygusu olmayan günahkârlar ne kadar giyinseler yine de açılmaktan kurtulamazlar. Çünkü bunlar, elbise nimetinin gerçek fayda ve maksatlarını düşünemezler.²⁶⁹

1.2.1.3. “Mekke'nin Fethi”nin Ashâb-ı Kirâmın Birbirlerine Üstünlüğüne Etkisi

Kur'ân-ı Kerîm'de Müslümanlar sık sık İslam toplumunun gelişimi uğrunda harcama yapmaya teşvik edilmiştir. Kişinin parasıyla ve malıyla yaptığı bu fedâkarlığa Kur'ân “İnfâk” adını verir. Allah indinde pek makbûl olan bu amelin yerine getirilmesi için ne husûsi bir zamân ne de mekân tahsîs edilmiştir. Dînin bekâsı için son derece hassas olan zamânlarda yapılan infâkın dahâ kıymetli olduğunda ise şüphe yoktur. Kur'ân-ı Kerîm Müslümanlar için büyük önem ifâde eden “Mekke'nin Fethi” hâdisesini islâm dîni için bir dönüm noktası olarak belirlemiş, vuku bulmasıyla islâm dînine mensup olanların rahata kavuştuğu bu olaydan önce din adına yapılan mâlî ve bedenî fedâkarlığın bu olay sonrası yapılanlarla eşit olamayacağını bildirmişti:

²⁶⁵ 7. A' râf: 26.

²⁶⁶ Kurtubî, VI-VII, 179.

²⁶⁷ Kutub, *fi Zılâli'l-Kur'ân*, III, 1278.

²⁶⁸ Mevdûdî, II, 25.

²⁶⁹ Yazır, IV, 28.

“Göklerin ve yerin mirasçısı Allah olduğu halde, Allah yolunda siz niçin infâk etmiyorsunuz? İçinizden Mekke'nin fethinden önce infâk eden ve savaşan kimseler, daha sonra infâk eden ve savaşan kimselerle bir değildirlere, öncekiler daha **üstün** (أَعْظَمُ) **derecededirler** (دَرَجَةً). Allah, hepsine cenneti vadedmiştir. Allah, işlediklerinizden haberdardır”²⁷⁰

Kelbî'den yapılan rivayete göre bu âyet Ebû Bekir (r.a.) hakkında nâzil olmuştur.²⁷¹ İbn Mes'ûd'un da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Kılıcını kuşanarak müslümanlığını açığa vuran ilk kişi Hz. Ebu Bekir'dir. Ayrıca Allah'ın peygamberine ilk harcamada bulunan kişi de odur.²⁷²

Kuşkusuz İslam inancı ağır baskılar altındayken, taraftarları az sayıdayken ve ufukta çıkar, mevki ve servet emâreleri yok iken mal harcayanların ve savaşanların fedakârlıkları, güvenli günlere kavuşulduktan, yeni dinin taraftarları çoğaldıktan ve zafer, üstünlük ve başarı elle tutulur yakınlığa geldikten sonra mal harcayanların ve savaşanların fedakârlıkları ile aynı değerde olamaz. Birinci grubun fedakârlıkları her türlü kuşkudan yüzde yüz uzaktır. Sadece Allah'a duyulan köklü güvenin, bağlılığın eseridir. Hâricî beklentiden ve hesaptan tamamen uzaktır. İnanca bağlılığın dışında hiçbir özendirici unsur yoktur. İkinci grubu oluşturan müslümanların yaptıkları fedakârlıkların ise yardımcı ve özendirici faktörleri vardır. Her ne kadar ilk gruptakiler kadar hâlis niyetli olsalar da aralarında bu açıdan büyük fark vardır.²⁷³ Bu hüküm İslâm'ın temel ilkelerinden biridir. Kur'ân-ı Kerîm'in bu ifâdesi küfre karşı İslâm'ın içinde bulunduğu zor ve hassas dönemlerde ve İslâm'ın zafer kazanma ümidinin neredeyse olmadığı zamânlarda Allah rızası için mallarıyla ve canlarıyla savaşanların mertebesinin İslâm'ın kâfirlere gâlip gelmesinden sonra canlarını ve mallarını feda edecek olanlardan üstün olduğu hususunda²⁷⁴ şüpheye mahal bırakmamaktadır.

1.2.1.4. “Hacc-ı Ekber”in Üstünlüğü

Kur'ân-ı Kerîm müşriklere verilen ültimatomdan bahsederken bu hâdisenin “Hacc-ı Ekber” günü gerçekleştiğini haber vermektedir:

²⁷⁰ 57. Hadîd: 10.

²⁷¹ Beğavî, IV, 294, 295.

²⁷² Kurtubî, XVII-XVIII, 231.

²⁷³ Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, VI, 3484.

²⁷⁴ Mevdûdî, VI, 117.

“Allah'ın ve Peygamberinin, ortak koşanlardan uzak olduğunu, **büyük hac (Hacc-ı Ekber)** günü Allah ve peygamberi insanlara ilan eder. Eğer tevbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlı olur, yüz çevirirseniz, bilin ki siz Allah'ı aciz bırakamazsınız. İnkâr edenlere can yakıcı azabı müjdele.”²⁷⁵

Bu âyetler Medine'de ve genel olarak Arap Yarımadası'nda istikrarlı bir varlık kazanan müslümanlar ile Yarımada'da yaşayan müşrikler arasındaki nihaî ilişkileri belirlemek üzere inmişlerdir. Bu müşriklerden bir kısmı ile Peygamberimiz arasında antlaşma vardır. Ancak onlar Tebük'te Bizanslılar ile müslümanlar savaşa tutuşunca bu antlaşmayı bozmuşlardır. Bozma sebepleri ise, Bizanslılar'ın müslümanlara ölümcül bir darbe indireceklerini ya da en azından onların nüfuzlarını kıracaklarını, güçlerini sarsıntıya uğratacaklarını beklemeleridir. Yine bu müşrikler arasında Müslümanlar ile antlaşması olmamasına rağmen, o güne kadar müslümanlara ilişmemiş olanlar vardır. Bir de müslümanlar ile aralarında süreli ya da süresiz antlaşma bulunan ve bu antlaşmalarının bütün şartlarına uyarak müslümanların hiç bir düşmanı ile işbirliği yapmamış olan müşrikler vardır. Mezkur âyetin iniş sebebi Müslümanlar ile bu guruplar arasındaki ilişkilerin nihâî şeklini belirlemektir.²⁷⁶

Hacc-ı Ekber günü hakkında müfessirlerin, Rasulullah ve arkadaşlarından, tabiinden rivayet ettikleri görüşler muhtelifdir. Bu görüşlerden bazısına göre Hacc-ı Ekber günü Arefe günü, bazısına göre de Kurban günüdür.²⁷⁷ Hz. Ömer, Osman, İbn-i Abbas, Tavus ve Mücahid'den yapılan rivâyete göre onun vakti Arefe günüdür. Ebu Hanîfe ve İmam Şafî de bu görüşü kabul etmişlerdir. Hz. Ali, İbni Mes'ûd, İbn-i Ebî Evfâ, Muğîre b. Şu'be ve İbni Abbas'dan yapılan diğer bir rivâyete göre ise, kurban bayramının birinci günüdür. Taberî de bunu tercih etmiştir. Buhârî Ebû Hureyre'nin şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Ebû Bekir es-Sıddîk beni kurban bayramının birinci günü Mina'da şu ilanı yapmaya gönderdi: “Artık bu yıldan sonra hiç bir müşrik haccetmeyecektir ve çıplak bir kimse de Beytullâhı tavaf edemeyecektir. Hacc-ı ekber günü de Nahr günü (kurban bayramının birinci günü)dür.”²⁷⁸

²⁷⁵ 9. Tevbe: 3.

²⁷⁶ Kutub, *fi Zılâli'l-Kur'ân*, III, 1596.

²⁷⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IX, 348.

²⁷⁸ Buhârî, *Kitâbü's-Salât*, 8, 1,651.

Bu hacca, “**Hacc-ı ekber**” isminin verilme sebebi hakkında ise şu îzahlar yapılmıştır:

1. "Umre", “hacc-ı asğar” diye adlandırıldığı için, buna da, “Hacc-ı ekber” denilmiştir.

2. Arafat'ta vakfeye durmaya, “hacc-ı ekber” denilmiştir. Çünkü vakfe, haccın en büyük farzlarından. Zira vakfeye yetişemeyen, hacca yetişememiş olur.

3. Hasan el-Basrî şöyle demektedir: "O gün, kendisinde müslümanlar ile müşrikler bir araya gelmiş oldukları için ve o gün ehl-i kitabın bayramlarına denk gelip, ne bundan önce, ne de bundan sonra bir daha böyle denk gelmediği için, hacc-ı ekber günü diye adlandırılmıştır. Böylece o gün, her kâfir ve müminin katında büyük kabul edilmiştir." Esamm bu izahı, "Kâfirlerin bayramında gazab vardır" diye tenkid etmiştir. Bu tenkid zayıftır. Çünkü bundan kasıt o günün bütün dinlerin, büyük ve kıymetli saydığı bir gün olmasıdır ve onu "en büyük" diye tavsîf edenlerden murâd da, o gruplardır.

4. O yılda hem müslümanlar, hem de müşrikler Ka'be'yi haccettikleri için, bu adla isimlendirilmiştir.

5. "Ekber", Arafat'ta vakfedir, "Asğar" ise Kurban kesmedir. Bu, Atâ ve Mücâhid'in görüşüdür.

6. “Hacc-ı ekber”, “hacc-ı kıran”dır; “hacc-ı asgar” da, “hacc-ı ifrad”dır. Bu görüş de, Mücâhid'den nakledilmiştir.²⁷⁹

1.2.1.5. “Sulh”un Daha Hayırlı Olması

İnsanların birbirleriyle münâsebetlerini ve bir arada emniyet içerisinde yaşamalarını ifâde eden “sulh” (صُلْح) kelimesi “salâh” (صَلَاة) lafzından türemiş bir isimdir.²⁸⁰ “Fesâd”ın (فَسَاد) zıddı olup terim olarak “İnsanlar arasında meydana gelmesi muhtemel düşmanlıkları gidermek” şeklinde tanımlanır.²⁸¹ Kur’ân’da,

²⁷⁹ Râzî, XV, XVI, 177.

²⁸⁰ Ömer Dumlu, *Kur’ân’da Salâh Meselesi*, (3. Baskı), DİB Yayınları, Ankara 2009, s. 24.

²⁸¹ Isfehânî, s. 489.

barışmak, anlaşmak gibi anlamlara gelen başka kelimeler de olup bunlar “**silm**” (سِلم), “**ahd**” (عَهْد), “**mîsâk**” (مِيثَاق), “**ill**” (إِلَّاء) ve “**zimmî**” (ذِمَّة) lafızlarıdır.²⁸²

Kur’ân’ın hiçbir yerinde şiddet hareketi meşrû gösterilmemiş olup, emredildiği yerlerde de amaç düşmanın durumuna uygun bir şekilde karşı koyarak²⁸³ adâletin yeniden te’sîsidir.²⁸⁴ İnsanların ekseriyetle mücâdele içerisinde olmaları sebebiyle toplumun huzur ve güveni için sulha ihtiyaç olup bu noktada âyetler müminlere yol göstermektedir:

“Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir **sulh** yapmalarında onlara günah yoktur. **Sulh** (صُلْح) **daha hayırlıdır** (خَيْر).”²⁸⁵

Gerek bireyler arasında gerek toplumlar arasında “sulh” dâimâ “geçimsizlik” ve “husûmet”ten hayırlıdır.²⁸⁶ Zîrâ islâm’a göre bireylerin vicdânında huzur olmadıkça âlemde de olmaz. Sulh bütün kâinatta sağlam bir temel üzerine oturtulmak isteniyorsa işe bireylerin vicdânından başlamak gerekir. Bu sebeple islam, sulhu evvelâ kişinin kendi vicdânında daha sonra da sırasıyla, âilede, toplumda, devletler seviyesinde ele alır ve yerleştirmeye çalışır. Bireyin, yaratıcısı ile irtibâtında ve toplumla olan ilişkilerinde barışın teminini hedefler. Sonrasında ise toplumun diğer toplumlarla, bireylerin devletle, devletlerin diğer devletlerle münâsebetlerinde barışın gerçekleşmesine çalışır. Bu uzun bir yol olup istasyonları önce vicdân, sonra âile, sonra toplum ve sonra da devletlerarası barıştır.²⁸⁷ Örneğin ev bir mesken olup çocuk onun gölgesinde gelişir. Onun verdiği havayla yetişir; orada gördüğü özellikleri alır. Yetiştigi yuvada barışın lezzetini tadamamış bir bireyin genel anlamda bu lezzeti tam olarak tatması muhtemel değildir. Bu sebeple İslâm bireyler ve toplumlar arasında barışın tohumlarını ekmeden evvel bunu âilede temine çalışır.²⁸⁸ Bunu başardıktan sonra da onu peyderpey toplumun diğer unsurlarına teşmîl etmeyi gâye edinir.

²⁸² Dumlu, s. 184.

²⁸³ 2. Bakara: 190.

²⁸⁴ Dumlu, s. 183.

²⁸⁵ 4. Nisâ: 128.

²⁸⁶ Âlûsî, Seyyid Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî* I-XVI, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1997, IV, 237.

²⁸⁷ Kutub, *Cihan Sulhu ve İslam*, (Terc. : Ali Arslan), Hikmet Neşr. , İstanbul 2007, s. 39-41.

²⁸⁸ Kutub, *Cihan Sulhu ve İslam*, s. 71.

Mutlak muslih Allah olmakla beraber peygamberler ve diğer insanlar da birer muslihtirler. Kur'ân'a göre muslihler sâlihlerden daha önemli bir mevkiidedirler. Zîrâ sâlihler kendi hallerinde yaşayan insanlar iken muslihler dâimâ aktiftirler.²⁸⁹ Bu sebeple Kur'ân'ın müminlerden beklentisi dâimâ birer muslih olmaları yönündedir:

“Eğer müminlerden iki topluluk birbirleriyle savaşılırsa **aralarını düzeltiniz** (فَأَصْلِحُوا); eğer biri diğeri üzerine saldırırsa, saldıranlarla Allah'ın buyruğuna dönmelerine kadar savaşınız; eğer dönerlerse aralarını adâletle bulunuz, âdil davranınız, şüphesiz Allah âdil davrananları sever. Şüphesiz müminler birbiri ile kardeşirler; öyle ise dargın olan kardeşlerinizin **arasını düzeltin** (فَأَصْلِحُوا); Allah'tan sakının. Ola ki merhamete mazhar olunursunuz”²⁹⁰

Bu konuda müminlere yapılan diğer bir îkâz da kendilerinin iyi birer muslih olmalarının önüne Allah'ı anarak yemin etmek sûretiyle engel koymamaları husûsundadır:

“Yemin ederek, iyilik etmeye, günahlardan uzak durmaya ve insanların arasını düzeltmeye (تُصَلِّحُوا) Allah'ı engel yapmayın. Allah hakkıyla iştir ve bilir.”²⁹¹

“İçinizde lütuf ve servet sahibi olanlar, yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere, vermemek için yemin etmesinler, affetsinler, geçsinler. Allah'ın sizi bağışlamasından hoşlanmaz mısınız? Allah bağışlayandır, merhametli olandır.”²⁹²

Âyetteki “Allah'ı” ifâdesi “Allah'ın ismini” anlamına gelmekte olup burada çok kullanımdan dolayı hazif yapılmıştır.²⁹³ Âyetin kastettiği manâ “Allah'a yemin ederek onu güzel işlerinize ve takvânıza engel kılmayın” şeklindedir.²⁹⁴ Zîrâ yemine çok defalar hânis olmak Allah'ın hukûkuna riâyetsizliktir.²⁹⁵ Bu âyetin nüzûl sebebi hakkında farklı rivâyetler vardır. Bunlardan birine göre âyet Abdullah b. Ravâha ile eniştesi Beşîr b. Numân arasındaki huzursuzluk neticesinde onun, eniştesinin yanına varmayacağına, onunla konuşmayacağına yemin etmesi üzerine nâzil olmuştur. Diğer

²⁸⁹ Dumlu, s. 229.

²⁹⁰ 49. Hucurât: 9, 10.

²⁹¹ 2. Bakara: 224.

²⁹² 24. Nûr: 22.

²⁹³ İbn-i Âşûr, II, 376.

²⁹⁴ Ebu's-Suûd, *İrşâdi'l-Akl-ı's-Selîm* I-IX, (4. Baskı), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1994, I-II, 223.

²⁹⁵ Endülüsî, İbni Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz* I-V, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, I, 300.

bir rivâyete göre ise âyetin nüzül sebebi Hz. Ebû Bekir'in sık sık yardım ettiği fakir akrabası Mistah'ın Hz. Âişe'ye (r.anhâ) atılan iftirâya ortak olması üzerine bir daha o akrabasına yardım etmeyeceğine yemin etmesi, veya oğlu Abdurrahman'la, o Müslüman oluncaya kadar görüşmeyeceğine yemin etmesidir. Âyetin sıla-i rahîme riâyet etmeyeceğine ve insanların arasını sulh etmeyeceğine yemin eden bir adam hakkında indiği de rivâyet edilmektedir.²⁹⁶

Müminleri sulha teşvîk eden diğer bir âyet ise şudur:

“Eğer onlar **barışa** (سَلْم) yanaşırlarsa, sen de yaş ve Allah'a güven. O, şüphesiz işitir ve bilir.”²⁹⁷

Âyetin müşrikler veya ehl-i kitâb hakkında olduğuna dâir farklı rivâyetler vardır. Bazı âlimler bu âyetin hükmünün seyf âyetiyle²⁹⁸ nesh olunduğu görüşündedirler.²⁹⁹

Âyetteki “silm” ifâdesini Hicaz ehli “sîn” harfinin kesrası ile okumuştur.³⁰⁰ Âsım kıraatinde de kesra ile okunur.³⁰¹ Diğer kıraat imamları ise sin'in fethasıyla (سَلْم) okumuşlardır.³⁰² Her iki kullanımda da kelime “sulh” (صُلْح) anlamına gelmektedir. Âyet “Sizdeki istidâdı görüp kalplerinde korku hâsıl olur da barışa meylederlerse” şeklinde tefsir edilmiştir.³⁰³

İnananları her vesîleyle sulha çağırın Kur'ân-ı Kerîm sosyal ve hukukî hayatın düzenli bir şekilde sürdürülebilmesi, haksızlık ve huzursuzlukların önüne geçilebilmesi, kısacası sulh ortamının korunması için de bir takım öngörülerde bulunmuş, bu ortamı sarsabilecek davranışları açıkça zikrederek bunlardan kaçınılması yönünde tavsiyelerde bulunmuştur:

“Ey inananlar! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse, onun iç yüzünü araştırın, yoksa bilmeden bir millete fenalık edersiniz de sonra ettiğimize pişman olursunuz.”³⁰⁴

“Ey inananlar! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın, belki de onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da başka kadınları alaya almasınlar, belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın; birbirinizi kötü lakaplarla

²⁹⁶ İbn-ü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn, *Zâdü'l-Mesîr* I-IX, (4. Baskı), el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1987, I, 253.

²⁹⁷ 8. Enfâl: 61.

²⁹⁸ 9. Tevbe: 36.

²⁹⁹ İbnü'l-Cevzî, III, 376.

³⁰⁰ Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân* I-II, (1. Baskı), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1985, II, 548.

³⁰¹ Endülüsî, II, 547.

³⁰² Râzî, XV-XVI, 150.

³⁰³ Ebu's-Suûd, III-IV, 32.

³⁰⁴ 49. Hucurat:6.

çağırmayın; inandıktan sonra yoldan çıkmış olmak ne kötü bir addır. Tevbe etmeyenler, işte onlar zalimlerdir. Ey inananlar! Zannın çoğundan sakının, zira zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin suçunu araştırmayın; kimse kimseyi çekiştirmesin; hangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır? Ondan tiksiniyorsunuz; Allah'tan sakının, şüphesiz Allah tevbeleri dâima kabul edendir, merhamet edendir.”³⁰⁵

Tüm bunlar toplumsal barışı, düzeni, birlik ve beraberliği, kardeşçe dayanışmayı olumsuz etkileyen davranışlar olup İslam dini tarafından reddedilmişlerdir. Müslüman toplumun doğru bilgi edinmesinin sağlanması ve toplumdaki anlaşmazlık sebeplerinin kökten yok edilmesi için bu davranışlardan kaçınılması gerekmektedir.

1.2.2. Yusuf (a.s.) Kıssasının “Ahsenü'l-Kasas” Olması

“Yûsuf kıssası” birçok itikâdî, fikhî, ahlâkî, iktisâdî, siyâsî hakikatleri ve hikmetleri ihtivâ ediyor olması hasebiyle her asırda insanların kendisinden alacağı ibret ve dersler bulunan bir kıssadır.³⁰⁶ Benzer ibretler ve dersler tüm peygamber kıssalarında mevcuttur.³⁰⁷ Kur'an-ı Kerîm bu kıssa için “**kıssaların en güzeli**” manasına gelen, “**Ahsenü'l-Kasas**” tabirini kullanmıştır:

“Elif, Lam, Ra. Bunlar, gerçeği açıklayan Kitap'ın ayetleridir. Biz onu, anlayasınız diye, Arapça bir Kur'ân olarak indirdik. Sana bu Kur'ân'ı vahyederek **kıssaların en güzelini** anlatacağız ve bundan önce sen elbette onu bilmeyenlerdendin.”³⁰⁸

Sözü edilen kıssa Yusuf'un görmüş olduğu rüyayı babasına anlatışıyla başlayıp babasının ona tavsiyeleriyle devam eder. Sonrasında da kardeşlerinin onu safdışı etme çabasını hikâye eder. Akabinde ise Yusuf'un Mısır'a gidişi, orada iftirâyâ uğrayışı ve hapsedilişi, hapisten çıkışı ve mevki sahibi olup kardeşleriyle yüzleşmesi, babasına kavuşması tafsîlâtli bir şekilde anlatılmaktadır.

Bu sûrede geçmekte olan “**Ahsenü'l-Kasas**” ifâdesi “Bu kıssa haddi zatında çok ibretli ve güzel bir kıssa olduğu gibi, en güzel anlatımı da bu sûrede, bu Kur'ân'dadır, hiçbir kitapta, hiçbir eserde bu kıssa bu kadar güzel anlatılmamıştır” şeklinde yorumlanmıştır.³⁰⁹ Âyetin sebab-i nüzûlüne göre Allah Rasûlü'nün ashâbı usanıp: Ey

³⁰⁵ 49. Hucurat: 11, 12.

³⁰⁶ Yaşar Kurt, *Hiz. Yusuf'un Tarihsel Hayatı*, (1. Baskı) Araştırma Yayınları, Ankara 2005, s. 132.

³⁰⁷ 12. Yûsuf: 111.

³⁰⁸ 12. Yûsuf: 1-3.

³⁰⁹ Yazır, V, 31.

Allah'ın elçisi, bize bir şeyler anlatsan, demelerinin akabinde Allah Teâlâ: “Allah, ayetleri birbirine benzeyen ve yer yer tekrar eden Kitap'ı sözlerin en güzeli olarak indirmiştir.”³¹⁰ âyetini indirmiş, sonra tekrar: Ey Allah'ı elçisi, bu sözün üstünde ve Kur'an dışında bir şeyler anlatsan demişlerdir. Ashâb bununla kıssaları kastetmişlerdir. Bunun üzerine Allah Teâlâ : “Elif, Lâm, Râ. Bunlar apaçık kitabın âyetleridir. Doğrusu Biz onu akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'an olarak indirdik. Biz, sana bu Kur'an'ı vahyetmekle; kıssaların en güzelini sana anlatıyoruz. Halbuki sen daha önce bundan habersizdin.” âyetlerini indirmiştir.³¹¹ Onların hadîs istemeleri üzerine Allah onlara sözlerin en güzelini vermiştir. Kıssa istemeleri üzerine de onları kıssaların en güzeline irşâd etmiştir.³¹²

1.2.3. Müminlerin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) Kendilerinden Daha Fazla Kıymet Vermeleri

Hz. Muhammed'in sîreti O'nun, genelde tüm mahlûkâta, özelde ise inananlara karşı ne derece şefkatli olduğunun örnekleriyle doludur. Kur'ân-ı Kerîm O'nun müminlere yönelik koruma içgüdüsünün ne derece etkin olduğunu şöyle ifâde eder:

“Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir.”³¹³

O'nun bu yakınlığına ve sıcak alakasına mukâbil müminler de O'na karşı büyük bir muhabbet beslerler. Bu muhabbetin derecesi öylesine yüksektir ki bir mümin için Hz. Muhammed kendi öz benliğinden daha önemlidir.

“Peygamber, müminlere kendi canlarından **evlâdır** (أولى).”³¹⁴

Allah, Rasûlünün ümmetine karşı şefkatini çok iyi bildiğinden ve onlara yumuşak davranmayı istediğinden O'nu kendilerine, kendi nefislerinden **evlâ** (أولى) kılmıştır.³¹⁵ O'nun yakınlığı insanın kendi kendine olan yakınlığından daha önceliklidir. Zîrâ O, onlar için ancak iyilikleri, yararları, kurtuluşları ne ise, onu gözetir, onu emreder,

³¹⁰ 39. Zümer: 23.

³¹¹ Suyûtî, *Esbâbu Nüzûl*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Kâhire tsz. , s. 114.

³¹² İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII, 7.

³¹³ 9. Tevbe: 128.

³¹⁴ 33. Ahzâb: 6.

³¹⁵ İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XI, 118.

kötülüklerine ve zararlarına razı olmaz. Halbuki insan nefsi öyle değildir. O halde Peygamber onlara kendilerinden daha sevgili ve O'nun emri kendilerinin emrinden daha geçerli ve O'na karşı şefkatleri nefislerine şefkatlerinden daha mükemmel olmalıdır."³¹⁶ Müminler, O'nu herkesten, herşeyden daha fazla sevmeli; O'nun seçim ve hükmünü kendi seçim ve hükümlerine tercih etmeli ve O'nun verdiği her emre boyun eğmelidir. Bunun bir mümin için olmazsa olmaz bir gereklilik olduğunu bizzât Hz. Muhammed şöyle vurgulamaktadır:

"Hiç biriniz, ben kendisine, babasından, çocuklarından ve bütün insanlardan daha sevgili olmadıkça gerçek bir mümin olamazsınız."³¹⁷

Buradaki diğer bir incelik ise şudur. Allah Hz. Peygamber'in müminler için kendi nefislerinden evlâ olduğunu ifâde etmekle İslâm'ın ilk dönemlerinde benimsenen bazı hükümleri ortadan kaldırmıştır. Bunlardan biri şudur ki Peygamber daha önce, borcu olan bir kimsenin cenaze namazını kılmaz iken kendisine fetihler müyesser kılındıktan sonra şöyle buyurmuştur³¹⁸:

"Ben mü'minlere kendi öz canlarından daha yakınım. Her kim, borçlu olarak vefat ederse, onu ödemek bana düşer ve kim geriye bir mal bırakırsa, o da mirasçılarınındır."³¹⁹

1.2.4. "İman"dan Kaynaklanan Üstünlük

Ehl-i Sünnet mezhebine göre kişi, içerisinde yaşadığı toplumun kültürü ve inancı ne olursa olsun Allah'ın kendisine bahşettiği muhâkeme yeteneğini kullanarak kâinâtın bir sahibi ve yaratıcısı olduğunu bilmekle ve îman etmekle yükümlüdür.³²⁰ Peygamberler de tebliğ görevini yerine getirirken insanları, kendilerine verilen bu kâbiliyeti kullanmaya teşvik etmişlerdir.³²¹ İman edenlerle, yoldan çıkmış insanların karakterleri, zihniyetleri ve fiilleri bir olmadığı gibi dünya ve âhirette görecekları karşılık da bir değildir. Bunun sebebi müminlerin bozulmamış ve Allah'ın yarattığı şekliyle temel özelliğini koruyan fitratları ile O'na yönelmiş olmalarıdır. Fâsıklar ise,

³¹⁶ Yazır, VI, 295.

³¹⁷ Buhârî, Kitâbü'l-Îmân, 15, I, 223.

³¹⁸ Kurtubî, XIII, XIV, 120.

³¹⁹ Buhârî, Kitâbü'l-Ferâiz, 6731, XIII, 194.

³²⁰ Aliyyü'l-Kârî, s. 29.

³²¹ 6. En'âm:75-79.

hak yoldan sapmış, yollarını yitirmiş, yeryüzünde bozgunculuk çıkaran kimselerdir.³²² Kur'ân-ı Kerîm mümin ile mümin olmayan arasındaki bu farklılığa vurguda bulunarak îmânın değerini, ona sahip olmanın kişiye kazandıracığı mertebeyi hatırlatmıştır:

“İnanan kimse yoldan çıkmış kimseye benzer mi? Bunlar bir olamazlar.”³²³

İmanın kıymetinin ifâde edildiği bir başka âyet de Uhud savaşında verdikleri kayıplardan dolayı müminlerin teselli edildiği³²⁴ şu âyet-i celîledir:

“Gevşemeyin, üzülmeyin, inanmışsanız, mutlaka siz en üstünsünüzdür (أَعْلُونَ).”³²⁵

Bu âyette müminlere başlarına gelen musibetlerden ve kaçırdıkları fırsatlar dolayı üzülmemeleri gerektiği, akîdenin her şeyden üstün olduğu haber verilmektedir. Zîrâ müminler sadece Allah'a secde ediyor olmaları hasebiyle hayat metodu bakımından kâfirlerden üstündür. Yeryüzündeki konumları da kâfirlerin konumundan üstündür; Çünkü Allah'ın vadettiği yeryüzünün mirası müminlerindir.³²⁶ Benzer bir ifâde de sihirbazlar karşısında hak dâvâyı temsîlen mücâdeleye girişen Hz. Mûsâ'ya hitâben kullanılmıştır:

"Korkma, sen muhakkak daha üstünsün(الْأَعْلَى)" dedik.³²⁷

İmâna dayalı üstünlük varlığın özünde gizlenmiş, sâbit ve hakka dayalı olup, dâimâ diri olan Allah'la bağlantılıdır. Dolayısıyla Müslüman dayanak ve kaynak yönüyle de en üstün olandır.³²⁸ İmân öyle bir değerdir ki kendisine sahip olan kişinin sosyal statüsü en alt seviyede dahî olsa onu toplumun en üst seviyesinde fakat kendisinden mahrûm olan kişiden daha üst bir konuma yükseltir:

“Allah'a eş koşan kadınlarla onlar imana gelinceye kadar evlenmeyin. **İnanan bir cariye, hoşunuza gitse de ortak koşan bir kadından daha iyidir (خَيْرٌ)**. İnanmalarına kadar; ortak koşan erkeklerle mümin kadınları evlendirmeyin. **İnanan bir köle, hoşunuza gitmiş olsa da, ortak koşan bir erkekten daha iyidir (خَيْرٌ)**. İşte onlar ateşe

³²² Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, V, 2813.

³²³ 32. Secde: 18.

³²⁴ Taberî, III, 102.

³²⁵ 3. Âl-i İmrân: 139.

³²⁶ Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, I, 480.

³²⁷ 20. Tâhâ: 68.

³²⁸ Kutub, *Yoldaki İşâretler*, (9. Baskı), (Terc. : Mustafa Özel), Özgün Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 182, 183.

çağırırlar, Allah ise izniyle cennete ve mağfirete çağırır ve insanlara ibret alsınlar diye ayetlerini açıklar.”³²⁹

Âyette sözü edilen hoşlanma duygusu sırf içgüdülerden kaynaklanır, yüce insanî duyguların onda hiçbir katkısı yoktur. Bu içgüdüsel duygu, duyu organlarının yargısı olmaktan öteye gidemez. Oysa gönül güzelliği daha derinlikli ve daha değerlidir. Hattâ, müslüman kadın, bir cariye bile olsa bu böyledir. Çünkü onun İslâm kaynaklı nesebi, kendisini soylu fakat müşrik kadının üzerinde bir mertebeye yükseltir. Çünkü bu nesep, Allah'tan kaynaklanır ki, bu, neseplerin en üstünüdür.³³⁰ Müminlerin müşriklerle evlenmelerinin yasaklanmasının nedeni bu tür evliliklerin müminleri şirk yollarına yöneltebilme ihtimalidir. Çünkü karı-koca arasındaki ilişki duygusal ve kültürel bir ilişkidir. İslâm'a samimi olarak inanan bir kimse, sadece şehvetini tatmin için böyle bir riske atılamaz. Kendisini ve çocuklarını küfre, isyana ve şirke götürebilecek bir şeyi yapmaktansa arzularını bastırmayı tercih eder.³³¹

1.2.5. Kur'ân'ın Nüzülüne Zarf Olan Gecelerin Üstünlüğü

Allah'ın insanoğluna doğru yolu göstermek, dünya ve ahirette mutlu olmalarını sağlayacak ilkeleri kendilerine bildirmek ve akıl yoluyla cevaplarını bulmaları mümkün olmayan konularda onları aydınlatmak için göndermiş olduğu hiçbir ilâhî mesaj yoktur ki, nüzûlüne zarf olan zamân dilimine özel bir kıymet katmasın. Söz konusu mesajın İnsânoğluna gönderilen son kitap olup, ondan sonra başka bir mesaj gönderilmeyecek olması ise bu kıymeti daha da arttırmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in bizzat kendisi, nâzil olduğu geceden başlayarak, o gecenin içerisinde bulunduğu ayı da kapsayan zamâna, özel bir kıymet atfetmektedir:

“Doğrusu, Biz, Kuran'ı kadir gecesinde indirmişizdir. Kadir gecesinin ne olduğunu sen bilir misin? **Kadir geci bin aydan hayırlıdır** (خَيْر). Melekler ve Rûh o gecede Rablerinin izniyle her türlü iş için inerler. O gece, tan yerinin ağarmasına kadar bir esenliktir.”³³²

³²⁹ 2. Bakara: 221.

³³⁰ Kutub, *fi Zılâli'l-Kur'ân*, I, 240.

³³¹ Mevdûdî, I, 150.

³³² 97. Kadr: 1-5.

“Ha, Mim. **Apaçık olan Kitap'a and olsun ki, Biz onu, mübârek bir gecede indirdik.** Doğrusu Biz, insanları uyarmaktayız. Katımızdan bir buyrukla, her hikmetli işe o gecede hükmedilir. Çünkü biz, peygamberler göndermekteyiz.”³³³

"Ramazan ayı ki o ayda Kur'an insanlara yol gösterici, doğru yola iletici, eğri ile doğruyu birbirinden ayırdedici olarak indirildi.”³³⁴

Bu vakitlerin üstünlüğünün sebebi gayet açıktır. Zîrâ varlık âleminde cereyân eden hâdiseler arasında Kur'ân'ın nüzûlünden daha büyüğü, daha önemlisi olmadığı gibi, kulların hayatlarında da Allah'ın planlamasını ve iradesini bundan daha iyi gösteren bir başka olay yoktur. Kur'an'da bu gibi yerlerde geçen sayılar, hâdisenin kıymetini sayılarla sınırlama amacı taşımaz. Asıl amaç çokluğu ifade etmektir.³³⁵ Âlimlerin çoğu ikinci âyette zikredilen gecenin Kadir gecesini olduğunu söylerlerken, İkrime'nin de aralarında bulunduğu diğer bir gurup bunun Berat gecesini, yani Şaban ayının 15. gecesini olduğunu söylemişlerdir. Bu gecenin Kadir gecesini olduğu kanaatine sahip âlimlerin delilleri şunlardır:

1. Allah "Şüphesiz biz, onu Kadir gecesinde indirdik" buyurmuş, burada da, "Gerçekten biz onu mübarek bir gecede indirdik" buyurmuştur. Bu iki ayet arasında tenâküz olmaması için burada bahsedilen gecenin Kadir gecesini olması gerekir.

2. Allah "Ramazan ayı ki, onda Kur'ân indirildi..." ayetinde Kur'ân'ın Ramazan ayında indirilmeye başlandığını bildirmiştir. Bu âyette ise, "Biz onu mübarek bir gecede indirdik" buyurmuştur. Binâenaleyh bu gece Ramazan ayında olsa gerektir. Bu gecenin Ramazan ayında bulunduğunu söyleyenlerin tamamı onun Kadir gecesini olduğunu söyler. Böylelikle bu mübarek gecenin, Kadir gecesini olduğu anlaşılır.

3. Allah Teâlâ, Kadr sûresinde "Melekler ve Ruh, o gecede, Rablerinin izniyle her bir iş için iner de iner. O gece tan yerinin ağarmasına kadar bir selâmdir" buyurmuş, bu ayette ise, "Her hikmetli iş, katımızdan bir emir ile, onda ayrılır" buyurmuştur. Bu iki ifadenin birbirine uygunluk arz ediyor olması bu iki gecenin aynı gece olduğunu gösterir.

³³³ 44. Duhân: 1-5.

³³⁴ 2. Bakara: 185.

³³⁵ Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, VI, 3945.

4. Katâde bu konuda şöyle demiştir: "İbrahim'in suhufu Ramazan ayının ilk gecesinde, Tevrat altıncı, Zebur on ikinci, İncil, on sekizinci, Kur'ân ise yirmi dördüncü gecesinde indirilmiştir. Bu mübarek gece Kadir gecesidir."³³⁶

İbni Abbas'tan (r.a.) yapılan rivâyete göre Kur'ân-ı Kerîm sözü edilen gecede en yakın semaya toptan indirilmiş, akabinde de parça parça yeryüzüne indirilmiştir.³³⁷ Bu gecenin sona erdiğini ve onun, bir kereye mahsus olduğunu söyleyenler olmakla beraber ulemânın ekserisi, bu gecenin hâlen devam ettiği kanaatindedirler.³³⁸ Müslümanların bindörtüüz kûsür senedir bu gecenin sene-i devriyesini ihyâ etme gayreti içerisinde olmaları da, bu gecenin devâm etmekte olduğuna olan inancın göstergesidir.

1.2.6. Âhret Nimetlerinin Dünya Nimetlerine Üstünlüğü

İnsanoğluna tahsis edilen nimetler dünyevî-uhrevî olarak iki gruba ayrıldığında akla bunlardan hangisinin daha üstün olduğu sorusu gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm her iki gruba dâhil olan nimetler hakkında tafsîlâtı malûmât vermektedir. Kur'ân'ın bildirdiği ahiret nimetlerini, insanların daha önce dünya hayatında benzerini gördüğü nimetler-insanların ilk kez cennette göreceği nimetler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bu durum ahirette görülecek nimetlerin kemiyet itibarı ile dünya nimetlerinden üstün olduğunu göstermektedir.

Âyet-i celflelerde ahiret nimetlerinin keyfiyet itibarı ile de dünyevî nimetlerden daha üstün olduğu ifâde edilmekle beraber bu üstünlüğün mâhiyetine dâir işâretler vardır. Buna uhrevî nimetlerin **hesapsız oluşu, süreklilik arz etmesi** gibi özellikleri örnek verilebilir:

“Size verilen herhangi bir şey, dünya hayatının bir geçimliği ve süsüdür. **Allah katında olan daha iyi ve devamlıdır.** Akletmez misiniz?”³³⁹

"Kim bir kötülük işlerse ancak onun kadar ceza görür. Kadın veya erkek, kim, inanarak yararlı iş işlerse, işte onlar cennete girerler; **orada hesapsız şekilde rızıklandırılır.**"³⁴⁰

³³⁶ Râzî, XXVII-XXVIII, 203.

³³⁷ Râzî, XXXI-XXXII, 28.

³³⁸ Râzî, XXXI-XXXII, 29.

³³⁹ 28. Kasas: 60.

“Takvâ sahiplerine vâdolunan cennetin hâli şöyledir: Onun altından ırmaklar akar; **yiyecekleri ve gölgeleri devamlıdır.**”³⁴¹

Âhiret hayatı başlıbaşına bir karşılık olup, onun nasıl geçeceğini kişinin dünyada yapıp ettikleri belirler. Bu âyetlerde dünya ile ondaki basit zînet ve fânî güzelliklerin âhiret yurdunda sâlih kullara hazırlanan nimetlere nispetle ne kadar küçük olduğu haber verilmektedir.³⁴² Bu ikisinden hangisinin daha üstün olduğunu bilmek, her ikisinin de özünü kavrayan bir akıl gerektirmektedir.³⁴³ Dünya hayatı insanoğlunun yolculuğunun yalnızca bir merhalesidir. Hiçbir zamân sona ermeyecek olan gerçek hayat henüz başlamamıştır. Bu hayatta insan istediği kadar mal biriktirebilir, konforlu bir hayat sürebilir, fakat hepsinin bir sonu vardır ve insan bu dünyadan boş elle ayrılacaktır. Hiçbir akıllı insan, dünyadaki kısa yolculuğunun rahatlığı ve zevkleri mukabilince ahirette hiç son bulmayacak azaba maruz kalmak gibi kötü bir pazarlığa girişmez. Bu dünyadaki mahdut zorluğa katlanmayı ve öte dünyadaki ebedî hayatın hiç bitmeyen nimet ve rahatını kazanabilmeyi tercih eder.³⁴⁴

Kur’ân’da anlatılan dünya nimetlerinin çeşitliliğine ve meşrûluğuna rağmen onu okuyanlar âhireti gâye gösteren ve dünya hayatını ona nispetle süflî gören bir söylem fark ederler. Bu, Kur’ân’ın insanı ahiret hayatına hazırlayıcı bir yol izlediğini göstermektedir. Çünkü eksiksiz bir huzur ve nimet ortamı yalnızca ahirettedir.³⁴⁵ Bununla beraber İslâm insanın dünya nimetlerinden tamamen sarfı nazar etmesini ve zînetlerini terketmesini istemez. O'nun tek istediği, ahiretin dünyaya tercih edilmesi, onun üstün tutulmasıdır. Çünkü dünya fânî, ahiret ebedîdir.³⁴⁶ Orada cennetliklerin mükâfâtı kat kat olacak, cehennemliklerinki gibi sadece yaptıklarının karşılığı olarak kalmayacaktır.³⁴⁷ Orada onlara sunulacak yemişler dünya yemişleri gibi belli bir mevsime mahsus değildir. Oradaki gölge de çekilip uzaması olmayan, zeval bulmayan

³⁴⁰ 40. Mümin:40.

³⁴¹ 13. Ra’d: 35.

³⁴² İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, X, 476.

³⁴³ Kutub, *fi Zülâli'l-Kur’ân*, V, 2705.

³⁴⁴ Mevdûdî, IV, 178, 179.

³⁴⁵ Hülya Terzioğlu, *İslamda Dünya Âhiret Dengesi* I, (1. Baskı), Ensar Neşr. , İstanbul 2007, s. 18.

³⁴⁶ Mevdûdî, IV, 178, 179.

³⁴⁷ Taberî, XII, 67.

bir gölgedir.³⁴⁸ Cennetin üstünlüğünü tam olarak anlatabilmek mümkün değildir.³⁴⁹ Zîrâ bu hususta diğer bir âyette de şöyle buyurulmaktadır:

"Hiç kimse onlar için, dünyada yaptıklarının karşılığı olarak saklanmış, memnun edici nimetlerin ne olduğunu bilemez."³⁵⁰

Peygamber Efendimiz'in cenneti vasıflandıran hadisleri de oranın dünya ile kıyaslanamayacak özellikte bir mekân olduğunu göstermektedir:

"Cennette sizden birinin yayı kadar bir yer, güneşin üzerine doğduğu veya battığı şeyden daha hayırlıdır."³⁵¹

"Allah "Ben, salih kullarıma, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin hatırına gelmeyen nimetler hazırladım." buyurdu."³⁵²

Hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin hatırına gelmeyen bu ve diğer nimetler her yönüyle nezih ve temiz olup içlerinde dünya hayatında iken günah addedilen her hangi bir şeyin bulunması söz konusu değildir. Aksi takdirde bu durumun o şeyin güzel olduğunun vehmedilerek insanlar tarafından hafife alınmasına ve onu dünyada iken işleyene sadece "aceleci" nazarıyla bakılmasına yol açması muhtemeldir.³⁵³

Ahiret nimetlerini keyfiyet bakımından dünyâ nimetlerinden üstün kılan özellikler "süreklilik" ve "hesapsızlık" ile sınırlı değildir. İnsanlar dünyevî hayatlarını sürdürürken de birçok nimetten istifâde etmekte fakat bir süre sonra yorgunluğun gâlip gelmesiyle bu istifâde son bulmaktadır. Orada "yorgunluk" adı verilen beşerî özellik de olmayacaktır:

³⁴⁸ Yazır, V, 154.

³⁴⁹ Taberî, VIII, 162.

³⁵⁰ 32. Secde: 17.

³⁵¹ Buhârî, Bedü'l-Halk, 8, VI, 617, 618.

³⁵² Buhârî, Bedü'l-Halk, 8, VI, 610.

³⁵³ Güllüce, "Kur'ân'da Cennet Çocukları İçin Kullanılan Vildan ve Gilman Kelimeleri", *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı 27, 2006, s. 79, 80.

“**Onlar orada bir yorgunluk hissetmezler.** Oradan çıkarılacak da değillerdir.”³⁵⁴

İnsanın elinde olan dünya nimetinden faydalanamamasının diğer bir sebebi de diğer bir şahsa karşı duyduğu kindir ki bu kin yüzünden kişi iç huzurunu yitirir ve hiçbir şeyden lezzet alamaz hâle gelir. İşte âhireti farklı kılan bir başka özellik de orada nimetlenecek olan insanların kalplerinden bu kînin çıkarılıp atılmasıdır.

“**Gönüllerindeki kini, hasedi gideririz,** buldukları yerlerin altından ırmaklar akar.”³⁵⁵

Aralarındaki yanlış anlamalar nedeniyle bu dünyada kalplerinde bir üzüntü veya kin belirmişse, Cennete girerlerken bu onların kalplerinden silinecek ve onlar birbirlerine karşı hiç bir kötülük duymayacaklardır.³⁵⁶ Burada şu hakikat vurgulanmaktadır. İslam dîni yeryüzünde insanın tabiatını değiştirmeye ya da onu değişik bir varlığa dönüştürmeye çalışmaz. İçlerinde kin tortularının olabileceğini kabul eder. Bu duygunun insanın tabiatında yer aldığını, iman ve İslâmın bu duyguyu kökünden sökemeceğini onaylar. Bununla beraber İslâm bu duygunun şiddetini azaltmak için tedavi yönüne gider ve onu Allah için sevme ve Allah için nefret etme duygusuna dönüştürmeyi hedefler. Cennetlikler ise artık insanlıkta doruk noktasına ulaşmış ve dünyadaki rollerini tamamlamışlardır. Bu yüzden kin ve nefret duyguları içlerinden sökülüp çıkarılmıştır. Artık içlerinde saf ve sevgi dolu kardeşlik duygusundan başka bir şey yer almaz.³⁵⁷ İnsanların kalplerindeki bu kînin nasıl çıkarılacağına gelince, bu husûsta İbni Abbas şöyle buyurmaktadır: “Cennetlikler, cennete ilk gireceklerinde karşılına iki pınar çıkar. Bu iki pınardan birisinden içerler. Allah (c.c.), kalplerinde kin namına ne varsa hepsini giderir. Sonra diğer pınara girerler, orada da yıkanır. Renkleri parıldar, yüzleri arınır ve bol nimetlerin parlaklığı üzerlerinde görünür.”³⁵⁸ Rivâyete göre Hz. Ali (k.v.) mezkûr âyeti okurken şöyle buyurmuştur:

³⁵⁴ 15. Hicr: 48.

³⁵⁵ 7. A'râf: 43.

³⁵⁶ Mevdûdî, II, 541.

³⁵⁷ Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, IV, 2145.

³⁵⁸ Kurtubî, IX-X, 37.

"Umuyorum ki Allah, benimle Osman, Talha, Zübeyr arasındaki meseleyi kökünden halledecektir."³⁵⁹

İnsanoğlunun elde edebileceği dünyevî-uhrevî birçok nimet olmakla beraber hiç kuşku yok ki ona sunulan nimetler içerisinde en büyüğü onu yoktan vâd eden yüce yaratıcısının cemâli ile müşerref olma nimetidir. Kur'ân âyetleri gerek sarâhaten gerek işâret yoluyla bu hâdisenin hak olduğuna vurgu yapar:

“O gün bir takım yüzler Rablerine bakıp parlayacaktır.”³⁶⁰

“İyi davrananlara; dâima daha iyisi (الْحَسَنَى) ve üstünü (زِيَادَةَ) verilir. Onların yüzlerine ne bir karalık, ne de zillet bulaşır. İşte onlar cennetliklerdir, orada temelli kalırlar.”³⁶¹

Ehl-i Sünnet bu bakışı "görme" manâsında anlayarak âhirette müminlerin Allah'ın cemâlini göreceğini ifâde etmişlerdir.³⁶²

"Beni asla göremezsin."³⁶³ âyetine sarılan Mutezile ise bu bakışı "bekleme" manâsına yorumlamışlardır. Oysa gayesine ulaşmayan beklemenin neticesi neşe değil, hayal kırıklığı ve üzüntüdür. Bu durum burada sadece bekleme mânâsının doğru olamayacağını anlatır.³⁶⁴ Bu, kelimelerin anlatamayacağı ve aklın mâhiyetini kavrayamayacağı bir keyfiyettir ki bu mutluluk karşısında cennetin içerdiği bütün diğer nimetlerin sönük kalacağı³⁶⁵ söylenmiştir.

İkinci âyetteki **ziyâdelik (زِيَادَةَ)** Ebubekir es-Sıddîk, Huzeyfe b. Yemân, Abdullah b. Abbâs, Saîd b. Müseyyeb, Abdurrahmân b. Ebu Leylâ, Abdurrahmân b. Sabit, Mücâhid, İkrime, Ata, Dahhâk, Hasan, Katâde, Süddî ve daha birçok zât tarafından Allah'ın vech-i kerîm'ine bakmak olarak açıklanmıştır. Zîrâ ziyâdeliğin Allah'a bakmakla tefsiri birçok hadîste vârid olmuştur. İmâm Ahmed'in rivayet ettiği şu hadîs bunlardandır:

³⁵⁹ Mevdûdî, II, 35.

³⁶⁰ 75. Kıyâme: 22, 23.

³⁶¹ 10. Yûnus: 26.

³⁶² Taftâzânî, Sa'düddîn, *Şerhu'l-Akâid*, Fazilet Neşr. , İstanbul tsz. , s. 107.

³⁶³ 7. A'râf: 143.

³⁶⁴ Yazır, VIII, 444.

³⁶⁵ Aliyyü'l-Kârî, s. 15.

Allah Rasûlü “Güzel davranana, daha güzeli ve fazlası var.” âyetini okuyup şöyle buyurmuştur:

“Cennet ehli cennete, girdiği zamân Allah Teâlâ: “Size, artıracam bir şey ister misiniz?” buyurur. Onlar: “Bizim yüzlerimizi beyazlatıp bizi cennete koymadın mı? Bizi ateşten kurtarmadın mı?” derler. Allah Teâlâ hicâbı onlar için açar. Allah'a yemîn olsun ki onlara Rablarına bakmaktan daha sevimli olan başka bir şey vermiş değildir.”³⁶⁶

Âyet-i kerîme'de geçen “ziyâdelik” müfessirler tarafından farklı şekillerde de îzâh edilmiştir. Hz Ali'den yapılan rivâyete göre buradaki “ziyâdelik” ifadesinden maksat, tek inci'den oluşan ve dört kapısı bulunan bir odadır. Müminlere, cennetteki bütün mükâfâtlara ilâveten böyle bir oda da verilecektir.

Abdullah b. Abbas, Alkame b. Kays ve Hasan-ı Basrî'den nakledilen diğer bir görüşe göre ise burada zikredilen "En güzel mükâfât" ifadesinden maksat, kulun, yaptığı iyiliklere karşı aynı iyiliklerle mükâfâtlandırılmasıdır. “ziyâde”den maksat ise yapılan iyiliklere karşı daha fazla mükâfâtların verilmesidir. Abdullah b. Abbas bu hususu "Kim, bir iyilik ortaya koyarsa ona o iyiliğin on katı vardır. Kim de bir kötülük işlerse sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar."³⁶⁷ âyetiyle açıklamaktadır.

Mücâhid mezkûr âyet hakkında "En güzel mükafattan maksat, yapılan iyiliğe karşılık aynı derecede mükâfât verilmesidir. “ziyâde”den maksat ise, Allah'ın affi ve rızâsıdır.” demiştir. İbn-i Zeyd ise "En güzel mükâfattan maksat, cennettir. “ziyâde”den maksat ise dünyada verilen nimetlerdir. Allah bu nimetlerden dolayı kıyâmet gününde kulundan hesap sormayacaktır.” şeklinde görüş beyân etmiştir. İbn-i Zeyd, bu görüşünü "... İbrahimi dünyada seçkin kıldık (mükâfatlandırdık) Şüphesiz o, âhirette de sâlihlerdendir."³⁶⁸ âyetine dayandırmıştır.³⁶⁹

³⁶⁶ Tirmizî, Bâbu Mâ Câne fi Ru'yetu'llâh, 2068, II, 315.

³⁶⁷ 6. En'âm: 160.

³⁶⁸ 2. Bakara: 130.

³⁶⁹ Taberî, VII, 108.

Kur’ân âyetlerine kula verilen nimetler penceresinden nazar edildiğinde şu hakikat görülür ki; gerçekten farklı olmak isteyen, büyük üstünlükler elde etmek isteyen kişi, bunların geniş bir alana ve geniş bir zamâna sahip olan ve Allah'tan başkasının sınırlarını bilemediği âhirette olduğunu bilmeli³⁷⁰ ve yaşantısını buna göre tanzim etmelidir:

“Onları birbirlerinden nasıl **üstün kıldığımızı** (فَضَّلْنَا) bir bak! Doğrusu âhirette **daha büyük** (أَكْبَرُ) **dereceler** (دَرَجَاتٍ) ve **daha büyük** (أَكْبَرُ) **üstünlükler** (تَفْضِيلًا) vardır.”³⁷¹

“Bu dünyada iyi davrananlara iyilik vardır. âhret yurdu ise **daha iyidir** (خَيْرٌ). Sakınanların yurdu ne güzeldir!”³⁷²

Âyetler ahiret için çalışanların, bu dünyada da, dünya hayatını isteyenlerden daha üstün bir seviyede olduklarını göstermektedir. Fakat bu üstünlük, dünyevî zenginlik bakımından daha iyi bir derecede olmak demek değildir. Onlar, zalimlerin sahip olmadığı gerçek şeref, sevgi ve iyi niyeti yaşarlar. Çünkü sadece dünya için çalışanlar haksız yollardan servet biriktirirler. Âhirete yönelik çalışanlar ise bu dünyada ne kazanırlarsa şerefli ve doğru bir şekilde kazandıkları gibi³⁷³ Kur’ân’ın “en büyük” (أَكْبَرُ)³⁷⁴ olarak nitelediği “Allah’ın (c.c.) rızasına da ulaşırlar.

1.2.7. Ümmeti Muhammed’in (s.a.s.) Diğer Ümmetlere Üstünlüğü

Ümmetlerin şeref ve üstünlükleri hem kendilerine gönderilen peygamberlerin üstünlüğü ile hem de o peygamberlere yaklaşımları ile alakalıdır. Hz. Muhammed ümmeti diğer ümmetlere nispetle özel bir konuma sahiptir. Bunun sebebi O’nun son peygamber olup tüm insanlığa gönderilmiş olması, ümmetinin de geçmiş ümmetler gibi Peygamberini sıradan bir beşer yerine koymamış, bilakis, O’na Allah’ın bahşettiği yüksek şerefi idrak ederek gerekli alakayı göstermiş olmasıdır. Kur’ân-ı Kerîm’in de ifâde ettiği diğer bir sebep ise bu ümmetin iyiliği emreden, kötülükten meneden ve Allah'a inanan insanlardan müteşekkil olmasıdır:

³⁷⁰ Kutub, *ft Zılâli'l-Kur’ân*, IV, 2219.

³⁷¹ 17. İsrâ: 21.

³⁷² 16. Nahl: 30.

³⁷³ Mevdûdî, III, 92.

³⁷⁴ 9. Tevbe: 72.

“Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış **en hayırlı** (خَيْر) ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız: Ehl-i kitap da inansaydı, elbet bu, kendileri için çok iyi olurdu. İçlerinde iman edenler var; çoğu yoldan çıkmışlardır.”³⁷⁵

Âyet-i kerimede Hz. Muhammed ümmetinin en hayırlı ümmet olduğu belirtilmektedir. Ancak bu “hayırlı olma” vasfı belli şartlara bağlanmıştır. Bu şartlar iyiliği yaymaları, kötülüğü önlemeye çalışmaları ve Allah'a inanmış olmalarıdır. Anlaşılan odur ki bu şartları hâiz olmayan kimseler hayırlı ümmet olma vasfına sahip değildirler. Hz. Ömer’in hac esnâsında bazı insanların nâhoş hareketlerini görüp de bu âyeti okuyup sonra “Kimin bu ümmetten olmak hoşuna gidiyorsa Allah’ın bu ümmet için buyurduğu şartları yerine getirsin”³⁷⁶ buyurmuş olması bu gerçeği teyit etmektedir. Âyet-i Celîle zımnen her Müslüman ferde önemli bir misyon yüklemiş, onları diğer insanlar için uyulması gereken birer örnek ve önder kabul etmiştir.

Çalışmamızın bu bölümünde konumuzu, bizzât üstünlük ifâde eden lafız ve kalıplar kullanılarak sunulduğu örnekler çerçevesinde işlemeye çalıştık. İkinci bölümde ise söz konusu olgunun muhtelif üsluplar kullanılarak ifâde edildiği örnekleri inceleyeceğiz.

³⁷⁵ 3. Âl-i İmrân: 110.

³⁷⁶ Taberî, III, 43.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA ÜSTÜNLÜĞÜN FARKLI ÜSLÜPLARLA İFÂDE EDİLİŞİ

2.1. HAYIRLI BİR AMELİN İLK FÂİLİ (EVVEL) VEYA ÖNCÜLERİNDEN (SÂBİKÛN) OLMANIN ÜSTÜNLÜĞE ETKİSİ

2.1.1. Hz. Muhammed'in "Evvele'l-Müslimîn" Olması

Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Muhammed'e verdiği vasıflardan biri de "Evvele'l-Müslimîn"dir:

"De ki: "Dini Allah'a halis kılarak O'na kulluk etmekle emrolundum." "Ve Müslümanların ilki olmakla emrolundum."³⁷⁷

"Gökleri ve yeri yaratan, beslenmeyip besleyen Allah'tan başka bir dost mu edinirim?" de. "Doğrusu ben ilk Müslüman olmakla emrolundum" de; asla ortak koşanlardan olma!"³⁷⁸

"Evvel" kelimesi "Bir ferdin hem cinsleri içerisinde kendisinden önce ve kendisine yakın hiç kimsenin bulunmaması"³⁷⁹ anlamına gelmektedir. Bu âyetlerde bizzât Allah tarafından Hz. Muhammed'e "Bana, müslümanların evveli olmam emrolundu" demesi emredilmiştir. "O, kendi dinine tâbî olan müslümanların ilkidir." Bu açıklama, İbnü'l-Arabî'ye aittir. Bu, Katade'nin ve başkalarının da görüşüdür.³⁸⁰ "Ben, vazifeli olarak gönderildiğim bu ifâdelere sınırsız sarılanların ilkiyim" anlamına gelmektedir. Bu ifade ile Hz. Peygamber âdetâ "Ben, kendileri yapmadıkları halde, insanlara birtakım şeyler emreden zorba krallardan değilim. Aksine size emrettiğim herşeyi yapmak ve ona devam etme açısından, insanların ilkiyim ve en çok yapanım" demektedir.³⁸¹ Burada Hz. Muhammed'in itâat olunması farz bir peygamber olduğuna dikkat çekilmektedir. Allah'ın kanunlarına teslim olanların ilkinin ondan başkası olması mümkün değildir. Zîrâ o ilâhî kanunları öğrenenlerin ilkidir.

³⁷⁷ 39. Zümer: 11,12.

³⁷⁸ 6. En'âm: 14.

³⁷⁹ Cürçânî, Muhammed, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, s. 39.

³⁸⁰ Kurtubî, VII, VIII, 152, 153.

³⁸¹ Râzî, XXV, XXVI, 222.

O hâriç hiç bir kimse müslümanların ilki değildir. İbrahim ve diğer peygamberler ondan önce değil midir diye sorulacak olursa buna şu cevaplardan biri verilebilir:

Hz. Peygamber manevî yönden bütün mahlûkâtın ilkidir. Ebu Hureyre yoluyla gelen hadiste Hz. Peygamber: "Biz dünyada sonradan gelenleriz, kıyamet gününde ilkeriz."³⁸² buyurmaktadır.

Hz. Peygamber, yaratılış itibariyle onlardan önce olduğundan dolayı onların ilkidir. Nitekim yüce Allah "Hani Biz, peygamberlerden ahidlerini almıştık. Senden de, Nuh'tan da..." buyurmaktadır.³⁸³ Katade der ki: Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ben, yaratılış itibariyle peygamberlerin ilki, gönderiliş itibariyle onların sonuncusuyum." İşte bundan dolayı burada Hz. Peygamber'in adı Nûh ve sâir peygamberlerden önce zikredilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm benzer bir ifâdeyi de Hz. Mûsâ hakkında kullanmıştır:

"Musa, tayin ettiğimiz vakitte gelip Rabbi onunla konuşunca, Musa: "Rabbim! Bana Kendini göster, Sana bakayım" dedi. Allah: "Sen Beni göremezsin ama dağa bak, eğer o yerinde kalırsa sen de Beni göreceksin" buyurdu. Rabbi dağa tecelli edince onu yerle bir etti ve Musa da baygın düştü; ayılınca: "Yarabbi, münezzehsin, Sana tevbe ettim, ben **inananların ilkiyim**" dedi."³⁸⁴

Bu âyetteki "**Ben inananların ilkiyim**" ifâdesi "Kavmimden iman edenlerin ilkiyim" şeklinde açıklandığı gibi, "İsrail oğulları arasından bu çağda iman edenlerin ilkiyim" diye de açıklanmıştır.³⁸⁵ Ayrıca malûm âyetlerde Hz. Mûsâ'nın, Allah'ın iznine uygun olmayan bir dilekte bulunmuş olması sebebiyle "Bu dünyada "Sen beni göremezsin" tecellisine ilk iman eden benim." manasını kastetmiş olmasının da muhtemel³⁸⁶ olduğu söylenmiştir.

³⁸² Müslim b. Haccâc, *Sahîh-i Müslim* I-II, Kitâbü'l-Cumua, 856, (1. Baskı), Dâr-u Tayyibe, Riyad 2006, I, 381.

³⁸³ 33. Ahzâb: 7.

³⁸⁴ 7. A'râf: 143.

³⁸⁵ Kurtubî, VII, VIII, 267.

³⁸⁶ Yazır, IV, 129, 130.

2.1.2. Muhâcirlerden ve Ensârdan “es-Sâbikûne’l-Evvelûn”un Diğerlerine Üstünlüğü

Yeni bir dînin tesîsi esnasında, din ve inanç uğruna vatanını terk edebilmek kadar, aslî vatanlarında zulüm altında olan bu insanları şehirlerine davet edebilmek, onlarla evlerini, topraklarını paylaşabilmek, şehirlerinin bu davet nedeniyle düşmanların taarruzlarına maruz kalmasını göze alabilmek de büyük fedâkarlıklardır. Nüzûl ortamında her ikisi de mühim vazîfeleri deruhte etmiş olan bu iki zümreden hangisinin daha fazîletli olduğu hususunda Kur’ân-ı Kerîm’de açık bir nas yoktur. Ancak Kur’ân-ı Kerîm’in bu zümrelerden bahsederken kullandığı üslup hangisinin daha fazîletli olduğunun tespiti konusunda yol gösterici olabilir. Kur’ân âyetleri “**Muhâcirûn** (مُهَاجِرُونَ)-**Ensâr** (أَنْصَار)” eksenli incelendiğinde ilk zümreye diğerinden daha fazla atıf yapıldığı görülmektedir. Bu durum daha fazla zikredilen zümrenin daha fazîletli olduğu yönünde bir algı oluşturmaktadır:

“**Hicret edenlerin** (هَاجِرُوا) memleketlerinden çıkarılanların, yolunda ezaya uğratanların, savaşan ve öldürülenlerin günahlarını elbette örteceğim. And olsun ki, Allah katından bir nimet olarak, onları içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Nimetin güzeli Allah katındadır.”³⁸⁷

“İnanan, **hicret eden** (هَاجِرُوا) ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat eden kimselere Allah katında en büyük dereceler vardır. İşte kurtulanlar onlardır. Rableri onlara katından bir rahmet, hoşnutluk ve içinde tükenmez nimetler bulunan cennetleri müjdeler. Doğrusu büyük ecir Allah katındadır.”³⁸⁸

Âyette geçen “En büyük dereceler vardır.” ifâdesi müfessirlerce “Derece sahibi olan herkesten daha büyük dereceye sahiptirler.”³⁸⁹ şeklinde yorumlanmıştır. Daha büyük dereceye sâhip olmak ise daha üstün olmanın neticesidir. Onlar imanlarının gereğini yerine getirebilmişler, Allah için evlerini, yurtlarını, mallarını terk etmişler Allah’a kulluk yapma imkânı bulamadıkları ortamlarını terk ederek bu kulluğu yerine getirebilecekleri başka bir ortama hicret etmişlerdir.

³⁸⁷ 3. Âl-i İmrân: 195.

³⁸⁸ 9. Tevbe: 20-22.

³⁸⁹ Kurtubî, VII-VIII, 89.

Bu husustaki görüşümüzü destekleyen bir diğer durum ise âyetlerde bu iki zümrenin peşpeşe zikredilişi esnâsında önceliğin dâimâ Muhâcirlere verilmiş olmasıdır:

“Doğrusu inanıp **hicret edenler** (هَاجِرُوا), Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihat edenler ve muhâcirleri barındırıp onlara **yardım edenler** (نَصَرُوا), işte bunlar birbirinin dostudurlar. İnanıp hicret etmeyenlerle, hicret edene kadar sizin dostluğunuz yoktur. Fakat din uğrunda yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavim aleyhine olmaksızın onlara yardım etmeniz gerekir. Allah işlediklerinizi görür. İnkâr edenler birbirlerinin dostlarıdır. Eğer siz aranızda dost olmazsanız yeryüzünde kargaşalık, fitne ve büyük bozgun çıkar. İnanıp **hicret eden**, Allah yolunda savaşanlar ve muhacirleri barındırıp onlara **yardım edenler**, işte onlar gerçekten inanmış olanlardır. Onlara mağfîret ve cömertçe verilmiş rızıklar vardır.”³⁹⁰

“Allah'ın verdiği bu ganimet malları bilhassa; yurtlarından ve mallarından edilmiş olan, Allah'tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah'ın dinine ve Peygamberine yardım eden **muhâcir**(مُهَاجِرِينَ) fakirleridir. İşte doğru olanlar bunlardır. **Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler (ensâr), kendilerine hicret edip** (هَاجَرَ) **gelenleri** severler; onlara verilenler karşısında içlerinde bir çekememezlik hissetmezler; kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerinden önde tutarlar.”³⁹¹

Cennete öncelikli girecek olan fırka da kendileriyle sevilmeyen şeyler uzaklaştırılan yani kendilerine zor işler yaptırılan, muhacirlerin fakirleridir.³⁹² Bunun sebebi onların bir şey emredildiğinde dinleyip itaat ettikleri gibi, içlerinden birinin herhangi bir ihtiyacı olsa, ölünceye kadar o ihtiyacın karşılanmayıp, ihtiyaç içinde vefât ediyor olmasıdır.³⁹³ Âyetteki bu sıralamanın kronoloji gereği olduğu da düşünülebilir fakat Kur'ân'ın uslubu incelendiğinde, gerektiğinde, fazîlete vurgu yapmak için kronolojik önceliğin yok sayılabildiği de görülmektedir.³⁹⁴ Buraya kadar zikretmiş olduğumuz tüm gerekçelere rağmen bu iki güzîde topluluğu küllî olarak kıyaslanmanın

³⁹⁰ 8. Enfâl: 72-74.

³⁹¹ 59. Haşir: 8, 9.

³⁹² Tirmizî, Bâbu Fazli'l-Fakri, 1916, II, 275.

³⁹³ Taberî, III, 216.

³⁹⁴ Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, VI, 3446.

doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Zîrâ bu meseleye ferdi olarak bakıldığında Ensâr'dan birçok zâtın Kur'ân'a hizmet, Hz. Peygambere destek bakımından Muhâcirîn'in bâzılarından daha önde olduğunu görmek mümkündür. Peygamber Efendimizin onların bu iyiliklerini karşılıksız bırakmayıp Mekkenin fethinden sonra tekrar Medineye dönmüş ve ömrünün kalan kısmını burada geçirmiş olması da onlara verdiği kıymeti göstermektedir. Netîce olarak her iki gruptan da Allah râzı olmuştur. Ancak, Mekke'de çekmiş oldukları sıkıntılar, vatanlarını ve mallarını Allah için terk etmeleri, islamı ensârdan önce kabul etmiş olmaları ve kendi kardeş ve ailelerine karşı Allah yolunda savaşmış olmaları, genel anlamda, Muhâcirleri farklı kılan unsurlardır.

Allah (c.c.) yüce kitabında Muhâcir ve Ensâr'ın ilklerini “**es-Sâbikûne'l-Evvelûn**” olarak nitelemiş, onlardan ve onlara ittibâ edenlerden râzı olduğunu ifâde buyurmuştur:

Muhâcirlerle ensârdan **ilk olarak inanmada ileri dereceyi alanlarla** onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da Allah'tan hoşnutlardır. Allah onlara, içinde ebedi kalacakları, içlerinden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır; işte büyük kurtuluş budur.”³⁹⁵

Bu âyetin sebebi nüzûlü hakkında müfessirler herhangi bir rivâyet zikretmemişlerdir. Ancak bu ve sonraki âyetlerin kapsam ve anlamlarından anlaşılan odur ki bedevi Arapların çeşitlerinin zikredilişinden sonra burada da genel olarak müslümanların sınıfları zikredilmek istenmiştir. Âyette zikredilen her üç sınıfa övgü ve müjdeler vardır. Allah'ın kendilerinden razı, onların da Allah'tan razı olduğu bu sınıflar, imanlarında samimi olmuşlar, görevlerini yerine getirmişler ve İslâm'ın vücut bulmasına zemin hazırlamak için türlü fedakârlıklar yapmışlardır.³⁹⁶ Âyet-i celîledeki bu ifâde ile kastedilen zevâtın kimler olduğu hususu müfessirler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Bu konuda serdedilen görüşlerden bazıları şöyledir:

“Muhacirîni kiramdan önceliğe sahip olan zatlar ya iki kıbleye karşı namaz kılmış olanlar veya Bedir savaşında bulunanlar veya "Bey'atü'r-Rıdvân" da bulunanlar yahut hicretten evvel müslüman olanlardır. Veya bu zâtlar Rasûlullah'ı ilk tasdik edenlerdir. Erkeklerden Hz. Ebu Bekir, kadınlardan Hz. Hatice, gençlerden Hz. Ali, azadlı

³⁹⁵ 9. Tevbe: 100.

³⁹⁶ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, IX, 522.

kölelerden Zeyd ibni Hâris gibi zâtlar ilk önce İslâm şerefine nâil olmuşlardır. Ensâr-ı kirâmdan önceliğe sahip olanlar da akabe bey'atlerinde bulunan zatlardır.”³⁹⁷

“Muhacirler'den ve Ensâr'dan hicrette ve yardımda başta gelen öncüler, kibleteyne namaz kılmış ve Bedir Savaşı'nda bulunmuş olanlar, yahut "Hakikaten Allah, o ağaç altında sana bey'at eden müminlerden râzı olmuştur.”³⁹⁸ âyetinin delaletine göre Hudeybiye'deki "bey'atü'r-Rıdvân"da bulunanlardır ki, bu görüş daha tercihe şayandır. Zira Enfâl Sûresi'nde de geçtiği üzere³⁹⁹ Hudeybiye gününe kadar olan hicretlerin hepsi önceki hicretler grubundandır.”⁴⁰⁰

“Muhacirlerin öncüleri, Bedir savaşından önce Medine'ye göçenlerdir. Ensâr'ın öncüleri ise Bedir savaşından önce müslüman olanlardır. İyilikte bu iki gruba tam uyanlar ise Tebuk savaşı öncesinin olaylarını konu edinen bu âyetin ana amacını gözönünde tutmamız durumunda, bu grup önceki iki grubu duyarlıkla izleyenlerden, onlar gibi iman ederek daha sonraki yıllarda onların verdikleri sınavları aynı başarı ile geçenlerden ve böylece ilk iki örnek grubun iman düzeyine yükselenlerden oluşmuş olmalıdır. İlk iki grubun "öncü olma" ayrıcalığı vardır. Zirâ onlar İslâm toplumunun en sıkıntılı dönemi olan Bedir savaşı öncesinin yükünü taşımışlardır.”⁴⁰¹

Muhacirlerden öne geçenlerin ilkinin Ebu Bekîr es-Sıddîk olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur.⁴⁰² Bu iki zümrenin Allah'ın rızasına mazhar olmalarının sebebi ise şudur: Muhacirler Hz. Muhammed'i ilk tasdik eden, onunla beraber her türlü zahmetlere, fedakârlıklara katlanan zatlardır. Dinlerini muhafaza için mallarını, mülklerini, yakınlarını geride bırakarak her türlü meşakkate katlanmışlar, Hz. Peygamber'e üstün bir bağlılık göstermişlerdir. Ensâr ise birçok müslümandan önce Rasûlullah'ı tasdik etmişler, onu kendi vatanlarına davet ederek ona ve onunla beraber hicret eden din kardeşlerine yardımda bulunmuşlardır.

Fetih sûresinde bahsi geçen ve “Bey'atü'r-Rıdvân” olarak nitelendirilen hâdiseye gelince bu bey'ât Hudeybiye'de yapılan ve malûm âyetle Allah Teâlâ'nın rızasıyla

³⁹⁷ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âli'si ve Tefsiri*, III, 1325, 1326.

³⁹⁸ 48. Fetih: 18.

³⁹⁹ 8. Enfâl: 72.

⁴⁰⁰ Yazır, IV, 396.

⁴⁰¹ Kutub, *fi Zılâli'l-Kur'an*, III, 1702, 1703.

⁴⁰² Kurtubî, VII, VIII, 220.

müjdelenmiş olduğundan bu şekilde isimlendirilmiş olan bey'attır ki kaçmamak, Rasûlullah'ın yanında ölmek üzere alınmıştır ve iştirâk edenler bizzât onun tarafından "Siz bugün dünya ehlinin en hayırlısıdır."⁴⁰³ müjdesiyle taltîf edilmişlerdir.⁴⁰⁴ Müfessirler bu zevâtın bin dört yüz kişi olup altında bey'at etmiş oldukları ağacın bir akasya ağacı olduğunu söylemişlerdir.⁴⁰⁵

2.1.3. Hz. Mûsâ (a.s.) Karşısında Mağlup Olan Sihirbazların “İlk İnananlar” Olmaları Hasebiyle Bağışlanacaklarını Ümit Etmeleri

Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif sûrelerinde Hz. Mûsâ-Firavun kıssası anlatılmış, Firavun'un sihirbazlarının Hz. Mûsâ'yı alt etmek için giriştikleri mücadeleden bahsedilmiştir:

“Onlar da iplerini ve değneklerini attılar ve: "Firavun hakkı için, şüphesiz, biz üstün geleceğiz" dediler. Bunun üzerine Mûsâ değneğini attı; onların uydurduklarını yutmağa başlayıverdi. Bunu gören sihirbazlar secdeye kapanarak: "Âlemlerin Rabbine, Mûsâ ve Harûn'un Rabbine inandık" dediler. Firavun: "Ben size izin vermeden ona iman mı ettiniz? Muhakkak ki o, size sihri öğreten büyüğüdür. Şimdi bileceksiniz; ellerinizi ayaklarınızı, çaprazlama kestireceğim, hepinizi astıracağım" dedi. İman eden sihirbazlar.” "Zararı yok, biz şüphesiz Rabbimize döneceğiz; **inananların ilki (Evvelü'l-Müminîn) olmamızdan ötürü, Rabbimizin kusurlarımızı bağışlayacağını umarız" dediler**”⁴⁰⁶

Sihirbazların imanla müşerref olmalarının akabinde daha önce Allah'ın Peygamberine karşı koyup onun iddiâsını çürütme çabasına girmiş olmaları bizzât kendileri tarafından “hatâ” olarak nitelendirilmiş ve kendi tabirleriyle “inananların ilki” olmaları bağışlanma ümitlerini artırmıştır.

Âyette geçen "**inananların ilki olduğumuz için**" ifâdesi ile ya burada bulunan cemaatten veya sihirbazlardan yahut Firavun'un etrafında bulunanlardan yahut da kendi zamânımızdakilerden iman edenlerin ilki olduğumuz için anlamı kastedilmiştir.⁴⁰⁷

⁴⁰³ Müslim, Kitâbü'l-İmâra, 71, II, 901.

⁴⁰⁴ Yazır, V, 168, 169.

⁴⁰⁵ İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XIII, 105.

⁴⁰⁶ 26. Şuarâ: 44-51.

⁴⁰⁷ Râzî, XXIII, XXIV, 118.

Sihirbazların verdikleri bu cevap, Firavun'un tellallarının toplamış olduğu insanlara iki şeyi açıklamaktadır:

Birincisi, Firavun inatçı ve aldatıcı biridir. Kendisinin düzenlediği bir müsabakada Hz. Musa'nın kazandığını görmüş ve “Muhakkak ki o, size sihri öğreten büyüğünüzdür.” demek suretiyle Hz. Mûsâ ve sihirbazların işbirliği yaparak kendisine tuzak kurdukları uydurusunda bulunmuş ve tehditle sihirbazları bunu itiraf etmeye zorlamıştır. Eğer bu, tuzak olsaydı; sihirbazlar ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesini ve asılmayı göze alamazlardı. Sihirbazların böylesine bir tehdit karşısında imanlarında direnmeleri, Firavun'a karşı gizli bir tuzak kurulduğu suçlamasını geçersiz ve anlamsız kılmaktadır.

İkincisi, oraya toplanmış olan binlerce kişi, âlemlerin Rabbi'ne inanır inanmaz, sihirbazlarda meydana gelen manevî hâle bizzat şahit olmuştu. Sihirleriyle atalar dinini güçlendirmek ve güvenliğe erdirmek için çağrılmış ve kısa bir süre önce mükâfât için Firavun'un önünde eğilmiş olan sihirbazlar şimdi öylesine cesaretlenmişlerdi ve rûhî bir asâlet kazanmışlardı ki, Firavun'un gücüne ve tehditlerine hiç aldırıyor ve imanları uğrunda ölümü ve en ağır fizikî işkenceleri göze alabiliyorlardı. Psikolojik yönden, Mısırlıların şirk dininin ne olduğunu kendi gözleriyle görmeleri ve Hz. Musa'nın dininin nasıl gerçek din olduğunun zihinlere nakşolması için bundan daha iyi bir fırsat olamazdı.⁴⁰⁸

2. 1. 4. “Sâbikûn”un “Ashâb-ı Meymene”ye Üstünlüğü

Kur’ân-ı Kerîm teşhir nitelikli sahnelerde genellikle insanları iki sınıfa ayırmaktadır. Ancak bazen daha üst seviyede nimetlere kavuşacak olan zümrelerden haber verileceği zamân üçüncü bir sınıfın daha ortaya çıktığına şahit oluruz:

“Amel defterleri sağdan verilenler (ashâbu’l-meymene); ne mutlu o amel defterleri sağdan verilenlere! Kötülük işlediklerini belirtmek üzere, **amel defterleri soldan verilenler (ashâbu’l-meşeme)**; ne yazık o amel defterleri soldan verilenlere! Ve **öncüler (sâbikûn)**, hep önden gidenler. Naîm cennetlerinde Allah'a en çok

⁴⁰⁸ Mevdûdî, IV, 24, 25.

yaklaştırılmış olanlar işte bunlardır. Onların büyük kısmı eski ümmetlerden, bir kısmı da sonrakilerdendir.”⁴⁰⁹

Görüldüğü üzere bu âyetlerde önce **defteri sağdan verilenler** zikredilmiş fakat bu sınıf hakkında ayrıntılı açıklama yapılmamıştır. Akabinde aynı üslubun karşıt içeriklisi ile **defterleri soldan verilenlerden** söz edilmiş sonra da gözler bu grupların üçüncüsü olan "**öncüler**"e çevrilmiştir. Bu mutlu grup tanıtılırken kendi öz sıfatı ile nitelenmekle yetinilmiştir: "Ve öncüler; hep önden gidenler." Bu ifade ile âdetâ şu demek istenmiştir; Onlar, onlardır işte; bu kadarı yeter." Yani bu grubun konumu o kadar yücedir ki, hiçbir övgü ona birşey ekleyemez. Bu bahtiyar zümreye bağışlanan nimetler sayılırken en başta bu nimetlerin en büyüğü, en değerlisi olan "Allah'a yakın olma" nimeti zikredilerek; "Onlar Allah'a yakındırlar ve bol nimetli cennetlerdedirler" buyurulmuştur.⁴¹⁰

"**Sâbikûn**" iyilik ve hak uğruna çaba sarf edenlerdir. Yani Allah ve Rasulü'nün çağrısına hiç tereddüt etmeksizin "Lebbeyk" diyenler, Allah yolunda cihâd ve infâk etmek, hakka hizmet, hayra davet ve tebliğ için her türlü sıkıntıya göğüs gerenlerdir.⁴¹¹ İmanda öncü olan bu zevât cennete ulaşmada da öncü olacaklardır.⁴¹² Âyette, önce "ashâb-ı meymene" ile başlayıp, sonra "ashâb-ı meşeme"ye, ondan sonra da "sâbikûn"a geçilmiş olmasının hikmeti ise Râzî tarafından şöyle yorumlanmıştır:

"Kıyâmet ve onda vâki olacak dehşetengiz şeyler ancak, kendisini, günah ve isyanlardan alıkoyacak muhabbetullahı sahip olmayan kimseleri korkutur. Rableri ile meşguliyetleri kendilerini sevindiren kimselere gelince, onlar azaptan dolayı hiç hüzünlenmezler. Bu sebeple Allah Teâlâ bu âyetlerde gizli kalmayacak biçimde bir korkutma bulunup, sevabı uman, ikâbdan korkan kimseleri korkutmak da daha evlâ olunca öncelikle "ashâb-ı meymene"yi zikretmiştir. "Sâbikûn" ise terğîb ve terhibe muhtaç değildir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, dinleyen ve rağbet eden "ashâb-ı meymene"yi zikretmiş, daha sonra da, her ne kadar hiç kimse Allah'ın cezbesi olmaksızın oralara yaklaşamaz ise de, "ashâb-ı meymene" gayret edip de onların

⁴⁰⁹ 56. Vâkıa: 8-14.

⁴¹⁰ Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, VI, 3463.

⁴¹¹ Mevdûdî, VI, 89.

⁴¹² Ebû Hayyân, *el-Endülüsî, el-Bahru'l-Muhît* I-VIII, (2. Baskı), Dâru'l-Fikr, Kâhire 1983, V, 240.

derecelerine yaklaşınlar diye, “sabikûn”u zikretmiştir. Çünkü “sâbikûn”, nâil olduğu her şeye Allah'ın cezbesiyle nâil olmuştur.”⁴¹³

Âyette zikredilen "eski ümmetlerden" ve "sonrakilerden" ifadelerinin yorumu hakkında müfessirler ihtilaf etmişlerdir. “Bir grup, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gelen tüm ümmetleri "eski ümmetler", Hz. Muhammed'den kıyamete kadar yaşayanları ise "sonrakiler" olarak kabul etmektedir. Bu yorum kabul edildiğinde, Rasulullah'tan binlerce yıl önce yaşayan insanlar arasındaki "sâbıkların" sayısı, kendisinden sonra yaşayanlar arasındaki "sabıkların" sayısından daha çok olacak demektir. Diğer bir grup; bu ifâdelerin sadece Hz. Muhammed'in ümmetini tezammun ettiği görüşündedirler. Yani İslâm'ın ilk dönemlerindeki sâbıkların sayısı, daha sonraki sâbıklardan daha çok olacaktır. Bir başka grup ise bu ifâdelerin her peygamberin ümmetini ayrı ayrı tezammun ettiği görüşündedirler. Yani her peygamberin ilk dönemlerindeki sâbıkların sayısı daha sonraki sâbıklardan daha fazladır. Bu üç görüş de makûldur ve her üçünün de doğru olması mümkündür. Dördüncü bir görüş daha vardır ki, bu görüşün de doğru olması mümkündür. Onlara göre, her devrin ilk dönemlerinde sâbıkların sayısı nispeten fazladır. Sonraki dönemlerde ise bu sayı azalır. Çünkü nüfus artışının hızıyla, sâbıkların sayısının artma hızı aynı olmaz. Dolayısı ile toplam rakam oran olarak ilk dönemlerde daha fazladır.”⁴¹⁴

2.2. AYRICA ZİKREDİLMENİN ÜSTÜNLÜK SEBEBİ OLUP-OLAMAYACAĞI MESELESİ

2.2.1.“Cebrâil” Olarak Yorumlanan “Rûh”un Diğer Meleklerle Üstünlüğü

“Rûh” (رُوح) ifâdesinin “melâike” (مَلَائِكَةٌ) lafzı ile peşpeşe zikredildiği birçok âyet mevcuttur:

“Birisi, yüksek derecelere sahip olan Allah katından, inkârcılara gelecek ve savunulması imkânsız olacak azabı soruyor. **Melekler** (مَلَائِكَةٌ) ve **Rûh** (رُوح) o derecelere, miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselirler.”⁴¹⁵

“Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır. **Melekler** (مَلَائِكَةٌ) ve **Rûh** (رُوح) o gecede Rablerinin izniyle her türlü iş için inerler.”⁴¹⁶

⁴¹³ Râzî, XXIX-XXX, 126.

⁴¹⁴ Mevdûdî, VI, 89.

⁴¹⁵ 70. Meâric: 1-4.

“**Rûh** (رُوح) ve **meleklerin** (مَلَائِكَةٍ) dizi dizi durdukları gün, Rahman olan Allah'ın izni olmadan kimse konuşamayacaktır. Konuştuğu zamân da doğruyu söyleyecektir.”⁴¹⁷

En meşhûr anlamıyla “**Rûh**” (رُوح) denildiğinde “hayat kaynağı” anlaşılır.⁴¹⁸ Bu kelime Kur'ân'da bu manâda da kullanılmıştır.⁴¹⁹ Tefsircilerin ekserisine göre buradaki “Ruh”tan maksat “Cebrâil”dir.⁴²⁰ Umûmîden sonra, husûsî olan zikredilmekle Cebrâil'in şerefînin yüceliğine dikkat çekilmiştir.⁴²¹ Fazîlet ve şerefi dolayısıyla onun zikri diğer meleklerden ayrı olarak, yapılmıştır.⁴²² Umûmîden sonra ayrıca zikrin üstünlüğe delâlet etmediği durumlar da mevcuttur. Dört büyük melekten biri olan Mikâil'in isminin **Melekler** (مَلَائِكَةٍ) lafzından sonra ayrıca zikrolunduğu şu âyeti buna örnek göstermek mümkündür:

“Kim, Allah'a ve meleklerine ve peygamberlerine ve Cibrîl'e ve Mîkâl'e düşman olursa bilsin ki Allah da kâfirlere düşmandır.”⁴²³

Âyetin iniş sebebi yahûdilerin Mikâil'e (a.s.) sevgi besleyip⁴²⁴ Cebrâil'e (a.s.) düşmanlık yapmalarındır.⁴²⁵ Bu âyet, iniş sebebi göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde mezkûrun üstünlüğüne delâlet etmediği gâyet açıktır.

“Rûh”u “Büyük bir melek” olarak niteleyen müfessirler de olmuştur. Bundan “Ruh”un melâikeden daha özel olduğu anlaşılır.⁴²⁶ Kuşeyrî de “Rûh”un büyük bir melek olduğunu söyleyenlerdendir.⁴²⁷ Ona göre bu sınıf melekler diğerlerinin koruyucuları olarak yaratılmışlardır. Tıpkı bizim melekleri göremediğimiz gibi, melekler de bunları görmezler. Mukâtil ise bunların meleklerin en şerefîleri ve yüce Allah'a en yakınları olduğunu söylemiştir.⁴²⁸

⁴¹⁶ 97. Kadr: 3, 4.

⁴¹⁷ 78. Nebe: 38.

⁴¹⁸ Yazır, I, 338.

⁴¹⁹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis* II, 136.

⁴²⁰ Karaman ve Diğ, *Kur'ân Yolu*, V, 659, Sâbûnî, III, 585.

⁴²¹ Sâbûnî, III, 585.

⁴²² Mevdûdî, VII, 182.

⁴²³ 2. Bakara: 98.

⁴²⁴ Suyûtî, *Esbâbu Nüzûl*, s. 12. Yazır, I, 357, 358.

⁴²⁵ Buhârî, *Bed'ü'l-Halk*, 6, VI, 561, Tefsir, 6, VIII, 690, 691.

⁴²⁶ Yazır, IX, 346.

⁴²⁷ Kuşeyrî, Abdülkerîm, *Letâifü'l-İşârât* I-III, (2. Baskı), Merkezü Tahkîki't-Türâs, 1971, III, 751.

⁴²⁸ Kurtubî, XIX, XX, 133.

Kur'ân-ı Kerîm'de "Rûh" kelimesinin "Cebrâil" anlamında diğer meleklerden bağımsız kullanıldığı da vâkidir:

"And olsun ki, Musa'ya kitap verdik, ondan sonra ardarda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya belgeler verdik, onu **Rûhu'l-Kudüs** ile destekledik."⁴²⁹

Katâde, Süddî, Dahhâk ve Rebî'in beyanına ve İbni Abbâs'ın rivayetine göre, "**Rûhu'l-Kudüs**" Cebrâil'dir. Buna rivâyetlerin en sıhhatlisi denilmiştir. Zîrâ Peygamber Efendimiz, Hassân b. Sâbit'e "Kureyş'i hicvet, Rûhu'l-Kudüs seninledir." buyurduğu gibi, bir başka zamân da "Cebrâil seninledir."⁴³⁰ buyurmuşlardır. "Rûhu'l-kudüs"ün Cebrail'in "Rûhu'l-Emîn" gibi diğer bir ismi olması muhtemeldir. Nitekim Hassân bir beytinde "Allah'ın elçisi olan Cibrîl de bizdedir. O Rûhu'l-Kudüs'ün ise eşi, benzeri yoktur." diyerek Rûhu'l-Kudüs'ün Cebrâil olduğunu ifâde etmiştir. Cebrâil'e "rûhullah" dahi denilmesi, diğer bir ilahî isim olan Rûhu'l-Kudüs'ün aynı mânâyâ geldiğini doğrular.⁴³¹

2.2.2. "Salâtül-Vustâ"nın Üstünlüğü

Kur'ân-ı Kerîm namazları ikâme etmeyi emretmekle beraber, isim zikretmeksizin, içlerinden birine hususi ihtimâm gösterilmesini emretmiştir:

"Namazlara ve **orta namaza (Salâtü'l-Vustâ)** devam edin; gönülden boyun eğerek Allah için namaza durun."⁴³²

Râzî bu âyetin farz olan namazın beş vakit olduğuna delil olduğunu söylemiştir. O, bu görüşünü malum kelimedeki murâdın sayı bakımından orta olan bir şey olduğu; fazilet bakımından orta olan birşey olmadığı fikri üzerine bina etmekte ve şöyle demektedir: "Namazlara devam ediniz" emri, cemî sigasının en azının üç olması bakımından, üç vakit namaza, daha sonra gelen, "orta namaza ..." tabiri de bu üçe ilâve edilen fazla bir şeye delâlet eder. Aksi halde, bir tekrarın bulunması gerekir. Aslolan ise, tekrarın bulunmamasıdır. Bu ilâvenin dördüncü vakit olması imkânsızdır. Aksi halde, dört vakit olan namazların ortası olan bir namaz olamaz. Binaenaleyh bu üç lâfzına,

⁴²⁹ 2. Bakara: 87.

⁴³⁰ Müslim, Kitâbü Fezâili's-Sahâbe, 157, II, 1163.

⁴³¹ Yazır, I, 343.

⁴³² 2. Bakara: 238.

toplandığında bir orta namazın meydana gelebileceği diğer bir sayının eklenmesi şarttır. Bu toplamın en azı da, beştir.⁴³³

Âyette zikredilen namazın hangi namaz olduğu hususunda açık ve kesin bir delil mevcut olmayıp "Salâtü'l-Vustâ"nın mâhiyeti hususunda öne çıkan beş görüş vardır:

1. Beş vakit namazdan, belirsiz olarak bir tanesidir. Allah'u Teâlânın bu namazın hangi namaz olduğunu beyan etmemekle beraber, bunun önemli bir namaz olduğunu özellikle bildirmesi, kişinin edâ ettiği her namazın salât'ul-vustâ olduğunu zannetmesini sağlar. Bu durum kişiyi bütün namazları tastamam ve mükemmel bir biçimde edâ etmeye sevk eder.

2. Bu, beş vakit namazın tamamıdır. Zîrâ beş vakit namaz, tâat addedilen ibâdetlerin ortasıdır.

3. Bundan kasıt, sabah namazıdır. Bu, sahabeden Hz. Ali, Hz. Ömer, İbn Abbas, Cabir b. Abdullah, Ebu Umâme el-Bâhilî'nin; tâbi'inden ise Tavus, Atâ, İkrime ve Mücahidin görüşüdür. İmam-ı Şafiî de bu görüştedir. Bu görüşü savunanların dayandıkları deliller şunlardır:

a. Sabah namazının vakti alacakaranlıktır. Başlangıcı karanlık olduğu için gece namazına, sonu aydınlık olduğu için gündüz namazına benzetilmiştir. Binaenaleyh sanki bu namazın vakti ne gecedir ne de gündüzdür. Bu sebeple gece ile gündüz arasında "orta" bir durumdadır.

b. Gündüz öğle ile ikinci namazı; gece de akşam ile yatsı namazı kılınır. Sabah namazı ise gece ve gündüz kılınan namazlar arasında "orta" konumdadır.

c. Öğle ve ikinci namazları Arafat'da tüm mezheplerin ittifakı ile, sefer esnasında da bazı mezheplere göre birleştirilir. Akşam ile yatsı namazı da bu şekildedir. Sabah namazı ise dâimâ vaktinde ve tek olarak kılınır. Bu sebeple öğle ve ikinci namazlarının vakitleri tek bir vakit, akşam ve yatsı namazlarının vakitleri de tek bir vakit gibi olduğundan, sabah namazının vakti bu ikisi arasında "orta" bir vakit olur.

⁴³³ Râzî, V-VI, 124.

d. Sabah namazı, gece ve gündüz meleklerinin bir arada bulunduğu sırada edâ edildiği için Allah onun "şâhit olunan"⁴³⁴ namaz olduğunu haber vermiştir.

4. Bu namaz "öğle namazı"dır. Bu Hz. Ömer, Hz. Zeyd, Hz. Ebu Saîd el-Hudrî, Hz. Üsâme b. Zeyd ve Hz. Ebû Hanife'nin görüşüdür. Bu zevât görüşlerine birkaç bakımdan delil getirmişlerdir:

a. Öğle namazı öğle sıcağında olduğu için, müminlere zor geliyordu. Bundan dolayı özellikle ve hassaten bu namaza dikkat çekilmiş olması daha uygundur.

b. Öğle namazı gündüzün ortasındadır. Farz namazlar içerisinde gündüzün veya gecenin ortasına rastlayan başka namaz yoktur.

c. Öğle namazı, gündüz kılınan iki namaz olan sabah ve ikindinin ortasındadır.

d. Öğle namazı, iki serinlik, yani sabah ve akşam serinliğinin ortasındadır.

e. Ebû'l-Aliye "Hz. Peygamber'in ashâbıyla öğle namazı kıldım. Namazdan sonra onlara, orta namazın hangisi olduğunu sordum. Onlar da, "Kıldığın şu namazdır" dediler." demiştir.

f. Üsâme İbn Zeyd'e orta namazın hangi namaz olduğu sorulunca, O, "Orta namaz, öğle namazıdır. O, öğlenin sıcağında kılınır" demiştir.

g. Sahih hadislerde, Cebrâil'in (a.s) Hz. Peygamber'e ilk defa öğle namazında imam olduğu rivâyet edilmektedir.⁴³⁵ Bu da öğle namazının şerefine delâlet eder. Binaenaleyh, malûm âyetteki te'kid ve teşviki, öğle namazına hamletmek daha uygundur.

ğ. Cuma namazı, namazların en şerefli olup, o da öğleyin kılınan bir namazdır. Bu sebeple âyetteki hususi te'kidi öğle namazına hamletmek daha uygundur.

5. Orta namaz, ikindi namazıdır bu görüş sahâbeden Hz. Ali, İbn Mes'ud, İbn Abbas ve Ebu Hureyre; fukahâdan da, Nehâî, Katâde, Dahhâk ve Ebû Hanife'den rivâyet edilmiştir. Bu zâtlar görüşlerine birkaç bakımdan delil getirmişlerdir:

⁴³⁴ 17. İsrâ: 78.

⁴³⁵ Ebû Dâvûd, Bâbu'l-Mevâkît, 396, I, 339.

a. Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber Hendek Günü, "Bu kâfirler bizi orta namazdan alıkoydular. Allah onların evlerini ve mezarlarını ateşle doldursun" buyurmuştur. Müslim bu hadisi "Bizi orta namazdan, yani ikindi namazından alıkoydular"⁴³⁶ şeklinde zikretmiştir.

b. Bu görüşte olanlar "İkinci namazı hakkında zikredilen te'kidlerin bir benzeri onun dışındaki bir başka namaz hakkında rivâyet edilmemiştir." demişlerdir. Allah "Asr'a yemin olsun ki, insan ziyandadır..."⁴³⁷ buyurarak ikindi namazına yemin etmiş, Hz. Peygamber de, "İkinci namazını kaçıran kimse, sanki ailesine ve malına kötülük etmiştir" buyurmuştur.⁴³⁸ Bu durum ikindi namazı vaktinin, Cenâb-ı Allah'a en sevimli vakit olduğuna delâlet etmektedir.

c. İkinci namazının husûsî olarak te'kid edilmesi daha uygundur. Zîrâ diğer vakit namazlarına devam etmek, ikindi namazına devam etmekten daha hafif ve kolaydır. Bunun sebebi ikindi namazının vaktinin, vakitlerin en belirsizi olup, vaktinin geldiğinin, ancak dikkatli nazar ve gölgenin durumuyla ilgili güçlü bir tefekkür ile anlaşılıyor olması ve insanların çoğunun ikindi vakti esnasında işleriyle güçleriyle meşgul olmaları hasebiyle ikindi namazını kılmaya yönelmelerinin daha zor olmasıdır.

d. İkinci namazı, bir gündüz namazı olan öğle ile, bir gece namazı olan akşam namazlarının ortasında yer almaktadır.⁴³⁹

Bu namazın mâhiyeti hakkında, zikrettiklerimizin dışında da rivâyetler mevcuttur. Müfessir Ebû Hayyan Endülûsî, tüm bu rivâyetleri özetlemiş "Belirli bir namazın özel bir faziletinin bulunması; ne hepsinden faziletli olmasına, ne de orta namazdan Allah'ın (c.c.) muradının o namaz olduğuna delâlet etmez. Bütün bu rivâyetler arasında itimada en uygun olan görüş; Hz. Peygamberin "salat-ı asır" şeklinde açıklamasıdır." demiştir.⁴⁴⁰ Kanaatimizce de bu âyet hakkındaki yorumlar içerisinde en isâbetli olan budur.

⁴³⁶ Müslim, Kitâbü'l-Mesâcid ve Mevâzî's-Salât, 205, I, 285.

⁴³⁷ 103. Asr: 1, 2.

⁴³⁸ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ*, Bâbu Câmîi'l-Vukût, 21, (1. Baskı), Menşûrâtü Dâr'il-Âfâkı'l-Cedîde, Mağrib 1992, 17.

⁴³⁹ Râzî, V-VI, 125-129.

⁴⁴⁰ Endülûsî, II, 241.

2.3. ÜSTÜNLÜĞÜN KARŞILAŞTIRMA YOLUYLA İFÂDE EDİLMESİ

Üstünlüğün ifâde edilışinde Kur'ân'ın kullandığı yöntemlerden biri de “**karşılaştırma**”dır. Bu metodun kullanıldığı âyetlerin ekserisinde “**mufaddal**” ve “**mufaddalun aleyh**”in mahiyetinin “**iman**” ve **imansızlık**” olguları etrafında yoğunlaştığı ve kıyaslamamanın yapılışı esnasında teşbih sanatının sıkça kullanıldığı görölmektedir:

“**Kör ile gören, karanlıklar ile ışık ve gölgelikle sıcaklık bir değildir. Dirilerle ölüler de bir değildir.** Doğrusu Allah, dilediği kimseye işittirir. Sen, kabirlerde olanlara işittiremezsin.”⁴⁴¹

“**Görenle görmeyen bir midir? Düşünmüyor musunuz?**”⁴⁴²

“İşte bunlar kendilerine yazık edenlerdir. Uydurdukları putlar da onlardan uzaklaşıp kaybolmuştur. Ahirette en çok kayba uğrayacaklar şüphesiz bunlardır. Doğrusu inanan ve yararlı iş yapanlar ve Rablerine boyun eğenler, işte onlar cennetliklerdir; orada temellidirler. **Bu iki zümrenin durumu, kör ve sağır kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. Durumları hiç eşit olabilir mi? İbret almıyor musunuz?**”⁴⁴³

Bu âyetlerde **mümin** ile **kâfirin** temsilî yapılmaktadır.⁴⁴⁴ Katade şöyle demiştir: “Bunların hepsi misaldir. Yani bunlar eşit olmadığı gibi, aynı şekilde kâfir ile mümin de eşit olmaz.”⁴⁴⁵ Kâfirlik ile körlük, karanlık, kavurucu sıcaklık ve ölüm arasında sıkı bir ilişki vardır. Aynı şekilde müminlik ile aydınlık, görebilirlik, gölge ve hayat arasında da sıkı bir ilişki vardır. Muâsır müfessirlerden merhûm Seyyid Kutub bu ilişkiler silsilesini şöyle izâh eder:

“İman kalbe, organlara, duyu organlarına yansıyan bir aydınlıktır. Nesnelere, değer yargılarının, olayların içyüzlerini ortaya koyan, bunlar arasındaki ilişkileri, bağları, görecelikleri ve boyutları açığa çıkaran bir aydınlıktır. Mümin bu aydınlıkla, bu ışıkla bakar da gerçekleri görür, onlarla ilgi kurar. Bu ışık sayesinde ne yolunu şaşırır ne

⁴⁴¹ 35. Fâtır: 19-22.

⁴⁴² 6. En'âm: 50.

⁴⁴³ 11. Hûd: 21-24.

⁴⁴⁴ Yazır, VI, 383.

⁴⁴⁵ Kurtubî, XIII-XIV, 328.

de adımlarında tökezler. İman, gören bir gözdür. O doğru ve isabetli olarak görür; ne yanılır ve ne de gördüklerini birbirine karıştırır. Sahibinin aydınlık, güven ve endişesizlik içinde yol almasını sağlar. İman, serin bir gölgedir. İnsanın içini serinletir, kalbini meltem gibi okşar. Kuşkunun, endişenin, şaşkınlığın karanlık, kılavuzsuz çöl sıcağına karşı bir gölgedir. İman hayattır. Kalpleri ve duyguları canlandırır. Niyetlere ve yönelişlere dinamizm kazandırır. Bunun yanı sıra o yapıcı, verimli ve amacı belirli bir harekettir. Sönüklüğe, pörsümüştüğe, pısrıklığa düşmez. Boşuna emek ve zamân kaybetmez. Kâfirlik ise körlüktür. Kalp körlüğüdür, gerçeğin kanıtlarını görememe körlüğüdür. Evrenin içyüzünü, evrenin çeşitli kesimleri arasındaki ilişkilerin mahiyetini; değer yargılarının, kişilerin, olayların ve nesnelere özünü görememe körlüğüdür. Kâfirlik karanlık, hatta üst üste binmiş katmanlardan oluşmuş karanlıklardır. İnsanlar iman ışığından uzaklaşınca çeşitli karanlıkların içine düşerler. Bu karanlıklar içinde herhangi bir objeyi seçmek son derece zor olur. Kâfirlik kavurucu bir sıcaklıktır. Şaşkınlık, endişe, amaçsızlık, geçmişe ve geleceğe ilişkin güvensizlik korları ile kalbi dağlar. Son durağı ise cehennem ateşidir, orada çekilecek olan kavurucu azaptır. Kâfirlik ölümdür, vicdanın ölümüdür. Asıl hayatın kaynağından kopmaktır. Amaca ulaştırılan yoldan ayrı düşmektir. Hayatın akışını etkileyen, enerjilerini gerçek kaynaklarından alan tepkilere, reaksiyonlara güç yetirememektir. Müminlik ile kâfirliğin özellikleri ayrı, göreceklere karşılıklar ayrıdır. Yüce Allah (c.c.) katında asla bir olmazlar.”⁴⁴⁶

İşaretlerin bu şekilde bir arada ve Kur’ân’ın akışı içinde peş peşe sunulmasının Kur’an’ın ifade tarzı içinde bir anlamı vardır. Burada istenen şey ise düşünmedir.⁴⁴⁷ Bu benzetmelerle, müminler ve kâfirlerin şimdiki ve istikbaldeki hayatları arasındaki fark açıklanmak istenmektedir.⁴⁴⁸ Kur’ân-ı Kerîm inanmayan kimseleri dünyevî bakımdan köre, inançsızlığı da sıcaklığa teşbih etmekle beraber bu zümrenin ahirette de kör olarak haşrolunacağını ve sonrasında da kavurucu bir sıcaklık azâbına marûz bırakılacağını haber verir:

“Ve her kim benim zikrimden kaçınırsa artık şüphe yok ki, onun için pek dar bir mâişet vardır ve **onu kıyamet gününde kör olarak haşrederiz. O zamân: "Rabbim!**

⁴⁴⁶ Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, V, 2939, 2940.

⁴⁴⁷ Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, II, 1099.

⁴⁴⁸ Mevdûdî, IV, 495.

Beni niçin kör olarak haşrettin, oysa ben gören bir kimseydim" der. Allah: "Böyledir, ayetlerimiz sana gelmişti de sen onları unutmuştun, bugün de öylece unutulursun" der. İşte haddi aşanları, Rabbinin âyetlerine inanmayanları böylece cezalandıracağız. Hem, ahiretin azabı bu dünya azabından daha şiddetli ve daha devamlıdır.⁴⁴⁹

“İnanan kimse yoldan çıkmış kimseye benzer mi? Bunlar bir olamazlar. İnanıp yararlı iş işleyenlere gelince, onların yaptıklarına karşılık, varacakları cennet konakları vardır. Ama yoldan çıkanların, işte onların varacağı yer ateştir. Oradan çıkmak isteyenlerinin her defasında geri çevrilirler ve onlara: "Yalanlayıp, durduğunuz ateşin azabını tadın" denir. Belki yollarından dönerler diye and olsun onlara büyük azabdan önce dünya azabından tattırırız. Rabbinin ayetleri kendisine hatırlatılıp da onlardan yüz çeviren kimseden daha zalim var mıdır? Şüphesiz suçlulardan ölç alacağız.”⁴⁵⁰

Müminler ve fâsıklar ne bu dünyada aynı düşünce ve yaşayış tarzına sahip olabilirler, ne de âhirette aynı muameleyi görürler.⁴⁵¹ Müminler bozulmamış, temel özelliğini koruyan fitratları ile Allah'a yönelirler. O'nun hayat sistemine göre hareket ederler. Fâsıklar ise, sapmış, yollarını yitirmiş ve yeryüzünde bozgunculuk çıkaran kimselerdir. Allah'ın temel yasası ile uyuşan ve insanı amacına ulaştıran doğru yola uymazlar. Şu halde âhirette müminlerle fâsıkların yollarının farklı olmasının şaşılacak bir yönü yoktur.⁴⁵²

İbn Abbas, Ata b. Yesar ve Süddî ikinci âyet-i kerîmenin Hz. Ali (k.v.) ile fâsık bir kimse olan Velid b. Ukbe hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Velid b. Ukbe Hz. Ali ile tartışarak ona şöyle demiştir: "Benim sözüm senden daha geçerli, kılıcım seninkinden daha keskin, orduları püskürtmem senden daha fazladır." Hz. Ali ise: "Kes sesini sen bir fâsıksın." demiş, bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur.⁴⁵³

İman ve küfrün karşılaştırıldığı bir başka âyette ise şöyle buyurulmaktadır:

⁴⁴⁹ 20. Tâhâ: 124-127.

⁴⁵⁰ 32. Secde: 18-22.

⁴⁵¹ Mevdûdî, IV, 327.

⁴⁵² Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, V, 2813.

⁴⁵³ Beğavî, III, 502.

“Rabbinin katından bir belgesi olan kimse, kötü işi kendisine güzel gösterilen kimseye benzer mi? Bunlar heveslerine uymuşlardır.”⁴⁵⁴

Âyette delil üzerinde oldukları ifâde edilenler peygamber (s.a.s.) ve ona tâbi olan müminler, hevâlarına uyanlar da onlara zıt giden kâfirlerdir.⁴⁵⁵ Bunlar gerek durum gerek sistem ve gerekse yönelme bakımından birbirlerinden çok farklıdırlar. Bu sebeple değerleri, alacakları karşılık ve âkibetleri aynı olamaz.⁴⁵⁶ Apaçık delil ise vahiydir.⁴⁵⁷

İmanın değerini ihsâs ettirmeye yönelik bu nevi ayetlerin içeriği, onların indiriliş maksadının bir kıyaslama yapmak değil, “Îmân” adı verilen olgunun hiçbir şey ile kıyas kabul etmeyeceğini göstermektedir. Ondan yoksun olarak sâhip olunan hiç bir imkân ve imtiyâz kişiyi gerçek kazanca ulaştıramayacaktır:

“Hacca gelenlere su vermeyi, Mescidi Haramı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe inananla, Allah yolunda cihat edenle bir mi tuttunuz? Allah katında bir olmazlar; Allah zulmeden milleti doğru yola eriştirmez”⁴⁵⁸

İbni Abbâs, İbn Sîrîn ve Murre el-Hemedânî bu âyet-i kerimenin Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbâs hakkında nâzil olduğunu söylemişlerdir. İbni Abbâs rivâyeti şöyledir: Hz. Abbâs, Bedir günü esir edildiğinde yanına gelip (müşrik olarak Mekke'de kaldığı için) kınayanlara "Eğer siz İslâma girmekte hicrette ve cihadda bizden önce iseniz biz de Mescid-i Haram'ı imar eder, onu örter, hacılara su verir, köleleri esaretten kurtarırdık." demiş, bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur.⁴⁵⁹ Haddi zâtında hacca gelenlere su verip, Mescidi Haramı onarmak ile, Allah'a ve âhiret gününe inananarak Allah yolunda cihat eşitlik kabul etmeyen ayrı ayrı şeylerdir. İman etmeden yapılan sakalık ve imâr işleri bir hiçtir. İmanla yapılmış olsa bile; gerçi hacılara su vermek ve Kabe'nin imârına hizmet etmek Allah katında sevabı olan fazîletli amellerdendir ancak; ne olursa olsun bu gibi hizmetler, Allah yolunda cihâd eden müminlerin iman ve cihâdına eşdeğer olamazlar. Aralarında o kadar büyük bir fark vardır ki, birbirlerine benzetilmeleri bile doğru değildir. Müşriklerin yaptığı gibi,

⁴⁵⁴ 47. Muhammed: 14.

⁴⁵⁵ Taberî, XIII, 48.

⁴⁵⁶ Kutub, *fi Zülâli'l-Kur'ân*, VI, 3291.

⁴⁵⁷ Kurtubî, XV-XVI, 227.

⁴⁵⁸ 9. Tevbe: 19.

⁴⁵⁹ Vâhidî, s. 409.

imansız sakalık ve imâr hizmetinin, iman ve cihada üstün tutulması veya eşit sayılması şöyle dursun, imanla beraber sakalık dahi cihadla bir tutulamaz.⁴⁶⁰

Kur'ân-ı Kerîmin yaptığı diğerk bir karşılaştırma da genel bir ifâdeyle temiz ve pis şeyler arasındadır:

“De ki: "Tayyib (الطَّيِّب) ile habîs (الْحَبِيث), habîs şeylerin çokluğundan hoşlansan bile, eşit değildir". Ey akıl sahipleri, Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.”⁴⁶¹

Habîs ve **tayyib**ten muradın **haram-helal**⁴⁶², **mümin-kâfir**, **âsî-mutî** olduğuna dâir farklı görüşler vardır.⁴⁶³ Pislik temizlik sade bir anlayış meselesini değil, gerçekte bir mânâyı içerir. Dünyada çirkin güzelden daha fazla bulunabilir. Mesela bakır altından, ısrırgan otu gülden, karga bülbülden, cahil bilginden, kâfir müminden, günahkâr günahsızdan, hâsılı kötü iyiden daha çok bulunur ve daha hızlı yetişir. Halbuki yüz kilo kokmuş kurtlu ettense bir kilo tertemiz ekmeğe sahip olmak elbette daha iyidir. Allah nazarında kıymet verme çokluğa değil, temizliğe ve iyiliğedir.⁴⁶⁴

Haram murdardır. Helâl ise temizdir. Murdar'ın çokluğu aldatıcı bir beğeni kazandırsa da, temiz ile murdar bir değildir. Temiz olan şey, sonunda pişmanlık ve zarar olmayan, hastalık ve acıya sebep olmayan nimettir. Murdar şeydeki lezzet, mutlaka normal ölçüde dünya ve âhiretin akıbetinden emin olunacak şekilde temiz şeylerde de vardır. Akıl şehevî arzuların tesirinden kurtulduğunda, takva ile birlikte, kalbin denetimi ile hareket ettiğinde, temiz olanı murdara tercih eder. Böylece hem dünyada hem de âhirette kurtuluşa erer.⁴⁶⁵ Bu âyet, eşyanın sadece dış yüzüne bakanların ölçülerinden bütünüyle farklı değer ölçüleri getirmektedir. Eşyayı zâhiriyle değerlendirenler niteliğe değil niceliğe bakarlar. Mesela paranın kazanılma biçimine değer vermeyenler için yüz lira her zamân beş liradan daha büyüktür. Fakat bu âyet, bunun aksine, haklı yollarla kazanılan beş liranın paklığı sebebiyle daha değerli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu

⁴⁶⁰ Yazır, IV, 295.

⁴⁶¹ 5. Mâide: 100.

⁴⁶² Mahallî, Celâleddîn, Suyûtî, Celâleddîn, *Tefsîru'l-Celâleyn* I, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut Tsz. , s. 163.

⁴⁶³ Şevkânî, Muhammed Ali, *Fethu'l-Kadîr* I-VI, (2. Baskı), Dâru'l-Vefâ, Mensûra 1997, II, 115.

⁴⁶⁴ Yazır, III, 345.

⁴⁶⁵ Kutub, *fî Zülâli'l-Kur'ân*, II, 983.

ölçüye göre bir şeyin kıymetini arttıran veya eksilten o şeyin nicel miktarı olmayıp, gerçekte o şeyin temiz mi, yoksa kirli yollarla mı elde edildiğidir.⁴⁶⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de yaratılışın tek kaynaktan doğmuş, ilâhî takdir neticesinde farklı hâle gelmiş ve çeşitlilik kazanmış olduğuna, her ne kadar varlık âlemindeki nesnelere kimi kimine üstün görünse de hakikatlerinin aynı oluşuna işâret eden âyetler vardır:

“Yeryüzünde, hepsi de aynı su ile sulanan, birbirine komşu toprak parçaları, tek ve çok köklü üzüm bağları, ekinler, hurma ağaçları vardır. Fakat onları şekil ve lezzetçe birbirinden farklı kılmışızdır. Düşünen kimseler için bunda ibretler vardır.”⁴⁶⁷

Yeryüzünün bazı komşu kıtaları birbirine yakın veya bitişik oldukları halde durumları ve özellikleri birbirine benzemez. İklimleri ve yeryüzü şekilleri farklıdır. Kimi çorak, kimi münbit ve verimli; bazısı düz, bazısı engebeli... Bundan tabiatın ilâhî kudretin etkisiyle değiştiği anlaşılmaktadır.⁴⁶⁸ Bir kimse bu çeşitlilik üzerinde azıcık düşünse insanoğlunun da tek bir tür olmasına rağmen çeşit çeşit huy, karakter ve eğilime, bu yüzden de farklı farklı davranış biçimlerine sahip olduklarını görecektir ve çeşitliliğin ilahî hikmetin bir gereği olduğu neticesine varacaktır.⁴⁶⁹

İnsanoğlunun dünyaya meyilli olarak yaratıldığını ifâde eden birçok âyet mevcuttur. Fıtratında vâir olan bu özellik sebebiyle, bazen o, neyin üstün neyin kıymetsiz olduğunu idrâk etmekte güçlük çekmekte, bu hususta bir yol göstericiye ihtiyaç hissetmektedir. Bazen ihtiraslarının peşinde, değeri düşük şeylere tâlip iken cereyân eden hâdiseler onu planladığının dışında, daha hayırlı bir yola sevk eder ve insan girmiş olduğu bu yolun kendisine kazandırdığı nimetlerin üstünlüğünü kavrar ve şükreder. Bunun bir örneği Bedir Savaşı öncesi yaşanmıştır:

“Allah bu iki taifeden birini size vadetmişti; siz, kuvvetsiz olanın size düşmesini istiyordunuz. Oysa, suçluların hoşuna gitmese de, hakkı ortaya çıkarmak ve bâtılı tepelemek için, Allah sözleriyle hakkı ortaya koymak ve inkârcıların kökünü kesmek istiyordu.”⁴⁷⁰

⁴⁶⁶ Mevdûdî, I, 450, 451.

⁴⁶⁷ 13. R'ad: 4.

⁴⁶⁸ Yazır, V, 125.

⁴⁶⁹ Mevdûdî, II, 479.

⁴⁷⁰ 8. Enfâl: 7, 8.

Bedir savaşı öncesi müslüman kitlenin kendisi için istediği ile Allah'ın onlar için dilediği şeyler farklı şeylerdir. Şayet onlar güçsüz olan grupla karşılaşacak olsalardı, bu olay bir ganimet alma hikâyesi olarak kalacak, bir kervana saldırıp onu ganimet alan bir kavmin olayı olarak bilinecekti. Fakat Bedir savaşı zihinlerde hakla bâtil arasındaki kesin zaferin ve ayrılığın, hakkın sayısal bakımdan azınlık olmasına, hazırlık ve donanım açısından yetersiz olmasına rağmen, her türlü silah ve mühimmatla donatılmış düşmanlarına galip gelmesinin hikâyesi olarak yer etmiştir.⁴⁷¹ Âyette zikredilen iki zümre, Ebu Süfyan başkanlığındaki Kureyş'in Şam'dan dönen, takriben kırk kişilik kervanıyla, Resulullah'ın bu kervana el koyacağını duyarak Mekke'den hareket edip Bedir'e kadar gelen yaklaşık bin kişilik müşrik ordusudur. Müslümanlar, kuvvetli olmayan zümrenin, yani kervanın kendilerinin olmasını istiyorlardı. Allah Teâlâ'nın irâdesi ise, müşrik ordusunun mağlup edilerek müslümanların yücelmesi, kâfirlerin kökünün kesilmesi yönündeydi.⁴⁷² Netice itibârı ile ilâhî irade tecelli ederek Müslümanlar kervanı yakalayamamış, müşriklerle çarpışarak onları mağlup etmişlerdir.⁴⁷³ Bu hâdise de İslam tarihine yön veren büyük bir olay olarak kayda geçmiştir.

2.4. ÜSTÜNLÜĞÜN MESELLER YOLUYLA İFÂDE EDİLMESİ

Kur'ân-ı Kerîm'de insanoğlunun aklının almakta zorlandığı bazı hakikatler, meseller kullanılmak sûretiyle muhâtabın zihnine yaklaştırılmış ve onun anlayacağı seviyeye indirilmiştir. “**Teşbih-i mürekkep**” veya ” **temsîl**” olarak da isimlendirilen bu nevi kıyâsî meseller, bir takım meseleleri aydınlatmak için zikredilen çeşitli teşbihlerden oluşan kıssalardır. Öğüt alma, hakikatlerin kalbe iyice yerleştirilmesi, dağınık mevzuların toparlanarak daha iyi anlaşılmasının sağlanması, soyut meselelerin somut hale getirilerek kolayca kavranmasının sağlanması gibi gâyeleri vardır.⁴⁷⁴ Bu metodun kullanıldığı âyetler genellikle muhâtabı, daha üstün, mükâfâtı daha fazla olan amellere yönlendirme gâyesine yönelik olup, kullanılan olgular ağırlıklı olarak tabiat olayları ile ilgilidir:

⁴⁷¹ Kutub, *fi Zılâli'l-Kur'ân*, III, 1481, 1482.

⁴⁷² Taberî, VI, 187, 188.

⁴⁷³ Mustafa Âsım Köksal, *İslâm Târîhi* I-XI, Şâmil Yayınevi, İstanbul 1981, I-II, 167.

⁴⁷⁴ Güllüce, “Kâmin Mesellerin Değerlendirilmesi (İbn Fadl Örneğinde)”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 25, Erzurum, 2006, s. 94.

“Mallarını Allah yolunda sarfedenlerin durumu, her başağında yüz tane olmak üzere yedi başak veren tanenin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir... Ey İnananlar! Allah'a ve âhiret gününe inanmayıp, insanlara gösteriş için malını sarfeden kimse gibi, sadakalarınızı başa kakma ve ezâ etmekle boşa çıkarmayın. Onun durumu, üzerinde toprak bulunan kayanın durumu gibidir, üzerine bol yağmur yağdığına onu cascavlak bırakır... Allah'ın rızasını kazanmak ve kalblerini sağlamlaştırmak için mallarını sarfedenlerin durumu, yüksekçe bir tepede bulunan, bol yağmur aldığına yemişlerini iki kat veren, bol yağmur yağmasa bile çisentisi düşen bir bahçenin durumu gibidir. Allah işlediklerinizi görür. Hangi biriniz, kendisi ihtiyarlamış ve çocukları da güçsüzken, altlarından ırmaklar akan, hurma, üzüm ve her çeşit meyveleri bulunan bahçesinin, ateşli bir kasırganın kopmasıyla yanmasını ister? Düşünesiniz diye Allah size âyetlerini böylece açıklar.”⁴⁷⁵

“Allah'ın, hoş bir sözü; kökü sağlam, dalları göğe doğru olan, Rabbinin izniyle her zamân meyve veren hoş bir ağaca benzeterek nasıl misal verdiğini görmüyor musun? İnsanlar ibret alsın diye Allah onlara misal gösteriyor. Çirkin bir söz de, yerden koparılmış, kökü olmayan kötü bir ağaca benzer.”⁴⁷⁶

Ziraat ortamında yedi başak veren bir tek tohum, üzerinde toprak bulunan ve şiddetli yağmur isabet eden bir kaya, tepe üzerinde yemişlerini iki kat arttıran bir bahçe, hurma ve üzümlerin bulunduğu bir bahçe... Bu âyetlerde ziraat tablosu, toprak aracılığıyla Allah'ın hibesi gözler önüne serilmektedir. Çünkü ziraat, aldığından fazlasını verir.⁴⁷⁷ Aynı şekilde kişi Allah yolunda harcarken ne kadar samimi olursa, Allah'ın mükâfâtı da o denli büyük olacaktır. Bir tohumdan yedi yüz dâne üreten Allah'ın, yapılan iyilikleri de yedi yüz misli ile mükâfatlandırmaya kâdir olduğuna kesinlikle inanmalıdır.⁴⁷⁸ Başa kakma ise çirkin, kınanmış, seviyesiz bir olgudur. Bir insan, hak etmediği bir üstünlüğü ya da infâkta bulunduğu kimseyi küçük düşürmeyi, veya insanların dikkatini çekmeyi arzulamadıkça başa kakamaz. Başa kakma, infâkta bulunurken Allah'ın değil insanların memnûniyetini kazanmaya çalışmanın tezâhürüdür. Bu ise temiz bir kalpte hareket alanı bulamadığı gibi, mümin bir kalbe de uygun

⁴⁷⁵ 2. Bakara: 261-266.

⁴⁷⁶ 14. İbrahim: 24-26.

⁴⁷⁷ Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, I, 306.

⁴⁷⁸ Mevdûdî, I, 181.

düşmeyen bir davranıştır.⁴⁷⁹ Bu kınanmış ameli işleyenlerin yanıldıkları bir nokta da şudur ki onlar infâkta bulduklarına inandıkları için âhirette de cenneti ummaktadırlar. Ancak onların amelleri, yapmış oldukları başa kakma fiili sebebiyle yok olup gitmiştir. Âyette tasvîr edilen yaşlanmış, çalışıp yeniden kazanma imkânı kalmamış adam misâli onların da âhirette tekrar çalışıp amel işleme imkânı kalmamıştır.

Kökü sağlam, dalları göklere uzanan güzel bir ağaca benzeyen güzel söz ile kökü yerden kesilmiş iğrenç bir ağaca benzeyen iğrenç sözün oluşturduğu sahne, genelde peygamberler ile onları yalanlayanlardan, özelde de her iki grubun âkıbetinden alınmış bir sahnedir.⁴⁸⁰ Burada “hoş söz” ile "Doğru bir söz” ve “sağlam bir inanç” kastedilmektedir. Bu “söz” ve “inanç” Kur’ân’a göre, tevâhidî kabul etmek, peygamberlere, vahye ve âhirete inanmaktır.⁴⁸¹ “Kökü olmayan kötü bir ağaca benzeyen çirkin söz” ile de “müşrik”lerin durumu kastedilmiştir. Zîrâ onların kendisine istinâden amelde bulunacağı bir dayanağı, bir esâsı yoktur.⁴⁸²

Bir başka sûrede ise Allah’a sağlam bir inançla bağlanmanın, tevekkülün ve tevâzuun kıymeti hoş bir mesel ile sunulmuştur:

“Onlara iki adamı misal olarak göster: Birine iki üzüm bağı verip, etrafını hurmalıklarla çevirmiş ve aralarında ekinler bitirmiştik. Her iki bahçe de ürünlerini vermişlerdi, hiçbir şeyi de eksik bırakmamışlardı. İkisinin arasından bir de ırmak akıtmıştık. Onun gelirleri de vardı. Bu yüzden, arkadaşıyla konuşurken: "Ben malca senden zengin, nüfusça da senden daha itibarlıyım" dedi. Kendisine böylece yazık ederek bahçesine girerken: "Bu bahçenin batacağını hiç zannetmem. Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Eğer Rabbime döndürülürsem, and olsun ki orada bundan daha iyisini bulurum" dedi. Kendisiyle konuştuğu arkadaşı ona: "Seni topraktan, sonra nutfeden yaratana, sonunda de seni insan kılığına koyanı mı inkâr ediyorsun? İşte O benim Rabbim olan Allah'tır. Rabbime kimseyi ortak koşmam. Bahçene girdiğin zamân, her ne kadar beni kendinden mal ve nüfus bakımından daha az buluyorsan da: "Maşallah! Kuvvet ancak Allah'a mahsustur!" demen gerekmez mi? Rabbim, senin bahçenden daha iyisini bana verebilir ve seninkinin üzerine gökten bir felaket gönderir

⁴⁷⁹ Kutub, *fi Zılâli'l-Kur'ân*, I, 306, 307.

⁴⁸⁰ Kutub, *fi Zılâli'l-Kur'ân*, IV, 2098.

⁴⁸¹ Mevdûdî, II, 516.

⁴⁸² Kurtubî, IX-X, 374.

de bahçen yerle bir olabilir. Yahut suyu çekilir bir daha da bulamazsın" dedi. Nitekim, ürünleri yok edildi; bağın altüst olmuş çardakları karşısında, sarfettiği emeğe içi yanarak ellerini oğuşturup "Keşke Rabbime kimseyi ortak koşmasaydım" diyordu. Ona, Allah'tan başka yardım edebilecek adamları da yoktu, kendi kendini de kurtaramadı."⁴⁸³

Bu âyetlerde yanlış bir inanca sahip olması sebebiyle ürünleri yok edilen ve pişmanlığını itiraf eden kişinin en büyük hatası, onun müsebbibe değil sebeplere bağlanmış olmasıdır.⁴⁸⁴ Belki de o, müsebbibe inanmakla beraber, tıpkı câhiliyye dönemi müşrikleri gibi, sebeplere O'ndan fazla değer atfetmiştir.

Üstünlüğün meseller vâsıtasıyla ifâde edildiği diğer bir âyette ise şöyle buyurulmaktadır:

“Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köleyle, kendisine verdiğimiz güzel nimetlerden gizlice ve açıkça sarfeden kimseyi misal gösterir. Hiç bunlar eşit olur mu? Övülmeğe layık olan Allah'tır, fakat çoğu bilmezler. Allah iki adamı misal veriyor. Biri hiçbir şeye gücü yetmeyen bir dilsiz ki efendisine yüküdür, nereye gönderse bir hayır çıkmaz; bu, doğru yolda olan, adaletle emreden kimse ile bir olabilir mi?”⁴⁸⁵

Âyetler kâmil müminin sâhip olması ve uzak durması gereken bazı vasıflardan bahsetmektedir. O, kendisi doğru yolda gittiği gibi, ilmi ile amel ederek doğruyu söyler, adâlet ve doğruluğu emreder. Kimseye faydası olmadığı gibi, çevresindeki insanlara yük olan, hayatını “asalak” olarak sürdüren kişi ise yerilmek sûretiyle, müminler çalışıp kendine yetmeye ve topluma katkı sağlamaya teşvik edilmiştir.

Bazı müfessirler âyetin bahsettiği olumsuz karakterin kâfirin misâli olduğunu söylemiştir. Zîrâ kâfir doğru söylemediği gibi, hakka karşı dilsizdir, efendisi olan Allah'a muhtaç olduğu halde O'nun emirlerini yerine getirmez, yiyip içer fakat faydalı bir işe yaramaz. Sözü edilen olumlu karakter ise kâmil müminin misalidir.⁴⁸⁶ Ayetteki soru yöneltildiğinde müşrikler bu iki insanın eşit olduğu cevabını veremeyecekler, bu nedenle bazıları bu ikisinin eşit olamayacağını söyleyecekler, bazıları ise bunu kabul

⁴⁸³ 18. Kehf: 32, 43.

⁴⁸⁴ Abdurrahmân Meydânî, *Emsâlü'l-Kur'ân* I, (1. Baskı), Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1992, s. 98.

⁴⁸⁵ 16. Nahl: 75,76.

⁴⁸⁶ Yazır, V, 249.

ettiklerinde, şirki reddetmek zorunda kalacaklarını düşünerek sükût edeceklerdir. Bu haysiyetle "Hamd Allah'a mahsustur" ifâdesi Peygamber tarafından her iki gruba da verilecek bir cevaptır. İlk gruba yöneltildiğinde: "Elhamdülillah! Hiç olmazsa bu kadarını kabul ettiniz", anlamına gelir. İkinci gruba yöneltildiğinde ise: "Elhamdülillah! Tüm inatçılığınıza rağmen sesinizi çıkarmadınız ve her ikisinin eşit olduğunu söyleyecek cüreti ve küstahlığı göstermediniz," demektir.⁴⁸⁷ Bazı âlimler bu âyeti kölenin boşama yetkisinin efendisinin elinde olduğuna ve cariye'nin satılmasının da onu boşamak anlamına geldiğine delil göstermişlerdir. Onlar bu görüşlerinde âyette geçen "Hiçbir şeye gücü yetmeyen" ifâdesine dayanarak "bu âyetin zahiri, kölenin hiçbir şeye güç yetiremeyeceğini ifade eder. Ne mülk edinebilir, ne de başka bir şey." demişlerdir.⁴⁸⁸

Bir başka âyette ise Müslümanların İslâmın gelişinden evvelki durumları ve bu yeni dîni kabul etmelerinin onlara kazandırdıkları bir mesel yoluyla anlatılmış ve aynı üslup kullanılarak kâfirin içerisinde bulunduğu olumsuz duruma değinilmiştir:

"Ölü iken kalbini diriltip, insanlar arasında yürürken önünü aydınlatacak bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, karanlıklarda kalıp çıkamayan kimsenin durumu gibi midir? Kâfirlere de, işledikleri güzel gösterilmiştir."⁴⁸⁹

Müslümanlar ruhlarına iman üflenip diriltilmeden önce bu durumdayken kalplerine iman serpilmek sûretiyle ruhlarında bir nur doğarak, bu nur ile aydınlanmışlardır.⁴⁹⁰ Doğruyu eğriden ayıramayan kimseler fiziksel açıdan canlı kabul edilebilirse de aslında onlar, kendilerini gerçekten insan yapacak "hayat" nimetinden yoksundurlar. Kendilerine sunulan ışığın yol göstericiliğine tâbî olmayı reddederek doğru yola çağrıldıkları halde eğri yollarda yürümeyi tercih edenlere yaptıklarını güzel göstermesi Allah'ın bir kanunudur. Bu durumdakiler zamânla karanlığı sevmeye başlayarak karanlıklar içinde körler gibi el yordamıyla yürümekten hoşlanır hale gelirler. Her kötü şey kendilerine sevmeye ve yapmaya değer, her gülünçlük de bir

⁴⁸⁷ Mevdûdî, III, 41.

⁴⁸⁸ Kurtubî, IX-X, 154.

⁴⁸⁹ 6. En'âm: 122.

⁴⁹⁰ Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, III, 1201.

hikmet parıltısı olarak görünür.⁴⁹¹ Bu âyetin Hz. Ömer ile Ebu Cehîl veya⁴⁹² Hz. Hamza ile Ebû Cehîl hakkında nâzil olduğu rivâyet edilmiştir.⁴⁹³

2.5. KUR'ÂN-I KERÎM'İN SON KİTAP OLMASI VE İLÂHÎ KORUMA ALTINDA OLMASI HASEBİYLE ÖNCEKİ KİTAPLARA ÜSTÜNLÜĞÜ

İman esaslarından biri de son peygamber olan Hz. Muhammed'e gönderilmiş olması hasebiyle son kitap olan Kur'an'a ve Kur'an'dan önceki kitap ve suhufa inanmaktır. Bu kitaplardan her biri Allah tarafından Rasullerine gönderilmiş ve Rasuller de o kitaplardaki hükümleri insanlara tebliğ etmişlerdir. Müslümanlar, peygamberlere gönderilen bu kitapların tamamına inanmaktadırlar. Ancak, Kur'an-ı Kerim hâricindeki kitaplar sonradan insanlar tarafından tahrif edilmiş olmaları hasebiyle onların bozulmamış hallerine inanılır. Kur'an-ı Kerim ise karşı karşıya kaldığı zor koşullara rağmen bir kelimesi bile değiştirilmeksizin korunmuş ve orijinal olarak kalmıştır. Şayet beşer iradesinin üstünde bir güç bu kitabı tahrif olmaktan korumuş olmasaydı böyle bir şeyin mümkün olması düşünülemezdi. İşte daha önce gönderilen kitapların hiç birinde bulunmayıp Kur'an-ı Kerim'e mahsus olan bu özellik dahî bu son ilâhî mesajın diğer ilâhî mesajların tümünden üstün olduğunu söylemek için yeterli bir gerekçedir. Bu korunmuşluk Kur'an-ı Kerim'de şöyle haber verilmektedir:

“Doğrusu Zikr'i Biz indirdik, **onun koruyucusu elbette Biziz.**”⁴⁹⁴

Âyette geçen “Zikr” ifâdesiyle Kur'an'ın kastolunduğu ifâde edilmiştir. Bu âyet-i celîle hakkında Katade şöyle demiştir: “Yüce Allah, o Kitabı, şeytanların ona herhangi bir bâtıllı ilâve etmelerine yahut ondan herhangi bir hakkı eksiltmelerine karşı korumuştur. Onu korumayı bizzat Yüce Allah üzerine almıştır. O bakımdan o her zamân için korunma altındadır. Onun dışındaki kitaplar ise; "Allah'ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için..."⁴⁹⁵ buyruğu ile korunma hususunda gönderildiği toplumlara havale edilmiş, onlar da değişikliklere uğratmışlardır.”⁴⁹⁶

⁴⁹¹ Mevdûdî, I, 515.

⁴⁹² Taberî, V, 22.

⁴⁹³ Kurtubî, VII-VIII, 79.

⁴⁹⁴ 15. Hicr: 9.

⁴⁹⁵ 5. Mâide: 44.

⁴⁹⁶ Kurtubî, IX-X, 10.

“Tâhâ” sûresinde Hz. Peygambere hitâben: “Kuran sana vahyedilirken, vahy bitmezden önce, unutmamak için, tekrarda acele edip durma, "Rabbim! ilmimi artır" de.”⁴⁹⁷ buyurulmaktadır. “Kıyâme”sûresinde ise gelmekte olan vahyin tamamlanmasını beklemeden acele ile ve vahyi unutmamak amacıyla Cebrâil ile beraber söylememesi emredilmekte olup⁴⁹⁸ vahyin korunması işinin Allah’a âit olduğu⁴⁹⁹ haber verilmektedir. “Kıyâme” suresindeki bu âyetlerin Hz. Peygambere yönelik bir hitap olmayıp "O gün insana, önden yolladığı şeylerle geri bıraktığı haber verilecek.., "⁵⁰⁰ ifadesindeki "insan"a yöneltilmiş bir hitap olabileceği de söylenmiştir. Dolayısıyla bu, o insana, fiillerinin kötü olduğunun haber verildiğinde söylenmiş bir sözdür. Zira, ona amel defteri gösterilerek, kendisine, "Oku kitabını... Hesap sorucu olarak, bu gün, nefsin sana yeter"⁵⁰¹ denilmiş, o da okumaya başladığında, dili, korkunun dehşetinden ve hızlı okumasından dolayı kekeleyince ona, "Onunla acele etmek için, dilini depretmeye, kımıldatma!.. Çünkü, ya va'din, ya da senin amellerini, senin aleyhine olarak bir araya getirmek ve onları sana okumak bize ait bir iştir. Şu halde Biz onları sana okuduğumuzda, bütün bu işleri senin yaptığını kabul etmek suretiyle, o okunana uy... Sonra biz, onun durumunu ve cezasının derecelerini açıklarız..." denilmiştir.⁵⁰²

Kur’ân-ı Kerîm’in yazıyla kaydedilmesi hicretten önce, Mekke’de başlamıştır. 56. *Vâkıa: 79, 98. Beyyine: 2.* âyetleri buna tanıklık etmektedir.⁵⁰³ ”Korunacağına dâir böyle bir vaad varken sahâbe Kur’ân’ın toplanması ile niçin meşgul olmuşlardır?” şeklindeki bir soruya ise şöyle cevap verilebilir: “Bu konudaki tüm nebevî tedbirler, hâfızların Kur’ân’ı ezberlemesi, sahâbenin onu toplaması ve sahâbe sonrası İslâm toplumlarının sürdürdüğü kesintisiz etkinlikler Allah Teâlâ’nın koruma sebepleri arasındadır.⁵⁰⁴ Bu husustaki ilâhî beyanlara inanmış olmaları, bu insanları Kur’ân’ın muhâfazası husûsunda rehâvete sevk etmemiş, Allah da, Onun korumasını üzerine aldığı için onları bu şekilde toplamaya ve zaptetmeye muvaffak kılmıştır. Müfessirler

⁴⁹⁷ 20. Tâhâ: 114.

⁴⁹⁸ 75. Kıyâme: 16.

⁴⁹⁹ 75. Kıyâme: 17.

⁵⁰⁰ 75. Kıyâme: 12.

⁵⁰¹ 17. İsrâ: 14.

⁵⁰² Râzî, XXIX-XXX, 197.

⁵⁰³ Muhammed Hamîdullah, *Kur’ân-ı Kerîm Tarihi*, (Terc. : Abdülaziz Hatip, Mahmut Kanık), Beyân Yayınları, İstanbul 2000, s. 40.

⁵⁰⁴ Hasan Elik, *Kur’ân’ın Korunmuşluğu Üzerine*, İFAV Yay., İstanbul 1998, s.200.

Allah'ın Kur'ân'ı korumasının niteliği hakkında farklı görüşler açıklamışlardır. Bu görüşleri şöyle sıralamak mümkündür:

1. Allah'ın koruması, onu insan sözünden ayrı bir mucize kılarak halkı, artırma ve eksiltmeden âciz bırakması şeklindedir. Kur'ân'ın i'câzkâr olması bir şehri kuşatan sur ve istihkâm gibi onu korunmuş tutar.

2. Allah hiçbir beşere Kur'ân'la sözlü mücadele edebilecek kuvvet vermemek suretiyle onu korumuş ve muhâfaza etmiştir.

3. Allah Teâlâ, teklif müddetinin sonuna dek Kur'ân'ı koruyacak, okutacak ve halk arasında neşredecek bir topluluğu görevlendirmek suretiyle, onu halkın iptal etmesinden ve bozmasından koruyup muhafaza edecektir.

4. Korumadan maksat şudur: Bir kimse Kur'ân'ın bir harfini veya bir noktasını değiştirecek olsa bütün âlem ona: "Bu yanlıştır, Allah'ın sözünü değiştirmektir" der. Hatta heybetli bir adam Allah kitabının bir harfinde veya harekesinde yanlışlıkla bir hata yapacak olsa çocuklar bile ona derhal "Efendi yanıldın, doğrusu şöyledir!" derler.⁵⁰⁵

Burada Şâfi' ulemâsının bu âyetten yola çıkarak beyân ettikleri bir görüşü zikretmekle yetineceğiz:

"Bu âyette her sûrenin başındaki bismelenin, Kur'an'dan bir ayet olduğuna dair kuvvetli bir delil vardır. Çünkü Allah Kur'ân'ı muhâfaza edeceğini vaadetmiştir. Muhâfaza etmenin manası ise, onun ziyâde ve noksanlıklardan korunmuş olarak kalmasıdır. Binâenaleyh, eğer besmeleler Kur'ân'dan olmasaydı, Kur'ân değişikliklerden korunmuş, ziyâdelerden muhâfaza edilmiş olmazdı. Eğer sahabenin ziyâde ve ilâve yaptığını zannetmek câiz olsaydı, aynı şekilde noksanlaştırdıklarını düşünmek de câiz olurdu. Bu ise, Kur'ân'ın bir huccet olmamasına yol açardı"⁵⁰⁶

Kur'ân'a yönelik ilâhî muhâfazanın bir takım sosyolojik neticeleri de olmuştur. Örneğin bu korumanın arap diline etkisi olmuştur. O dönemde arap yazısı henüz

⁵⁰⁵ Yazır, V, 193, 194.

⁵⁰⁶ Râzî, XIX-XX, 127.

oturmamış, hareke ve noktalama işaretleri konmamıştır. Ayrıca harfler arasında birçok benzerlikler olduğundan harfleri birbirine karıştırma ihtimâli oldukça fazladır. Bu mucize sayesinde Kur'an'ın kendisi üzere nâzil olduğu Arapça da korunmuştur. Böylelikle Arapça asırlardır yeryüzünün çeşitli alanlarına yayılan bütün İslam ümmetinin ibâdet dili olmuştur.⁵⁰⁷ Kur'ân'ın korunmuşluğunun dile yönelik bu yansıması onun korunmuş olmakla beraber koruyuculuk vasfının da bulunduğunu ihsâs ettirmektedir. Buna rağmen islâm ümmeti bu ilâhî kitabın etrafında kenetlenme noktasında yetersiz kalmaktadır. İslâm'ın dışındaki diğer semâvî dinlerin mensuplarının; örneğin Hıristiyanların ellerinde aynı kitabın tahrîfe uğramış farklı versiyonları olmasına rağmen, bu zümre birbirleriyle iyi geçinmekte; farklı nüshalara inanıyor olmaları onları birbirlerine zarar vermeye sevk etmemektedir. Bu durum ellerinde her türlü tahrîften muhâfaza edilmiş kutsal bir metin bulunan Müslüman toplumun dînî yorum farklılıkları sebebiyle birbirlerine kin beslemelerini daha da anlamsız kılmaktadır.

Kur'ân'ın ilmin ışığında tamamen tarafsız bir şekilde incelendiğinde çağdaş bilimin verileriyle kusursuz bir örtüşme sergiliyor olması da onun bir diğer i'câz yönüdür. Kur'ân'da bilim alanına dâhil öyle beyanlar vardır ki, kendisinin nüzûl asrında yaşayan bir insanın eseri olduğu tevehhümünü imkânsız kılmaktadır.⁵⁰⁸ Çağımız insanının şiddetle ihtiyaç duyduğu kurallar ve ilkelerin Kur'ân'ın dışında hiçbir kitapta bulunamayışı da onun hakkaniyetini ve üstünlüğünü göstermektedir.⁵⁰⁹ O, önceki kutsal kitapların ilâhî mesajlarını ve hükümlerini de özet olarak içermektedir.⁵¹⁰ Kendisini açıkça kitâb-ı mukaddes çizgisinin üstünde kabul etmekle beraber yeni ve eski ahidin beyânı görevini de ifâ ettiği gibi,⁵¹¹ insan unsurunun karışmadığı tek ilâhî metin olması hasebiyle kendinden önceki kitaplara insanlar tarafından dahil edilen tevhit dışı unsurları ayıklama görevini de yerine getirmektedir.⁵¹²

⁵⁰⁷ Derveze, *et-Tefsîru 'l-Hadis* IV, 39.

⁵⁰⁸ Maurice Bucaille, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'ân*, (2. Baskı), (Terc. : Mehmet Ali Sönmez), DİB Yayınları, İstanbul 1987, s. 389.

⁵⁰⁹ Muhammed Mahmûd es-Savvâf, *İslâm'ın En Büyük Mucizesi Kur'ân*, (Terc. : Ramazan Nazlı), Zafer Matbaası, İstanbul 1988, s. 16.

⁵¹⁰ Hasan Yılmaz, "Kur'ân'da Her Konu ve Bilgi Var mı?", *Atatürk Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, Sayı: 26, Erzurum, 2006, s. 201.

⁵¹¹ Mâlik b. Nebî, *Kur'ân-ı Kerîm Mucizesi*, (1. Baskı), (Terc. Ergun Göze), TDV Yay. , Ankara 1991, s. 138.

⁵¹² Kurt, s. 129.

Âlimler Yüce Allah'ın, Tevrat, Zebur ve İncil gibi kitapları indirdikten sonra Kur'ân-ı Kerîm'i indirmiş ve ona uymayı emretmiş olması hasebiyle “en güzel kitap” vasfının Kur'ân-ı Kerîm'in hakkı olduğu kanaatindedirler. Çünkü Kur'ân neshedici ve bütün kitaplar hakkında hüküm vericidir. Onun dışındaki diğer bütün kitaplar neshedilmiştir.⁵¹³ Bu vasıf âyetlerde herhangi bir kitap ismi zikredilmeksizin şöyle bildirilmektedir:

“Siz farkında olmadan, ansızın başınıza azap gelmezden önce, Rabbinizden size indirilenin **en güzeline** (أَحْسَنَ) tâbi olun.”⁵¹⁴

“Allah (c.c.), ayetleri birbirine benzeyen ve yer yer tekrar eden Kitabı **sözlerin** (الْحَدِيثِ) **en güzeli** (أَحْسَنَ) olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların, bu Kitap'tan tüyleri ürperir, sonra hem derileri ve hem de kalbleri Allah'ın zikrine yumuşar ve yatıştır. İşte bu Kitap, Allah'ın doğruluk rehberidir, onunla istediğini doğru yola eriştirir. Allah kimi de saptırırsa artık ona yol gösteren bulunmaz.”⁵¹⁵

“Onlar ki, sözü dinler ve onun en güzeline (أَحْسَنَهُ) uyarlar. İşte onlar, Allah'ın kendilerini doğru yola ilettiği kimselerdir. İşte onlar akıl sahipleridir.”⁵¹⁶

“**Hadîs**” (حَدِيثٌ), söz söyleyenin söylediği şeydir. Kur'ân-ı Kerîm'e bu ismin verilmesi Rasûlullah'ın onu ashâbına ve kavmine **söz** olarak aktarmasından dolayıdır. Bu yönüyle Yüce Allah'ın "Artık bundan sonra hangi **söze** (حَدِيثٌ) inanacaklar?"⁵¹⁷ "Şimdi siz bu **sözden** (الْحَدِيثِ) dolayı mı hayret edersiniz?"⁵¹⁸ "Bu **söze** (الْحَدِيثِ) iman etmezler diye... üzümlere kendini helâk edeceksin nerdeyse"⁵¹⁹ "Allah'tan (c.c.) daha doğru **sözlü** (حَدِيثًا) kimdir?"⁵²⁰ "Artık beni ve bu **sözü** (الْحَدِيثِ) yalanlayanları başbaşa bırak?"⁵²¹ buyruklarına benzemektedir.⁵²²

Bazı kimseler buradaki “**hadîs**” (حَدِيثٌ) lafzının “meydana gelmek” anlamına gelen “**hudûs**” (حُدُوثٌ) kelimesinden müştak olduğu vehmine kapılmışlar ve Kur'ân'ın

⁵¹³ Kurtubî, XV-XVI, 258.

⁵¹⁴ 39. Zümer: 55.

⁵¹⁵ 39. Zümer: 23.

⁵¹⁶ 39. Zümer: 18.

⁵¹⁷ 77. Mürselât: 50.

⁵¹⁸ 53. Necm: 59.

⁵¹⁹ 18. Kehf: 6.

⁵²⁰ 4. Nisâ: 87.

⁵²¹ 68. Kalem: 44.

⁵²² Kurtubî, XV-XVI, 237.

sonradan yaratılmış (مُحَدَّثٌ) olduğunu söylemişlerdir. Ancak bu bir yanılmadır. Çünkü bu âyetlerde "Kendilerine Rabblerinden **yeni bir öğüt** (مُحَدَّثٌ) geldiği her seferinde"⁵²³ âyetinde geçtiği anlamıyla "**hadîs**" lafzı kastedilmemektedir.⁵²⁴

Netice itibarı ile Kur'ân kitâpların en üstünüdür ve müminlere yönelik i'câzı her zamân ve zeminde devamlılık arz eder. Onu dinleyen bir müminin kalbinde yaratıcısına karşı saygıyla iç içe bir korku hâsıl olur, kalbi titrer. Bu, Allah'ın inanan kullarına bahşettiği bir nimettir ki inanmayanların ondan nasîbi yoktur.

2.6. SEÇİLMİŞLİKLE (İSTİFÂ) KAZANILAN ÜSTÜNLÜK

"**Istafâ**" (إِصْطَفَى) Kur'ân-ı Kerîm'de sıkça kullanılan bir fiil olup mürâdifi olan diğer kelimelerin aksine yalnızca Allah'a (c.c.) nispet edilmiştir.⁵²⁵ Kur'ân bu kelimeyi genellikle peygamberlerden bahsederken kullanmıştır:

"Allah (c.c.), Adem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini, İmran ailesini (r.a.) birbirinin soyundan olarak âlemlere **tercih etti** (إِصْطَفَى). Allah (c.c.) işitendir, bilendir."⁵²⁶

"“Ey Musa (a.s.)! Verdiklerimle ve seninle konuşmamla **seni insanlar arasından seçtim** (إِصْطَفَيْتُكَ); sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol." dedi."⁵²⁷

Bu âyetler ismi geçen zevâtın ve âilelerin diğer insanlar üzerine tercih edilmekle onlardan üstün kılındıklarını haber vermektedir.⁵²⁸ İlk âyette zikredilen “İmrân”ın kim olduğu hususunda farklı rivâyetler vardır. Mukâtil onun Hz. Mûsâ ile Hz. Harun'un babası olan “İmrân b. Yashur” olduğunu söylemiştir. Kelbî ise “Buradaki İmrân, Meryem'in babası olan İmrân b. Masan'dır. O da Hz. Süleyman'ın soyundandır.” demiştir.⁵²⁹ Hz. Musa ile Hz. Harun'un babaları olan İmran b. Yashur'la Hz. İsa'nın dedesi ve Hz. Meryem'in de babası olan İmran b. Masan arasında on sekiz asırlık bir zamân geçmiştir.⁵³⁰ Taberî'ye göre burada zikredilen “İmrân”dan maksat Hz. Meryem'in babasıdır. Allah onun soyundan Hz. Meryem'i ve ondan da insanlığın ilk yaratılışını hatırlatmak üzere, babasız olarak Hz. İsa'yı meydana getirmiş böylece İmrân ailesini

⁵²³ 21. Enbiyâ: 2.

⁵²⁴ Kurtubî, XV-XVI, 238.

⁵²⁵ İbn-i Fahrî Zeynû'l-Âbidîn, *el-İstifâ fi'l-Kur'ân-i'l-Kerîm*, (1. Baskı), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2011, s. 77.

⁵²⁶ 3. Âl-i İmrân: 33, 34.

⁵²⁷ 7. A'râf: 144.

⁵²⁸ İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 47.

⁵²⁹ Kurtubî, III-IV, 68.

⁵³⁰ Neseî, I, 214.

seçkin kılmıştır.⁵³¹ Bu tespitin doğru olma ihtimali vardır. Zîrâ bir başka âyette Hz. Meryem'den bahsedilirken meleklerin "Ey Meryem! Allah seni seçip temizledi. Âlemlerdeki kadınlara üstün tuttu." dedikleri haber verilir.⁵³² Rivâyete göre melekler Hz. Meryem'le şifâhî olarak konuşmuşlar, ona: "Şüphesiz Allah önce seni annenden adak olarak kabul edip, büyütüp yetiştirmekle ve seni çok üstün meziyetlere sahip kılmakla seçti. Seni kirletecek fiillerden de arındırıp tertemiz kıldı. Bir başka husus da seni dünya kadınlarının üzerinde bir değere sahip kıldı. Çünkü sana babasız olarak İsa'yı bağışladı. Bu durum hiçbir kadına nasip olmamıştır." demişlerdir.⁵³³ Kanaatimizce Hz. Musa ile Hz. Harun'un babaları olan İmran b. Yashur'un, âyette âilesinin seçkin kılındığı haber verilen diğer zât olan Hz. İbrahim'e ikişer evlatlarına peygamberlik verilmesi hasebiyle benziyor olması Mukâtil'in görüşünün de imkân dâhilinde olabileceğini göstermektedir.

Müfessir Taberî, Hz. Mûsâ'nın aralarından seçilerek kendilerine üstün kılındığı zümrenin kendi zamânındaki insanlar olduğu kanaatindedir.⁵³⁴ Âyette "Seni bütün mahlûkâta üstün kıldım" buyurulmamıştır. Çünkü seçip üstün kılmanın kapsamında Hz. Musa ile konuşmuş olması da vardır. Oysa Allah meleklerle de konuşmuştur.⁵³⁵

Kur'ân-ı Kerîm seçilmişlik ile vasıfladığı zümreleri peygamberler ve âileleriyle sınırlamayıp kitâba vâris kılınan seçilmiş kimselerden ve onların bazı vasıflarından bahsetmiştir:

"Sonra bu Kitap'ı kullarımızdan **seçtiğimiz** (صَافِيْنَا) kimselere miras bırakmışızdır. Onlardan kendisine zulmeden var ve onlardan mutedil hareket eden var ve onlardan, hayırlarda herkesten ileri giden var. İşte büyük lütuf budur."⁵³⁶

Abdullah b. Abbas'a göre buradaki kitaptan maksat, Kur'ân'dan önce indirilen kitaplardır. Onlara mirasçı olanlar ise Muhammed ümmetidir. Onların hak kitap olduklarına iman etmeye mirasçı olmuşlardır.⁵³⁷ Ebû Derda'nın bu âyet hakkında Rasûlullah'tan yaptığı rivâyete göre iyilikte ileri gidenler, hiç hesap sorulmadan Cennete

⁵³¹ Taberî, III, 235.

⁵³² 3. Âl-i İmrân: 42.

⁵³³ Neseffî, I, 219.

⁵³⁴ Taberî, VI, 56.

⁵³⁵ Kurtubî, VII-VIII, 267.

⁵³⁶ 35. Fâtır: 32.

⁵³⁷ Taberî, XII, 133, 134.

gireceklerdir. Mutedil hareket edenler hesaba çekileceklerdir, fakat hesapları kolay olacaktır. Kendisine zulmedenler ise hesabın sonuna kadar bekletilecekler ve daha sonra Allah onlara rahmet edecektir.⁵³⁸ Allah her üç gruba da lütufta bulunmuştur. Çünkü bir sonraki ayetten anlaşılacağı üzere her üçü de nihâyetinde cennete girecektir. Ancak cennetteki dereceleri farklı olduğu gibi, ebedî mutluluktaki payları da değişiktir.⁵³⁹ Bu âyet-i kerîme Vâkıa Sûresi'nde yer alan "Sizler de üç sınıf olduğunuzda"⁵⁴⁰ ifâdesine benzemektedir. Mücahid bu konuda şöyle demektedir: "Onlardan kimisi nefesine zulmedicidir" âyetinden kasıt, Ashabu'l-Meş'eme, "Kimisi itidal üzeredir"den kasıt, Ashabu'l-Meymene, "Kimisi de Allah'ın izni ile hayırlarda öne geçmiştir" buyruğundan kasıt ise bütün insanlar arasından öne geçen kimselerdir."⁵⁴¹

2.7. EZVÂC-I TÂHİRÂTIN DİĞER MÜMİNE HANIMLARA ÜSTÜNLÜĞÜ

Kur'ân-ı Kerîm Peygamber'in hanımlarına deruhte ettikleri konunun büyüklüğünü sık sık hatırlatmış, onlardan bu konunun hakkını vermelerini istemiştir:

“Ey Peygamberin hanımları! Sizler herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Allah'tan sakınıyorsanız edâlı konuşmayın, yoksa kalbi bozuk olan kimse kötü şeyler ümit eder; dâima ciddi ve ağırbaşlı söz söyleyin. Evlerinizde oturun; eski cahiliyye'de olduğu gibi açılıp saçılmayın”⁵⁴²

Sâhip oldukları bu büyük nimetin kadrini bilmemeleri hâlinde ne tarz bir müeyyide ile karşı karşıya kalabilecekleri onlara haber verilmiş, Hz. Peygamber için vazgeçilmez olmadıklarını bilmeleri istenmiştir:

“Peygamber, eşlerinden birine gizlice bir söz söylemişti. O, bunu Peygamberin diğer bir eşine haber verince, Allah da Peygambere durumu bildirmiş, o da bir kısmını yüzüne vurmuş bir kısmını yüzüne vurmaktan geri durmuştu. Eşine, gizlice söylediği şeyi başkasına nakletmiş olduğunu bildirince, eşi: "Bunu sana kim haber verdi?" demiş, o da: "Bana, herşeyi bilen ve herşeyden haberdar olan Allah haber verdi" demişti. Eğer ikiniz de Allah'a tevbe ederseniz, kaymış olan kalpleriniz düzelmiş olur. Eğer eşinizin

⁵³⁸ Mevdûdî, IV, 501.

⁵³⁹ Kutub, *fî Zülâli'l-Kur'ân*, V, 2944.

⁵⁴⁰ 56. Vâkıa: 7.

⁵⁴¹ Kurtubî, XIII-XIV, 334.

⁵⁴² 33. Ahzâb: 32, 33.

aleyhinde yardımlaşarak bir şey yapmağa kalkarsanız, bilin ki Allah O'nun dostu, bundan başka Cebrail, iyi müminler ve melekler de yardımcısıdır. Ey Peygamber'in eşleri! Eğer o sizi boşarsa, Rabbi ona; sizden daha iyi olan, kendini Allah'a veren, inanan, boyun eğen, tevbe eden, kulluk eden, oruç tutan, dul ve bakire eşler verebilir.”⁵⁴³

Ahzâb suresi 33. âyetteki “evlerinizde oturun” emri ile Resûlullah'ın hanımlarına yalnız "tesettür" değil, özellikle "hıdr", yani yabancı erkeğe hiç görünmemek demek olan "muhaddere"lik dahî vâcip kılınmıştır. Diğer müslüman kadınları için tesettür vâcip ise de, "Hıdr" vacip değil müstehaptır.⁵⁴⁴ Hz. Muhammed'in hanımlarından, kendilerine yapılan ikâz sonrasında, Allah'ın uyarısını gerektirecek türde bir hata sâdır olmamıştır.⁵⁴⁵ Âyetlerdeki ifâdeler onların diğer hanımlara olan üstünlüklerinin O'nun eşleri olmalarından kaynaklandığını göstermektedir. Fakat bu âyetler diğer Kur'ân âyetleriyle birlikte değerlendirildiğinde, bunun da ötesinde asıl kıymetin iman sayesinde elde edildiği görülür. Zîrâ Hz. Lût'un ve Hz. Nûh'un eşleri de birer peygamber hanımı olmalarına rağmen, imândan mahrûm olmaları sebebiyle bu imtiyâzdan istifâde edememişlerdir:

“Allah, inkâr edenlere, Nuh'un hanımıyla Lût'un hanımını misal gösterir: Onlar, kullarımızdan iki iyi kulun nikâhı altında iken onlara karşı hâinlik edip inkârlarını gizlemişlerdi de iki peygamber Allah'tan gelen azabı onlardan savamamışlardı. O iki kadına: "Cehenneme girenlerle beraber siz de girin" dendi.”⁵⁴⁶

2.7.1. Mükâfât ve Ukûbât Yönü ile Diğer Hanımlardan Farklı Olmaları

Hz. Peygamber'in hanımlarını diğer hanımlardan farklı kılan yönlerden biri de yaptıkları amellerde açığa çıkmaktadır:

“Ey Peygamber'in hanımları! Sizlerden biri açık bir hayâsızlık yapacak olursa, onun azabı iki kat olur. Bu Allah'a kolaydır. Sizlerden Allah'a ve

⁵⁴³ 66. Tahrîm: 3-5.

⁵⁴⁴ Yazır, VI, 309.

⁵⁴⁵ Mevdûdî, VI, 363.

⁵⁴⁶ 66. Tahrîm: 10.

Peygamberine boyun eğip yararlı iş işleyenlere ecirini iki kat veririz; ona cömertçe rızık hazırlamışızdır.⁵⁴⁷

Bu âyet Hz. Peygamber'in hanımlarından herhangi birinin bu tarz bir fiil yapmış olma ihtimali olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Bu uyarı, onların ahlakî sorumluluklarının büyüklüğünü ve davranışlarının mükemmel olması gerektiğini hissettirmek için yapılmıştır. Bu durum Allah'ın Hz. Peygamber'e hitaben "Eğer şirk koşarsan, bütün amellerin boşa gider."⁵⁴⁸ buyurması gibidir. Bu Hz. Peygamber'in şirk koşma ihtimali olduğu anlamına gelmez. Maksat Hz. Peygamber'in, bu vesileyle de diğer Müslümanların, şirk'in çok dikkat edilmesi gereken bir günah olduğunun farkında olmalarını sağlayarak⁵⁴⁹ onları bu tehlikeden uzak tutmaktır.

Peygamber'in hanımları vahyin iniş mahallinde, Allah'ın emir ve yasaklarının geldiği mekânlarda bulunmaları hasebiyle verilen emir onlar için daha güçlüdür. Konumları, başkalarının bu emre bağlılığından daha ileri derecede bağlı kalmalarını gerektirmektedir. Bir başka unsur ise onların işleyecekleri suçun Rasûlullah'a da eziyet vermesi sebebiyle, zararının daha büyük oluşudur. Suçun büyüklüğü oranında ceza da büyümüş olmaktadır.⁵⁵⁰ Bu iki kat cezânın biri asıl günahın, diğeri de Peygambere âit olmanın, onun hanımı olmakla elde edilen niteliğe hürmetsizliğin cezasıdır. Diğer yönden, kabahatin çirkinliği onu yapanın şeref ve itibarı nispetinde çoğalır. Örneğin hür olanlara verilen ceza kölelere verilenin iki katıdır. Peygamberin eşleri olmaları hasebiyle müminlerin anneleri olma şerefi elde etmiş olanların kabahatleri elbette sosyal konumları oranında büyük olur. Sosyal konumu yüksek olanlara halk kolay kolay ceza veremez fakat Allah'a göre bu çok kolaydır.⁵⁵¹ Âyet-i celîlede onların, Allah'ın seçkin Peygamberinin yanındaki konumlarının Allah'ın onları cezalandırmasına engel teşkil etmeyeceğine⁵⁵² işâret vardır.

⁵⁴⁷ 33. Ahzâb: 30, 31.

⁵⁴⁸ 39. Zümer: 65.

⁵⁴⁹ Mevdûdî, IV, 365.

⁵⁵⁰ Kurtubî, XIII-XIV, 170.

⁵⁵¹ Yazır, VI, 309.

⁵⁵² Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, V, 2857.

2.7.2. Müminlerin Anneleri Olmaları

Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber'in hanımlarına “**Müminlerin Anneleri**” pâyesini vermekle onlara Hz. Peygamber'in eşleri olma mesuliyetine ilâve bir sorumluluk yüklemiştir.

“Müminlerin Peygamberi kendi nefislerinden çok sevmeleri gerekir; **onun eşleri de onların anneleridir.**”⁵⁵³

Âyette ifâde edilen annelik hakiki manada annelik değildir. Zîrâ bir başka âyette müslüman erkekler, Peygamber'in eşlerinin yanına girmekten menedilmiş, onlardan bir şey istediklerinde perde arkasından istemeleri emredilmiştir:

“Peygamber'in eşlerinden bir şey isteyeceğinizde onu perde arkasından isteyin. Bu sayede sizin gönülleriniz de, onların gönülleri de daha temiz kalır. Bundan sonra ne Allah'ın Peygamber'ini üzmeniz ve ne de O'nun eşlerini nikâhlamanız câizdir. Doğrusu bu, Allah katında büyük şeydir.”⁵⁵⁴

Bu özel durumdan dolayı Hz. Peygamber'in eşleri müminlere gerçek anneleri gibi haramdır, onlarla evlenemezler. Bu yalnızca Peygamber'e mahsus bir durumdur. Fakat onlar diğer meselelerde müminlerin kendi anneleri gibi değildirler. Örneğin gerçek akrabaları dışındaki Müslümanlar onlara nâmahrem olup, onların yanında tesüttlü bulunmalıdırlar. Ayrıca Peygamber'in eşlerinin kızları da müminlerin gerçek kızkardeşleri gibi değildir.⁵⁵⁵

Aynı manayı ifâde ettiği halde, "Nebî, babanızdır" veya "Onun hanımları, babanızın hanımlarıdır." buyurulmamasında bir hikmet vardır. Şayet "Sen onların babasıdır" buyurulmuş olsaydı, o zamân, Hz. Peygamber'e müminlerin hanımları ebediyen haram olurdu.⁵⁵⁶ “Onun eşleri onların anneleridir.” İfâdesi ise erkek kadın herkese şâmil olup bu ifâdeyi yalnız erkeklere tahsis etmenin herhangi bir getirisi yoktur.⁵⁵⁷

⁵⁵³ 33. Ahzâb: 6.

⁵⁵⁴ 33. Ahzâb: 53.

⁵⁵⁵ Mevdûdî, IV, 350, 351.

⁵⁵⁶ Râzî, XXV-XXVI, 169.

⁵⁵⁷ Kurtubî, XIII-XIV, 122.

2.8. İLMİN ÜSTÜNLÜĞE ETKİSİ

Kur'ân'da ilim ifâde eden kavramların genellikle fiil olarak kullanılmış olması ilim elde etmenin daha çok yapıp etmeyle ilgili olduğunu göstermektedir. O, okumayı ilme ulaştıran en büyük vâsıta olarak gördüğü içindir ki, ilk emri “**oku**” (اِقْرَأْ) ⁵⁵⁸ olmuştur.⁵⁵⁹ İlme ve ilim sahiplerine kıymet vermiş, âlimlerin üstünlüğüne, onların seçkin ve örnek insanlar olduğuna sık sık vurguda bulunmuştur:

“Allah'ın kulları arasında O'ndan korkan, ancak **bilginlerdir**. Doğrusu Allah güçlüdür, bağışlayandır.”⁵⁶⁰

Bununla beraber ne kadar yüksek ilim derecesinde bulunursa bulunsun her ilim sahibinin üstünde bir âlim vardır ki, O da Allah'tır. O âlim'in ilmine kimse erişemez.⁵⁶¹ Bütün beşerî ilimler sonludur. Ancak Allah Teâlâ'nın ilmi sonsuzdur. O, öğrenmeden münezzeh olup O'nun ilmi bütün mahlûklarının ilimlerinin üstündedir, ezeldir, ebedîdir.⁵⁶²

“Dilediğimizi **derecelerle** (دَرَجَاتٍ) **yükseltiriz** (نُفِّعُ). **Her ilim sahibinden üstün bir bilen bulunur.**”⁵⁶³

Bu âyetten öncelikli olarak anlaşılan manâ "Yûsuf'un kardeşleri âlim kimselerdi. Fakat Hz. Yûsuf, onlardan daha âlim idi" demektir.⁵⁶⁴ İlmin gerçek kaynağı bakımından düşünüldüğünde ise hakîkî manâda âlim olan tek zât'ın yâni Allah'ın kastedildiği âşikârdır.

İnsan, Allah'ın (c.c.) sıfatlarını yeterince kavrayamadığı zamân O'ndan korkmaz, fakat O'nun gücüne, ilim, hikmet, kahr, cebr gibi sıfatlarına ne kadar vâkıfça korkusu da o derece büyüktür. Dolayısıyla burada ilimden, matematik, felsefe, tarih gibi pozitif bilimler kastolunmamaktadır. Buradaki ilim, Allah'ın sıfatlarını bilmektir. Bir kimse tahsil görmüş olsa da, olmasa da Allah'ın sıfatlarından habersizse, o kimse cahildir.

⁵⁵⁸ 96. Alak: 1.

⁵⁵⁹ Bilgiz, *Kur'ân'da Bilgi*, (1. Baskı), İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 309.

⁵⁶⁰ 35. Fâtır: 28.

⁵⁶¹ Yazır, V, 79.

⁵⁶² Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlî'si ve Tefsîri*, III, 1592.

⁵⁶³ 12. Yûsuf: 76.

⁵⁶⁴ Râzî, XVII-XVIII, 146.

Öyleki pozitif bilimlerde "allâme-i cihân" da olsa bu böyledir.⁵⁶⁵ Zîrâ "cehâlet" kavramı birçok âyette "bilgiden yoksun olmak" değil, "aklı kullanmayı arzularla hareket etmek"⁵⁶⁶, "dînî açıdan sathî görüşlülük" anlamında kullanılmış olup insanın görünen eşya ve olayların arkasındaki ilâhî irâdeyi anlama hususundaki yetersizliğini⁵⁶⁷ ifâde eder.

Âlimler bizzât Hz. Peygamber tarafından enbiyâ'nın vârisleri olarak vasıflandırılmışlardır.⁵⁶⁸ İmâm-ı Rabbânî (k.s.) enbiyâdan mîrâs kalan ilmin "ilm-i ahkâm" ve "ilm-i esrâr" olmak üzere iki kısım olduğunu ve bir kimseye âlim denilebilmesi için o kimsenin bu her iki ilimden de nasîbi olması gerektiğini ifâde etmiştir.⁵⁶⁹ Âlimler Kur'ân-ı Kerîm'in sırlarını araştıran kimselerdir. O yüzden onlar yüce Allah'ı hakkı ile bilirler. O'nu, sanatının eserleri ile bilirler, gücünün eserleri ile kavrarlar, yaratıcılığının mahiyetini gördükleri için, O'nun ululuğunun gerçek anlamda bilincine varırlar. Bundan dolayı O'ndan gerçekten korkarlar, gerçekten sakınırlar ve O'na gerçekten kulluk ederler. Onların kulluğu evrenin görkemi karşısında belirsiz bir heyecana kapılan kalbin geçici duygusallığına değil, ayrıntılı bilgiye ve dolaysız tanımaya dayanır.⁵⁷⁰ Bundan dolayıdır ki Allah Kur'ân-ı Kerîm'de inananlardan bahsederken imanlarını ilimle sağlamlaştırmış insanları ayrıca zikretmek sûretiyle onların kıymetini vurgulamıştır:

"Ey inananlar! Toplantılarda, size, "Yer açın" denince yer açın ki Allah da size genişlik versin; **"Kalkın" denildiği zamân da hemen kalkın ki, Allah, içinizden inanmış olanları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle (دَرَجَاتٍ) yükseltsin (يَرْفَعُ).** Allah işlediklerinizden haberdardır."⁵⁷¹

Asıl söz konusu olan Hz. Peygambere yakın olmak ve onun toplantılarında ondan ilim öğrenmektir. Âyet müminlere şunu öğretmektedir: İnsanın gönlünü genişleten ve emre itâat etmesini sağlayan iman ile kalbi terbiye edip genişleten ve itâat etmesini

⁵⁶⁵ Mevdûdî, IV, 498.

⁵⁶⁶ Faruk Aktaş, *Kur'ân'da Cehâlet Kavramı*, Ekin Yayınları, İstanbul 2001, s. 113.

⁵⁶⁷ Mustafa Akman, *Kur'ân'da Cehâlet-Câhil-Câhiliye*, (1. Baskı), Buruc Yayınları, İstanbul 2005, s. 265.

⁵⁶⁸ Ebû Dâvûd, İlim, 1, IV, 237.

⁵⁶⁹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât I-II*, Fazîlet Neşr., İstanbul tsz. I, 281.

⁵⁷⁰ Kutub, *fî Zülâli'l-Kur'ân*, V, 2943.

⁵⁷¹ 58. Mücâdele: 11.

sağlayan ilim, insanın Allah katında yüksek derecelere ulaşmasını sağlar.⁵⁷² İbn-i Abbas'ın (r.a.) rivâyetine göre bu ayetin nüzûl sebebi şu şekildedir. Bazı Müslümanlar, Hz. Peygamber'in yanına gelerek kendisiyle gizlice konuşmak istemişler, Hz. Peygamber'in bu tekliften rahatsız olması üzerine de, Allah O'nun yükünü hafifletmek için bu emri indirmiştir.⁵⁷³ İbn-i Mes'ûd Yüce Allah'ın bu âyet-i kerimede ilim adamlarını övdüğünü, bu âyetin kendilerine ilim verilenleri, ilim verilmeyen kimseler üzerine "dereceler ile" yükselteceği anlamına geldiğini ifâde etmiştir.⁵⁷⁴

Bilenlerle bilmeyenlerin kıyaslandığı bir başka âyet-i celîlede ise şöyle buyurulmuştur:

“Geceleyin secde ederek ve ayakta durarak boyun büken, âhiretten çekinen, Rabbinin rahmetini dileyen kimse inkâr eden kimse gibi olur mu? De ki: **"Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?** Doğrusu ancak akıl sahipleri öğüt alırlar."⁵⁷⁵

Kur'ân âyetleri ilim ehlinin Allah'ın birliğine şehâdetinin temelinde de ilmin yattığını ifâde etmektedir.⁵⁷⁶ Çünkü gerçek ilim, tanımadır marifettir; gerçeği kavramaktır. Bu ilim, insanın basiretini açar. İnsanın bu evrende var olan değişmez gerçeklerle bağ kurmasını sağlar. İlim, zihni dolduran, fakat evrenin büyük gerçeklerine ulaştırmayan, açık ve somut olan nesnelere ötesine geçmeyen kopuk ve soyut bilgilerden ibâret değildir.⁵⁷⁷ Ayet-i celîlede sosyal konumuna bakılmaksızın sapık ve delalette olan müşrikten, salih müminin daha üstün olduğu açıklanmaktadır. "Bilenlerle bilmeyenler" ibaresiyle kastedilenler, müminler ve kâfirlerdir. İlk kesim işlerin hakikatini idrak ederek hidayet yoluna tâbî olmuşlar, diğerleri ise bunu görmeyerek kör olmuşlardır.⁵⁷⁸ Bazı müfessirler bu âyetin, Ammar bin Yasir ile müşriklerin zengin ve liderlerinden Huzeyfe el-Mahzûmî arasında kıyas için indiğini rivayet etmişlerdir.⁵⁷⁹

İlim yalnızca sıradan insanlar için değil Allah (c.c.) indinde özel statüye hâiz zâtlar arasında da akranlarına nispetle üstünlük vesilesidir:

⁵⁷² Kutub, *ft Zılâli'l-Kur'ân*, VI, 3512.

⁵⁷³ Mevdûdî, VI, 164.

⁵⁷⁴ Kurtubî, XVII-XVIII, 285.

⁵⁷⁵ 39. Zümer: 9.

⁵⁷⁶ Güllüce, *Bilimsel Tefsirde Usul*, Aktif Yayıncılık, Erzurum 2007, s. 37.

⁵⁷⁷ Kutub, *ft Zılâli'l-Kur'ân*, V, 3042.

⁵⁷⁸ Derveze, *et-Teşîru'l-Hadîs* IV, 305.

⁵⁷⁹ Hâzin, *el-Bağdâdî, Lübâbü't-Te'vil fi Me'âni't-Tenzil* I-IV, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, IV, 52.

“And olsun ki, **Dâvûd'a ve Süleyman'a ilim verdik.** Onlar "Bizi mümin kullarının çoğundan **üstün kılan (فَضَّلَنَا)** Allah'a hamdolsun" dediler.”⁵⁸⁰

Dâvûd ve Süleyman'a verilen ilâhî nimetlerden yalnızca ilmin zikredilmesi ilmin yüceliği ve ehemmiyetinin hepsinden yüksek olmasındandır. "**İlmen**" (عِلْمًا) şeklinde nekre olarak ifade edilmesi bunun olağanüstü bir ilim olduğuna işaret etmek içindir. Şehristânî'nin "el-Milel ve'n-Nihâl" isimli eserinde açıkladığı üzere, tarihin bildirdiğine göre Anadolu ve Yunanlılar'da Felsefenin ortaya çıkışı Süleyman zamânında parlayan ilim ve hikmetin tesirinden olmuştur.⁵⁸¹ Bu âyet aynı zamânda kıssanın başlama noktasıdır, giriş cümlesidir. Allah'ın Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'a vermiş olduğu en önemli nimetin değerini vurgulamaktadır. Bu en önemli nimet, ilim nimetidir. Başka surelerde Allah'ın Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'a vermiş olduğu ilim, etraflıca açıklanmaktadır. Ancak burada ilmin türü ve konusu zikredilmemiştir. Zîrâ burada ön plana çıkarılmak ve ortaya konmak istenen “ilmin içeriği” değil “kendisi”dir. Böylece bütün ilimlerin Allah'ın bir bağıışı olduğuna işaret edilmiştir. Her ilim sahibine yakışan tutumun o ilmin kaynağını bilmesi, verilen bilgiye karşı Allah'a övgüde bulunarak O'na yönelmesi, bu ilmi bağıışlayıp veren Allah'ı hoşnut edecek biçimde onu kullanması olduğu vurgulanmaktadır.⁵⁸² Katâde'ye göre bu ilim ile kastedilen şey özel bir “kavrayış " kâbiliyetidir.⁵⁸³ Allah Hz. Dâvûd ve Süleyman'a birçok imkân vermiştir. Onlara verdiği bu imkânlar, Firavun'a da verilmişti. Fakat aralarındaki ilim ve cehalet ayırımı onları bütünüyle birbirinden ayrı şahsiyetler halinde yoğurarak⁵⁸⁴ âlemlerin gerçek sâhibini bilememesi Firavunu ebedî hüsrâna sürüklemiştir.

2.8.1. Tâlût'un Hükümdar Tayin Edilmesinde İlim Sahibi Olmasının Tesiri

Allah nezdinde, bilginin bilgisizliğe, ilim sahiplerinin bilmeyenlere üstün olduğunun bir göstergesi de O'nun İsrâiloğullarının başına bizzât tayin etmiş olduğu hükümdardır. Tâlût adlı bu şahsın, kendisinden dünyevî zenginlik bakımından üstün olan bu topluluğun başına yönetici yapılmasının gerekçelerinden birinin de “ilim sahibi oluşu” olduğu vurgulanmıştır:

⁵⁸⁰ 27. Neml: 15.

⁵⁸¹ Yazır, VI, 131.

⁵⁸² Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, V, 2633.

⁵⁸³ Kurtubî, XIII-XIV, 174.

⁵⁸⁴ Mevdûdî, IV, 82.

“Musa'dan sonra İsrailoğullarının ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine, "Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım" demişlerdi. "Ya savaş size farz kılındığında gitmeyecek olursanız?" demişti. "Memleketimizden ve çocuklarımızdan uzaklaştırıldığımızı göre niye Allah yolunda savaşmıyalım?" demişlerdi. Ama savaş onlara farz kılınca, az bir kısmı müstesnâ yüz çevirdiler. Allah zalimleri bilir. Peygamberleri onlara "Allah size şüphesiz, Talut'u hükümdar olarak gönderdi" dedi. "Biz hükümdarlığa ondan layık iken ve ona malca da bir bolluk verilmemişken bize hükümdar olmağa o nasıl layık olabilir?" dediler, "Doğrusu Allah size onu **seçti** (إِصْطَفَى), **bilgice** ve vücutça gücünü **artırdı** (زَادَهُ)" dedi. Allah mülkü dilediğine verir. Allah her şeyi kaplar ve bilir.”⁵⁸⁵

Onlar peygamberlerinden; kendilerine, aralarından birini kral tayîn etmesini istediklerinde Tâlût kral tayîn edilmiştir. Tâlût bir asker olup kral ailesinden olmadığı gibi, fakirdi ve hükümdarlığı yürütecek varlığı yoktu.⁵⁸⁶ Râzî'nin ifâdesine göre İsrailoğullarında hükümdarların soyu Yehûzâ'nın soyuna dayanıyordu. Tâlût'un soyu ise bu soya dayanmıyor, Bünyamin'in oğullarının soyuna dayanıyordu. İşte bundan dolayı onlar, Tâlût'un kendilerine kral olmasını yadırgamışlar, kendilerinin hükümdarlığa Tâlût'dan daha lâyük olduğunu iddia etmişler, daha sonra da bu şüphelerini bir başka şüphe ile te'kîd ederek, "Ve ona, bol mal da verilmemiştir" demişlerdir. Tâlût'un fakir bir kimse olduğu da bu ifâdeden anlaşılmalıdır.⁵⁸⁷ Onlara cevap olarak o peygamber şöyle demiştir: “Allah onu seçip ayırarak üzerinize kesin bir şekilde tayin etti ve ona ilimde ve vücutta, maddî ve manevî birçok gelişmeler ve güç verdi. Vücutca iri, güçlü, kuvvetli, güzel; manevî bakımdan da din ilminde, siyâsette, idâre tekniğinde ve savaşta sizden yüksek yarattı. Fiilen hükümdarlık ve kumandanlık için esas olan şartlar da bunlardır.”⁵⁸⁸ Bu âyet imâmetin (halifeliğin) veraset yoluyla geçtiğini söyleyenlerin görüşünün bâtil olduğunu gösterir. Çünkü İsrailoğulları, kendi krallarının kral soyundan gelmemesini yadırgamışlardır. Fakat Cenâb-ı Allah da onlara, bunun yersiz olduğunu ve hükümdar olmaya, Allah'ın bunun için seçtiği kimselerin müstehak olduklarını bildirmiştir.⁵⁸⁹

⁵⁸⁵ 2. Bakara: 246, 247.

⁵⁸⁶ İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 421.

⁵⁸⁷ Râzî, V, VI, 147.

⁵⁸⁸ Yazır, II, 140.

⁵⁸⁹ Râzî, V, VI, 147.

Mezkûr âyet-i celîde Allah Teâlâ ilimce üstünlüğü, vücutça üstünlükten önce zikretmiştir. Bu rûhî üstünlük ve meziyetlerin, bedenî üstünlüklerden daha yüce, daha şerefli ve daha mükemmel olduğuna işaretdir.⁵⁹⁰ İlim ve gücün hükümdarlığa hak kazanmak için ilk iki vasıftan daha üstün oluşu birkaç bakımdan açıklanabilir:

1. İlim ve kudret, gerçek kemâl vasıflarındandır. Mal ve makam ise böyle değildir.
2. İlim ve kudret, insanın kendi cevherinde mevcut mükemmelliklerdendir. Mal ve makam ise, insanın zatından ayrı şeylerdir.
3. İlim ve kudreti insandan koparıp almak mümkün değildir. Mal ve makam ise böyle değildir.
4. Harp sanatını iyi bilmek ve savaşa son derece dayanıklı olmak gibi şeylerden ülkenin menfaatini korumada ve düşmanın kötülüklerini yok etme hususlarında elde edilecek istifâde, işleri kontrol altına alacak liyâkati ve düşmanı geri döndürecek gücü olmayan, fakat asil ve zengin bir kimseden elde edilecek istifâdeden çok daha fazladır. Tüm bunlar hükümdarlığın âlim ve muktedir bir kimseye verilmesinin, asil ve zengin bir kimseye verilmesinden daha uygun olduğunu gösterir.⁵⁹¹

2.9. HARAM AYLARIN DİĞER AYLARA ÜSTÜNLÜĞÜ

Kişilerin işlemiş olduğu hayırlı ameller ihlâs boyutu da ihmâl edilmediği takdirde, Allah katında makbûldür. Fakat bazı husûsî zamân dilimleri vardır ki bu amellerin o vakitlerde yapılması amel sâhibinin daha fazla mükâfât kazanmasına vesîle olmaktadır. Bu müstesnâ vakitlere Cuma ve arefe günleri ile Ramazan ayı örnek verilebilir. Buna mukâbil islâm dîninin kişileri ve toplumları işlenmesinden nehyettiği en büyük yanlışlardan biri olan “Zulüm” de her zamân için yasak olmasına rağmen Allah özellikle **dört haram ayı (eşhuru hurum)** söz konusu ederek bu aylarda zulmü yasaklamıştır. Zîrâ bu aylarda işlenen zulmün vebâli diğer aylarda işlenen zulme nispetle daha büyüktür:

“Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günden beri, Allah katında ayların sayısı onikidir. **Bunlardan dördü hürmetli aydır.** Bu dosdoğru bir nizamdır. **Öyleyse o aylar içinde kendinize yazık etmeyin,** topyekün sizinle savaşan putperestlerle siz de

⁵⁹⁰ Râzî, V, VI, 148.

⁵⁹¹ Râzî, V, VI, 147, 148.

topyekün savaşın, Allah'ın sakınanlarla beraber olduğunu bilin.”⁵⁹²

“Sana **haram ayı**, o aydaki savaşı sorarlar. De ki: "**O ayda savaşmak büyük suçtur**. Allah yolundan alıkoymak, O'nu inkâr etmek, Mescidi Haram'a engel olmak ve halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyük suçtur. Fitne çıkarmak ise öldürmekten daha büyüktür".”⁵⁹³

Bu ayların özellikle zikredilmesinin diğer bir gâyesi de onların şerefine dikkat çekmektir.⁵⁹⁴ Bu aylar önemlerine binâen diğer aylardan daha fazla saygı gösterilmesi icâb eden Zilka'de, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarıdır. Meşhur tarifî ile "üçü serd, biri ferttir". Yani Hicri takvimin 11, 12 ve 1. ayları olan Zilka'de, Zilhicce ve Muharrem ayları peşpeşe gelir iken 7. ay olan Recep ayı tektir. Hz. Peygamber bu dört ayı Vedâ Hacc'ındaki teşrik günleri ortasında Mina'da îrâd buyurduğu meşhur hutbesinde şöyle beyân etmiştir⁵⁹⁵:

“Bir sene on iki aydır, bunlardan dördü haram olan aylardır, üçü ardı ardına gelen Zilka'de, Zilhicce ve Muharrem'dir, biri de Mudar kabilesinin Receb'idir ki o da Cemâziyel Âhir ile Şa'bân arasındadır.”⁵⁹⁶

Yukarıda zikredilen ikinci âyette Peygamberimize bu aylarda savaşmanın câiz olup olmadığına dâir yöneltlen bir soruya yer verilmiş ve haram ayda savaşmanın, Allah katında büyük bir suç olmasına rağmen bundan daha büyük bir takım suçların da vârolduğu haber verilmiştir. Bu şekilde cevap verilmesinin sebebi ise kâfirlerin tüm bu günahları haram aylar içerisinde işliyor olmalarıdır.⁵⁹⁷ Bu sorunun sorulması Bedir Savaşı'ndan iki ay önce meydana gelen bir olayla ilgilidir. Hz. Peygamber Mekke ile Taif arasında bir bölge olan Nahle'ye sekiz kişilik bir gözcü grubu göndermiş, onlara düşmanı gözlemelerini ve onların planlarını öğrenmelerini emretmiştir. Başlarına amcasının oğlu Esed kabilesinden Abdullah b. Cahş'ı komutan ta'yîn ettiği bu topluluğa savaş izni vermediği halde Kureyş'in küçük bir ticaret kervanına saldırarak bir kişiyi

⁵⁹² 9. Tevbe: 36.

⁵⁹³ 2. Bakara: 217.

⁵⁹⁴ Kurtubî, VII-VIII, 127.

⁵⁹⁵ Yazır, IV, 326.

⁵⁹⁶ Müslim, Kasâme, 29, II, 799.

⁵⁹⁷ Derveze, VI, 382, 383.

öldürmüş, geri kalanını esir alarak ganimetlerle birlikte Medine'ye gelmişlerdir.⁵⁹⁸ Bu hâdisenin Recep'in sona erdiği gün mü, yoksa Şaban'ın ilk günü mü meydana geldiği tam bilinmediği için, saldırının, haram aylardan olan Recep'te mi, yoksa Şaban'da mı olduğu konusunda şüphe uyanmıştır. Bunun üzerine Kureyşliler, gizli müttefikleri olan Yahudiler ve münafıklar, karşı propaganda yaparak "Ne kadar da dinlerine bağlı insanlar! Haram ayda bile kan dökmekten sakınmıyorlar." demişler ve onlara cevâben bu âyet nâzil olmuştur. Kan dökmek çok kötü bir şey olduğunda şüphe yoktur. Fakat bu söz, on üç yıldan bu yana sadece Allah'a inandıkları için kendi kardeşlerine en acımasız işkenceleri yapan insanlardan çıkmaktadır. Onlar yalnızca kardeşlerini yurtlarından çıkarmakla kalmamış onları Kâbe'yi ziyaretten engellemişlerdir. Onların günahı daha büyüktür. Ayrıca bu hâdiseye Hz. Peygamber'in izni olmaksızın gerçekleşmiş ve bu grup ganimet ve esirlerle birlikte Medine'ye geldiğinde Hz. Peygamber onlara tepki göstermiştir.⁵⁹⁹ İşledikleri bu hatadan dolayı diğer müslümanlar tarafından da azarlanmışlardır.⁶⁰⁰ Müşrikler İslam askerlerinin yapmış olduğu bu bireysel hatayı abartarak Müslümanları yıpratma çabasına girmelerine rağmen, söz konusu kendileri olduğunda, çeşitli uygulamalarla haram aylarla ilgili bu yasağı delmekten geri kalmamışlardır. Üstelik yapmış oldukları bu suistimali güzel bulup içlerine de sindirmişlerdir:

“**Haram ayların yerlerini değiştirip ertelemek (النَّسِيءُ)**, sadece kâfirlikte ileri gitmektir. Öyle yapmakla, kâfirler büsbütün şaşırılırlar. Allah'ın hürmetli kıldığı sayıya denk getirmek üzere onu bir yıl helâl, bir yıl hürmetli sayarlar ve böylece Allah'ın haram kıldığını helâl kabul ederler. Kötü işleri kendilerine süslenip güzel gösterildi. Allah kâfirler güruhunu hidâyet etmez, umduklarına eriştirmez.”⁶⁰¹

Allah Teâlâ bu âyet-i celîlede kendi bozuk görüşleri ile tasarrufta bulunan, O'nun hükümlerini kendi arzuları ile değiştiren, haram kıldıklarını helâl, helâl kıldıklarını da haram kılan müşrikleri zemmetmiştir. Onlar kalplerindeki öfke, şecâat ve kabîle gayreti sebebiyle, düşmanlarıyla savaşıma arzularını yerine getirmeye engel olan üç ayların harâmlığını çok uzun bulmuşlar, İslâm'dan bir süre önce Muharrem ayını helâl kabul

⁵⁹⁸ Vâhidî, Ali b. Ahmed, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, (1. Baskı), Dâru'l-Meymân, Riyad 2005, s. 183-185.

⁵⁹⁹ Mevdûdî, I, 147.

⁶⁰⁰ Kutub, *fî Zülâli'l-Kur'ân*, I, 225.

⁶⁰¹ 9. Tevbe: 37.

edip bu ayın haramlığını Safer ayına erteleyerek haram ayı helâl, helâl ayı da haram saymışlardır.⁶⁰² Müşrikler “nesî” (النَّسِيءُ) adı verilen bu uygulamayı iki şekilde yapmışlardır. İşlerine geldiği zamân haram bir ayı; kendi arzularına, göre savaş ve intikam için adam öldürmenin helal olduğu normal bir ay kabul etmişler, daha sonra haram ayların adedinde oluşan noksanlığı tamamlamak için, onun yerine başka bir ayı haram ay ilan etmişlerdir. Nesî'nin ikinci şekli ise, ay yılı ile güneş yılını dengelemek için yıla bir ay daha eklemeleridir. Böylelikle hac her yıl aynı mevsime denk geliyordu ve haccı ay yılına göre tayin ederken karşılaşılan tüm güçlüklerden kurtulmuş oluyorlardı. Bu usul ile hac 33 yıl boyunca gerçek tarihinden başka bir tarihte yapılmış oluyor, ancak 34. yılda olması gereken tarihte yani Zilhicce'nin 9 ve 10'unda ifâ edilebiliyordu. Hz. Peygamber'in veda haccını yaptığı yıl, tarihler bu şekilde dönmek sûretiyle ay takvimine göre gerçek Hac mevsimine denk gelmişti. Bu sebeple Hz. Peygamber Arafat'taki tarihi hutbesinde şöyle buyurmuştur: "Bu yıl hacc günleri, uzun müddet devir yaptıktan sonra gerçek ve tabii tarihine rastladı." Hicrî 9. yılda yapılan Vedâ Haccı'ndan bu yana da hac günleri, asıl tarihine denk gelmekte, ay takvimine göre belirlenmektedir.⁶⁰³

2.10. CUMA NAMAZININ DİĞER NAMAZLARA ÜSTÜNLÜĞÜ

İslâm dîninin mensuplarını yerine getirmekle mükellef kıldığı birçok ibâdet olup Kur'ân âyetleri ve Hz. Peygamberimiz'in hadisleri incelendiğinde bu ibâdetler içerisinde en öne çıkanın namaz olduğu görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in beş vakit namazın dışında Müslümanlara emrettiği bir namaz olan “Cuma namazı” ise vakti girdiğinde alım-satım nev'inden fiillerin terk edilmesinin emredilmiş olması hasebiyle diğer namazlardan farklı bir özellik içermektedir:

“Ey inananlar! **Cuma günü namaz için ezan okunduğu zamân Allah'ı anmaya koşun; alım satımı bırakın**; bilerseniz, bu sizin için daha iyidir. Namaz bitince yeryüzüne yayılın; Allah'ın lütfundan rızık isteyin; Allah'ı çok anın ki saadete erişesiniz.”⁶⁰⁴

⁶⁰² İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, 200.

⁶⁰³ Mevdûdî, II, 212.

⁶⁰⁴ 62. Cuma: 9, 10.

İslâm'da Cuma gün olarak da dünyanın başlangıcına, sonuna ve âhirete kadar uzanan bir yere ve kıymete sahiptir.⁶⁰⁵ Şükür, sevinç gösterme, nimetleri izhâr etme günü olduğu için o günün şerefının ortaya konduğu bir toplanmaya ihtiyaç hissedilmiş, saygının medârı namaz olması hasebiyle, arzulanan toplanma tam ve mükemmel olsun diye, o günün namazı, gündüzün ortasına yerleştirilmiştir. Bu namazın daha fazla toplanmayı sağlaması ve daha büyük cemaati biraraya getirmesi için her belde tek bir camide kılınması uygun görülmüş olup⁶⁰⁶ Hanefî fıkıhçılara göre yöneticinin iznine tâbidir. Büyük bir cemaatle kılınması ve topluma hitap edilecek olması toplum düzenini yakînen ilgilendirdiği için böyle uygun görülmüştür. Zîrâ böyle bir şartın aranmaması durumunda bu namazı kıldırmak bir şeref vesilesi addedilerek rekâbet doğabilme ve huzursuzluğa sebep olma ihtimâli vardır.⁶⁰⁷ Diğer mezhepler ise farz namazlar için izin gerekmemesine ve Hz. Osman kuşatma altında iken Hz. Ali'nin ondan izinsiz Cuma namazı kıldırması olmasına kıyâsen yönetici izninin şart değil müstehap olduğunu söylemişlerdir.⁶⁰⁸

İlgili âyette geçen emir vücut ifâde ettiği için ezan okununca Cuma'ya koşmak farzdır. Alışverişe yönelik nehyin zamânı, imamın namazdan çıktığı âna kadar devam eder. Bazı âlimler bu süre zarfında yapılan alışverişin nehyedilmiş ve haram olduğunu ileri sürerek bu akdi, fâsid ve geçersiz saymışlardır. Ancak fıkıh usulü ilminde Hanefî âlimlerince kabul edilen “Bir şeyin zatından dolayı yasaklanması batıllığı, vasfından dolayı yasaklanması fâsidliği, bir şeye yakınlığından dolayı yasaklanması da keraheti gerektirir.” kâidesinden yola çıkarak, “Çağrı vaktindeki alışverişte satılan şey, fiat ve akitteki bir bozukluktan dolayı değil, "namaza çağrıda bulunduğu zamân" kaydıyla sırf çağrı vaktine yakınlığından dolayı nehyedilmiş olduğu için akit, diğer şartlar tam olarak yerine getirilmiş olursa, zât ve vâsfında herhangi bir eksiklik söz konusu olmadığından dolayı batıl veya fâsid olmayıp sahih fakat tahrimen mekruh olur.” denilmiştir. Bu durum sahibinin izni olmaksızın başkasının mülkünde veya gasbedilmiş bir yerde namaz kılmanın mekruh olmasına benzemektedir. Çünkü bu namaz farz ve

⁶⁰⁵ Hamdi Döndüren, , “Cuma Namazı ve Kılınma Şartları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, 1987, s. 142.

⁶⁰⁶ Râzî, XXIX-XXX, 10.

⁶⁰⁷ Döndüren, , “Cuma Namazı ve Kılınma Şartları”, s. 147.

⁶⁰⁸ Kâsânî, Ebû Bekr, *Bedâiyü 's-Sanâyi'* I-VII, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut 1974, I, 261. Kâmil Miras, *Tecrîd-i Sarîh Terceme ve Şerhi* I-XII, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1957, III, 48.

vasıflarında bir bozukluk olmadığı halde sadece yerin sahibinin izin ve rızası olmadığı için nehyedilmiştir.⁶⁰⁹

Âyetteki "Allah'ın zikrine koşun" bölümü Cuma namazına hâs bir ifâde olup Kur'ân-ı Kerîm'de diğer namazlar için böyle bir teşvik söz konusu değildir. Âyette geçen "koşma"nın anlamı hakkında farklı görüşler vardır. Birinci görüşe göre bu "koşma"dan maksat, kast ile yani kalp ve niyetle koşmaktır. İkinci görüşe göre maksat "amel"dir. Buna göre âyet "Allah'ın zikrine gitmek için çalışın ve bundan önce yapılması gereken gusül, temizlenmek ve Allah'ın zikrine yönelmek gibi işlerle uğraşın, anlamına gelmektedir. Üçüncü görüşe göre ise buradaki koşmak'tan kasıt, ayaklar üzerinde koşmaktır. Ancak bu bir fazilet olup, şart değildir. Âyetin zâhirinin dördüncü bir anlama daha gelme ihtimali de vardır ki bu da hızlıca yürümektir.⁶¹⁰ "Namaz bitince yeryüzüne yayılın; Allah'ın lütfundan rızık isteyin" ifadesi ise Cuma namazından sonra yayılıp, rızık aramanın şart olduğu anlamına gelmeyip izin anlamındadır. Cuma ezanının duyulmasıyla birlikte, tüm meşguliyetlerini bırakıp, namaza gelenlere namaz akabinde dağılıp tekrar işleriyle meşgul olmaları için izin verilmektedir. Tıpkı ihramlıyken avlanmanın haram olup "ihramdan çıktıktan sonra avlanın"⁶¹¹ emri ile avın serbest bırakılması gibi ki bu âyetteki emirde, avlanmak şart koşulmayıp sadece avlanma yasağı kaldırılmıştır. Nisâ Suresi'nde emir kipi ile birden fazla kadınla evlenilebileceği belirtilmesine rağmen kimsenin bundan, birden fazla kadınla evlenilmesinin şart koşulduğu anlamını çıkarmamış olması da bu kabîldendir.⁶¹²

2.11. EHLİ KİTÂB'IN BİRBİRLERİNE ÜSTÜNLÜĞÜ

Kur'ân-ı Kerîm nüzûl ortamında müminlere karşı koyan ehl-i kitabın durumunu tasvir ederken dahî hakkâniyete önem vermiştir. Ehl-i kitabın İslâm'a ve müslümanlara düşmanlığı, hile ve tuzaklar tezgâhlamaları müslüman cemaate kötülük etme istekleri Kur'an'ın onlardan iyilik sahiplerini görmezlikten gelmesine neden olmamıştır. Bu ortamda bile Kur'an, ehl-i kitaptan güvenilir insanların da bulunduğunu belirtmiştir⁶¹³:

⁶⁰⁹ Yazır, VIII, 43.

⁶¹⁰ Kurtubî, XVII-XVIII, 97,98.

⁶¹¹ 5. Mâide: 2.

⁶¹² Mevdûdî, VI, 277.

⁶¹³ Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 417.

“Ehl-i kitaptan öylesi vardır ki kendisine yüklerle altın emanet bıraksan onları sana öder. Ama öylesi de vardır ki, bir altın bile versen başında dikilip durmadıkça onu sana geri vermez. Bunun sebebi, onların: “Ümmîler hakkında ne yaparsak mübahtır, ondan dolayı sorumlu olmayız.” demeleridir. Onlar bile bile, Allah hakkında yalan uydururlar.⁶¹⁴

Âyette zikredilen çirkin özellik Yahudilerin karakteridir. Talmud'da denilmektedir ki: “Şayet bir İsrâilli'nin boğasını İsrâilli olmayan bir kimsenin boğası yaralarsa, İsrâilli'ye tazminat vermek zorundadır. Eğer İsrâilli'nin boğası İsrâilli olmayanın boğasını yaralarsa, İsrâilli tazminat vermek zorunda değildir. Bir kimse kaybolmuş bir şey bulursa ve bulduğu şey İsrâillilerin yerleşim bölgesindeyse, bulduğu şeyi sahibine vermek için ilân etsin. Şayet, İsrâilli olmayanların bölgesinde bulunmuşsa, ilân etmeye gerek yoktur. İsmail'in Rabbi diyor ki: Eğer bir ümmî ile bir İsrâilli arasında anlaşmazlık çıkmışsa, mahkemedeki hâkim, kardeşinin lehine bitmesi için uğraşsın. Mümkün değilse ümmîlerin kanunlarına göre, kardeşinin lehine bir sonuç almaya çalışsın ve "Bu sizin kanunuza göredir" desin. Her iki kanundan da yararlanamıyorsa, hangi yolla olursa olsun, İsrâilli kardeşini kazandırsın. İsmâil'in Rabbi, "İsrâilli olmayanların zaaflarından yararlanın" diyor.”⁶¹⁵

Yahudiler Müslümanların kendilerine emanet ettikleri mallara ihanet etmeyi de câiz görmektedirler. İbni Cüreyc'den nakledilen rivâyete göre bunun sebebi, Yahudilerin, Müslümanları dinlerini değiştiren kişiler saymaları ve Tevratın, kendilerine dinini değiştirenlerin mallarına el koymalarının câiz olduğunu bildirmiş olmasıdır. Bu âyetin izâhında İbn-i Cüreyc şöyle demektedir: "Müslümanlardan bazı adamlar, cahiliye döneminde Yahudilerle alış veriş yapmışlardı. Müslüman olduktan sonra Yahudilere satıp da parasını almadıkları eşyanın parasını istediler. Bunun üzerine Yahudiler: "Sizin bizde ne bir emânetiniz vardır ne de bizim aleyhimize dâvada bulunabilirsiniz. Çünkü siz dîninizi terkettiniz. Biz, kitabımız olan Tevratla bunun böyle olduğunu görüyoruz." dediler.⁶¹⁶

Kur'ân-ı Kerîm'in kitap ehli hakkında kullanmış olduğu olumlu ifâdeler onlardan bazılarının emânete riâyet husûsundaki hassasiyetleriyle sınırlı değildir. Onlardan bir

⁶¹⁴ 3. Âl-i İmrân: 75.

⁶¹⁵ Mevdûdî, I, 238.

⁶¹⁶ Taberî, III, 319.

kısmı inanç noktasında da istikâmetini düzeltmiş ve Allah tarafından kendilerinden bahsedilmekle taltîf edilmişlerdir:

“Kitap ehlinin hepsi bir değildir: Onlardan geceleri secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okuyup duranlar vardır; bunlar Allah'a ve âhiret gününe inanır, kötülükten meneder, iyiliklere koşarlar. İşte onlar iyilerdendir. Ne iyilik yaparlarsa, karşılığını bulacaklardır. Allah sakınanları bilir.”⁶¹⁷

“Kitap ehlinden Allah'a huşu duyarak inanıp, Allah'ın âyetlerini az bir değere değerlendirenler vardır. İşte onların ecirleri Rablerinin katındadır. Şüphesiz Allah'ın hesabı çabuktur.”⁶¹⁸

Ehl-i Kitâb'ın medhedildiği bu âyetlerde iki gurup insandan bahsedilmektedir. Bir gurubu Hz. Peygamber'in gönderilişinden önce kitâbî bir dîne mensup olup, o dînin öğretilerini eksiksiz olarak yaşayan ve Hz. Peygamber'i görmeyen, duymayan, veya O (s.a.s.) gönderilmeden önce ölüp giden insanlardır. Diğer gurup ise Hz. Peygamber gönderilmeden önce kitâbî bir dîne mensup olup itikâdî konularda tevhîdî bir yol takip eden ve güzel ameller işleyen, Hz. Peygamber gönderildiğinde de O'nu kabul eden insanlardır. Bu aşamadan sonra Hz. Peygamber'in getirdiği öğretileri kabul etmemeleri durumunda ise tevhîdî bir yol izlemeleri imkansızdır.⁶¹⁹ Tefsir âlimlerinin ekserisinin tercihine göre ilk âyette zikredilen kitap ehlinden maksat, Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ'ya iman etmiş olanlardır. Âyetin iniş sebebi hakkında farklı rivayetler vardır:

1. Abdullah b. Selam, Sa'leb b. Said ve Üseyd b. Ubeyd gibi bazı zatlar müslüman oldukları zamân diğer yahudiler onların aleyhinde bulunarak küfür ve hüsrانlarından bahsetmişlerdi. Bunlara karşı, onların faziletlerini açıklamak için bu âyet inmiştir.

2. Necranlılardan kırk, Habeşten otuziki, Rumdan üç kişi olmak üzere toplam yetmiş beş zat İsa'nın dini üzereyken Muhammed'i tasdik ederek iman etmişlerdi. Âyet bu zâtlar hakkında inmiştir.

3. Peygamberimizin Medine'ye geliştinden önce Ensar arasında Esad b. Zürare, Berar b. Ma'rur, Muhammed b. Mesleme ve Ebû Kays b. Sırme b. Enes Allah'ı bir

⁶¹⁷ 3. Âl-i İmrân: 113-115.

⁶¹⁸ 3. Âl-i İmrân: 199.

⁶¹⁹ Fâtih Kesler, *Kur'an'da Yahûdî'ler ve Hıristiyanlar*, TDV Yay., Ankara 1993, s. 246.

tanıyanlardan idiler. Cünüb oldukları zamân gusledeleler ve hanîf dini ile amel etmeye çalışırlardı. Rasûlullah gelince derhal tasdik ettiler ve ona yardım ettiler. Âyet bu zâtlar hakkında inmiştir.

4. Bu âyetin evvelki âyetlerde kitap ehli yerildikten sonra hepsinin böyle olmayıp, içlerinde iyi sıfat ve hoş huya sahip olanların da bulunduğunun açıklanması için indiğini söyleyenler de vardır.

Bazı tefsircilere göre burada kitap ehli ifâdesi müslümanları da kapsayan genel bir mânâda kullanılmıştır. Âyetin siyâk cümlesindeki müminleri açıklayıcı olduğu ortadadır.⁶²⁰

İkinci âyet-i kerîme ise Câbir bin Abdullah, Enes, İbn Abbas ve Katâde'den gelen rivâyete göre Necâşî hakkında nâzil olmuştur. Necâşî vefat ettiğinde Hz. Cebrâil bunu Rasûlullah'a bildirmiş Peygamber de ashabına: "Haydi kalkınız! Kardeşiniz Necâşî'nin namazını kılınız!"⁶²¹ buyurmuştur. Münâfıkların "Kendi dîninden olmayan birinin namazını kılıyor" demeleri üzerine de bu âyet nâzil olmuştur.⁶²²

2.12. "ÜMMÜ'L-KURÂ" OLMASI HASEBİYLE "MEKKE" NİN DİĞER ŞEHİRLERE ÜSTÜNLÜĞÜ

Kur'ân-ı Kerîm bir tarih kitabı olmamakla beraber, onun geçmişe dâir birçok malûmât içerdiği bir vâkıdır. Bu malûmâtın sunulduğu esnâsında zamân zamân mekân unsuruna da yer verilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm bu unsura yer verirken, onu asıl hedefi olan dînî amaca hizmet edecek şekil ve miktarla sınırlı tutmaktadır. Zikredilen mekânlar arasında geçmiş dönemlerde var olup bugün varlığını devam ettirmeyen veya hâlen devam ettiren yerleşkeler olan "şehirlere" ayrı bir yer tutmaktadır. Âyetlerde ismen zikredilen şehirler oldukça az olup bunlar **Mekke** (مَكَّة)-**Bekke** (بَكَّة), **Yesrib** (يَثْرِب)-**Medîne** (مَدِينَة), **Medyen** (مَدْيَن), **Mısır** (مِصْر), **İrem** (إِرَم), **Sebe'** (سَبَا) ve **Bâbil** (بَابِل) şehirleridir.

Kur'ân-ı Kerîm'in "yeryüzünde insanlar için ilk kurulan ev" olarak nitelendirdiği "Kabe"yi bünyesinde barındıran ve günümüzde de hâlen varlığını sürdüren Mekke şehri

⁶²⁰ Yazır, II, 411.

⁶²¹ Kazvînî, Muhammed b. Zeyd, *Süneni İbni Mâce* I-III, Kitâbü'l-Cenâiz, 1255 , (1. Baskı), Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1997, II, 27.

⁶²² Vâhidî, s. 271.

âyetlerde kendisine sıkça atıf yapılması yönüyle diğerlerinden öne çıkmaktadır. Âyetlerde “Mekke” (مَكَّة) için kullanılan “Bekke” (بَكَّة) kelimesi "Kalabalık" anlamına gelmekte olup Kabe tavaf edilirken, orada çokça izdiham olduğu için mecâzî⁶²³ olarak bu isim verilmiştir:

“İbadet, yeri olarak yeryüzünde yapılan ilk bina **Bekke**deki (بَكَّة) Kâbe olup, mübârektir, insanlar için hidâyet rehberidir.”⁶²⁴

“Sizi onlara üstün kıldıktan sonra, **Mekke** (مَكَّة) bölgesinde, onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan geri tutan, savaşı önleyen O'dur. Allah yaptıklarınızı görendir.”⁶²⁵

Kur’ân-ı Kerîm’in ismen zikretmek sûretiyle şereflendirdiği bir diğer şehir ise bir âyette “**Yesrib**” (يَثْرِب) olarak da ifâde edilen Medîne şehridir:

“Onlardan bir gurup da demişti ki: Ey **Yesrib**liler (يَثْرِب)! Artık sizin için durmanın sırası değil, haydi dönün! İçlerinden bir kısmı ise: Gerçekten evlerimiz emniyette değil, diyerek Peygamber'den izin istiyordu; oysa evleri tehlikede değildi, sadece kaçmayı arzuluyorlardı.”⁶²⁶

““Eğer bu savaştan **Medine**'ye (الْمَدِينَة) dönersek, şerefli kimseler alçakları, oradan çıkaracaktır” diyorlardı. Oysa şeref Allah'ın, Peygamberinin ve inananlarındır, ama ikiyüzlüler bu gerçeği bilmezler”⁶²⁷

“Andolsun ki, eğer münafıklar ve kalblerinde bir hastalık olanlar ve **Medine**'de (الْمَدِينَة) dedikodu yapanlar, bu yaptıklarından vaz geçmezlerse sana, onlara karşı bir kuvvet veririz. Sonra seninle orada az bir zamândan fazla komşu kalamazlar.”⁶²⁸

“**Yesrib**” **Medine-i Münevvere**'nin eski ismi olup bulunduğu yeryüzü parçasının adı olduğu da söylenmektedir.⁶²⁹ Hz. Peygamber onun bu isim ile anılmasını mekruh

⁶²³ Taberî, III, 9.

⁶²⁴ 3. Âl-i İmrân: 96.

⁶²⁵ 48. Fetih: 24.

⁶²⁶ 33. Ahzâb: 13.

⁶²⁷ 63. Münâfikûn: 8.

⁶²⁸ 33. Ahzâb: 60.

⁶²⁹ Yazır, VI, 302.

görüp yasak etmiş, orası "Taybe" veya "Tâbe"dir buyurmuştur.⁶³⁰ Bu mekân hicret vesîlesiyle Müslümanların sığınağı ve İslam devletinin teşekkül ettiği ilk merkez olması hasebiyle de çok kıymetli bir şehirdir.

Birden fazla peygambere ev sahipliği yapmış olması hasebiyle farklı peygamberlerin kıssalarında adı geçen bir diğer şehir ise günümüzde bir ülke olarak varlığını sürdüren ve bir çok tefsircinin Arz-ı Mukaddes'teki kasabalardan herhangi biri olarak zikrettiği⁶³¹ “**Mısır**” (مِصْر) dır:

“Musa ve kardeşine: "**Mısır**'da (مِصْر) milletinize evler hazırlayın; evlerinizi namazgâh edinin, namaz kılın" diye vahyettik, "İnananları müjdele"⁶³²

"Ey Musa! Bir çeşit yemeğe dayanamayacağız, bizim için Rabbine yalvar, bize, yerin bitirdiği sebze, hıyar, sarımsak, mercimek ve soğan yetiştirsin" demiştiniz de, "Hayırlı olanı daha düşük şeyle mi değiştirmek istiyorsunuz? **Mısır**'a (مِصْرًا) inin, şüphesiz orada istediğiniz vardır" demişti."⁶³³

“Yusuf'un yanına geldiklerinde, o, anasını babasını bağrına bastı, "Allah'ın dileğince, güven içinde **Mısır**'da (مِصْر) yerleşin" dedi."⁶³⁴

Kur'ân-ı Kerîm'in, “Küfür önderlerinin olumsuz faaliyetlerini etkisiz hale getiren, onları yerle bir eden ilahî bir önlem”⁶³⁵ olarak tanımlanan “helâk” olgusuna dâir anlatımlar içerisinde de zamân zamân şehir isimlerine yer verdiği görülmektedir. Bu gibi kıssalarda adı geçen şehirlerin yıkıntıları günümüzde insanlara ibret olarak yeryüzünün muhtelif bölgelerinde varlıklarını sürdürmektedir:

“Kendilerinden önce olan Nuh, Ad, Semud milletlerinin, İbrahim milletinin, **Medyen** (مَدْيَن) ve altüst olmuş şehirler halkının haberleri onlara gelmedi mi?

⁶³⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, IV, 285.

⁶³¹ Yazır, I, 310.

⁶³² 10. Yûnus: 87.

⁶³³ 2. Bakara: 61.

⁶³⁴ 12. Yûsuf: 99.

⁶³⁵ Abdullah Emin Çimen, ““Helâk” Devam Eden Bir Süreç midir?”, *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 2005, s. 40.

Peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişlerdi. Allah onlara zulmetmemiş, onlar kendilerine yazık etmişlerdir.⁶³⁶

“**Sebe** (سَبَأ) lilerin yurtlarında Allah'ın kudretine bir işaret vardır: Sağlı sollu iki bahçe vardı. Onlara: "Rabbinizin verdiği rızıktan yiyin ve O'na şükredin. İşte hoş bir şehir ve bağışlayan bir Rab" denmişti. Fakat onlar yüz çevirdiler; bunun için Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik, onların bahçelerini, buruk yemişli, ılgınlık ve içinde biraz da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik. İşte böylece, inkârlarından ötürü onları cezalandırdık. Biz nankörden başkasına ceza mı veririz? Onlarla, kutlu kıldığımız şehirler arasında, karşıdan karşıya görünen kasabalar var etmiş, oraları gezilecek belirli konak yerleri yapmıştık, "Oralarda geceleri ve gündüzleri güven içinde gezin" demiştik. Ama onlar: "Rabbimiz! Yolculuklarımızın mesafesini uzak kıl" deyip kendilerine yazık ettiler. Biz de onları efsane yapıverdik, darmadağın ettik. Doğrusu bunlarda, pek sabreden ve çok şükreden kimseler için dersler vardır.”⁶³⁷

“Görmedin mi, Rabbin ne yaptı Âd kavmine? Direkleri olan **İrem** (إِرَم) şehrine? Ki ülkeler içinde onun benzeri yaratılmamıştı”⁶³⁸

“**Medyen**” (مَدْيَن) hem Hz. Şuayb'ın peygamber olarak gönderildiği kavmin hem de bu kavmin yaşadığı şehrin adıdır.⁶³⁹ “**Sebe**” (سَبَأ) Yemende kurulmuş şehirlerden biri olan “Me’rib’dir. Molla Câmî bu şehir hakkında kullanılan beldetün tayyibetün” (hoş bir şehir) ifadesinin ebced hesabıyla İstanbul'un fethine denk geldiğini söylemiştir.⁶⁴⁰ “**İrem**”in (إِرَم) ise İskenderiyye veya Dimeşk olduğu veya Amman ve Hadramut arasında bir şehir olduğu söylenmiştir.⁶⁴¹ Rivâyete göre Âd'ın oğulları olan Şedîd ve Şeddâd'dan Şedîd ölünce Şeddâd hükümdarlığını ilân etmiş, Cennet'ten bahsedildiğini duyunca da emrindekilere “Benim için onun bir mislini yapın” diye emretmiştir. Bunun üzerine emrindekiler ona sütunları zeberced ve yâkuttan olan, altın ve gümüşten bir saray inşâ etmişlerdir. İşte Şeddâd için inşâ edilen bu şehir “İrem”dir.⁶⁴² Yıllarca çalışılarak yapılmış fakat içine girmesi nasip olmadan kendisi ve halkı yok edilmiştir.

⁶³⁶ 9. Tevbe: 70.

⁶³⁷ 34. Sebe': 15-19.

⁶³⁸ 89. Fecr: 6-8.

⁶³⁹ Harman, “Medyen”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 2003, XXVIII, 346-348.

⁶⁴⁰ Yazır, VI, 359.

⁶⁴¹ Âlûsî, XVI, 221.

⁶⁴² Ebu's-Suûd, VII-VIII-IX, 154.

Bu suretle İrem Bağı adı dilden dile dolaşır olmuştur. “İrem Cenneti” bu dünyada gerçekleşme ihtimali olmayan hayal ürünü, bir gâye olmak üzere anlatılmış ve kuvvet ve şiddet misali olan Şeddad'ın yıllarca bu gâyesini gerçekleştirmek için çalışmış olduğu halde içine girmeyi başaramadan yok olup gitmiş olduğu anlatılmıştır.⁶⁴³

Kur’ân’da kendisinden bahsedilen diğer bir şehir de eski bir medeniyet merkezi olan “**Bâbil**” (بَابِل) dir:

“Şeytanların Süleyman'ın hükümdarlığı hakkında söylediklerine uydular. Oysa Süleyman kâfir değildi, ama insanlara sihri öğreten şeytanlar kâfir olmuşlardı. **Bâbil**'de (بَابِل), melek denilen Hârût ve Mârût'a bir şey indirilmemişti. Bu ikisi "Biz sadece imtihan ediyoruz, sakın inkâr etme" demedikçe kimseye bir şey öğretmezlerdi. Halbuki bu ikisinden, koca ile karısının arasını ayıracak şeyler öğreniyorlardı. Oysa Allah'ın izni olmadıkça onlar kimseye zarar veremezlerdi. Kendilerine zarar verecek, faydalı olmayacak şeyler öğreniyorlardı. And olsun ki, onu satın alanın âhiretten bir nasibi olmadığını biliyorlardı. Kendilerini karşılığında sattıkları şeyin ne kötü olduğunu keşke bilselerdi!”⁶⁴⁴

Eski Mezopotamya’daki en büyük ve en ünlü şehir⁶⁴⁵ olan **Bâbil** (بَابِل) meleklerin hayır için öğrettikleri ve ilham ettikleri gerçeklerin küfür ehlinin ve şeytanların elinde şer ve fitne çıkarmak için sihir olarak kullanıldığı ilk şehirdir. Bu şehrin sâkinleri bu iki meleğin ilhamıyla keşfedip belledikleri semavî ve arzî, ruhanî ve cismanî kuvvetleri ve bunların kaynaştırılmasından meydana gelen bazı teknikleri, yıldızlara ve tabiata isnâd ederek küfre girmişlerdir.⁶⁴⁶

Görüldüğü üzere Kur’ân-ı Kerîm muhtelif vesîlelerle bazı şehirlerin isimlerini zikretmiş bunlardan bir kısmının maddî güzelliklerine atıfta bulunmuştur. Ancak cismânî güzelliği hiçbir zamân manevî güzelliğe üstün tutmayan Kur’ân, şehirler söz konusu olduğunda da aynı yaklaşımı sergilemiş, maddî anlamda birçok nimetten mahrûm, çorak bir belde olan “**Mekke**”yi (مَكَّة) “**Ümmü'l-kurâ**” yani “**şehirlerin anası**” olarak vasıflayarak diğerlerinden üstün tutmuştur:

⁶⁴³ Yazır, IX, 193, 194.

⁶⁴⁴ 2. Bakara: 102.

⁶⁴⁵ Sargon Erdem, “Bâbil”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 1991, IV, 392-395.

⁶⁴⁶ Yazır, I, 372.

“Bu, **Ümmü'l-kurâ** ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz ve kendinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır. Âhirete inananlar buna da inanırlar ve onlar namazlarını hakkıyla kılmaya devam ederler.”⁶⁴⁷

“**Ümmü'l-kurâ** ve onun çevresinde bulunanları uyarman ve asla şüphe olmayan toplanma günüyle onları korkutman için, sana böyle Arapça bir Kur'ân vahyettik.”⁶⁴⁸

“Rabbin **Ümmü'l-kurâya** onlara ayetlerimizi okuyacak bir peygamber göndermedikçe onları yok etmiş değildir. Zaten Biz yalnız, halkı zalim olan şehirleri yok etmişizdir.”⁶⁴⁹

Bu ifâde ile **Mekke** şehrinin kastedildiğine şüphe yoktur.⁶⁵⁰ Zirâ Kur'ân'ın ilk muhâtapları olan arap toplumunda herşeyin temeli, aslı ve en önemlisi, "o şeyin anası" olarak isimlendirilmiştir.⁶⁵¹ "**Mekke**" değil de "**Ümmü'l-kurâ**" denilmesi, bu şehri âlemdeki bütün şehirlerin mutlak merkezi gibi düşündürmek içindir.⁶⁵² Çünkü bu şehir ortaksız tek Allah'a kulluk yapmaları amacıyla insanlar için kurulmuş ilk evi içinde barındırmaktadır. Yeryüzünde yaşayanlara yönelik genel davetin çıkış yeri burasıdır.⁶⁵³ Bu daveti insanlığa duyuran zât olan Hz. Muhammed bir hadis-i şerifinde orayı överken o kutsal mekânın üstünlüğünü de vurgulamıştır. Söz konusu hadîs-i şerîfi rivâyet eden Abdullah b. Adiy şöyle buyurmaktadır:

"Ben, Resulullahı Mekke'de "Hazvere" denen yerde ayakta duruyor gördüm. O **Mekke**'ye hitaben şöyle buyurdu: "Allah'a yemin olsun ki sen, Allah'ın en hayırlı yeri ve Allah'a en sevimli olan yerisin. Şayet ben senden çıkarılmamış olsaydım hiç çıkmazdım."⁶⁵⁴

“**Ümmü'l-Kurâ**” olmasının yanı sıra “**Mekke**”yi ayrıcalıklı kılan diğer bir özellik ise bu şehrin bizzât Allah tarafından “**güvenlikli**” (أَمِين) kılınmış olmasıdır:

⁶⁴⁷ 6. En'âm: 92.

⁶⁴⁸ 42. Şûrâ: 7.

⁶⁴⁹ 28. Kasas: 59.

⁶⁵⁰ Kurtubî, XIII-XIV, 313.

⁶⁵¹ Râzî, XXVII-XXVIII, 127.

⁶⁵² Yazır, III, 463.

⁶⁵³ Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, II, 1148.

⁶⁵⁴ Tirmizî, Fazl-u Mâ Raâ'n-Nebî, 3082, III, 250.

“Ve bu **güvenli** (الْأَمِين) **beldeye** (الْبَلَد) andolsun ki, Biz insanı en güzel biçimde yarattık.”⁶⁵⁵

“Ben ancak, bu şehrin Rabbine ki **O burayı dokunulmaz kılmıştır** (حَرَّمَهَا) kulluk etmekle emrolundum. Her şey de zaten O'na aittir. Bana müslümanlardan olmam emredildi.”⁶⁵⁶

"**Emin belde**" vasfı Mekke'ye âit olmakla beraber diğer beldelerin de kıymetlerinin en çok emniyet ve sükûn açısından ölçülmesi gerektiğine işâret etmektedir.⁶⁵⁷ Birçok müfessire göre Mekke'nin güvenli bir şehir kılınmış olması Allah'ın şu âyetlerde müminleri haberdar ettiği, Hz. İbrâhim'e âit duayı kabul etmiş olmasının neticesidir.⁶⁵⁸

“İbrahim şöyle demişti: "Rabbim! Bu şehri **güvenli** (أَمِنًا) kıl; beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut.""⁶⁵⁹

“Kabeyi, insanlar için toplanma ve güven yeri kılmıştık. İbrâhim'in makâmını namaz yeri edinip, dedik. Evimi ziyaret edenler, kendini ibâdete verenler, rükû ve secde edenler için temiz tutun diye İbrahim ve İsmail'e ahd verdik. İbrahim: "Rabbim! Burasını **emin** (أَمِنًا) bir şehir kıl, halkından, Allah'a ve âhiret gününe inananları ürünlerle rızıklandır" demişti. Allah da: "İnkâr edeni de az bir müddet geçindirir, sonra da onu ateşin azabına uğramak zorunda bırakırım, ne kötü sonuç" buyurmuştu.”⁶⁶⁰

Âlimler, **Mekke**'nin "**emin**" oluşu hususunda şu izahları yapmışlardır:

1. Allah Teâlâ bu şehri meşhur Fil Ordusu'ndan koruyup, emin kılmıştır.

2. Bu şehir senin için hemen hemen gerekli herşeyi bulundurmaktadır. Ölümü haketmiş bir müslüman buraya iltica ettiğinde, güvenlikte olur, hatta yırtıcı hayvanlar ve av hayvanları dahî bu beldeye sığındıklarında avlanılmazlar.⁶⁶¹

⁶⁵⁵ 95. Tîn: 3, 4.

⁶⁵⁶ 27. Neml: 91.

⁶⁵⁷ Yazır, IV, 310.

⁶⁵⁸ Kutub, *fi Zülâli'l-Kur'ân*, IV, 2109.

⁶⁵⁹ 14. İbrâhîm: 35.

⁶⁶⁰ 2. Bakara: 125, 126.

⁶⁶¹ Râzî, XXXI-XXXII, 11.

3. Bu şehir tıpkı "emîn" kimsenin, kendisine emanet edilen şeyi koruyup muhafaza ettiği gibi, kendisine gireni muhafaza ettiği için böyle vasıflandırılmıştır.⁶⁶²

4. Bu şehirde herkes silahını bir yana koyar, çekişmelerini ve düşmanlıklarını unuttur. Birbirlerinin kanını, malını, ırzını dokunulmaz kabul ederler.⁶⁶³

Bu şehrin câhiliyye dönemi müşriklerinin dahî “**el-Emîn**” olarak vasıfladıkları bir peygambere ev sâhipliği yapmış olmasının da “**emîn belde**” olarak nitelendirilmesinde fonksiyonel olduğu düşünülebilir:

“Andolsun bu beldeye ki **sen bu beldedesin.**”⁶⁶⁴

Müfessirler âyette zikredilen "belde" ile “**Mekke**”nin kastedildiği hususunda ittifak etmişlerdir.⁶⁶⁵ İbn-i Abbas bu âyetin “Mekke”nin fethedildiği gün hakkında olduğunu, ifâdenin de “Sen bu beldede helalsin” demek olup “Bu gün bu şehirde müşriklerden dilediğini katletmen helaldir” anlamına geldiğini söylemiştir.⁶⁶⁶

İnsanlara nerede olurlarsa olsunlar namaz kılacakları zamân yüzlerini çevirmelerinin emredildiği⁶⁶⁷ mescidin de içerisinde bulunduğu bu şehri özel kılan diğer bir husûs ise gökyüzündeki “Beytü'l-Ma'mûr”un onun hizâsında olmasıdır.⁶⁶⁸ Allah semada, içinde meleklerin ibadette bulunduğu rivayet edilen bu mâbedi⁶⁶⁹ tam buranın hizasına gelecek şekilde dünya semasına koymuş, dünyayı da buranın altından döşemeye başlamıştır.⁶⁷⁰

Buraya kadar zikrettiğimiz tüm âyetlerin hedefi bu kutsal beldenin fazilet ve şerefini beyândır.⁶⁷¹ Ulemâya göre bu beldedeki üstün fâzilet mirâç mucizesinin başlangıç mekânı oluşu ve birçok peygambere ev sâhipliği yapmış olması hasebiyle

⁶⁶² Zemahşerî, IV, 222.

⁶⁶³ Kutub, *fi Zılâli'l-Kur'ân*, VI, 3908.

⁶⁶⁴ 90. Beled: 1, 2.

⁶⁶⁵ Râzî, XXXI-XXXII, 163.

⁶⁶⁶ Ebu'l-Hayyân, VIII, 474.

⁶⁶⁷ 2. Bakara: 144.

⁶⁶⁸ Bursevî, IV, 550.

⁶⁶⁹ Abdurrahman Küçük, “Beytü'l-Ma'mûr”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 1992, VI, 94, 95.

⁶⁷⁰ Râzî, XXXI-XXXII, 163.

⁶⁷¹ Âlûsî, XVI, 313.

müslümanlarca kutsal kabul edilen bir diğer mekân olan beytü'l-makdis'te dahî yoktur.⁶⁷²

2.13. MESCİD-İ HARAM'IN DİĞER MESCİTLERE ÜSTÜNLÜĞÜ

Kur'ân'ın yeryüzündeki ibâdet mekânlarına yönelik beyânları bu mukaddes mekânlar arasında da üstünlük bakımından bir hiyerarşi bulunduğunu göstermektedir. Bu mekânlar arasında ilk sırayı, Mekke'de bulunan⁶⁷³, âlemler için mübarek kılınan ve yeryüzünde insanlar için ilk kurulan ev⁶⁷⁴ olma vasfına sâhip olmakla birlikte Allah'ın da (c.c.) "evim"⁶⁷⁵ ifâdesiyle nitelediği, Müslümanların kıblesi⁶⁷⁶ Kabe ihrâz etmektedir.

Kur'ân'ın, "Mescid-i Harâm"⁶⁷⁷ sıfatıyla, en çok atıfta bulunduğu mescid olan Kabe, hac ibâdetindeki fonksiyonelliği⁶⁷⁸, insanlar için toplanma yeri ve emniyet mahalli⁶⁷⁹ olması hasebiyle de özel bir mekândır.

Kur'ân, "beyt"⁶⁸⁰ denildiğinde akla ilk gelen mekân olan⁶⁸¹ Kabe⁶⁸² için, "Beytü'l-harâm"⁶⁸³ (dokunulmaz mâbed) "Beytü'l-atîk"⁶⁸⁴ (Eski mâbed) "Beytü'l-ma'mûr"⁶⁸⁵ (Bakımlı mâbed) ifâdelerini kullanmaktadır.

Yeryüzündeki tüm mescidlerin, kıbleleri olması hasebiyle mânen irtibâtlı oldukları Kabe, imâr edeni bakımından da, yani hem Müslümanlığın hem de Hristiyanlık ve Yahudiliğin temsilcisi olan peygamberlerin atası durumundaki Hz. İbrahim tarafından inşa edilmiş olması hasebiyle de diğer mescidlerden farklıdır. Hz. İbrahim'in önceden bulunmayan bir bina mı yaptığı yoksa daha önce var olup yıkılmış olan Kabe'yi yeniden inşa mı ettiği ihtimalleri üzerinde durulmuş ve bu hususta farklı

⁶⁷² Kurtubî, I-II, 117.

⁶⁷³ Taberî, III, 9.

⁶⁷⁴ 3. Âl-i İmrân: 96.

⁶⁷⁵ 2. Bakara: 125.

⁶⁷⁶ 2. Bakara: 144, 149, 150.

⁶⁷⁷ 2. Bakara: 144, 149, 150, 217; 5. Mâide: 2; 8. Enfâl: 34; 9. Tevbe: 7, 19; 17. İsrâ: 1; 22. Hac: 25; 48.

Fetih: 25.

⁶⁷⁸ 2. Bakara: 158; 3. Âl-i İmrân: 97.

⁶⁷⁹ 2. Bakara: 125.

⁶⁸⁰ 2. Bakara: 127, 158; 3. Âl-i İmrân: 96, 97; 8. Enfâl: 35; 22. Hac: 26; 106. Kureys: 3.

⁶⁸¹ Neseffî, Mahmûd, I, 105.

⁶⁸² 5. Mâide: 95, 97.

⁶⁸³ 5. Mâide: 97.

⁶⁸⁴ 22. Hac: 29, 33.

⁶⁸⁵ 52. Tûr: 4.

görüşler ileri sürülmüştür.⁶⁸⁶ İkinci ihtimâli kabul edenler bu mukaddes yapının ilk bânîsinin Hz. Âdem olduğunu⁶⁸⁷ söylemişlerdir.

Bu kutsal mekânın kible oluş süreci hakkındaki rivâyetlere göre, Medineye hicret etmeden önce, namaz kılariken, Kâbe'yi önüne alarak, muhtemelen Rükni-i Şâmî ile Rükni-i Yemânî⁶⁸⁸ arasında duran, böylece hem Kâbe'ye hem de Kudüste bulunan Hacer-i Muallak'a doğru yönelmiş olan Hz. Muhammed'in Medineye hicret ettikten sonra, bu şekilde iki kibleyi birden önüne alma imkanı kalmamıştır. Hal böyle olunca sadece Kudüse doğru yönelmiştir. Kâbeye yönelmenin hasreti içerisindeki Allah Rasûlünün bu durumu 16 ay devam etmiş, Bedir gazvesinden iki ay önce⁶⁸⁹, Bakara sûresinin 144. âyet-i celîlesi ile, namaz kılariken Kabeye dönmesi emredilmiştir.⁶⁹⁰ Müslümanlar, sabah namazının ikinci rekatını kılmakta iken gelen bu emirle, saflarını ve namazı bozmadan namaz içinde oldukları gibi Ka'be tarafına dönmüşlerdir.⁶⁹¹ Hz. Peygamber'in Kâbeyi kible edinmeyi istemesinin sebebi ise Yahûdilerin, "Sen bizim kiblemize tabi oluyor fakat dinimize muhalefet ediyorsun.", "Vallahi Muhammed ve arkadaşları kiblelerinin neresi olduğunu bilemediler. Onlara kiblelerini biz gösterdik." gibi sözleri⁶⁹² ile birlikte oranın, atası Hz. İbrahim'in kiblesi olmasıdır.⁶⁹³

Müslümanlara özgü mabedler olan mescidlere değer katan şey ne hacimlerinin büyüklüğü ne de sanat değerleridir. Kutsiyet bakımından onları farklı kılan çeşitli özellikler mevcuttur. Bu özelliklerden biri de yapılış niyetlerinin samimiyet içermesidir. Kur'ân, şu âyetleri ile, mescidlerin temelinde takvâ unsurunun varlığının önemine vurgu yapmaktadır:

“Zarar vermek, inkar etmek, müminlerin arasını ayırmak, Allah ve Peygamber'ine karşı savaşanlara daha önceden gözcülük yapmak üzere bir mescid kurup: "Biz sadece iyilik yapmak istedik" diye yemin edenlerin yalancı olduklarına şüphesiz ki Allah

⁶⁸⁶ Karaman, ve Diğ, *Kur'ân Yolu*, I,636, 637.

⁶⁸⁷ Neseî, Mahmûd, I, 237.

⁶⁸⁸ Kâbe'nin merkezinden dört köşesine (rükni) çekilecek hatlar yaklaşık olarak dört ana coğrafî yönü gösterir. Bunlardan doğu yönünü gösteren köşeye Rükni'l-hacerü'l-esved, güneyi gösteren köşeye Rükni'l-Yemânî, batıyı gösteren köşeye Rükni'l-garbî, kuzeyi gösteren köşeye de Rükni'l-İrâkî denilir. Bazı kaynaklarda kuzey köşesi, birçoğunda ise batı köşesi ayrıca Rükni'ş-Şâmî diye adlandırılmaktadır. Sadettin Ünal, “Kabe”, *DİA*, I-XLIV, T. D. V. Yay. , İstanbul 2001, XXIV, 15.

⁶⁸⁹ Mâlik b. Enes, *Bâbu mâ Câne mine'l-Kıbleti*, 7, s. 191.

⁶⁹⁰ 2. Bakara: 144.

⁶⁹¹ Buhârî, *Kitâbü't-Tefsîr*, 17, VIII, 711; Müslim, *Kitâbü'l-Mesâcid* 15,I, 239.

⁶⁹² Taberî, II, 19, 20.

⁶⁹³ Taberî, II, 19, 20.

şahiddir. O mescide hiç girme! İlk gününden beri takvâ üzere kurulan mescidde bulunman daha uygundur. Orada, arınmak isteyen insanlar vardır. Allah, arınmak isteyenleri sever. Yapısını, Allah'tan sakınmak ve Onun hoşnudluğuna ermek için yapan kimse mi daha hayırlıdır; yoksa, yapısını kayacak bir yar kıyısına yapıp da onunla beraber cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi? Allah, zulmeden kimselere doğru yolu göstermez. Yaptıkları bina, kalblerinde şüphe ve ızdırıp kaynağı olmakta kalbleri paralanana kadar devam edecektir. Allah bilendir, hakimdir.”⁶⁹⁴

“Takvâ üzere kurulan mescid”in Hz. Peygamberin temeline bizzât taş yerleştirip inşâsında çalıştığı⁶⁹⁵, hicret yolculuğunda Medîne’ye ulaşmadan önce, şirkin baskısından bir anlık kurtulmanın ifadesi olarak inşâ edilen⁶⁹⁶ Kuba Mescidi mi, yoksa Mescid-i Nebevî mi olduğu husûsunda farklı görüşler vardır.⁶⁹⁷ Bu mescidin Mescid-i Nebevî olma ihtimâli bulunmakla birlikte söz konusu âyetin evveli ve âhîrinin onun Mescid-i Kuba olduğuna delâlet ettiği söylenmiştir.⁶⁹⁸ Bazı müfessirler ise her ne kadar Kubâ mescidi de ilk gününden takvâ üzere kurulmuş olsa da, Allah Rasûlünün mescidinin bu vasıflamaya daha lâayık olduğunu⁶⁹⁹ ifâde etmişlerdir. Tirmizî’nin Sünen’inde yer verdiği bir hadîs-i şerîfte de bu mescidin, Medine'deki, Allah Rasûlü’nün mescidi olduğu⁷⁰⁰ vârid olmuştur.

Hz. Peygamber’in, “Şu benim mescidimde kılınacak bir namaz, Mescid-i Harâm müstesnâ, öbür mescidlerde kılınacak bin vakit namazdan daha hayırlıdır.”⁷⁰¹ buyurmuş olması ve ibâdet maksadıyla yolculuk yapılabilecek mescidleri beyân ederken de onu Mescid-i Harâm ve Mescid-i Aksâ ile birlikte zikretmiş olması⁷⁰², Mescid-i Nebevî’nin fazîletine delildir. Hz. Peygamber’in kabrini de içinde bulunduran bu mescidin, İslâm

⁶⁹⁴ 9. Tevbe: 107, 110.

⁶⁹⁵ İbn-i Sa’d, Ebû Abdullah Muhammed, *Kitabu't-Tabakati'l-Kübra*, I-XI, (Tahk. :Ali Muhammed ömer), (1. Baskı) Mektebetu'l-Hanci, Kâhire 2001, III, 210; Semhûdî, Ebu'l-Hasan Nureddin, *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, I-IV, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), (4. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984, III, 138.

⁶⁹⁶ Abdülğani Muhammed İlyas, *el-Mesâcidü'l-Eseriyye fi'l-Medîneti'n-Nebeviyye*, (2. Baskı), Matâbiu'r-Raşid, , Medine, 1999, s. 25.

⁶⁹⁷ Yazır, IV, 404, 405.

⁶⁹⁸ Mehmet Vehbi, *Hulâsatü'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân XVI*, (4. Baskı), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1968, VI, 2125.

⁶⁹⁹ İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, 285.

⁷⁰⁰ Tirmizî, Tefsir, 10, III, 57.

⁷⁰¹ Mâlik b. Enes, Bâbu mâ Cae mine'l-Kıbleti, 9, s. 192.

⁷⁰² Müslim, Kitâbü'l-Hac, 415, I, 609; Buhârî, Kitâbü's-Savm, 67, IV, 402.

dîninin Medîne döneminin yönetim merkezi olması hasebiyle O'na (s.a.s.) âit birçok anıyı barındırması da kendisine önem kazandırmaktadır.

Kurân'ın İsrâ hâdisesinin bitiş noktası⁷⁰³ olarak nitelediği, Müslümanların ilk kıblesi Mescid-i Aksâ da en fazîletli mescidler arasındadır. Asıl adı “Beytü'l-Makdis” olan bu mescid, Mescid-i Harâm ile arasındaki mesâfe çok uzak olduğu için, “en uzak” anlamına gelen⁷⁰⁴ “Aksâ” ismini almıştır.⁷⁰⁵ Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Süleyman tarafından yapılan⁷⁰⁶ ve İslâm'ın zuhûrundan çok önce ortadan kaldırılan, Müslümanların hicrî 66-73 seneleri arasında yerine yenisini inşâ ettikleri bu mescidin çevresinin mübarek kılındığını bildirmektedir. Zîrâ onun civârı İbrâhimî geleneğin merkezi olup, orada Hz. İbrahim'den Hz. İsâ'ya pek çok peygamber gelmiş geçmiş; çoğu orada vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir. Nihayet Peygamber efendimizin mucizevî bir şekilde oraya getirilmesi ve bir süre oranın müslümanlar tarafından kible edinilmesi de Mescid-i Aksâ'nın çevresinin mübarek bir mekân oluşunun başka bir ifadesidir.⁷⁰⁷

Kur'ân, mescidleri tamir edenleri övmüş, onları Allah'a ve ahiret gününe inanan, namaz kılan, zekat veren ve ancak Allah'tan korkan kimselerden başkasının onaramayacağını⁷⁰⁸, içlerinde Allah'ın adı çokça anılan bu kutsal mekânların yıkılıp gitmesini engelleyen bizzat Allah olduğunu⁷⁰⁹ ifâde etmiştir. Bu ifade dolaylı olarak mescid inşâsını istemek anlamında da anlaşılabilir. Zira yapılmış bir mabedin bakımı ve yaşatılması bu kadar büyük bir önemi hâiz olunca, onu inşâ etmenin de övgüye layık olması gerekir⁷¹⁰ Herbiri tevhit mücâdelesinin merkezleri olmaları hasebiyle büyük öneme hâiz olan Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî, Mescid-i Aksâ ve Mescid-i Kuba'nın ortak özelliği ise, bu dört mescidin inşâ süreçlerinde peygamberlerin bizzât çalışmış olmasıdır. Üstün vasıflara sahip bu zâtlar eliyle yapılmış olmak adı geçen mekânlara büyük bir ayrıcalık kazandırmakta olup, onları yeryüzündeki diğer ibâdet mahallerinden üstün kılmaktadır.

⁷⁰³ 17. İsrâ: 1.

⁷⁰⁴ İbrahim Mustafa ve Diğ., *Mu'cemü'l-Vasît* I-II, Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul Tsz., I-II, 741.

⁷⁰⁵ Râzî, XIX-XX, 117.

⁷⁰⁶ Ömer Faruk Harman, “Kudüs”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay. , Ankara 2002, XXVI, 327.

⁷⁰⁷ Karaman, ve Diğ., *Kur'ân Yolu*, III, 460, 461.

⁷⁰⁸ 9. Tevbe: 18.

⁷⁰⁹ 22. Hac: 40.

⁷¹⁰ Yılmaz Can, “İlk İslâm Mescidlerine Genel Bir Bakış”, *Diyânet İlmî Dergi*, cilt 31, sayı 4, 1995, s. 89, 90.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE BAZI ÜSTÜNLÜK ALGILARI

3.2. KUR'ÂN'DA YER ALAN KARAKTERLERİN ÜSTÜNLÜĞE DÂİR BAZI ALGILARI

3.2. 1. Üstünlük Algısına Götüren Sebepler

İnsanı üstünlük algısına sevk eden sebepler beden ve ruhtan oluşan bu varlığın psikolojik cihetiyle alâkalıdır. Yüce bir varlığa inanma ihtiyâcının tetiklediği insanoğlunun muhtelif dönemlerde somut veya soyut birçok varlığa kutsallık atfederek tapındığı bilinmektedir. Kur'ân-ı Kerîm peygamberlerin gönderildikleri toplumlar içerisinde putlara⁷¹¹, gök cisimlerine⁷¹² Meleklerle⁷¹³ ve Cinlere⁷¹⁴ tapan zümreler bulunduğunu haber vermektedir.

Bazı peygamberlerin, kavimlerini Allah'a îmâna davet ederken kullandıkları ifâdeler, bu mümtâz zâtların, yüce bir varlığa inanma ihtiyâcî içerisindeki muhâtaplarını doğru netîceye ulaştırmak için, onları mantıksal çıkarımlar yapmaya teşvik ettiklerini göstermektedir:

“Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk ki, kesin inananlardan olsun. Üzerine gece bastırınca, bir yıldız gördü: ”Rabbim budur” dedi. Yıldız batınca da:”Ben batanları sevmem” dedi. Ay'ı doğarken gördü:”Rabbim budur” dedi. O da batınca:” Yemin ederim ki, Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapıklığa düşen topluluklardan olurum”dedi. Güneş'i doğarken görünce:”Rabbim budur bu hepsinden büyük” dedi. O da batınca dedi ki.”Ey kavmim! Ben sizin ortak koştüğünüz şeylerden uzağım”. “Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben asla Allah'a (c.c.) ortak koşanlardan değilim”⁷¹⁵

Bu âyetler Hz. İbrahim'in, yaptığı aklî istidlâli sadece rasyonel zemine oturtmakla yetinmediğini, O'nun tutarlılık arayışında akıl ve duygular arasında bir irtibat

⁷¹¹ 6.En'âm:74; 7. A'râf: 148-152; 14.İbrâhim: 35; 19. Meryem: 41, 45; 21. Enbiyâ: 52, 57; 22. Hac: 30; 26. Şuarâ: 71; 29. Ankebût: 17, 25; 37. Sâffât: 123-126; 39. Zümer: 3; 53. Necm: 19, 20; 71. Nûh: 21-23.

⁷¹² 41. Fussilet: 37.

⁷¹³ 34. Sebe: 40, 41.

⁷¹⁴ 37. Sâffât: 158.

⁷¹⁵ 6. En'âm: 75-79.

bulduğunu hissettirmektedir. “Ben batanları sevmem” ifadesinde görüldüğü üzere rasyonel bir yol takip etmesine rağmen duygusal bir sonuca varmış olması, insanın duyguları ve düşünceleri arasında tutarlılık aradığını ileri süren kuramlarla uyum arz etmektedir.”⁷¹⁶ Âyetler aynı zamanda ruhsal vechesindeki boşluğu doldurma arayışı içerisindeki insanın bazen bu süreç içerisinde estetiğin câzibesine kapılarak etrafında gördüğü varlıkların güzelliğine ve ulaşılmazlığına hayran kalması sonucu yanlış tercihlere yönelerek onlara takılıp kalabileceğini de göstermektedir. Kur’ân bu kabil hatalara düşen toplumlara yönelik ikâzlar içermektedir.⁷¹⁷ Tüm bunlar üstünlüğüne inanılan varlığı açıkça görme arzusunun⁷¹⁸ neticesidir ki insanı yanlış taleplere⁷¹⁹, dolayısıyla da yanlış sonuca⁷²⁰ sevk eder.

İnsanın bazen de, ilahi beyanlar vesilesiyle tanıdığı, gözle görülmeyen bazı varlıklara duyduğu sempati veya onlara yönelik korkusu sebebiyle bu varlıkları üst bir makâma yerleştirme çabası içerisinde girebildiğine dâir birçok örnek vardır.⁷²¹ Ontolojik olarak aynı statüde bulunduğu bazı şahsiyetlere ilâhî irâde tarafından verilen bazı özelliklerin⁷²², insanın, onların beşerî yönlerini görmezden gelerek⁷²³ bu şahısları yüceltmesi⁷²⁴ sonucunu verdiği durumlar da mevcuttur.

Yüceltme isteği, insanı kendisi dışındaki varlıklara üstünlük atfetme teşebbüsüne sevk etmekle birlikte, bazen de onu, başka varlıklarda aradığı üstünlüğe bizzât kendisinin lâıyk olduğu vehmine yönlendirir. Beşer açısından değerlendirildiğinde olumsuz bir anlam taşıyan “kibir” adı verilen duygunun tesiriyle ortaya çıkan bu durum insanı çeşitli yanlışlara sürükler.

Kur’ân-ı Kerîm kibri Allah hakkında övücü⁷²⁵, insanlar hakkında yerici⁷²⁶ bir vasıf olarak nitelemekte, insanın yaratıldığı maddenin hakir bir su⁷²⁷ olduğunu, onun

⁷¹⁶ Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yay., İstanbul 2002, s. 177.

⁷¹⁷ 41. Fussilet: 37.

⁷¹⁸ 2. Bakara: 55.

⁷¹⁹ 7. A’râf: 138.

⁷²⁰ 7. A’râf: 148-152.

⁷²¹ 34. Sebe: 40, 41; 37. Sâffât: 158.

⁷²² 20. Tâhâ: 19-23.

⁷²³ 5. Mâide: 75.

⁷²⁴ 9. Tevbe: 30.

⁷²⁵ 59. Haşir: 23.

⁷²⁶ 7. A’râf: 40.

⁷²⁷ 32. Secde: 8; 77. Mürselât: 20.

güçsüz ve âciz bir varlık olduğunu⁷²⁸ maddi gücün zirvesine çıkmış birçok insan topluluğunun Allah'ın güç ve iradesi karşısında helak olup gittiklerini⁷²⁹ hatırlatmaktadır. Tüm bu hatırlatmalar maddi varlıklarının büyümesine kapılıp sadece Allah'a ait olan tekebbür sıfatına ortak olmaya çalışan ve yahut bu tehlikeye açık olan insanlara sınırlarını bildirmektedir.⁷³⁰

İnsanlara yönelik ciheti itibarı ile kibrin çeşitli merhaleleri olup, manevî bir hastalık olarak niteleyebileceğimiz bu olgunun başlangıç aşaması “ucub” olarak isimlendirilir. Bu merhalede tek unsur bulunup o da “kendini beğenen kimse”dir. Kişi başkasını hakir görmedikçe bu durum kibir sayılmaz. Ancak bu huy zamanla insanı kibre sürükler.⁷³¹ Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de, müminlerin Huneyn Gazvesi esnasında sayılarının çokluğu sebebiyle ucba düştüklerinden bahsedilmekte ve bu davranışın olumsuz sonuçlarına⁷³² işaret edilmektedir.

Kibrin bir sonraki merhalesi ise kendisi dışındaki mahlûkâta karşı büyüklük taslamak şeklinde ortaya çıkar. Buna örnek ise yanlış bir akıl yürütme neticesinde⁷³³ özelde Hz. Âdem’e genelde ise insan türünün tüm fertlerine üstünlük iddiâ eden Şeytan’dır. Câhiliyye döneminde bazı kabilelerin mezarlıklardaki ölümlerin adedi üzerinden üstünlük iddiâ ederek birbirlerine karşı büyüklenmeleri de⁷³⁴ bu aşamadaki kibrin toplumsal bir yansımasıdır.

Kur’ân-ı Kerîm’in nehyettiği bir diğer kibir çeşidi daha vardır ki o da bu kalbî hastalığın en son mertebesidir. Kur’ân’ın, “Allah’ın âyetlerine karşı büyüklenmek” olarak ifâde ettiği bu zihniyet vebal olarak ilk iki merhaleden daha ağır olup, netîcesi daha vahimdir.⁷³⁵ Kendini beğenmek şeklinde başlayan, daha sonra da diğer insanlara karşı büyüklük taslamaya dönüşen bu kalbi hastalık, bu aşamada insanın rûhuna tamamen nufûz ederek onu hâkimiyeti altına almış, Yüce Yaraticısının kelâmını ve

⁷²⁸ 17. İsrâ: 37; 40. Ğâfir: 57.

⁷²⁹ 6. En’âm: 6; 40. Ğâfir: 82; 41. Fussilet: 15; 50. Kâf: 36.

⁷³⁰ Kadir Polater, “Kur’an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, 2013, s. 69, 70.

⁷³¹ Gazzâlî, Ebû Hâmid, *İhyâ-i Ulûm-i’l-Dîn* I-IV, (1. Baskı), Dâru’l-Erkam, Beyrut 1998, III, 481, 484.

⁷³² 9. Tevbe: 25.

⁷³³ 7. A’râf: 12; 15. Hicr: 32, 33; 17. İsrâ: 61-63.

⁷³⁴ 102. Tekâsür: 1-3.

⁷³⁵ 7. A’râf: 40, 41.

O'nu (c.c.) tanımaz hâle⁷³⁶ getirmiştir. Kur'ân, herhangi bir üstünlüğe sâhip olmadıkları halde, dünyevî güçlerine güvenerek Allâh'a (c.c.) karşı üstünlük taslayan, kendilerini değerli ve önemli bilip halklarına da bunu kabul ettiren, bu sayede kendilerine kimsenin zarar veremeyeceğini zanneden kimselerin âhiretteki acizlik ve çaresizliklerini, alaycı bir üslûpla dile getirmektedir:⁷³⁷

“Tutun onu! Cehennemın ortasına sürükleyin! Sonra başına azap olarak kaynar su dökün! Tat bakalım. Sen güçlü ve değerlisin”⁷³⁸

Kibir neticesinde kendisini üstün addeden insanlardan bahseden âyetler, şüphecilik bu nevi insanların karakterinde bulunan ortak bir özellik olduğunu göstermektedir.⁷³⁹ Kur'ân-ı Kerîm, kuşkuları sebebiyle gelecek karşısında güvensizlik ve korku içerisinde bulunan, çevresindeki her şeye kaygıyla yaklaşan⁷⁴⁰, manevî hayatlarında büyük tereddütler yaşayan bu tür insanların şüphelerini gidermek için birçok delil sunmuştur.⁷⁴¹

3.2.2. “Kibir” Kaynaklı Üstünlük Algısı

Allah insanoğluna sayısız nimet bahşetmiştir. Vermiş olduğu bu nimetlere karşılık insandan beklediği şey ise ilahlığını tanınması kulluk yapma husûsunda O'ndan başkasına yönelmemesidir. İnsan kendisine verilen bu nimetlerin hakîkî sahibini bilip, Ona karşı vazifelerini yerine getirmeye gayret ettiği müddetçe iç âleminde herhangi bir problem yaşamaz. Bunu ihmâl edip servetin ve gücün kendisine âit olduğunu düşünmeye başladığında ise benlik duygusu kabarır ve kendisinden başkasını beğenmez hâle gelir. Bu durumdaki insanın varacağı son nokta ise inkâr fırtınasına kapılarak kendi nefesine tapınır hâle gelmektir. Halbuki insan vicdânının sesini dinlese ve bir kendisine bir de kâinâta baksa, bu uçsuz bucaksız âlemin yanında ne kadar da küçük bir varlık olduğunu kavrayacak ve azametın gerçek sâhibini tanıyacaktır.

“**Kibr**” (كِبْر) yani "**büyüklenmek**" ifadesinin anlamı, bâtil olan şeyler ile yükselmeyi talep etmektir. Bu kelime, beşer hakkında kullanıldığında zemme ve

⁷³⁶ 28. Kasas: 38-42; 79. Nâziât: 24.

⁷³⁷ Karaman ve Diğ, *Kur'ân Yolu*, IV, 799.

⁷³⁸ 44. Duhân: 47, 49.

⁷³⁹ 18. Kehf: 34, 36; 44. Duhân: 50.

⁷⁴⁰ İsmet Zeki Eyüboğlu, *İnsanın Boyutları*, Payel Yayınları, İstanbul, tsz., s. 122-123.

⁷⁴¹ 6. En'âm: 2; 40. Mümin: 34.

kınanmaya delâlet eder.⁷⁴² Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde de kınanmış olan bu tutum, Hz. Lokmân'ın, oğluna yapmış olduğu ahlâkî nasîhatler içerisinde insanların kaçınması gereken şeylerden biri olarak ifâde edilir. Zîrâ o, kulun Allah'ın sevgisinden mahrûm kalmasının başlıca sebeplerindendir:

"İnsanları küçümseyip yüz çevirme (لَا تُصَعِّرْ), yeryüzünde böbürlenerek (مَرَحًا) yürüme; Allah (c.c.), kendini beğenip övünen (فَخُورٍ مُخْتَالٍ) hiç kimseyi şüphesiz ki sevmez."⁷⁴³

Âyette geçen "**tusa'ır**" (تُصَعِّرْ) kelimesi kök itibariyle "**saara**"dan (صَعَرَ) gelir; bu ise devenin dizinde bulunan ve onu yüzünü hep aynı yönde tutmaya zorlayan bir hastalık anlamına gelir. Bu deyim kibir ve büyüklük taslayan, başkalarını küçük görerek yüzünü çeviren şahsın tavrını ifade eder.⁷⁴⁴ "**Marahan**" (مَرَحًا) deyimini ile dile getirilen yürüme biçimi ise başkalarına önem vermeden kasıla kasıla böbürlenerek yürümektir.⁷⁴⁵ Lokman (a.s) oğluna, kendisinin kâmil olmasını, başkalarını da kemâle erdirmesini emretmiş, bu iki şeyden sonra, şu iki şeyden, yani; Başkalarını kemale erdirmesi sebebiyle, onlara karşı kibir taslayacağından ve kendisinin kâmil olması sebebiyle de, içten içe böbürleneceğinden endişelenmiş ve ona bu nasîhati yapmıştır. "**Muhtâl**" (مُخْتَالٍ), insanlara kendisinin büyük olduğunu göstermek isteyen kimse, "**fehûr**" (فَخُورٍ) ise kendisinin büyüklüğüne inanan kimse demektir.⁷⁴⁶

Kur'ân-ı Kerîm'in nehyettiği bir diğer kibir çeşidi daha vardır ki o da "**Allah'ın âyetlerine karşı büyüklenmek**"tir:

"Doğrusu **âyetlerimizi yalan sayıp, onlara karşı büyüklük taslayanlara (اسْتَكْبَرُوا)**, göğün kapıları açılmaz; deve (جَمَل) iğnenin deliğinden geçmedikçe cennete de giremezler. Suçluları böyle cezalandırırız. Onlar için cehennemden bir yatak ve üstlerine de örtüler vardır. Zâlimleri böyle cezalandırırız."⁷⁴⁷

"**Cemel**" (جَمَل) kelimesi "**deve**" anlamına geldiği gibi, urgan ve halat mânâsına da gelir. Bazı müfessirler halatın ipliğe benzemesi ve iğneye deveden çok ilgisi olması

⁷⁴² Râzî, XIII-XIV, 63.

⁷⁴³ 31. Lokman: 18.

⁷⁴⁴ Mevdûdî, IV, 297.

⁷⁴⁵ Kutub, *fi Zılâli'l-Kur'ân*, V, 2790.

⁷⁴⁶ Râzî, XXV-XXVI, 131.

⁷⁴⁷ 7. A'râf: 40, 41.

sebebiyle ikinci manâyı tercih etmişlerse de tefsircilerin çoğu birinci manâyı tercih etmişlerdir. Zîrâ her iki manâyâ göre de bu bir darb-ı meseldir ve bir şeyin mümkün olmayana bağlanmasını ifâde eder. Bu bakımdan birinci mânâ daha belağatlıdır. Çünkü örfe göre "iğne deliği" küçüklükte, "deve" büyüklükte meseldir. Bir şeyin ufaklığında, inceliğinde mübalağa edileceği zamân, "iğne deliği gibi" denilir. Arap dilinde de kullanım bu şekildedir.⁷⁴⁸ Âyet-i celîle “kibir”in insanı düşüreceği nihâî durumu çarpıcı bir darb-ı meselle gözler önüne sermektedir.

3.2.2.1. Şeytanın, Hz. Âdem’e (a.s.) Üstünlük İddiâsı

Üstünlük ilâhî bir lütuf olup Allah onu dilediğine nasip etmektedir. Kur’ân-ı Kerîm bu lutfu mazhar olan birçok şahıs, zümre, zamân vs. den bahsettiği gibi bazen de hak etmediği halde üstünlük iddiâsında bulunan bedbahtlardan bahseder. Bunlardan biri bir sonraki başlık altında ele alacağımız “**Firavun**”dur ki o, Allah’a karşı üstünlük dâvâsında bulunmuştur. Bir diğeri ise bu başlık altında işleyeceğimiz “**Şeytan**”dır. Muhtelif Kur’ân âyetleri onun Hz. Âdem’e karşı üstünlük davasında bulunuşunu kısaca etmektedir:

“Meleklerle: "Âdem'e secde edin" demiştik, İblis'ten başka hepsi secde etmiş, o ise: "**çamurdan yarattığına mı secde edeceğim?**" demişti. "Benden **üstün kıldığını** (كَرَمْت) görüyor musun? Kıyâmet gününe kadar beni ertelersen, and olsun ki, azı bir yana, onun soyunu kendi buyruğum altına alacağım" demişti. Allah: "Haydi git! Onlardan sana kim uyarırsa bil ki, cehennem hepinizin cezası olur, hem de tam bir ceza" dedi.”⁷⁴⁹

“Allah: "Ey İblis! Secde edenlerle beraber olmaktan seni alıkoyan nedir?" dedi. O: "**kuru çamurdan şekillenmiş balçıktan yarattığın bir beşere secde etmem mümkün değildir** " dedi.”⁷⁵⁰

“Allah, "Sana emrettiğim halde, seni secdeden alıkoyan nedir?" dedi, "**Beni ateşten onu çamurdan yarattın, ben ondan üstünüm** (خَيْرٌ)" cevabını verdi.”⁷⁵¹

⁷⁴⁸ Yazır, IV, 39.

⁷⁴⁹ 17. İsrâ: 61-63.

⁷⁵⁰ 15. Hicr: 32,33.

⁷⁵¹ 7. A'râf: 12.

“İblis: **"Ben ondan daha üstünüm. Beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın"** dedi.”⁷⁵²

Übey b. Ka'b ve İbni Abbas'tan yapılan rivâyete göre, buradaki secdeden kasıt, boyun eğmek ve eğilmektir. Yoksa bu yüzükoyun yere kapanmak sûretiyle bir secde değildir. Cumhurun görüşüne göre ise bu, yüzü yere koyup kapamak mânâsında secdedir. Sahih görüşe göre secdeden kasıt, Hz. Âdem'e karşı bir tahiyye, saygı mânâsındaki bir selâmdır. İblis'in âyetlerdeki ifâdeleri onun âlemlerin Rabbinin üstünlüğünü kabul ettiğini, eğer bu secdenin Yüce Allah'a yapılması emri mevzu bahis olsaydı, bundan geri durmayıp secde edeceğini⁷⁵³ göstermektedir. Söz konusu âyetlerde Şeytan'ın, Hz. Âdem'in üstünlüğünü kabûle yanaşmayışına gerekçe olarak kendisinin ateşten O'nun ise çamurdan yaratıldığını öne sürüyor olması, insanda vârolan savunma mekânizmasının bir benzerinin de Şeytan'da bulunduğunu göstermektedir. Fakat Şeytan'ın bu mekânizmayı kullanırken yürütmüş olduğu mantığın hareket noktası yanlış olunca, neticenin de yanlış çıkması kaçınılmaz olmuş, o haksız bir iddiâda bulunmuştur. Üstün olanın üstünlüğünü onaylamaya yanaşmayarak hakikatte o üstünlüğü verene âsî olmuştur.

Allah'ın kendisi için takdir ettiği konumu hazmedemeyen ve huzurdan kovulan Şeytan⁷⁵⁴, iddiâsının doğruluğunu ispat etmek için kendisine fırsat verilmesini talep etmiş, insanoğlunun imtihân sürecinde saptırıcı bir fonksiyon icrâ etme isteğini dile getirmiş ve bu talebi kabul edilmiştir:

"Rabbim! Beni hiç olmazsa, tekrar dirilecekleri güne kadar ertele" dedi. Allah: "Sen, bilinen gün gelene kadar bırakılanlardansın" dedi. "Rabbim! Beni saptırdığın için, and olsun ki yeryüzünde fenalıkları onlara güzel göstereceğim; halis kıldığın kulların bir yana, onların hepsini saptıracağım" dedi. Allah şöyle dedi: "Benim gerekli kıldığım dosdoğru yol budur; kullarımın üzerinde senin bir nüfuzun olamaz. Ancak sana uyan sapıklar bunun dışındadır."⁷⁵⁵

⁷⁵² 38. Sâd: 76.

⁷⁵³ Neseî, Mahmûd, I, 62.

⁷⁵⁴ 15. Hicr: 34, 35.

⁷⁵⁵ 15. Hicr: 36-42.

Allah (c.c.), yarattığı ilk insanı ve zevcesini Şeytanın bu kötü niyetinden haberdâr ederek, ona uymalarının sâhip oldukları birçok nimetten mahrûm olmalarına sebep olacağı hususunda ikâz etmiştir:

““Ey Adem! Doğrusu bu, senin ve eşinin düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, yoksa bedbaht olursun. Doğrusu cennette ne acıkırsın, ne de çıplak kalırsın; orada ne susarsın ne de güneşin sıcağında kalırsın" dedik.”⁷⁵⁶

Kendisine mühlet verilen Şeytan, insana yönelik ilk vesvesesini de, secde ile emrolunduğu Hz. Âdem ve zevcesine vermiş, asılsız bilgilerle onları isyâna sevk ederek Cennetten kovulmalarına sebep olmuştur:

“Şeytan, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için onlara fısıldadı: "Rabbinizin sizi bu ağaçtan menetmesi melek olmanız veya burada temelli kalmanızı önlemek içindir.”⁷⁵⁷

“Ama şeytan ona vesvese verip: "Ey Adem! Sana sonsuzluk ağacını ve çökmesi olmayan bir saltanatı göstereyim mi?" dedi. Bunun üzerine ikisi de o ağacın meyvesinden yedi, ayıp yerleri görünürdü. Cennet yapraklarıyla örtünmeye koyuldular. Adem, Rabbine baş kaldırdı ve yolunu şaşırdı. Rabbi yine de onu seçip tevbesini kabul etti, ona doğru yolu gösterdi. Onlara şöyle dedi: "Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin. Elbet size Benden bir yol gösteren gelir; Benim yoluma uyan ne sapar ve ne de bedbaht olur.”⁷⁵⁸

Şeytan, özelde Hz. Âdem’in genelde ise insan türünün tüm fertlerinin üstünlüğünü tanımaktan imtinâ etmiştir. Kur’ân-ı Kerîm, onun ilâhî imtihâna mahal olan dünyâ hayâtı süresince insan neslini saptırma hususunda sarf edeceği çabalar neticesinde, onlardan bir kısmını sırât-ı müstakîmden çevirmeye muvaffak olacağını, âhirette ise onları terk ederek, kendisine uymuş olmalarından dolayı kınayacağını haber vermektedir:

“İş olup bitince; şeytan dedi ki: Gerçekten Allah, size sözün doğrusunu söylemişti. Ben de size söz verdim, ama caydım. Sizi zorlayacak hiç bir gücüm de

⁷⁵⁶ 20. Tâhâ: 117-119.

⁷⁵⁷ 7. A’râf: 20.

⁷⁵⁸ 20. Tâhâ: 120-123.

yoktu. Yalnız ben sizi çağırırım, siz de geldiniz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Esasen daha önce, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim. Doğrusu zalimlere elim bir azab vardır.”⁷⁵⁹

Kur’ân’da, İblis, cin ve şeytan kelimelerinin ifade edildiği ayetler yüz kırk iki civarında olup, bu ayetlerden bir kısmı, Allah (c.c.) ile şeytan arasında geçmekte, diğerleri insan-şeytan ilişkisini oluşturmaktadır.⁷⁶⁰ Zikrettiğimiz son âyette Kur’ân’ın, İnsan ile Şeytan arasında geçtiğini haber verdiği son diyalog sunulmaktadır. O âna kadar insana verdiği yalan, yanlış bilgilerle, onu, yaratıcısına isyâna yönlendiren Şeytan’ın bu son sözleri hakikati yansıtmaktadır. Zirâ o, bazı Kur’ân âyetlerinde de zikredildiği üzere⁷⁶¹, âlemlerin Rabbi’nin üstünlüğünü kabullenmiştir.

3.2.2.2. Firavun’un Üstünlük İddiâsı

Kur’ân-ı Kerîm halklarını istihfâf ederek üstünlük iddiâsında bulunan bazı gâfil yöneticilerden, onların hak peygamberlerle aralarında geçen diyâloglardan bahseder. Bunların başında Firavun gelmektedir. O’nun anlayışı ve yaşadığı dönemin peygamberi olan Hz. Mûsâ’nın kendisine yaptığı ikâzlara vermiş olduğu cevâplar Kur’ân’ın muhtelif sûrelerine konu olmuştur:

“O halkını hafife aldı, onlar da ona itaat ettiler. Çünkü onlar fâsık bir kavim idi.”⁷⁶²

“Firavun, o yerde büyüklenmiş(علا), halkını çeşitli zümrelere bölmüştü. Onlardan bir zümreyi güçsüz buluyor, bunların oğullarını boğazlıyor, kızlarını ise sağ bırakıyordu.”⁷⁶³

“Musa'nın başından geçen olay sana geldi mi? Tuvâ'da, kutsal bir vadide, Rabbi ona şöyle hitap etmişti: "Firavun'a git; doğrusu o azmıştır." "Ona de ki: Arınmağa niyetin var mı?" "Rabbine giden yolu göstereyim ki O'na saygı duyup korkasın." Bunun üzerine ona en büyük mucizeyi gösterdi. Ama **Firavun yalanladı ve baş kaldırdı**. Geri

⁷⁵⁹ 14. İbrahim: 22.

⁷⁶⁰ Remzi Kaya, “Kur’ân-ı Kerîm’de İnsan-Şeytan İlişkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, XII, Sayı 2, 2003, s. 10.

⁷⁶¹ 38. Sâd: 79; 15. Hicr: 36.

⁷⁶² 43. Zuhruf: 54.

⁷⁶³ 28. Kasas:4.

dönüp yürüdü. Adamlarını toplayıp seslendi: **"Sizin en yüce (الأعلى) rabbiniz benim"** dedi. Allah bunun üzerine onu dünya ve âhiret azabına uğrattı.⁷⁶⁴

“Firavun: "Ey ileri gelenler! **Sizin benden başka bir tanrınız olduğunu bilmiyorum. Ey Hâmân! Benim için, toprak üzerine bir ateş yak, tuğla hazırlayıp bana bir kule yap; çıkar belki Mûsâ'nın tanrısını görürüm. Doğrusu onu yalancılardan sanıyorum"** dedi. **O ve askerleri, memlekette, haksız yere büyüklük tasladılar (استكبر).** Gerçekten Bize döndürülmeyeceklerini sandılar. Biz de, onu ve askerlerini yakalayıp suya attık. Zâlimlerin sonunun nasıl olduğuna bir bak. Onları, ateşe çağıran önderler kıldık; kıyamet günü yardım görmezler. Bu dünyada lâneti ardlarına taktık; onlar kıyâmet gününde de iğrenç kimselerden olacaklardır”⁷⁶⁵

“Firavun: **"Ey Hâmân! Bana bir kule yap; belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Mûsâ'nın Tanrısını görürüm. Doğrusu ben, onu yalancı sanıyorum"** dedi. Firavun'a kötü işi böylece güzel gösterildi ve doğru yoldan alıkondu. Firavun'un hilesi elbette boşa gidecekti.⁷⁶⁶

Azgınlığına ve kibrine⁷⁶⁷ yenik düşen Firavun tüm bunları söylerken, Mısırda kralların tanrıların soyundan geldiklerine ilişkin yaygın olan efsanelere, ayrıca hiçbir kafaya düşünme, hiçbir dile konuşma imkânı vermeyen caydırıcı gücüne dayanıyordu. Halk Firavun'un kendileri gibi yaşayıp ölen bir insan olduğunu biliyor olmalarına rağmen, o, bu sözü onlara söylüyor, onlar da itiraz etmeden, hiçbir değerlendirme yapmadan dinliyorlardı.⁷⁶⁸ Onların "Sizin en yüce rabbiniz benim" diyen bir insana itaat etmelerinin sebebini Kur'ân, “Çünkü onlar fâsık bir kavim idi.” sözüyle ifade etmiştir.⁷⁶⁹ Bazı müfessirlere göre aslında Firavun, bu sözüyle yer ve göklerin yaratıcısının kendisi olduğunu, kendisinden başka ilahların olmadığını kastetmemiştir. Zira Mısır'da gelişmiş bir ilahiyat kültürü bulunmakta olup Eski Mısır'lılar bütün kâinâta hâkim bir ilah telakkîsi yanında, yeniden dirilme ve uhrevî mükâfât ve

⁷⁶⁴ 79. Nâziât: 15-25.

⁷⁶⁵ 28. Kasas: 38-42.

⁷⁶⁶ 40. Mümin: 36, 37.

⁷⁶⁷ İbn-i Manzûr, IX, 378.

⁷⁶⁸ Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, V, 2694.

⁷⁶⁹ Şâdi Eren, *Kur'ân ve Toplum*, Zafer Yay., İstanbul 1998, s. 21.

mücâzâta da inanmaktaydılar.⁷⁷⁰ Onlar birçok tanrıya ibadet etmekte olup, Firavun'ü Güneş Tanrısı'nın hulûl ettiği şahıs haline getirmişlerdi.⁷⁷¹ Firavun'un birçok tanrıya ibâdet ettiğine bizzât Kur'ân tanıklık etmektedir:

"Firavun kavminin ileri gelenleri şöyle dedi: "**Mûsâ ve takipçilerini, ülkede karışıklık çıkarırsınlar, seni ve ilahlarını geçersiz kılsınlar diye mi ülkede serbest bırakacaksın?**"⁷⁷²

Sözü edilen müfessirler bu âyetten hareketle Firavun'un dînî anlamda değil, siyasî anlamda ilâhlığını ilân ettiğini söylemiştir. Onlara göre Firavun'un iddiasının hulâsâsı şudur: "İktidarın tek sahibi benim ve bu beldede benim üstümde iktidar sahibi olmadığı gibi, kimseye de iktidar hakkında bir söz hakkı verilmemiştir."⁷⁷³

İbni Abbâs, Firavun'un âyette zikredilen "**Sizin benden başka bir tanrınız olduğunu bilmiyorum.**" iddiâsı hakkında "Lanet olasıca Allah düşmanı yalan söylüyordu. Aksine o, bir Rabbinin olduğunu ve bu Rabbin kendisinin ve kavminin yaratıcısı olduğunu biliyordu" ifâdesini kullanmış⁷⁷⁴ ve şu âyeti delîl göstermiştir:

"Andolsun sen onlara kendilerini kimin yarattığını sorarsan, elbette: "Allah" diyeceklerdir."⁷⁷⁵

İhtimaldir ki Firavun'un bir gözetleme kulesi yaptırarak teknik bir teşebbüste bulunmasının altında iki düşünceden biri yatmaktadır. Bunun neticesinde ya halka "Bakınız, işte gökleri de gözetledik oralarda Mûsâ'nın bahsettiği ilâhî göremedik. Olsa idi görünmesi gerekirdi" ya da "Bakınız biz bu kadar mâli imkânlarımıza ve teşebbüslerimize rağmen göklere çıkmanın yolunu bulamadık; o halde Mûsâ nereden çıktı da bize, tüm bunları söylüyor." diyecekti.⁷⁷⁶ İşte zâlim ve zorba olan Firavun gerçekte açık bir şekilde yüzyüze gelmemek, tahtını tehdit etmekte olan tevhîd davasını kabul etmemek için olayı bu şekilde saptırmakta, demogoji yapmaktadır. Bazı

⁷⁷⁰ Ömer Rızâ Doğrul, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, Ege Matbaası, İstanbul 1958, s. 61-63, Emir Ali, *Rûh-u İslâm*, (Terc. : Ömer Rızâ), Amidî Matbaası, İstanbul Tsz. , s. 163.

⁷⁷¹ Mevdûdî, IV, 161.

⁷⁷² 7. A' râf: 127.

⁷⁷³ Mevdûdî, VII, 27.

⁷⁷⁴ Kurtubî, XIII-XIV, 299.

⁷⁷⁵ 43. Zuhruf: 87.

⁷⁷⁶ Yazır, VI, 522, 523.

müfessirler Firavun'un anlayışının ve kavrayışının bu olmasını, Hz. Mûsâ'nın ilâhını böyle basit ve somut bir şekilde gerçekten aramaya kalkmış olmasını uzak bir ihtimal olarak görmekte dirler. Gerekçe olarak da Mısır Firavunlarının bilgi ve kültür seviyeleri açısından bu düşüncenin ve anlayışın çok ilerisinde bulunuyor olmalarını göstermektedirler.⁷⁷⁷

Kanaatimizce Firavun'un bu teşebbüsü kavmini istihfâf edişine somut bir örnek teşkil etmektedir. Bu başlık altında zikrettiğimiz ilk âyette geçen ve "halkını hafife aldı" şeklinde ifâde ettiğimiz "istehaffe" (اسْتَحَفَّ) kelimesi Arapça'da "acele ettirdi, aldattı, bilgisizliklerinden yararlandı, istediği gibi yönlendirdi" mânalarını ifade etmektedir. Totaliter yönetimlerde yöneticilerin istemediği şey, halkın bilgilenmesi, doğruyu öğrenmesi, örgütlenerek hakkını talep edecek kadar güçlenmesi olup Firavun da Hz. Mûsâ'nın tevhide yönelik davetini sabote etmiş, halkın sağlıklı düşünmesini engellemiş, geleneklerden ve gözler önündeki alâyişten yararlanarak toplumu âdeta büyülemiş⁷⁷⁸ ve saltanatını devam ettirmenin yolunu aramıştır.

Firavunun meydan okuyuşunu ve yalanlamalarını içeren bu kıssanın son sahnesi Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılmıştır:

"İsrâiloğullarını denizden geçirdik, Firavun ve askerleri haksızlık ve düşmanlıkla ardlarına düştüler. Firavun boğulacağı anda: **"İsrâiloğullarının inandığından başka tanrı olmadığına inandım, artık ben O'na teslim olanlardanım"** dedi. O'na: "Şimdi mi inandın? Daha önce baş kaldırmış ve bozgunculuk etmiştin" dendi. "Senden sonrakilere bir ibret teşkil etmesi için bugün senin cesedini çıkaracağız" dedik. Doğrusu insanların çoğu ayetlerimizden habersizdir."⁷⁷⁹

Kıssanın bu bölümünün veriliş maksadı, bu sonucun, yani Yüce Allah'ın kendi dostlarını koruduğunun ve kolladığının, düşmanlarını ise cezalandırıp yok ettiğinin açıklanmasıdır.⁷⁸⁰ Âyette geçen "Şimdi mi?... " ifâdesinin Allah'ın sözü olduğu söylendiği gibi, bu sözü Cebrail veyâ Mikâil'in söylemiş olma ihtimali de vardır.⁷⁸¹

⁷⁷⁷ Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, V, 3082.

⁷⁷⁸ Karaman ve Diğ, *Kur'ân Yolu*, IV, 779.

⁷⁷⁹ 10. Yûnus: 90-92.

⁷⁸⁰ Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, III, 1817.

⁷⁸¹ Kurtubî, VII-VIII, 349.

Firavun'un ölmek üzereyken kullandığı ifâde onun ilahlık iddiâsının yalnızca siyâsî değil aynı zamânda dînî içerikli olduğunu göstermektedir.

Firavun'un iddiâsına benzer bir iddiâ da Nemrut tarafından ortaya atılmış olup Kur'ân-ı Kerîm isim belirtmeksizin bu hadiseyi şöyle kısaca etmiştir:

“Allah kendisine mülk verdi diye İbrahim ile Rabbi hakkında tartışanı görmedin mi? İbrahim: "Rabbim, dirilten ve öldürendir" demişti. **"Ben de diriltir ve öldürürüm"** dedi; İbrahim, "Şüphesiz Allah güneşi doğudan getiriyor, sen de batıdan getirsene" dedi. İnkâr eden şaşırıp kaldı. Allah zulmeden kimseleri doğru yola erdirmeyeceğini.”⁷⁸²

Fakat Nemrûd aczini ve bu konuda inatlaşmaya gücü yetmediğini anlayınca susmuş, konuşmamış böylelikle de huccet yerini bulmuştur. Buna rağmen Nemrut'un imân edememiş olması kendisinde bulunan zâlimlik vasfının neticesidir.⁷⁸³ Zîrâ Kur'ân, Allah'ın zâlimler gurûhunu hidâyete erdirmeyeceğini birçok defa zikretmiştir.⁷⁸⁴

3.2.2.3. Sayıca Çok Olmanın Üstünlük Sebebi Olduğu Algısı

Cahiliyye toplumları arasında “soy” unsuru bir üstünlük vesîlesi olarak algılanmış insanlar arasında çekişmelere sebep olmuştur. Bu durum “aynı soydan gelenlerin muhaliflere karşı birlikte hareket etmelerini sağlayan dayanışma duygusu” olarak tanımlanan “asabiyet” düşüncesinin o toplumlarda kökleşmiş olmasının sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁷⁸⁵ İslâm'ın doğuşundan önce Mekke şehrinde yaşayan câhiliyye toplumunda ise bu konuda daha da ileri gidilmiş, hayatta olanların sayısı yetmediği durumlarda mezarlıklara gidilerek oradaki ölümlerin sayısı işin içine katılarak çokluk ispatında bulunulmaya çalışılmış bu yolla muhaliflere üstünlük kurulmak istenmiştir:

“**Çokluk iddiâsı** (التَّكَاثُرُ) sizi o derece oyaladı ki Nihayet kabirleri ziyaret ettiniz. Hayır! Yakında bileceksiniz!”⁷⁸⁶

Tekâsür (التَّكَاثُرُ) “tefâül” bâbından bir kelime olup çokluk iddiâsı anlamındadır. İnsanların “biz çoğuz” , ” hayır biz çoğuz” diye birbirleriyle çokluk yarışı yapmasıdır. Neyin çokluğu, neden alıkoyduğu açıkça belirtilmemiş "tekâsür" ve "ilhâ" lafızları

⁷⁸² 2. Bakara: 258.

⁷⁸³ İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 451.

⁷⁸⁴ 3. Âl-i İmrân: 86; 61. Saff: 7; 46. Ahkâf: 10.

⁷⁸⁵ Çağrıcı, “Asabiyet”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 1991, III, 453-455.

⁷⁸⁶ 102. Tekâsür: 1-3.

mutlak zikredilmiştir. Tefsircilerin büyük bir çoğunluğu bundan maksadın adet çokluğuyla öğünme olduğunu kabul etmişler; bir kısım da mal çokluğu ile öğünme olduğuna kâni olmuşlardır. Kanaatimizce “Nihâyet kabirleri ziyaret ettiniz.” ifâdesi bu âyette kastedilenin sayıca çokluk olduğuna açıkça delalet eden bir karînedir.

Tefsirlerde bu âyetin nüzûl sebebi hakkında farklı hâdiseler zikredilmiştir. Bunlardan birine göre Abdimenaf oğulları ile Sehm oğulları, “hangimiz daha çoğuz” diye birbirlerine karşı öğünmüşler, Abdimenaf oğullarının çok gelmesi üzerine Sehm oğulları, “bizi câhiliyye devrinde zulüm yok etti, haydi hem sağ olanlarımızı, hem ölmüş bulunanlarımızı sayalım” demişler, bunun üzerine Sehm oğulları çok gelmiş ve bu sûre bunun üzerine inmiştir. Diğer bir rivâyete göre Ensâr kabilelerinden Hârisoğulları ve Harsoğulları birbirlerine karşı "Bizde filan ve filan gibiler var" diyerek öğüşmüşler, daha sonra da kabirlere gidip birbirlerine, “sizde filan filan gibiler var mı?” diye iddiâlaşmışlardır. Bunun üzerine malûm sûre nâzil olmuştur. Her iki rivâyete göre de nüzûl sebebi, ölümlerle dahî öğünecek derecede adet ile çokluk gururudur.⁷⁸⁷ Buna göre âyetin kastettiği anlam şudur: “Çokluk davasıyla gurur ve iftihar sizleri öyle oyaladı, Allah'a itaat ve gazabından korunmak için yapılacak kârlı işlerden öyle alıkoydu ki, dirileri bitirdiniz, kabirlerdeki ölümleri saymaya, onlarla iftihar etmeye kadar gittiniz. Hâlbuki kabirleri ziyaret edenlerin çoklukla gururlanması, ölümlerle öğünüp sevinmesi değil, onlardan ibret alarak gafletten uyanması ve o kızgın ateşten kurtulmak için tartıda ağır basacak güzel amellere çalışmaları gerekir.”⁷⁸⁸

Sayıca çokluğun övünme sebebi olamayacağı ve kişiye bir fayda sağlamayacağını ifâde edildiği bir başka âyette ise şöyle buyurulmaktadır:

“Şu kesindir ki Allah size birçok savaş yerlerinde yardım etti, Huneyn günü de... O gün ki sayıca çokluğunuz (كثرتكم) sizi böbürlendirmiş ama bu, size fayda etmemiştir.”⁷⁸⁹

Huneyn, Mekke ile Taif arasında bir vadinin ismi olup, müslümanlarla Havazin ve Sekîf arasındaki savaşın yaşandığı yerdir. Mekke'nin fethedilmesiyle Kureyş'in çoğunluğu müslüman olup, İslam dini daha geniş bir alana yayılınca, daha önce Kureyş'in taraftarı olan kabilelerin bir kısmı da müslümanların tarafına meyil

⁷⁸⁷ Yazır, IX, 398- 400.

⁷⁸⁸ Yazır, IX, 402.

⁷⁸⁹ 9. Tevbe: 25.

göstermişlerdir. Fakat Arap Yarımadası'nın en büyük kabilelerinden biri olan Havazin kabilesi ile Sakif kabilesi aralarında anlaşarak Hz. Peygamber ile savaşmak üzere Huneyn Vadisi'nde toplanmaya başlamışlardır. Savaş konusunda eğitimleri ve maharetleri olan, ayrıca bir süreden beri Arap kabileleri arasında müslümanlara karşı kışkırtma faaliyetleri sürdüren bu iki grup topluca harekete geçmek için hazırlanmışlardır. Zîrâ Mekke'nin fethi üzerine kin ve öfkeleri kabarmış ve Hz. Peygamber'in, kendilerinin üzerine yürüyeceğine kanaat getirmişlerdir. O zamâna kadar görülmedik bir sayı çokluğuna ulaşan İslam ordusunda ise bu görülmedik kuvvet bazı Müslümanları ucba sevk etmiş ve "Bu ordu yenilmez." demeye başlamışlardır. Bu söz Hz. Peygamber'in hoşuna gitmemiştir.⁷⁹⁰ Allah Peygamberini muzaffer kılanın kendisi olduğunu göstermek için bu savaşta önce müslüman ordusunu yenilgiyle yüzyüze getirmiş, sonra da o durumdan kurtarmıştır.⁷⁹¹ Mezkûr âyet müminlere bu ilâhî yardımı hatırlatarak adet çokluğunun mühim olmadığına işâret etmektedir.

3. 2. 3. Şirk İçerikli Üstünlük Algısı

Kâinâtı yaratan ve idâre eden yüce varlığın ulûhiyyetine ortak tanıma anlamında kullanılan bir terim olan "şirk"⁷⁹², tevhit dîni olan İslâm'a aykırı bir yaklaşımdır. Bu kavramın temelinde mahlûkâtın bazılarına şahsiyet ve üstünlük atfetme, Allah'tan bağımsız olduklarına inanma düşüncesi yatmaktadır.

Kur'ân, Allah'ın varlığı ve birliğini ifâde etmenin yanı sıra, hiçbir varlığın O'na ortak koşulmaması, yalnız O'na kulluk edilmesi, ancak O'ndan yardım istenmesi ve O'na sığınılması⁷⁹³ gibi hususlara vurguda bulunmaktadır. Peygamberlerin ortak hassâsiyeti olmasına rağmen⁷⁹⁴, insanların zaman zaman tevhit inancından saparak şirke yöneldiklerinden bahsetmektedir. Bu sapkınlık bazen bir insanı yüceltme, onu yüce yaratıcıya eş tutma⁷⁹⁵ şeklinde tezâhür edebildiği gibi, bazen de insanın dışındaki akıl

⁷⁹⁰ Suyûtî, *Esbâb-u Nüzûl*, s. 101.

⁷⁹¹ Yazır. IV, 302, 303.

⁷⁹² Mustafa Sinanoğlu, "Şirk", *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 2010, XXXIX, 194.

⁷⁹³ 13. Ra'd: 36; 18. Kehf: 110; 72. Cin: 20.

⁷⁹⁴ 7. A'râf: 65; 11. Hûd: 84, 61; 13. Ra'd: 36; 23. Müminûn: 23.

⁷⁹⁵ 9. Tevbe: 30, 31.

sahibi varlıkların⁷⁹⁶ veya cansız varlıkların yüceltilmesi⁷⁹⁷ şeklinde ortaya çıkabilmektedir.

3. 2. 3. 1. Müşriklerin Putlara Dâir Algıları

Şirk, insanın değerini düşüren, Allah'ın onun için takdir ettiği şerefli mevkiden mahrûm olmasına sebep olan, ağır bir günah olması hasebiyle, Allah'ın asla affetmiyeceği bir günahdır.⁷⁹⁸ Tevhid inancına sahip olan kişiye “Muvahhid”⁷⁹⁹, “şirk” adı verilen bu ağır günahı yüklenen kişiye ise “müşrik” denir.⁸⁰⁰ Kur’ân-ı Kerîm’in birçok âyetinde müşriklerin Allah inancına sâhip olduklarından, O’nu, herşeyin yaratıcısı olarak kabul ettiklerinden bahsedilmektedir:

“And olsun ki onlara: "Gökleri ve yeri yaratan, güneşi, ayı buyruğu altında tutan kimdir?" diye sorarsan, şüphesiz "Allah'tır" derler. Öyleyse niçin döndürülüyorlar?”⁸⁰¹

“And olsun ki onlara: "Gökten su indirip onunla, ölümünden sonra yeri diriltten kimdir?" diye sorarsan, şüphesiz, "Allah'tır" derler.”⁸⁰²

“And olsun ki onlara: "Gökleri ve yeri yaratan kimdir?" diye sorsan, "Allah'tır" derler. De ki: "Hamd Allah'a mahsustur", ama çoğu bilmezler.”⁸⁰³

“And olsun ki, onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan: "Allah" derler. Öyleyken nasıl da aldatılıp döndürülüyorlar?”⁸⁰⁴

Müşriklerin bu “Allah” tasavvuru yeryüzünden ve kullarından oldukça uzak bir âleme çekilen, kullarının kendisine ulaşmasını güçleştiren ilahi bir konumu ifade etmekte olup, onlar böylesi bir ilahi mercii ile kulluk ilişkisi kurulmasının birtakım unsurların yardımını ve aracılığını gerektirdiğine inanmışlardır. Dolayısıyla müşrikler, ilahi mercii ile temas kurma sürecinde ihdas ettikleri aracı unsurlar çerçevesinde kapsamlı bir putperestlik geleneği inşa etmişlerdir.⁸⁰⁵ Dini bağlanışta müşahhas alandan

⁷⁹⁶ 37. Sâffât: 149-158.

⁷⁹⁷ 39. Zümer: 43.

⁷⁹⁸ 4. Nisâ: 48.

⁷⁹⁹ İbrahim Mustafa ve Diğ., I-II, 1016.

⁸⁰⁰ İbn-i Manzûr, VII, 100.

⁸⁰¹ 29. Ankebût: 61.

⁸⁰² 29. Ankebût: 63.

⁸⁰³ 31. Lokmân: 25.

⁸⁰⁴ 43. Zuhruf: 87.

⁸⁰⁵ Mehmet Mahfuz Söylemez, “Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri”, *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, sayı 1, Ocak-Haziran 2014, s. 47.

mücerrete, manevi ve müteal olana doğru yükselmek; yani bir aşkınlaştırma olması gerekirken, aşkınlığı nesnelere indirgemişler, hatta nesneyle sınırlamışlar⁸⁰⁶ birçok varlığa, kendilerini Allah'a yaklaştıracığı ve ahirette şefaate edeceği düşüncesiyle ilahlık atfetmişlerdir:

“O’nu bırakıp da putlardan dostlar edinenler: "Onlara, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz" derler.”⁸⁰⁷

“De ki: "Onlar bir şeye sahip olmadıkları, akıl da edemedikleri halde mi şefaate edecekler?"”⁸⁰⁸

“De ki: "Öyleyse bana bildirin, Allah bana bir zarar vermek isterse, Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, O'nun verdiği zararı giderebilir mi? Yahut bana bir rahmet dilerse, O'nun rahmetini önleyebilir mi?" De ki: "Allah bana yeter; güvenenler O'na güvenir."”⁸⁰⁹

Kur’ân, müşrikleri bu yanlış inanıştan döndürmek için birçok ikazda bulunmuş, bunu yaparken de Allah’ın kendilerine bahşettiği nimetleri hatırlatmıştır:

“(Onlar mı hayırlı) Yoksa, karanın ve denizin karanlıklarında size yol bulduran, rüzgarları rahmetinin önünde müjdeciler gönderen mi? Allah’ın yanında başka bir tanrı mı? Allah, koştukları eşlerden yücedir. (Onlar mı hayırlı) Yoksa, önce yaratan, sonra da yaratmayı tekrar edecek olan; size gökten ve yerden rızık veren mi? Allah’ın yanında başka bir tanrı mı? De ki: "Eğer doğru sözlülerden iseniz, açık delilinizi getirin."”⁸¹⁰

Kur’ân-ı Kerîm’in Mekkî ayetlerinde “Rab” ifadesinin⁸¹¹, Medenî ayetlerinde ise “Allah” kavramının⁸¹² öne çıkarılmış olması da, müşriklere Allah’ın nimetlerinin hatırlatılarak şirki terk etmelerinin sağlanmasına yönelik bir uslûptur. Zîrâ müşrikler “rububiyet”e⁸¹³ yani yaratmanın Allah’a âit olduğuna inanıyorlardı. Kur’ân, ilk muhâtapları olan müşrik Arapların tanıdıkları ve ikrâr ettikleri, Allah’ın “rubûbiyyet”

⁸⁰⁶Kılıç, “Kutsalın Tezâhürü ve Kur’ân’da Taş Kavram Alanı”, *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı 1, 2001, s. 10.

⁸⁰⁷ 39. Zümer: 3.

⁸⁰⁸ 39. Zümer: 43.

⁸⁰⁹ 39. Zümer: 38.

⁸¹⁰ 27. Neml: 63, 64.

⁸¹¹ 53. Necm: 32; 73. Müzzemmil: 8; 74. Müddessir: 3; 96. Alak: 1; 108. Kevser: 2.

⁸¹² 2. Bakara: 19; 4. Nisâ: 11; 8. Enfâl: 1; 13. Ra’d: 2.

⁸¹³ Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde Tevhîd I*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2005, s. 49.

sıfatına vurguda bulunarak, üzerlerinde hiç hakkı olmayan hayâlî şeyleri bırakmaları, birçok hakkı bulunan Allah'a yönelmeleri hususunda onların vicdanlarına hitap ederek⁸¹⁴ şirkle mücâdele etmiştir.

İnsanı putperestliğe sevk eden birçok sebep vardır. Bu sebeplerden biri yaşanan toplumsal şartlardır. Edindikleri etkin rollerle önderlik konumunda bulunan bazı insanların kitleler tarafından putlaştırılması sık sık rastlanan sosyolojik bir realitedir. Tapınılan putların genelde insan suretinde olmaları bu tezi desteklemektedir. Bu durumun sahip oldukları bir takım siyasi, dini, ekonomik vb. ayrıcalıklar nedeniyle kendilerine bir takım payeler uydurarak sıradan insanlardan daha üstün özelliklere sahip oldukları görüntüsünü verenlerin başlattıkları bir süreçte geliştiğini söylemek mümkündür. Bir başka ihtimal ise, bu durumun, içinde yaşadıkları toplumun genel yapısına nispetle daha erdemli özelliklere sâhip olan insanlara, özellikle de ölümlerinden sonra, toplumsal bilinç tarafından verilen manevi statülerin zamanla abartılmasıyla oluşmuş olmasıdır.⁸¹⁵ Kur'ân'da putperestlere nispet edilen "Babalarımızı onlara tapar bulduk"⁸¹⁶ ifâdesi putperestliğin toplumda yaygınlaşmasının her iki ihtimâlde de bir süreç neticesinde gerçekleştiğini, tefekküre değil, taklide dayandığını göstermektedir.

Toplumsal faktörün dışında, fertleri putperestliğe sevk eden başka âmiller de mevcuttur. Muhtelif dönemlerde; bütün evrene hükmeden, Aşkın, mahiyetçe mahrem, bütün varlık evrelerinde kendisinden haber ve işaretler gönderen, çağnlar yapan, dilemesi ve sözü bulunan, daima varoluşla birlikte mevcut olan bir Yaratıcıya adanma cesaretini göze alamayarak⁸¹⁷ ilahi vahyin bildirilerinden uzaklaşmış insanlar zor anlarında korku ve sıkıntılarını giderecek yüce bir varlığa duydukları ihtiyacı gidermek için çeşitli varlıklara tapmışlar ve onları görsel hale getirerek bir takım putlar icat etmişlerdir."⁸¹⁸ Bu durumun bazı insanların soyut bir varlığı idrakten âciz olmalarıyla açıklanması Kur'ânî perspektiften bakıldığında gerçeği yansıtmaktan uzaktır. İsrâiloğullarının "Ey Musa! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız"

⁸¹⁴ Veli Ulutürk, *Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor I*, Nil Yayınları, İzmir 1988, 91.

⁸¹⁵ Orhan Atalay, "Câhiliyye Döneminde Putlar ve Putçuluk, Vahyin Nüzûl Zemininin Aydınlatılmasına Bir Katkı", *İslâmî İlimler Dergisi*, Sayı 1, 2010, s. 104.

⁸¹⁶ 21. Enbiyâ: 53.

⁸¹⁷ Kılıç, "Kutsalın Tezâhürü ve Kur'ân'da Taş Kavram Alanı", s. 23.

⁸¹⁸ Rasim Adasal, *Yeryüzü Tanrıları, Liderler, Komutanlar ve Kahramanlar Psikolojisi*, Minnetoğlu Yay. İstanbul 1979, s.61.

şeklindeki talepleri cezâlandırılmalarına sebep olmuştur.⁸¹⁹ Müminlerin duyu organları ile idrâk edemedikleri varlıklara yaklaşımını ortaya koyan “Onlar gayba inanırlar”⁸²⁰ ifâdesi insanda var olan soyut varlıkları idrak kapasitesine işâret etmektedir. Bu durum putperestliğin asıl sebebinin toplumsal faktörlerde, insan bünyesinde ve onun tabiatında aranmasından ziyade, insan iradesinin yanlış tercihinde aranmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.⁸²¹

Kur’ân-ı Kerîm muhtelif şekillerdeki bu putları⁸²² genel anlamda “esnâm”⁸²³, “evsân”⁸²⁴ ve “temâsîl”⁸²⁵ kelimeleri ile ifade etmektedir. İçlerinden bir kısmı Kur’ân’da özel isimleriyle zikredilmiştir. Lât, Uzzâ⁸²⁶, Ved, Suva, Yağus, Yeuk, Nesr⁸²⁷ ve Ba’l⁸²⁸ adları verilen bu putların keyfiyetleri hakkında bilgiler içeren birçok rivâyet mevcuttur.⁸²⁹

Peygamberler putlara ve putçuluğa karşı kararlı bir şekilde tavır almışlardır. Bu uğurda çok büyük mücâdeleler vermişler, ibadetin sadece Allah'a yapılmasını en mühim gâye edinmişlerdir.

Kur’ân-ı Kerîm’in putperestlikle mücâdelesinde peygamberlerden Hz. Muhammed, Hz. İlyâs, Hz. Mûsâ, Hz. İbrâhim ve Hz. Nûh öne çıkmaktadır. İsmi geçen peygamberlerin çoğunun “ülü’l-azm” peygamber⁸³⁰ olması, putperestlikle mücâdelenin sebat ve kararlılık gerektirdiğini ihsâs ettirmektedir.

Bu peygamberlerden Hz.İbrahim’in, gönderildiği toplumdaki putlara meydan okuyuş kıssası özel bir konuma sâhiptir. Zîra bu, Kuran’da, bir peygamberin fiziksel olarak putları kırdığı tek kıssadır. Diğer peygamberler de Allah’a ibadet etmeleri için önderlik ederlerken halklarını putlara ibadet etmekten vazgeçirmeye çalışırlar. Fakat Kur’ân, Hz. İbrahim dışında hiçbir peygamberin onları gerçekten yok edecek derecede

⁸¹⁹2. Bakara: 55.

⁸²⁰2. Bakara: 3.

⁸²¹Hasan Tahsin Feyizli, “Kur’ân Perspektifinden Put Edinme ve Putlaş(tır)ma Psikolojisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 21, 2015, s. 291.

⁸²²İbn-i Kelbî, Hişâm b. Muhammed, *Kitâbü’l-Esnâm*, (Terc. : Beyzâ Düşüngen), Pınar Yay. , İstanbul 2003, s. 57; Râzî, XXI-XXII, 156.

⁸²³14. İbrâhim: 35; 6.En’âm:74; 26. Şuarâ: 71;21. Enbiyâ: 57.

⁸²⁴22. Hac: 30; 29. Ankebût: 17, 25.

⁸²⁵21. Enbiyâ: 52.

⁸²⁶53. Necm: 19, 20.

⁸²⁷71. Nûh: 21-23.

⁸²⁸37. Sâffât: 123-126.

⁸²⁹İbn-i Kelbî, s. 47, 48, 69.

⁸³⁰46. Ahkâf: 35; 33. Ahzâb: 7; 42. Şûrâ: 13; Nesefî, Mahmûd, XIII, 56.

putlara karşı düşmanca bir tutum sergilediğini kısaca etmemiştir. Hz. İbrahim'in bu tavrı İslamiyet'in tasvirlerine nasıl baktığına ve put kırma konusunda bir müeyyide getirip getirmeyeceği tartışmasına Kur'ân referanslı yegâne bir örnek teşkil etmektedir.⁸³¹ Konunun tarihsel argümanlarla desteklenmesi aşamasında ise Mekke'nin fethi esnâsında Hz. Muhammed'in putları kırdığına dâir rivâyetler⁸³² devreye girmektedir.

Hz. İbrahim, Kur'ân-ı Kerîm'de putları kırdığı haber verilen tek peygamber olmasının yanında, babasıyla olan diyaloglarına çokça yer verilmesi bakımından da müstesnâ bir peygamberdir. Babalarıyla münasebetleri yeryüzünde tevhit davasını ve adâleti beraberce hâkim kılma gâyesine matuf olan birçok peygamberin⁸³³ aksine, O'nun, babası Âzer'le kurduğu diyaloglar, putperest olan babasını tevhide yönlendirme hedefine yöneliktir:

“İbrahim, babası Azer'e, "Putları tanrı olarak mı benimsiyorsun? Doğrusu ben seni ve milletini açık bir sapıklık içinde görüyorum" demişti.”⁸³⁴

“İbrahim, babasına ve milletine: "Bu tapınıp durduğunuz heykeller nedir?" demişti. "Babalarımızı onlara tapar bulduk" demişlerdi. O, "Gerek siz, gerekse babalarınız gerçekten koyu bir sapıklığa düşmüşsünüz" dedi”⁸³⁵

“Kitap'da İbrahim'e dair anlattıklarımızı da an, o şüphesiz dosdoğru bir peygamberdi. Babasına şöyle demişti: "Babacığım! İştmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun? Babacığım! Doğrusu sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Bana uy, seni doğru yola eriştireyim. Babacığım! Şeytana tapma, çünkü şeytan Rahman'a baş kaldırmıştır. Babacığım! Doğrusu sana Rahman katından bir azabın gelmesinden korkuyorum ki böylece şeytanın dostu olarak kalırsın.”⁸³⁶

Bu âyetler, evlâdın ana babaya karşı tavrının nasıl olması gerektiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Hz. İbrahim, babasına her sözünün başında "babacığım"

⁸³¹ Yunus Mirza, “Bir İkon Kırıcı Olarak Hz. İbrahim: Kur'ân Tefsirleriyle Putların Tahribinin Anlaşılması”, (Çev. : Mustafa Kurul), *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 17, 2006, s. 178.

⁸³² Said Ramazan el-Bûtî, *Fıkhu's-Sîre*, (10. Baskı), (Çev. : Ali Nar, Orhan Aktepe), Gonca Yayınevi, İstanbul 1992, s. 400.

⁸³³ 37. Sâffât: 100-105; 12. Yûsuf: 4-6; 21. Enbiyâ: 78, 79.

⁸³⁴ 6. En'âm: 74.

⁸³⁵ 21. Enbiyâ: 52-54.

⁸³⁶ 19. Meryem: 41, 45.

diye hitap etmekte, babası müşrik olmasına, ileriki âyetlerde ifâde edildiği üzere, kendisine karşı son derece kaba ve tehditkâr ifadeler kullanmasına rağmen ona karşı saygıda kusur etmemektedir. Âyetlerden küçüğün de büyüğe öğüt verebileceği, din konusunda insanları doğru yola iletecek gerçek bilginin ilâhî vahiy olduğu anlaşılmaktadır. Âyetlerde, Allah'ın emrine aykırı olmasına rağmen şeytanın emrine itaat etmek, “ona tapma” olarak değerlendirilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm akla, hakikate ve ahlâka aykırı olan her türlü hareketi şeytanî olarak; ve şeytanî sâiklere teslimiyet yönünde ortaya konan her bilinçli eylemi de "şeytana tapma" olarak nitelemektedir.⁸³⁷ Hz. İbrahim’in nezâket dolu bu davetine babasının cevabı şöyledir:

“Babası: "Ey İbrahim! Sen benim tanrılarımdan yüz çevirmek mi istiyorsun? Bundan vazgeçmezsen mutlaka seni taşlarım; uzun bir süre benden uzaklaş git." dedi.”⁸³⁸

Nazik uslûbuna rağmen böylesi kaba ve sert bir mukâbeleye maruz kalan Hz. İbrahim, bu sözler karşısında metânetini ve yapıcı yaklaşımını korumuş, babasına, bağışlanması için duâ edeceği vaadinde bulunmuştur:

“İbrahim şöyle cevap verdi: "Sana selam olsun. Senin için Rabbim'den mağfiret dileyeceğim, çünkü O, bana karşı çok lütufkârdır.”⁸³⁹

Hz. İbrahim'in babası için dua edeceği yönündeki vaadi, babasının inkârcı olarak öleceğini ve Allah düşmanı olduğunu öğrenmeden önce vuku bulmuştur. Bu durumu öğrendikten sonra onun için dua etmekten vazgeçmiştir.⁸⁴⁰ Tevbe Sûresi'nin yüz onüç ve yüz ondördüncü âyetlerinde, Cehennemlik oldukları anlaşıldıktan sonra, akraba bile olsalar, puta tapanlar için mağfiret dilemenin ne Peygamber'e ne de müminlere yaraşmayacağı, Hz. İbrahim'in, babası için mağfiret dilemesinin, sadece ona verdiği bir sözden ötürü olduğu beyân edilmektedir.⁸⁴¹ Bir başka sûrede ise Hz. İbrahim'e ve O'nun safında yer alanlara âit bazı davranışlardan bahsedilerek bu davranışların müminlere, uymaları

⁸³⁷ Karaman, ve Diğ, *Kur'ân Yolu*, III, 602.

⁸³⁸ 19. Meryem: 46.

⁸³⁹ 19. Meryem: 47.

⁸⁴⁰ Taberî, VII, 41.

⁸⁴¹ 9. Tevbe: 113, 114.

gereken güzel bir örnek teşkil ettiği ifade edilmiş fakat Hz. İbrahim'in "senin için mağfiret dileyeceğim" sözü, "güzel bir örnek..." ifâdesinden istisna edilmiştir.⁸⁴²

"İbrahim ve onunla beraber olanlarda, sizin için uyulacak güzel bir örnek vardır. Onlar milletlerine şöyle demişlerdi: "Biz sizden ve Allah'tan başka taptıklarınızdan uzağız; sizin dininizi inkâr ediyoruz; bizimle sizin aranızda yalnız Allah'a inanmanıza kadar ebedi düşmanlık ve öfke başgöstermiştir." Yalnız, İbrahim'in, babasına: "And olsun ki, senin için mağfiret dileyeceğim, fakat sana Allah'tan gelecek herhangi bir şeyi savmaya gücüm yetmez" sözü bu örneğin dışındadır. "Rabbimiz! Sana güvendik, Sana yöneldik; dönüş Sanadır."⁸⁴³

Hz. İbrahim'in, risâletin ve evlat olmanın gereğini yerine getirmesine rağmen inkârlarında direnen babasına ve kavmine yönelik bir sonraki hitâbında kullandığı ifadeler, babasının ve kavminin iman edecekleri yönündeki beklentisinin devâm ettiğini göstermekte olup, onları, içerisinde buldukları sapkınlığın mantıksızlığı hususunda tefekküre yönlendirme gâyesine yöneliktir:

"Sizi Allah'tan başka taptıklarınızla bırakıp çekilir, Rabbime yalvarırım. Rabbime yalvarışım da mahrum kalmayacağımı umarım."⁸⁴⁴

Bu sözler aynı zamanda, sapkın kavmin putlara dua etmek suretiyle içine düştükleri bedbahtlığa yönelik bir ta'rizi içermektedir.⁸⁴⁵ Zîrâ Hz. İbrahim, o âna kadar kavmini iknâ etmek için, onlara birçok aklî delil sunmuş olmasına rağmen, kavmi hakikati kabul etmekten imtinâ etmişlerdir.

Milâttan önce 2100'lerde yaşadığı kabul edilen ve Allah'ın birliği esasına dayalı "haniflik" adlı dinî geleneğin önderi olarak bilinen Hz. İbrahim'in mensubu bulunduğu Keldânîler'in dinleri Sâbiîlik olup, putlara tapma sebepleri, onların ay, güneş ve yıldızları sembolize ettiğine inanıyor olmalarıdır.⁸⁴⁶ En'âm sûresinin 75-79. âyetlerinde, Hz İbrahim'in, Kavmini akli deliller kullanarak bu yanlış inanıştan vazgeçirme ve İslâma davet ediş metodu şöyle anlatılmaktadır:

⁸⁴² Râzî, XXIX-XXX, 261.

⁸⁴³ 60. Mümtehin: 4.

⁸⁴⁴ 19. Meryem: 48.

⁸⁴⁵ Râzî, XXI-XXII, 196.

⁸⁴⁶ Karaman, ve Diğ, *Kur'ân Yolu*, II, 430.

“Böylece biz İbrahim’e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk ki, kesin inananlardan olsun. Üzerine gece bastırınca, bir yıldız gördü: ”Rabbim budur” dedi. Yıldız batınca da:”Ben batanları sevmem” dedi. Ay’ı doğarken gördü:”Rabbim budur” dedi. O da batınca:” Yemin ederim ki, Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapıklığa düşen topluluklardan olurum”dedi. Güneş’i doğarken görünce:”Rabbim budur bu hepsinden büyük” dedi. O da batınca dedi ki.”Ey kavmim! Ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden uzağım”. “Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben asla Allah’a (c.c.) ortak koşanlardan değilim”⁸⁴⁷

Hiz. İbrahim’in bu ayetlerde zikrolunan makamının tefekkür makamı mı olduğu, yoksa kavmiyle münakaşa hâlinde olup tebliğ için mi böyle bir metod benimsediği hususunda farklı görüşler vardır.⁸⁴⁸ Birçok müfessir, kanaatimiz doğrultusunda, yukarıda da ifâde ettiğimiz üzere bunun, Hz İbrahim’in, kavmini akli deliller kullanarak İslâma davet ediş metodu olduğunu ifâde etmektedir.

Bu görüşü savunan müfessirlerden biri olan Yazır, bu ayetlerde geçen ifâdelerin benimseme olmayıp hasmı susturmaya yönelik olduğunu, özellikle batma ve doğmaya dikkat çeken Hz. İbrahim’in, adı geçen gök cisimlerinin batmalarından dolayı, onların yerine putları koyanların sapıklıklarına ve çelişkilerine işâret ettiğini, zira batmalarından dolayı asıllarının yeterli olmadığını teslim ettikleri halde, onların insanlarca yapılmış heykellerine saygı göstermenin büyük bir çelişki olduğunu belirtmektedir.⁸⁴⁹

Mevdûdî ise, “Eğer Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi” ayetine istinâden, İbrahim’in (a.s.) daha önce gerçeği bildiğini, dolayısıyla doğru yol üzere olduğunu söylemektedir.⁸⁵⁰

Diğer bir müfessir İbn-i Âşûr ise, ileride zikredeceğimiz, Taberî’nin İbn-i İshak’a dayandırdığı rivâyette belirtilenin aksine, 78. âyette geçen "Ey kavmim! Ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden uzağım" ifâdesine ve bu âyetlerde Hz. İbrahim’e isnâd edilen

⁸⁴⁷ 6. En’âm: 75-79.

⁸⁴⁸ İbni Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmail, *Fusûsu’l-Enbiyâ* I,(1. Baskı), Dâru İbni Kesîr, Beyrut 1992, s. 147.

⁸⁴⁹ Yazır, III, 453.

⁸⁵⁰ Mevdûdî, I, 493.

“kâle” fiilinin muhâtabı gerektiriyor olmasına binâen, O’nun bu gözlemi tek başına yapmadığını, yanında kavminden bir grup insanın da bulunduğunu söyleyerek⁸⁵¹ bu sözlerin bir münakaşa esnasında sarf edilmiş olduğuna işâret etmiştir.

Hz. İbrahim’in, kavmini tefekküre sevk edişinin anlatıldığı Enbiyâ sûresinin 62 ve 63. âyetlerinde buna benzer bir metodun kullanılmış olması da⁸⁵², adı geçen müfessirlerin bu konudaki çıkarımlarının doğruluğunu teyit etmektedir. Müfessirleri bu doğrultuda görüş belirtmeye sevk eden diğer sebepler ise şunlardır:

1. Malum kıssa Hz. İbrahim'in babasına yönelttiği uyarı ile başlamaktadır.⁸⁵³ Yani onun tevhid üzere olduğu en başta vurgulanmaktadır.

2. Her ne kadar ”Rabbim budur” sözü, zâhiren kişisel bir değerlendirmeye delalet ediyor gözükse de, işin hakikati düşünüldüğünde, daha büyük olan Ay’ın ve Güneş’in varlığından önceden haberdar olan Hz. İbrahim'in, bu bilgisine rağmen, yıldız bakıp ”Rabbim budur” demesi makul gözükmemektedir.

3. Güneş için, “bu hepsinden büyük” demeden önce, Ay’ın batışını müteakip, “Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapıklığa düşen topluluklardan olurum” demesi, Hz. İbrahim’in, Güneş için söylediği ”Rabbim budur” sözünden önce de Rabbini tanıdığını göstermektedir.

4. Kıssanın sonunda, bu bilgilerin "kavmine karşı" kullanılmak üzere Hz. İbrahim'e verilmiş bir huccet olduğunun ifâde edilmesi⁸⁵⁴, hadisenin tefekkür amaçlı bir gözlem olmadığına işâret etmektedir.⁸⁵⁵

⁸⁵¹ İbn-i Âşûr, VI-VII, 319.

⁸⁵² 21. Enbiyâ: 62, 63.

⁸⁵³ 6. En’âm: 74.

⁸⁵⁴ 6. En’âm: 83.

⁸⁵⁵ Zekeriya Pak, “Hz. İbrahim Yıldız, Ay ve Güneşi Rab Edindi mi? En’âm 74-83’teki İbrahim Kıssasına Tarihi Gerçeklik Açısından Bir Bakış” *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı 14, 2003, s. 65.

Âyetlerde zikrolunan makamın tefekkür makamı olduğu görüşüne sahip müfessirlerden Seyyid Kutub, Hz. İbrahim'in yaşadığı bu tecrübenin fitrî iman noktasından bilinçli iman noktasına uzanan bir yolculuk olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu hâdise cereyân ettiği esnâda Hz. İbrahim henüz idrakiyle, kavrama yeteneğiyle ilâhını bulmamış olmasına rağmen, onun bozulmamış fitratı, kavminin kullukta bulunduğu putların ilâh olabileceklerini reddetmiştir.⁸⁵⁶

Taberî'nin tefsirinde yer verdiği, İbn-i Abbas ve İbn-i İshak'tan rivâyet edilen bir görüşe göre ise Hz. İbrahim, Nemrut'un, erkek çocukları katletmesi sebebiyle bir mağarada saklanıp büyüdüktan sonra dışarı çıkınca, mezkûr gök cisimlerini görmüş ve onları Rabbi zannederek gerçekten onlara tapmış, geçici olduklarını görünce de ilah olmaya layık olmadıklarını anlamış ve hakiki mabûd olan Allah'ı idrak ederek O'na iman ettiğini beyan etmiştir. Hz. İbrahim'in bu sözleri bir münakaşa esnasında sarf ettiğini söyleyen âlimler ise bir peygamberin böyle bir duruma düşmesi halinde müşriklerle eşit duruma düşeceğini, dolayısıyla Allah'ın, böyle bir insanı Peygamber yapmasının mümkün olmayacağını söyleyerek İbn-i Abbas ve İbn-i İshak'tan yapılan bu rivâyeti reddetmişlerdir.⁸⁵⁷

Âlemdeki mükemmellikler silsilesinin aklî bir istidlâl ile esfel'den a'lâ'ya doğru, samimi bir yöneliş ile takip edilmesi hâlinde, söz konusu sürecin kişiyi ilâhî gerçekliğe ulaştıracağına en bâriz örneklerinden birini teşkil eden bu âyetler hakkında yapılan müstakil bir araştırmanın sonuç kısmında şu ifadeler yer almaktadır:

“Bir örnek olarak ele aldığımız kıssadan muhatabın alacağı hisse şudur: Meşruiyetini vahiy kaynaklı bir bilgiden almayan; sadece zanna dayanan ve atalardan devralınan geleneğin dayatmasıyla hayatiyetini sürdürebilen tanrılar hiçbir değer ifade etmemektedir. Çünkü bunlar harici bir güce dayanmadan varlıklarını sürdüremezler. Bu tannlar, insanoğlunun müşâhede edebileceği en muhteşem ve büyüleyici varlıklardan seçilmiş dahi olsa durum aynıdır. Gerçek "Rab, varlığı mutlak olan, hiçbir şeye muhtaç olmayan, bilgisiyle her şeyi kuşatan ve eksik sıfatlardan münezze olan Allah'tır. Kıssayla muhataba verilmek istenen bu hakikatler; ister Hz. İbrahim'in yaşadığı tefekkür

⁸⁵⁶ Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, II, 1139, 1140.

⁸⁵⁷ Taberî, V, 248-250.

sürecinde söylediği sözlerden çıkarılsın, isterse, bir tartışma anında muhataplarını tefekküre sevk etmek amacıyla söylediği sözlerden çıkarılsın, fark eden bir şey olmayacaktır. Kanaatimizce, kıssaların tarihi gerçeklik boyutunu ortaya koyma kaygısıyla üretilen mitolojiler ve kurgulanan sahneleri ön plana çıkarıcı tefsir yöntemini bir tarafa bırakmak ve kıssayla sunulan evrensel boyutlu mesajı aktüel durumlarla da ilişkilendirerek okuyucunun kendi çağını Kur'an ışığında değerlendirebilmesine katkıda bulunmak, bir müfessir için öncelikli hedef olmalıdır."⁸⁵⁸

Hz. İbrahim'in mesajı yalnızca putatapıcılığın köküne darbe vurmakla kalmamış, kraliyet hanedanına tapınma ve bu hanedanın egemenliğinin yanısıra, din adamlarıyla soyluların sosyal, ekonomik ve siyasi statülerini ve tüm ülkenin kolektif hayatını da karşısına almıştır. Dolayısıyla çağrısının kabûlü kapsamlı değişiklikler gerektirmekte, geçerli sosyal modelin bırakılıp, tevhit temeli üzerinde yeniden kuruluşunu öngörmektedir. Bu sebeple Hz. İbrahim'in mesajı karşısında halk, soylular din-adamları sınıfı ve Nemrud hep birlikte onu susturmak için ayaklanmıştır. Bunun sonucunda da Kur'an'da anlatılan keskin kavga patlak vermiş⁸⁵⁹, muhâtapları olan müşrikler, Hz. İbrâhim'in hayâtına kastetmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm bu hâdiseyi şöyle anlatmaktadır:

"İbrahim, babasına ve milletine: "Bu tapınıp durduğunuz heykeller nedir?" demişti. "Babalarımızı onlara tapar bulduk" demişlerdi. İbrahim: "And olsun ki sizler de babalarınız da apaçık bir sapıklık içindediniz" deyince: "Sen bize gerçeği mi getirdin yoksa şaka mı ediyorsun?" dediler. O şöyle dedi: "Hayır; Rabbiniz, göklerin ve yerin Rabbidir ki onları O yaratmıştır. Ben de buna şahitlik edenlerdenim." "Allah'a yemin ederim ki, siz ayrıldıktan sonra, putlarınıza bir tuzak kuracağım!" Hepsini paramparça edip, içlerinden büyüğünü ona başvursunlar diye, sağlam bıraktı. Milleti: "Tanrılarımıza bunu kim yaptı? Doğrusu o zalimlerden biridir" dediler. Bazıları: "İbrahim denen bir gencin onları diline doladığını duymuştuk" deyince, "O halde bunların şahitlik edebilmeleri için onu halkın gözü önüne getirin" dediler. İbrahim gelince, ona: "Ey İbrahim, bunu tanrılarımıza sen mi yaptın?" dediler. İbrahim: "Belki onu şu büyükleri yapmıştır, konuşabiliyorlarsa onlara sorun" dedi. Kendi kendilerine: "Doğrusu siz

⁸⁵⁸ Pak, s. 65.

⁸⁵⁹ Mevdûdî, s. 495.

haksızsınız", sonra kafalarında olan eski inançlarına dönerek: "Ey İbrahim! Sen bunların konuşmadığını pekâlâ biliyorsun " dediler. İbrahim: "O halde, Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar veremeyecek olan putlara ne diye taparsınız? Size de, Allah'ı bırakıp taptıklarınıza da yazıklar olsun! Akletmiyor musunuz?" dedi. Onlar: "Bir şey yapacaksanız, şunu yakın da tanrılarınıza yardım edin" dediler. Biz: "Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve zararsız ol" dedik. Ona düzen kurmak istediler, fakat Biz onları hüsrana uğrattık"⁸⁶⁰

Hz. İbrahim'in sorusuna putperest kavmi, "Atalarımızı bunlara tapar bulduk" diye cevap vermek suretiyle düşünceye değil taklide dayandıklarını itiraf etmişlerdir.⁸⁶¹ Hz. İbrahim (a.s) onlara, "Andolsun, siz de atalarınız da, apaçık bir sapıklık içindesiniz" demekle bâtılın, kendisine tutunanların çok olması sebebiyle hakka dönüşemeyeceğini beyan etmiştir. Kavmi, bu sözden bir kurtuluş ve kaçış yolu bulamamış ve Hz. İbrahim'in inanç ve kararlılığının kuvvetli olduğunu görüp, kendileri sayıca çok oldukları ve uzun zamandan beri böyle bir inancı taşıdıkları için, Hz. İbrahim'in bu yadırgamasını kabullenememişler ve ona, "Sen bize gerçeği mi getirdin yoksa şaka mı ediyorsun?" demişlerdir. Onlar bu sözleriyle, Hz. İbrahim'in, kendilerini yadırgamasını ve bu hususta ciddi olmasını uzak ve muhâl bir şey gibi gördüklerini zannettirmeye çalışmışlardır. Bu sebeple bu noktada Hz. İbrahim tevhidi izah etmeye geçmiş⁸⁶², Rablerinin, göklerin ve yerin Rabbi ve yaratıcısı olan Allah olduğunu söylemek sûretiyle sapkınlıklarını yüzlerine vurmasının akabinde, tapındıkları putları parçalayacağını söylemiştir.

Rivayete göre Hz. İbrahim, kavminin, âdetleri üzere bir bayram günü bayram yerine gittikleri esnâda, putlarını kıracağına dâir bu sözünü yerine getirmiştir. Kavmi onu da bayram yerine götürmek istemelerine rağmen O, "Ben hastayım." diyerek geride kalmış ve putları parçalamıştır.⁸⁶³ Kavminin sorusu üzerine Hz. İbrahim'in "Belki onu şu büyükleri yapmıştır, konuşabiliyorlarsa onlara sorun" cevâbı ta'riz kabilindedir. Ta'rizli ifadeler ise yalan söylemekten kurtarıcı bir yoldur. Yani "kendilerine sorun, eğer

⁸⁶⁰ 21. Enbiyâ: 52-70.

⁸⁶¹ Karaman, ve Diğ, *Kur'ân Yolu*, III, 686.

⁸⁶² Râzî, XXI-XXII, 157.

⁸⁶³ Taberî, X, 37, 38.

konuşabilirlerse doğruyu söyleyeceklerdir. Eğer konuşamazlarsa bu işi o yapmamıştır” demektir. Bu ifâdenin kapsamı içerisinde bu işi yapanın kendisi olduğunu itirâf etmek de vardır. O, bu sözleri kendi aleyhine anlam çıkacak şekilde ifadelendirmiştir.⁸⁶⁴ Putperestler, "Sen bunların konuşmadığını pekâlâ biliyorsun" demekle kendilerinin de tanrılarının da acizliğini itiraf etmişlerdir. Bu cevap İbrahim'e, onların inançlarının ne kadar anlamsız ve saçma olduğunu yüzlerine vurma fırsatı vermiştir. Ancak taassuplarından dolayı bu eleştiriye tahammül edemeyen putperestler İbrahim'i yakmaya karar vermişler, böylece tanrılarının onları koruması gerekirken, onlar tanrılarını koruma derdine düşmüşlerdir. Rivâyete göre Hz. İbrahim'i yakmak için kavmi büyük bir ateş yakıp onu mancınıkla ateşe fırlatmalarına rağmen, Allah'ın bir mucizesi olarak ateş onu yakmamıştır.⁸⁶⁵ Putperestlerin bu fiilleri onların artık herhangi bir delil ileri süremeyecek hale geldiklerini itirâf ettikleri anlamına gelmektedir. Rivâyetler, onlara Hz. İbrahim'i ateşe atma fikrini verenin Nemrut olduğunu göstermektedir.⁸⁶⁶ Hz. İbrahim'i ateşe attıklarında Allah'ın ateşi soğutarak onu ölümden kurtarması, Hz. İbrahim'in halkına olduğu kadar tüm yaratılmışlara da Allah'ın, kullarının yanında olacağına ve onlara zarar vermeye çalışanlardan koruyacağına dâir bir işareti olmuştur.⁸⁶⁷

Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. İbrahim'in putperestlerle mücâdelesini bu derece teferruatlı işlemesi, bu kıssanın genelde tüm insanlığa yönelik mesajlar içermesinden kaynaklanmaktadır. Özelde ise bu kıssa, putperest olan babası ve kavmi tarafından vatanından sürülen Hz İbrahim gibi, putperest olan yakın akrabaları ve kavmi tarafından vatanından hicrete zorlanan Hz. Muhammed'e bir tesellî ve Hz. İbrâhim'i dînî liderleri olarak kabul eden ve onun soyundan gelmekle iftihar eden Mekkeli putperestlere⁸⁶⁸ yönelik bir uyarıdır:

“Kitap'da İbrahim'e dair anlattıklarımızı da an, o şüphesiz dosdoğru bir peygamberdi.”⁸⁶⁹

⁸⁶⁴ Kurtubî, XI-XII, 318.

⁸⁶⁵ Karaman, ve Diğ, *Kur'ân Yolu*, III, 687.

⁸⁶⁶ Kurtubî, XI-XII, 321.

⁸⁶⁷ Mirza, s. 180, 181.

⁸⁶⁸ Mevdûdî, III, 283.

⁸⁶⁹ 19. Meryem: 41.

Mâlum kıssa ile putperest Araplara, Hz. İbrahim'e nispet edilmek ile övünmenin, onun yolu izlenmedikçe, putlara ibadet bırakılmadıkça hiçbir anlam taşımayacağı bildirilmektedir.⁸⁷⁰

Hız. Muhammed ile Hz. İbrahim arasındaki irtibâtı Kabe cihetinden de ele almak mümkündür. Kur'an-ı Kerim'de, Kabe'nin bânisinin Hz. İbrahim'le oğlu Hz. İsmail olduğu beyân edilmiştir.⁸⁷¹ Bu kutsal mekân zamanla putperestlerin yayılmacığına maruz kalmış, içi dışı yüzlerce putla doldurulmuştur. Dolayısıyla o bölgede zuhûr eden bir peygamberin en önemli görevi Kabe ve civârındaki putları yıkmak, putperestlik ananelerini ilgâ etmek ve orayı Hz. İbrahim devrindeki tevhit kimliğine büründürmek olup, Hz. Muhammed'in çabaları da bu amaca yönelik olmuştur.⁸⁷² Hz. Muhammed bu amaca ulaşmak için o bölgenin, dolayısıyla da putperestlerin gelenek ve nizamlarından istifâde etmiş, bir müşrik olan Ebû Tâlib'in himâyesinde yaşamıştır. Tâif dönüşünde diğer bir müşrik olan Adiy b. Mut'im'in himâyesini isteyerek Mekke'ye onun himâyesinde girmiştir.⁸⁷³

Hız. İbrahim'le Hz. Muhammed arasında çocukluk ve gençliklerindeki çevre faktörü itibâriyle de benzerlik vardır. Her ikisi de katı putperest çevrede yetişmelerine rağmen ehl-i tevhit olarak kalmayı başarmışlar, putlara ve putperestlere boyun eğmemişlerdir. Hz. Muhammed yaklaşık on üç yıl boyunca Mekke'de putperestlerle mücadele etmiş, Mekke şartlarında putperest zihniyeti bütünüyle çökertmek ve çevreyi İslam zihniyetiyle ülfet ettirmek mümkün olmayınca, bu amacı gerçekleştirecek bir ortamı yakalamak gayesiyle Medine'ye hicret etmiştir. Dolayısıyla Hicret'in, yeterli gücü elde ettikten sonra Mekke'yi fethedip Kabe'yi putlardan arındırmak gibi kutsal bir amaç için yapıldığını söylemek mümkündür. Bu sebeple, Resullullah'ın hicretten sonraki her faaliyetinde bu hedefe yönelik bir gayret hissedilmektedir. Nitekim Hendek savaşında Kureyş müşriklerinin askerî gücünün zayıflatılmasının akabinde umre için Mekke'ye yönelinmesindeki sebeplerin özünü, Kabe'yi Hz. İbrahim devrindeki tevhit hüviyetine kavuşturma arzusunu ashabın şuuruna nakşetme teşkil etmektedir. Kabe'nin

⁸⁷⁰ Derveze, *et-Teşîru'l-Hadis*, III, 163.

⁸⁷¹ 2. Bakara: 127.

⁸⁷² Hüseyin Algül, "Hz. İbrahim-Hz. Muhammed İlişkisi", *Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yay. 1. Hz. İbrahim Sempozyumu*, Şanlıurfa 1997, s. 197, 198.

⁸⁷³ Abdurrahman Azzam, *Peygamberimizin Örnek Ahlâkı*, (10. Baskı), (Çev. : Hayreddin Karaman), Timaş Yay. , İstanbul 2011, s. 103.

o yıl değil de bir yıl sonra ziyaret edilmesiyle bu gâye tahakkuk etmiştir. Yapılan musâleha ile Kureyşli müşriklerin Hayber Yahudileri ile bağlantıları koparılmış; ortaya çıkan fırsat değerlendirilerek öncelikle Hayber Yahudilerinin siyasi hâkimiyetlerine son verilmiş, müteâkiben Mekke fethedilerek Kabe ve çevresindeki putlar kırılmış⁸⁷⁴, asıl maksat hâsıl olmuştur.

Putların kırılmasıyla neticeleşen bu süreçte Hz. Muhammed ile putperestler arasında son derece sert diyaloglar yaşanmıştır.⁸⁷⁵ Hz. Muhammed'in kararlılığı karşısında, gâlip gelme ümidini yitiren putperestler, O'nunla anlaşmak için bazı tekliflerde bulunmuşlardır. Müşrikler, Hz. Peygamber'e bir yıl Müslümanların onların ilahlarına, kendilerinin de bir yıl onun ilahına tapmaları şeklinde bir teklifte bulununca, Hz. Peygamber susmuş ve bu konuda birşey söylememiştir. Bu sükût, Hz. Peygamber'in, onların tekliflerini değerlendirdiği anlamına gelmemektedir. Bu tekliflerin bâtil olduğunu bilen Hz. Peygamber, onlara ne şekilde cevap vereceğini, yani bu işin imkansızlığına dair aklî deliller getirmek sûretiyle mi, yoksa onları bundan kılıçla menetmekle mi, yahut da Allah'ın onlara azap indireceğini söylemekle mi cevap vereceğini düşündüğü için sükût etmiştir. Kâfirler ise, bu sükûtu fırsat bilerek, "Muhammed, bizim dinimize meyletti" demişlerdir. Bu hâdise üzerine nâzil olan Kâfirûn sûresiyle, Hz. Muhammed'e, müşriklerin bâtil-asılsız düşüncelerini bertaraf etmek için, onarımda bulunması, hakkı açıkça ilan etmesi emredilmiştir.⁸⁷⁶

“De ki: “Ey inkarcılar! Ben sizin taptıklarınıza tapmam. Benim taptığıma da sizler tapmazsınız. Ben de sizin taptığınıza tapacak değilim. Benim taptığıma da sizler tapmıyorsunuz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır.””⁸⁷⁷

Tevhît ilkesinin sembolü olarak Mekke döneminin ilk yıllarında inen bu sûrede Mekke'li putperestlerin şahsında tüm putperestlere ilân edilmek üzere İman ile şirkin ayrı şeyler olduğu, bu iki inanç sistemi arasında hiçbir benzerlik bulunmadığı, dolayısıyla ikisinin birlikte bulunmasının asla mümkün olamayacağı net bir şekilde ifade edilmiştir.⁸⁷⁸ Tevhit ve şirkin ayrı birer sistem olduklarında hiç şüphe yoktur. Bunların

⁸⁷⁴ Algül, s. 198, 199.

⁸⁷⁵ 36. Yâsîn: 78; Taberî, XII, 30, 31.

⁸⁷⁶ Râzî, XXXI-XXXII, 129.

⁸⁷⁷ 109. Kâfirûn: 1-6.

⁸⁷⁸ Karaman, ve Diğ, *Kur'ân Yolu*, V, 704.

buluşup birleşmesi mümkün değildir. Tevhit, insanı ortağı olmayan tek Allah'a yöneltir. İnsanların tüm değerlerini ve ölçülerini kendisinden alacağı kaynağı belirler. Bu kaynak Allah'tır. Müminin hayatı bütünüyle bu ilke üzerinde kuruludur. Gizli ve açık hiçbir şirkle karışamaz⁸⁷⁹ Şirk ise birden fazla kaynağı yüceltme esâsı üzerine kurulu olması hasebiyle tevhit ile taban tabana zıttır.

Putların kırılmasıyla neticeleşen süreçte Hz. Muhammed ile putperestler arasında cereyan ettiği iddiâ edilen, bazı tefsirlerde İbn-i Abbas ve Saîd b. Cübeyr, gibi meşhûr isimlere nispet edilerek yer alan⁸⁸⁰ ve “garânîk hâdisesi” olarak şöhret bulmuş bir rivâyet mevcuttur. “Garânîk“ kelimesi sözlükte "beyaz su kuşu, kuğu, turna; beyaz tenli genç ve güzel kız" anlamlarına gelen "gurnûk" lafzının çoğuludur. Kureyşli müşrikler putlarının Allah'ın kızları olduğuna inanır ve Kabe'yi tavaf ederken, "Lât, Uzzâ ve bir diğeri, üçüncüsü olan Menât hürmetine! Çünkü bu üçü ulu kuğulardır ve şüphesiz şefaati umulan varlıklardır" diyerek onları yüksekte uçan kuşlara veya diğer bir anlayışa göre genç ve güzel kızlara benzetirlerdi. Malûm rivâyete göre bir gün Hz. Peygamber Kabe'nin civarında Kureyşliler'le birlikte otururken Necm sûresini okumaya başlamış, “Gördünüz mü o Lât ve Uzzâ'yı? Ve üçüncüleri olan ötekini, Menât'ı.”⁸⁸¹ âyetlerini okuyunca, şeytan bu âyetlerin devamı gibi "İşte onlar ulu kuğulardır (garânîk); şüphesiz şefaati umulmaktadır" anlamına gelen bir metni Resûlullah'a okutmuş; bu durumdan memnun olan Kureyşliler de sûrenin sonunda onunla birlikte secdeye kapanmışlardır. Zira onlara göre Resûlullah bu sözü söyleyerek onların putlarının Allah katında şefaati yetkisine sâhip olduklarını kabul etmiş, dolayısıyla kendi putperestlik dinlerine onay vermiş olmaktadır. Bu rivayet, İslâmî literatürde birçok incelemeye konu olmuştur.⁸⁸² Özellikle de Hz. Peygamber hakkında kitap yazan birçok şarkiyatçı tarafından, Kur'ân-ı Kerîm'i tenkit etmek için bir malzeme olarak kullanılmıştır. Bu konuda yapılan bilimsel incelemeler ise bu rivâyetin sağlam olmadığını, bazı sahih hadis kaynaklarında Necm

⁸⁷⁹ Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, VI, 3992.

⁸⁸⁰ Taberî, X, 188, 189.

⁸⁸¹ 53. Necm: 19, 20.

⁸⁸² Ali Rızâ Gül, “Garânîk Kıssasının Reddi Üzerinden Kur'an Savunusu: Ahmed Hamdi Akseki Örneği”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, sayı: 2, s. 1-37; İsmail Cerrahoğlu, “Garânîk Meselesinin İstismarcıları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1981, c. XXIV, s. 69-91; İsmail Hanoğlu, “Garanik Meselesinde Fahrudin er-Râzi'nin Rasyonalist Tutumu ve Literalizm Eleştirisi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2013, sayı 2, s. 55-67.

sûresinin nüzulünün ardından müşriklerin secde ettiklerinin belirtilmesinin⁸⁸³ ise farklı sebeplerle izah edilebileceğini ortaya koymuştur. Söz konusu rivâyet İslâm inançları açısından bakıldığında da, Hz. Muhammed'in peygamberliği süresince izlediği genel tebliğ çizgisi, tevhit konusundaki tavizsiz titizliği ve duyarlılığı, ayrıca vahyi alıp tebliğ etmedeki korunmuşluğu ilkesiyle bağdaştırılamaz bir niteliğe sâhiptir.⁸⁸⁴

Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed'in tebliğlerinin ortak noktasını teşkil eden putperestlikle mücâdelenin ilk örneği Hz. Nûh ile kavmi arasında yaşanmıştır. İnsanlar Hz. Nûh'a kadar tevhit inancına sâdik kalmış, putperestlik ilk defa Nûh'un (a.s.) kavmiyle ortaya çıkmıştır.⁸⁸⁵ Hz. Nûh'un tüm gayretine rağmen kavminin çoğu putperestlikten vazgeçmemiştir:

“Ve dediler ki: Sakın ilâhlarınızı bırakmayın; hele Ved'den, Suvâ'dan, Yeğûs'tan, Ye'ûk'tan ve Nesr'den asla vazgeçmeyin!”⁸⁸⁶

Uzun süren mücâdelesine rağmen kavminin putperestlikten vazgeçmediğini gören Hz. Nûh, onları cezalandırması için Allah'a dua etmiştir:

“Rabbim! Yeryüzünde hiçbir inkârcı bırakma. Çünkü sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar; yalnız ahlâksız, nankör doğururlar.”

Hz. Nûh'un duası kabul edilmiş ve inkârcıların suda boğularak helâk olacakları bildirilmiş ve kendisinden, bir gemi inşâ etmesi istenmiştir:

“Nuh'a, "Senin milletinden, inanmış olanlardan başkası inanmayacaktır; onların yapageldiklerine üzülme; nezâretimiz altında, sana bildirdiğimiz gibi gemiyi yap. Haksızlık yapanlar için Bana başvurma, çünkü onlar suda boğulacaklardır" diye Allah tarafından vahyolundu.”⁸⁸⁷

Muhâtapları tarafından ciddiye alınmayan ve kendisiyle alay edilen Hz. Nûh, almış olduğu ilâhî emir doğrultusunda gemiyi yapmış ve bu gemi vesilesiyle,

⁸⁸³ Buhârî, Kitâbü't-Tefsîr, 53, IX, 785.

⁸⁸⁴ Karaman, ve Diğ, *Kur'an Yolu*, V, 168, 169.

⁸⁸⁵ Harman, “Nûh”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 2007, XXXIII, 226.

⁸⁸⁶ 71. Nûh: 23.

⁸⁸⁷ 11. Hûd: 36, 37.

inananlarla beraber tufândan korunmuştur. İnkârcılar ise inatlarının dünyevî bedelini dağlar gibi yükselen dalgalar arasında helâk olarak ödemişlerdir.⁸⁸⁸

Putperestlerle ilgili Kur'ân'da yer alan kıssalarda dikkat çeken nokta, hangi kavim veya hangi put olursa olsun, genel olarak ve mutlak anlamda putperestliğin bâtil, temelsiz ve yok olmaya mahkûm bir şey olmakla beraber yine de bazı câhilleri çeken ve aldatan yanlarının bulunduğudur.⁸⁸⁹ Bedenlere sirayet eden mikroplar misâli putperestlik de ruhlara sirâyet eden bulaşıcı bir hastalıktır. Ancak bu mikropların ruhlara sirayet edebilmesi için orada mikrobu almaya elverişli bir zemin olmalıdır. Putlara meyledenlerin karakterleri de kararsız, azimsiz ve zayıftır. Bununla beraber yüreklerinde bir katılık, hakka karşı bir duyarsızlık yer almaktadır.⁸⁹⁰ Söz konusu kararsız, azimsiz ve zayıf karakter tüm putperestlerin ortak niteliği olmakla beraber, Hz. Musâ'nın dâvetinin muhâtapları olan İsrâiloğullarında daha baskın bir şekilde kendini göstermektedir:

“İsrailoğullarını denizden geçirdik, orada kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavme rastladılar. Bunun üzerine: Ey Musa! Onların tanrıları olduğu gibi, sen de bizim için bir tanrı yap! dediler. Musa: Gerçekten siz cahil bir toplumsunuz, dedi.”⁸⁹¹

İsrailoğulları'nın denizi geçişinden sonraki durumunu canlandıran bu sahnede, sağlıklı bir çizgi izlemeye karşı gelmiş sapık bir milletin karakteri gözler önüne serilmektedir. Henüz Firavun ve onun destekçileri tarafından uğradıkları zilletin ve Peygamberleri ve liderleri olan Hz. Musa'nın, âlemlerin Rabbi olan tek Allah adına, onları kurtarmasının üzerinden çok zaman geçmemesine rağmen, onlar daha denizi geçer geçmez putperest bir topluluğa rastlamışlar, putperest ibadetlerinde kendinden geçen bu topluluk onları etkilemiş ve Peygamberlerinden kendileri için ibadet edecekleri bir put yapmasını istemişlerdir.⁸⁹² Hz. Musâ'nın “Gerçekten siz cahil bir toplumsunuz” îkâzına rağmen O'nun ardından milleti, ziynet takımlarından buzağı heykeli şeklinde bir put yaparak onu tanrı edinmişlerdir. Bu putu diğer putperest kavimlerin putlarından ayıran şey, onun canlı bir varlıkmiş gibi bir takım sesler

⁸⁸⁸ 11. Hûd: 38-48.

⁸⁸⁹ Yazır, IV, 126.

⁸⁹⁰ Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, III, 1366.

⁸⁹¹ 7. A'râf: 138.

⁸⁹² Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, III, 1365.

çıkartıyor olmasıdır.⁸⁹³ İsrailoğullarının kıptilerden ödünç takılar alarak süslandikleri bir bayramları bulunmakta olup Allah, Kıptileri denizde boğunca, bu takılar İsrailoğullarının elinde kalmıştır. İçlerinden Samirî adlı kişi bu takıları toplamış ve onlardan bir buzağı heykeli yapmıştır. Söz konusu putun canlı bir varlıkmiş gibi ses çıkarma vasfına dâir farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden birine göre, Samirî, Cebrâil'in atının ayağının bastığı yerden bir avuç toprak almış ve bunu o buzağı heykelinin içindeki boşluğa bırakmıştır. Heykelden bir defa olmak üzere bir böğürtü çıkmasının üzerine Samirî: "işte bu, sizin ve Musa'nın ilâhıdır!" demiştir. Bir başka görüş ise Samirî'nin bu heykeli, içi boş olarak yaptığı ve boşluğuna, belli şekillerde içi boş kamışlar yerleştirdiği, heykeli de rüzgarın esme yönüne göre yerleştirdiği, rüzgar, o kamışlara girdikçe onlardan, bir buzağının böğürmesine benzeyen bir ses çıktığı şeklindedir. Samirî'nin içi boş olarak yaptığı bu heykelin yerleştirildiği yerin altına, hiç kimsenin farkedemeyeceği şekilde, buzağının içine üfleyecek bir adam yerleştirdiği de söylenmiştir.⁸⁹⁴

Kur'ân-ı Kerîm İsrailoğullarının bu sapkınlıklarının akabinde yaşadıkları pişmanlığı ve Hz. Mûsâ'nın bu hâdiseyi öğrendiğinde gösterdiği tepkiyi şöyle anlatmaktadır:

“O buzağının kendileriyle konuşmadığını ve yol da göstermediğini görmediler mi? Onu tanrı olarak benimseyip kendilerine yazık ettiler. Elleri böğründe, çaresiz kalıp, kendilerinin sapıtmış olduklarını görünce: "Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa, and olsun ki mahvoluruz" dediler. Musa, milletine, kızgın ve üzgün olarak dönünce "Benim arkamdan ne kötü olmuşsunuz! Rabbinizin emrinin çabucak gelmesini mi istiyorsunuz?" dedi, levhaları attı ve kardeşinin başından tutup kendine doğru çekti. Harun: "Ey annem oğlu! Bu millet beni küçümsedi; az kalsın öldürüyorlardı. Bana, düşmanları sevindirecek şekilde davranma, beni bu zalim milletle bir sayma" dedi. Musa "Rabbim! Beni ve kardeşimi bağışla, bize acı, Sen merhametlilerin merhametlisisin" dedi. Buzağıyı tanrı olarak benimseyenler Rablerinin

⁸⁹³ 7. A'râf: 148.

⁸⁹⁴ Râzî, XV-XVI, 6.

öfkesine ve dünya hayatında alçaklığa uğrayacaklardır; iftira edenleri böylece cezalandırırız.”⁸⁹⁵

Hız. Mûsâ'nın, daha sonraki âyetlerde geçen "İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helak edecek misin?"⁸⁹⁶ şeklindeki yakarışından, İsrâiloğullarından buzağıya tapmayan kimselerin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Hız. Mûsâ'nın, onların söz konusu kötülüğü önlemek için yeterince çaba harcamadıklarını düşünerek Cenabı Hakk'a böyle bir yakarıшта bulunmuş olması muhtemeldir.⁸⁹⁷ Bu âyetler İsrailoğulları'nın bir kısmının Allah'ı açıkça görme⁸⁹⁸ şeklindeki talepleri neticesinde putperestliğe meyletmelerinin, bu zümre için son nokta olduğunu göstermesi hasebiyle de önem arz etmektedir. Allah (c.c.), onların, kendisine ortak koşmalarını bağışlamamıştır. Zîrâ Allah'a ortak koşmak büyük bir iftirâdır.⁸⁹⁹

İsrailoğullarının kararsızlıklarının ve zayıf karakterlerinin neticesi olan putlara meyletme fiilleri onlara gönderilen Hız. İlyas'ın peygamberliği döneminde yeniden ortaya çıkmış olup, Hız. Mûsâ'dan sonra kendilerine gönderilen tüm peygamberler gibi, Tevrat'tan unuttukları kısımları onlara hatırlatan bu peygamberin⁹⁰⁰, Hız. Mûsâ'nın kardeşi Hız. Hârûn'un soyundan geldiği hususunda ittifak vardır.⁹⁰¹ Putperestlerle mücâdele eden diğer peygamberlerin kavimleri gibi Hız. İlyâs'ın kavmi de ikiye ayrılmış, bir kısmı tevhdî benimserken⁹⁰² diğer kısmı ise "Ba'l" isimli puta tapmıştır:

"Doğrusu İlyas da peygamberlerdendir. Milletine: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Biçim verenlerin en iyisi olan, sizin de Rabbiniz, önceki babalarınızın da Rabbi bulunan Allah'ı bırakıp da Ba'l putuna mı taparsınız?" demişti. Bunun üzerine İlyas'ı yalanladılar. Onun için onların hepsi (cehennemde) hazır bulundurulacak olanlardır. Ancak Allah'ın ihlâslı kulları müstesna.”⁹⁰³

Hız. İlyas'ın ve putperestlik adı verilen bu şirk çeşidine mensup insanlarla mücâdele eden diğer peygamberlerin muhâtaplarıyla aralarında geçen diyaloglara

⁸⁹⁵ 7. A'râf: 148-152.

⁸⁹⁶ 7. A'râf: 155.

⁸⁹⁷ Karaman, ve Diğ, *Kur'an Yolu*, II, 599.

⁸⁹⁸ 2. Bakara: 55.

⁸⁹⁹ 4. Nisâ: 48.

⁹⁰⁰ Taberî, XII, 91, 92.

⁹⁰¹ Râzî, XXV-XXVI, 140.

⁹⁰² Taberî, XII, 93.

⁹⁰³ 37. Sâffât: 123-126.

bakılarak denilebilir ki, Allah'ı şanına yaraşır biçimde tanıyamamaları⁹⁰⁴ O'nun yarattığı bazı varlıkları O'na tercih etmeleri müşriklerin putperestliğe meyletmelerinin en önemli sebebinin teşkil etmektedir.⁹⁰⁵ Görüldüğü üzere, ameli yalnızca Allah'a has kılan müminler azâptan istisna edilmişlerdir. Zîrâ ihlâs, Allah'ı hakkıyla tanımanın neticesinde ulaşılan bir keyfiyettir. Putperestlikle mücâdele eden Peygamberlerin ümmetleri içerisinde bu keyfiyete sâhip olan fertlerin, putperestlerin kötü âkıbetinden berî olmaları ise, Allah'ın mümin kullarının yanında olduğu⁹⁰⁶ yönündeki vaadinin her dönemi kapsayıcı olduğunu göstermekte ve inananların gönüllerine su serpmektedir.

3. 2. 3. 2. Müşriklerin Bazı Gök Cisimlerine Dâir Algıları

Büyüleyici güzellikleri ve ulaşılamaz olduklarının düşünülmesi hasebiyle insanoğlunu dâimâ etkilemiş olan gök cisimleri de, kendilerine kutsallık atfedilen varlıklar arasındadır. Söz konusu cisimler, tıpkı putlar gibi cansız varlıklar olmalarına rağmen insanların ilgilerini cezbetmiş, bu ilgi zaman içerisinde artarak tapınma faaliyetine dönüşmüştür.

Kur'ân, bu gök cisimlerinden olan Güneş ve Ayın tapınılacak varlıklar olmayıp bilakis Allah'ın varlığına⁹⁰⁷ ve kudretine⁹⁰⁸ delalet eden varlıklar olduklarını, O'nun belirlediği yörüngede hareket ettiklerini⁹⁰⁹, insanların hizmeti için yaratıldıklarını⁹¹⁰ haber vermektedir. Özellikle de müşriklere yönelttiği bazı sorular vesilesiyle⁹¹¹ onlardan, bu cisimler hakkındaki yanlış inanışlarını terk etmelerini istemektedir.

İbrahim (a.s.) ve kavmi arasında geçen ve bir önceki başlık altında incelediğimiz diyaloglar⁹¹², o dönemde gök cisimlerine dâir bir takım yanlış algılar bulunduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber döneminde Mekke ve çevresinde Güneşe ve Aya tapıldığına dâir ise net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Kureyş'in bir kolu olan Ümeyye oğullarının kabilesine atalarının isminden dolayı "Abduşşems" yani "Güneşin kulu" denmesi ve bu ismi başkalarının da kullanıyor olması, bu toplumda Güneşe ve

⁹⁰⁴ 6. En'âm: 91.

⁹⁰⁵ Ahmet Güç, "Putperestlik", *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 2007, XXXIV, 368.

⁹⁰⁶ 8. Enfâl: 19.

⁹⁰⁷ 41. Fussilet: 37.

⁹⁰⁸ 7. A'râf: 54.

⁹⁰⁹ 13. Rad: 2; 29. Ankebût: 61.

⁹¹⁰ 16. Nahl: 12.

⁹¹¹ 31. Lokmân: 29.

⁹¹² 6. En'âm: 74-81.

Aya karşı bir çeşit kutsama bulunduğunu göstermektedir.⁹¹³ Ayrıca bazı müfessirler Kur'ân'da, Rabbinin Allah olduğunun vurgulandığı “Şi'râ” adlı yıldızın da⁹¹⁴ Arapların tapmakta oldukları bir yıldız⁹¹⁵ olduğunu söylemektedirler. Bu yıldız kimlerin ibâdet ettiği hususunda ise farklı görüşler vardır. Bu görüşlerden birine göre bu yıldız ibâdet eden ilk kişi Hz. Muhammed'in anne tarafından dedelerinden biri olan Ebu Kebşe'dir. Bundan dolayı Arap müşrikleri Hz. Peygamber'e eziyet etmek için O'na "Ebu Kebşe'nin oğlu" demişlerdir.⁹¹⁶

Hiz. Muhammed'in oğlunun vefâtını müteakip vukû bulan Güneş tutulmasının sebebinin bu vefât hâdisesi olduğunun zannedilmesi de, o dönemde bazı kimselerin gök cisimleriyle insanlar arasında manevî bir etkileşim olabileceğine ihtimâl veriyor olmasından kaynaklanmaktadır. Hakikatte ise insanların yaşam ve ölümlerinin gök cisimlerinin hareketlerine herhangi bir tesiri olmadığı gibi⁹¹⁷ gök cisimlerinin de insanların ihtiyârî ve gayrî ihtiyârî fiillerini düzenleyici bir fonksiyonu yoktur.⁹¹⁸ Hiz. Peygamber söz konusu zannın yanlışlığını ifâde buyurmakla gök cisimlerine dâir o dönemdeki gerçek dışı inanç ve telakkileri yıkmıştır.⁹¹⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de üç yerde Müslümanlar, Yahudiler ve Hıristiyanlarla birlikte anılan Sâbiîler'in de⁹²⁰ gök cisimlerine tapındıklarına dâir bazı iddiâlar ortaya atılmıştır. İçinde bulunduğumuz yüzyılın ilk yarısında Iraklı yazar Abdürrezzak el-Hasenî Sâbiîlerin kim oldukları, nerede yaşadıkları, inanç ve ibâdetleri hakkında bir çalışma yayınlamış, çalışmasında onların yıldızların ulûhiyetine inanan bir topluluk olduklarını iddiâ etmiştir.⁹²¹ Bu iddiâ, dinlerinin temel inanç esaslarına zıt, kabul edilemez ağır bir suçlama olması hasebiyle, Irak'ta yaşayan ve Arap komşularınca Sâbiî olarak isimlendirilen bir topluluk içerisinde büyük bir huzursuzluğa neden olmuştur. Yazar aleyhine açtıkları dâvâda, yıldızlara tapmanın kesinlikle reddedildiği ve

⁹¹³ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı* II, (3. Baskı), (Çev. : Mehmet Yolcu), Ekin Yayınları, İstanbul 1998, I, 438, 439.

⁹¹⁴ 53. Necm: 49.

⁹¹⁵ Taberî, XIII, 77.

⁹¹⁶ Kurtubî, XVII-XVIII, 117.

⁹¹⁷ Buhârî, Küsûf, I, II, 688.

⁹¹⁸ Davut Ağbal, “Kur'ân'da Burçlar, Mâhiyeti ve İnsana Etkisi Bağlamında”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 38, Erzurum 2012, s. 267.

⁹¹⁹ Mahmut Kaya, “Ay” *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay. , İstanbul 1991, IV, 183.

⁹²⁰ 2. Bakara: 62; 5. Mâide: 69; 22. Hac: 17.

⁹²¹ Abdürrezzak el-Hasenî, *es-Sâbiûn fî Hâdirihim ve Mâdirihim*, (2. Baskı), Matbaatü'l-İrfân, Sayda 1958, s. 3-15

yıldızlara tapanların lanetlendiği ifâdeler kutsal kitaplarından Arapçaya tercüme edilerek, yazarın iddiâları aleyhine delil olarak sunulmuştur. Bu yanlışlığın sebebi Halife Me'mûn sonrası kaynaklarda Güney Mezopotamya'da yaşayan Sâbiîlerle Harran'da yaşayan ve yıldızperest olan Sâbiîlerin birbirine karıştırılmış olmasıdır. Kur'an'da zikredilen Sâbiîler, günümüzde Bağdat ve Basra'da yaşayan, “Ginzia” isimli bir kutsal kitapları bulunan ve kendilerini Mandenler (bilenler) veya Nasuralar (dinî yükümlülükleri gözetenler) olarak adlandıran toplulukla tamamen uyuşmakta olup, bu topluluk yıldızlara tapmadığı gibi, tapanları da lânetlemekte, putperestliği de yasaklamaktadır.⁹²²

Allah'a kulluğun Güneşe ve aya secde etmekle değil, onları yaratana secde etmekle olacağını ifâde eden Kur'ân⁹²³, hakikatte bu gök cisimlerinin de O'na (c.c.) secde ettiklerine⁹²⁴ ve kıyâmet esnâsında uğrayacakları bir takım değişimlere⁹²⁵ vurgu yapmakla, onlara tapınanlara, onların acziyetini ve fânî varlıklar olduklarını göstermiştir.

Kur'ân'ın anlatımına göre gök cisimleri kıyâmet hâdisesiyle sadece ateş ve ışıklarını kaybetmeyecek, aynı zamanda onlar ve onlara bağlı gezegenler de tüm kütesel varlıklarını kaybedeceklerdir. Gökyüzünde bulunan bu muhkem yapının yerle bir olacağını haber verilmesi, bu yapının hem yaratıcısı hem de vakti geldiğinde iptal edicisi konumundaki Allah'ın kudretine delâlet etmektedir.⁹²⁶ Bu durum ise sözü edilen muhkem yapının cüzleri hakkında yanlış inanışlara sâhip olan müşriklere uyarı mâhiyetindedir.

3. 2. 3. 3. Müşriklerin Meleklerle Dâir Algıları

Kâinât göremediğimiz nice varlıklarla doludur. Onların varlığı ancak ilahi beyanlar vesfesiyle bilinir. Başından itibaren peygamberler, onları, insanlara doğru bir şekilde tanıtmalarına rağmen, insanlar zaman içerisinde bu bilgileri tahrif etmişlerdir. Her yeni gelen peygamber de bu konuda ortaya çıkan yanlışlıkları düzeltme çabası

⁹²² Şinasi Gündüz, “Kur'ân'daki Sâbiîlerin Kimliği Üzerine Bir Tahlil ve Değerlendirme”, *Türkiye İ. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Samsun 1992, s. 43, 44, 72; Karaman, ve Diğ., *Kur'ân Yolu*, I, 135.

⁹²³ 41. Fussilet: 37.

⁹²⁴ 22. Hac: 18.

⁹²⁵ 75. Kıyâme: 7-10; 77. Murselât: 8-10; 81. Tekvîr: 1-3; 82. İnfîtâr: 1,2.

⁹²⁶ Celal Yeniçeri, *Uzay ve Varlık Âyetleri Tefsiri, İslam Açısından Kâinât ve İmkânları ve Göklerde Hayat*, (3. Baskı), Erkam Yay. , İstanbul 2006, s. 442, 449.

içerisinde olmuştur.⁹²⁷ Allah'ın bu varlıklardan bazılarına verdiği üstün özellikler, insanoğlunun onların tapınılmaya lâyık olduklarını düşünmesinin, onlara dâir sıhhatli bilgileri tahrif etmesinin sebepleri arasında yer almıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'in nasıl yaratıldıklarına dâir açık bir beyanda bulunmadığı, tenâsül yoluyla çoğalmadıkları için tek tek yaratıldıkları düşünülen "Melekler" de⁹²⁸ sözü edilen varlıklar arasında olup, onlar bazı istisnâî durumlar hariç⁹²⁹ insanlar tarafından sempati görmüştür ve kendilerine kıymet verilmiştir. Kur'ân, bu varlıkların özelliklerini ve ne tarz görevleri ifâ ettiklerini haber vermekle onlar hakkında zihinlere yerleşmiş bulunan yanlış bilgileri izâle etmeyi hedeflemiştir.

Kur'ân, Meleklerin son derece süratli⁹³⁰, güçlü⁹³¹ ve kanatlı⁹³² varlıklar olduklarını bildirmektedir. Ancak bu durum onların tapınılmaya lâyık varlıklar olduklarını değil, son derece mühim ve külfetli görevler üstlenmeye elverişli yaratıldıklarını göstermektedir. Kur'ân'ın, Allah (c.c.) ile peygamberleri arasında elçilik⁹³³, insanların işledikleri amelleri kaydetmek⁹³⁴, Cennet ve Cehennem'in bekçiliği⁹³⁵, öleceklerin ruhlarını kabzetmek⁹³⁶, sûra üfürmek⁹³⁷, koruyuculuk⁹³⁸, müminlere dua ve istiğfarda bulunmak⁹³⁹, Allah'ı (c.c.) gece gündüz tesbih etmek⁹⁴⁰, arşı yüklenmek⁹⁴¹, şefaata etmek⁹⁴² şeklinde ifâde ettiği bu görevler, sâhip oldukları üstün nitelikler sayesinde Melekler tarafından eksiksiz olarak yerine getirilmiştir.

Şehvî karanlıklara sürüklenmekten münezzehe olup, sevinç duymaları, ünsiyet etmeleri Allah (c.c.) ile olan rûhanî ve nûranî cevherler⁹⁴³ şeklinde niteleyebileceğimiz

⁹²⁷ Lütfullah Cebeci, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Melekler*, İstışare Yayınları, Kayseri 1989, s. 130.

⁹²⁸ Ulutürk, s. 42.

⁹²⁹ 2. Bakara: 98; Buhârî, Bed'u'l-Halk, 6, VI, 561, Tefsir, 6, VIII, 690, 691.

⁹³⁰ 70. Meâric: 4.

⁹³¹ 53. Necm: 5-7.

⁹³² 35. Fâtır: 1.

⁹³³ 81. Tekvîr: 19-21.

⁹³⁴ 50. Kâf: 16-18; 82. İnfîtâr: 10-12; 50. Kâf: 21.

⁹³⁵ 39. Zümer: 71,72, 73; 74. Müddessir: 30,31; 43. Zuhruf: 77; 67. Mülk: 8; 96. Alak: 18.

⁹³⁶ 6. En'âm: 93; 16. Nahl: 28, 32; 7. A'râf: 37;

⁹³⁷ 69. Hâkka: 13-15; 39. Zümer: 68.

⁹³⁸ 6. En'âm: 61.

⁹³⁹ 40. Mümin: 7; 42. Şûrâ: 5.

⁹⁴⁰ 21. Enbiyâ: 20; Sâffât: 164-166.

⁹⁴¹ 69. Hâkka: 17.

⁹⁴² 21. Enbiyâ: 28.

⁹⁴³ Ahmed Ziyaüddin Gümüştanevî, *Ehli Sünnet İtikadı*, (Terc. : Abdülkadir Kabakçı, Fuad Günel), Bedir Yayınevi, İstanbul tsz. s. 52.

bu varlıkların, kişinin konuştuğu dil ne olursa olsun, amelleri Süryanice yazdıkları⁹⁴⁴, fiilleri ve dilin ameli olan sözleri yazdıkları gibi⁹⁴⁵, kalbin ameli olmaları hasebiyle, kalbe gelen bazı düşünceleri de kaydettikleri söylenmiştir⁹⁴⁶ Zirâ amellerin iyi-kötü ayırımına tâbî tutulabilmesi için işlenme niyetlerinin de bilinmesi icap etmektedir.

Kur'ân Melekler'in yerine getirmekle mükellef oldukları bir takım görevleri zikretmekle birlikte onlara ait bazı özelliklerden de bahsetmiştir. Bunlardan biri onların çeşitli şekillere bürünebilme kabiliyetine sahip varlıklar olmalarıdır:

“Kitapta Meryem'i de an. O, ailesinden ayrılarak, doğu yönünde bir yere çekilmişti. Sonra, insanlardan gizlenmek için bir perde germişti. Cebrail'i göndermiştik de ona tam bir insan olarak görünmüştü.”⁹⁴⁷

Kur'ân'da, meleklerin farklı sûretlere girebilme kapasitesine sâhip olduklarını gösteren başka örnekler de vardır.⁹⁴⁸ Onların diğer bir özellikleri de, insanlarda bulunan yorulma, usanma gibi vasıflardan berî olmalarıdır. Ayetler, onların, Allah'a (c.c.) karşı, bitmek tükenmek bilmeyen bir hırsla ibadete koştuklarından bahsetmekte⁹⁴⁹, hatta, nerede bir melek bahsi geçse, orada mutlaka, ibadet olarak yapılan bir fiil zikredilmektedir.⁹⁵⁰

İkişer, üçer, dörder kanada sâhip türleri olup⁹⁵¹ arşı çevreleyen Melekler⁹⁵², bazı müfessirlere göre, arşın etrafını mâhiyeti bilinemeyen ve kuşkanadı gibi tüyden mi yoksa daha farklı bir keyfiyete sâhip mi olduklarına dâir bir delil de bulunmayan⁹⁵³ kanatlarıyla tavaf etmektedirler.⁹⁵⁴

Muhtelif şekillere bürünebilmeleri, ikişer, üçer, dörder kanada sâhip türleri olması ve daha birçok özellikleri, Meleklerle insanların nazarında müstesnâ bir mevki

⁹⁴⁴ Mukâtil bin Süleymân, *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân* I-III,(1. Baskı),Dâru Kütüb'il-İlmiyye, Beyrut 2003, III, 459.

⁹⁴⁵ Sa'lebî, Ahmed, *el-Keşf ve'l-Beyân* I-X, (1. Baskı), Dâr'u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2002, X, 148.

⁹⁴⁶ İbn-i Âşûr, XXX, 180.

⁹⁴⁷ 19. Meryem: 16,17.

⁹⁴⁸ 11. Hûd: 69-77.

⁹⁴⁹ 41. Fussilet: 38.

⁹⁵⁰ Cebeci, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Melekler*, s. 20.

⁹⁵¹ 35. Fâtır: 1.

⁹⁵² 39. Zümer: 75.

⁹⁵³ Cebeci, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Melekler*, s. 130.

⁹⁵⁴ İbni Hâim, *et-Tibyân fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'ân* I, (1. Baskı), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2003, s. 285.

kazandırmıştır. Allah korkusuyla dolu bu varlıklar⁹⁵⁵ bir takım câhil zümrelerce “tapılmaya lâyık” kabul edilmişlerdir:

“Allah bir gün onların hepsini diriltip toplar, sonra meleklerle: "Bunlar mı size tapıyordu?" der. Melekler: "Hâşâ, bizim dostumuz onlar değil, Sensin. Hayır; onlar bize değil cinlere tapıyorlardı, çoğu onlara inanıyorlardı" derler.”⁹⁵⁶

Furkan suresindeki "O gün (Allah) onları ve Allah'tan başka ibadet ettiklerini toplayıp, "Şu kullarımı siz mi sapıttınız, yoksa kendileri mi yoldan saptılar?" diyecektir.”⁹⁵⁷ âyeti celîlesi göstermektedir ki, bu tarz soruların muhâtabı yalnızca melekler değil, dünyada iken kendilerine tapınılan herkeştir.⁹⁵⁸

Müşrikler naklî herhangi bir delile istinâd etmemekle beraber, aklında, onların erkeklik veya dişilik gibi cinsiyetlerden herhangi birine sahip olduklarına dair bir bilgiye ulaşması mümkün olmamasına rağmen,⁹⁵⁹ Melekleri dişiler olarak nitelemişler⁹⁶⁰, bununla da yetinmeyip Allah ile onlar arasında soy bağı uydurusunda bulunarak onların Allah'ın (c.c.) kızları olduklarını iddiâ etmişlerdir.⁹⁶¹ Bir önceki başlık altında değindiğimiz “Lat”, “Menat” ve “Uzza” adlı putları “Allah'ın kızları” olarak kabul ettikleri biliniyor olması hasebiyle bu putları da melek olarak tasavvur etmiş olmaları muhtemeldir.⁹⁶² Müşriklerin akl-ı selimin kabul etmeyeceği bu tarz inanışlara sahip olmaları, yaratıcılarından uzak olmalarından kaynaklanan korku ve vehimleri sebebiyle olup⁹⁶³ kendilerini bu şekilde teskin etmektedirler. Zîrâ insan, psikolojik yapısı itibariyle, sürekli güven arayışı içerisinde olup bâtil bir yolla da olsa bu ihtiyâcını karşılamaya meyillidir.

Meleklerle yönelik bu bâtil iddiâyaya Kur'ân âyetleri ekseninden nazar edilmesi durumunda, her ne kadar Kur'ân'da “Sâbiîler”⁹⁶⁴ olarak adlandırılan zümrenin de

⁹⁵⁵ 13. Ra'd: 13.

⁹⁵⁶ 34. Sebe: 40, 41.

⁹⁵⁷ 25. Furkân: 17.

⁹⁵⁸ Mevdûdi, IV, 475.

⁹⁵⁹ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 173.

⁹⁶⁰ 43. Zuhuf: 19.

⁹⁶¹ 16. Nahl: 57.

⁹⁶² Söylemez, s. 26.

⁹⁶³ Necâti Öner, *Stres ve Dînî İnanç* I, T.D.V. Yayınları, Ankara 1985, s. 15-17.

⁹⁶⁴ 2. Bakara: 62; 5. Mâide: 69.

Meleklerle taptıklarına dâir bazı rivâyetler⁹⁶⁵ varsa da, bu sapkın yönelişin fâillerinin son Peygamber Hz. Muhammed döneminde yaşayan müşrikler olduğu görülmektedir. Bu nevi yanlış inançlara sahip bir toplum karşısında yapılması gereken ilk şeyin zihinleri yanlış algılardan arındırmak olacağı âşikârdır. Kur'ân, öncelikle Mekki âyetleri vasıtası ile tedrici olarak, meleklerin görevlerini ve bir takım vasıflarını sunmakla bu bâtil anlayışı tashih etmiş, daha sonra da Medenî âyetlerde diğer iman esasları ile birlikte bu olguya da bildirdiği şekli ile iman edilmesini emretmiştir.

3. 2. 3. 4. Müşriklerin Cinlere Dâir Alguları

İnsanoğlunun ilâhî beyanlar vesîlesiyle tanıdığı ve bu beyanların tahrîfi sonucu tapma gafletinde bulunduğu bir diğer varlık türü de “Cinler”dir. İnsanların, sempati duydukları “Melekler”in aksine, isimlerini zikrederken dahî ürpermelerine sebep olan bu varlıklar, “Melekler”den farklı olarak, tenâsül yoluyla çoğalmaktadırlar.⁹⁶⁶ “Melekler”le ortak bir özellikleri ise zaman zaman insanlar tarafından görülebiliyor olmalarıdır.⁹⁶⁷ Ancak Kur'ân'da, onlar gibi şekil değiştirme kâbiliyetine sahip olup olmadıklarına dâir her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Kur'an, cinlerin mâhiyetiyle ilgili, onlardan olduğunu ifâde ettiği İblis'in⁹⁶⁸ “ateş”ten (nâr)⁹⁶⁹, ataları olduğu kabul edilen cânn'in⁹⁷⁰ “yalın” (mâric)⁹⁷¹ ve “çok zehirleyici” (semûm)⁹⁷² bir “ateş”ten yaratıldığını beyan etmektedir. İnsandan daha önce yaratılan bu varlıklar⁹⁷³, onlar gibi yeryüzünde yaşamakta olup Kur'ân'ın muhâtabıdır.⁹⁷⁴ Allah'a kulluk için yaratılmış olmaları hasebiyle⁹⁷⁵, tıpkı insanlar gibi⁹⁷⁶, ibadet kapsamı dışındaki davranışlarına olumlu bakılmamakta, başka bir ifadeyle niteliği ne olursa olsun bu tür davranışları amaçsız ve anlamsız, sonuç itibariyle de cezayı gerektirici fiiller olarak değerlendirilmektedir.

⁹⁶⁵ Neseî, Mahmûd, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, I, 76; İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, V, 294.

⁹⁶⁶ 18. Kehf: 50; 55. Rahmân: 74; Şevkânî, III, 405; Zemahşerî, IV, 54.

⁹⁶⁷ 34. Sebe: 12-14; 27. Neml: 39.

⁹⁶⁸ 18. Kehf: 50.

⁹⁶⁹ 7. A'râf: 12; 38. Sâd: 76.

⁹⁷⁰ Râzî, XXIX-XXX, 87.

⁹⁷¹ 55. Rahmân:15.

⁹⁷² 15. Hicr: 27.

⁹⁷³ 15. Hicr: 26, 27.

⁹⁷⁴ 72. Cin: 1-3; Kutub, VI, 3451.

⁹⁷⁵ 51. Zâriyât: 56.

⁹⁷⁶ Demir, “İnsanları ve Cinleri Ancak Bana İbadet Etsinler Diye Yarattım” Ayetinin Anlam ve Yorumu Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 16, 2001, s. 356.

Kur'ân-ı Kerîm'de, cinlerin insanlarda fizikî anlamda tesir oluşturabilecek kudrete sâhip olduklarına dâir net bir bilgiye rastlanmamaktadır. Buna rağmen, Cinlerin insanları çarpabilme yetisine sâhip oldukları yönündeki algı, insanların bu varlıkları korkulacak ve tapınılacak gizli güçler olarak benimsemelerinde önemli bir faktördür.

Cinlerin insanları çarpabileceğine delil gösterilen “mecnûn” ifâdesi bu konuya açıklık getirme hususunda yeterli bulunmamaktadır. Zîrâ Kur'ân'da geçen bu ifâde çoğunlukla peygamberlere düşman olan kişilerin onlara yönelik ithâmları⁹⁷⁷ şeklinde, bazen de bu ithâmlara cevap⁹⁷⁸ mâhiyetindedir.⁹⁷⁹ Bakara sûresi 275. âyette geçen “şeytan çarpması”⁹⁸⁰ ifâdesi ise müfessirlerce, Araplar arasında kullanılan bir deyim, olarak değerlendirilmiş, gerçekte böyle bir çarpmanın söz konusu olmadığı beyân edilmiştir.⁹⁸¹

Kur'an, “Cin” inancını daha önceki toplumlarda mevcut olmayan yeni bir inanç olarak getirmemiş, tıpkı “Melek” kavramında olduğu gibi, var olan inançları tashih etmiştir. Cahiliye Arapları cin kelimesini şeytanları da kapsayan umumi bir terim olarak alıp bu varlıklara yarı tanrısal özellikler vermişler, onların insanların kaderinde yaratıcı etkilere sahip olduklarına inanmışlar ve kötülüklerinden emin olmak için kurban kesip kendilerine tapınmışlardır.⁹⁸² Kur'ân, bu bâtil inanışla mücâdele kabîlinden bu tapınmanın tutarsızlığını vurgulayarak⁹⁸³, bu davranışın “şirk” olduğunu ifâde etmiştir.⁹⁸⁴ Müşriklere saplanmış oldukları bu bataklıktan çıkabilmeleri için birçok telkinde bulunan Kur'ân, onlara, Cinlerin yaratıcısının da Allah olduğu⁹⁸⁵, mahşerde onların da hesap vermek üzere hazır bulunacakları⁹⁸⁶ şuurunu yerleştirmeyi, bu vesileyle de zihinlerinde doğru inancı kabullenmeleri için elverişli bir zemin oluşturmayı gâye edinmiştir.

⁹⁷⁷ 15. Hicr: 6; 37. Sâffât: 36.

⁹⁷⁸ 44. Duhân: 14; 68. Kalem: 51.

⁹⁷⁹ İlyas Çelebi, “Kur'ân-ı Kerîm'de İnsan-Cin Münasebeti”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 15, İstanbul 1997, s. 190.

⁹⁸⁰ 2. Bakara: 275.

⁹⁸¹ Zemahşerî, I, 165; Ebu's-Suûd, I-II, 266.

⁹⁸² Çelebi, s. 170.

⁹⁸³ 17. İsrâ: 57.

⁹⁸⁴ 6. En'âm: 100.

⁹⁸⁵ 55. Rahmân:15.

⁹⁸⁶ 6. En'âm: 128, 130.

Cinleri konu edinen bazı âyetlerde, onların, müşriklerin tehayyüllerindeki gibi kudretli varlıklar olmadıkları, bilakis, zaman zaman insanların emri altında çeşitli hizmetler gördükleri anlatılarak⁹⁸⁷, zihinlerdeki yanlış “Cin” imâjının aksine, âciz varlıklar oldukları, Hz. Süleyman’ın buyruğu altında mabedler, heykeller, büyük havuzlara benzer çanaklar ve taşınması güç kazanlar yaptıkları, O’nun ölümünü ancak değneğini yiyen kurt vesilesiyle fark ettikleri, dolayısıyla da gaybı bilmedikleri⁹⁸⁸ vurgulanmıştır. Birçok âyette ise gökteki burçların onlardan korunduğu, içlerinden kulak hırsızlığı yapanları ise parlak bir ateşin kovaladığı⁹⁸⁹ haber verilmek sûretiyle tahkîr edilmişlerdir.

Kur’ân’ın, müşriklerin Cinlere tapma faaliyetiyle mücâdelesini çift kulvarda devam etmiş olup, bir yandan müşriklere yönelik uyarılar yapılırken, diğer yandan da Cinlere, müsebbibi oldukları bu sapkınlığa son vermeleri hususunda telkinlerde bulunulmuştur. Cinler, kendilerine gelen uyarıcıların tüm îkâzlarına rağmen⁹⁹⁰, bir takım insanların onlara sığınmaları neticesinde azgınlıkta daha da ileri gitmişler⁹⁹¹ Allah'a karşı yalan uydurma⁹⁹² yanılığısına düşmüşlerdir. Bu süreç insanların bu sapkınlığı daha da ileri boyutlara taşımalarına, Meleklerle yönelik iddiâlarına benzer bir iddiâ ortaya atarak Allah ile Cinler arasında soy bağı bulunduğunu söylemelerine⁹⁹³ yol açmıştır.

Kur’ân’ın bize verdiği bilgiye göre, insanoğlunun dünya serüveninde etkileşim içerisinde bulunduğu ve mâhiyetleri hakkında yanılığa düştüğü iki varlık olan Melekler ve Cinler, muvakkat dünyâ hayâtının muhâsibesi esnâsında, Rablerinin huzûrunda, kendilerini temize çıkarma gayreti içerisinde gireceklerdir.⁹⁹⁴ Bu esnâda Allah, Meleklerle "Bunlar mı size tapıyordu?" şeklinde bir soru soracak onlar da cevâben "Haşa, bizim dostumuz onlar değil, Sensin. Hayır; onlar bize değil cinlere tapıyorlardı, çoğu onlara inanıyorlardı" diyeceklerdir.⁹⁹⁵ İnsanların, asla kendilerine tapmadıklarını

⁹⁸⁷ 21. Enbiyâ: 82.

⁹⁸⁸ 34. Sebe: 12-14.

⁹⁸⁹ 15. Hicr: 16-18; 37. Sâffât: 6-10; 67. Mülk: 5; 72. Cin: 8, 9.

⁹⁹⁰ 46. Ahkâf: 29-32.

⁹⁹¹ 72. Cin: 6.

⁹⁹² 72. Cin: 4, 5.

⁹⁹³ 37. Sâffât: 158.

⁹⁹⁴ 34. Sebe: 40, 41; 14. İbrahim: 22.

⁹⁹⁵ 34. Sebe: 40, 41.

değil, kendilerinin bu duruma razı olmadıklarını, buna karşılık cinlerin kendilerine tapılmasını istediklerini⁹⁹⁶ ifade eden Melekler, bu hatada İnsanlar ve Cinlerin sorumluluklarının eşit olduğunu, kendilerinin ise bu işte mesuliyetleri olmadığını izhâr etme çabası içerisine gireceklerdir.

3. 2. 3. 5. *Ehl-i Kitâb'ın Peygamberlerden Bazılarına ve Din Adamlarına Dâir Alguları*

Peygamberler, insanlar arasında dolaşan, onlarla beraber yiyip içen, insanların bilfiil müşâhede ettikleri daha birçok beşerî davranış sergileyen insanlar olmalarına rağmen, Allah'tan aldıkları mesajlar vesilesiyle gayb âlemine dâir haberler vermeleri, insanların bir kısmının onlardan bazıları hakkında yanlış kanaatler edinmelerine, asılsız sözler sarf etmelerine sebep olmuştur. Bu peygamberlerden biri Hz. İsâ olup, bir mucize olarak babasız dünyâya gelmesi ve daha beşikte iken konuşması⁹⁹⁷, “ehl-i kitâb”ın⁹⁹⁸ unsurlarından biri olan Hıristiyanların O’nu (a.s.) ilâh olarak algılaması sonucunu vermiştir:

“Allah ancak Meryem oğlu Mesih'tir” diyenler and olsun ki kâfir olmuşlardır. De ki: "Allah Meryem oğlu Mesih'i, anasını ve yeryüzünde olanların hepsini yok etmeyi dilerse kim O'na karşı koyabilir?" Göklerin, yerin ve arasındakilerin hükümrânlığı Allah'ındır, dilediğini yaratır. Allah her şeye Kâdir'dir.”⁹⁹⁹

“Hıristiyanlar, "Mesih Allah'ın oğludur" dediler. Bu, daha önce inkâr edenlerin sözlerine benzeterek ağızlarında geveledikleri sözdür. Allah onları yok etsin, nasıl da uyduruyorlar!”¹⁰⁰⁰

Hıristiyanların, Hz. İsâ'nın kendilerine getirmiş olduğu pak inanca bu tarz bozuklukları dâhil etmelerinin sebebini, putperestlerin Hıristiyanlığa girmelerini müteakip, beraberlerinde getirdikleri putperestlik tortularından arınamayıp onları tevhit inancına karıştırmış olmalarında aramak uygun olacaktır. Milattan sonra 325 yılında İznik'de toplanan konsülde Pavlus ve 318 delege Hz. İsa'nın ilah olduğunu söylemiş,

⁹⁹⁶ İbn-i Âşûr, XXII-XXIII-XIV, 223.

⁹⁹⁷ 3. Âl-i İmrân: 45-47.

⁹⁹⁸ Ehl-i kitap (Ehlü'l-kitâb) tamlaması “ilâhî bir kitaba inananlar” anlamına gelir. Buna göre müslümanlara da Ehl-i kitap denilebilir. Ancak Kur'an dışındaki ilâhî kitaplarda yer almayan bu terkip, terim olarak müslümanlar dışındaki kutsal kitap sahibi din mensupları için kullanılır. Remzi Kaya, “Ehl-i Kitâb”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 1994, X, 516.

⁹⁹⁹ 5. Mâide: 17.

¹⁰⁰⁰ 9. Tevbe: 30.

putperestlikten Hıristiyanlığa geçmiş ve Hıristiyanlık hakkında birşey bilmeyen Roma İmparatoru Kostantin de bu görüşü tercih ederek bu görüş taraftarlarını muhâliflerine musallat etmiştir.¹⁰⁰¹

Hıristiyanlar "Muhakkak Allah için üçüncüsüdür"¹⁰⁰² demekle Mesih'e ilâh dedikleri gibi, "baba, oğul, ruh, üç ilâh, bir ilâhtır. Ulûhiyet cevheri birdir" diye, üçlü inanma altında tevhit iddiâ ettiklerinden, gerçekte "Allah, Mesih'ten ibarettir" demiş olmaktadır. Yani onlar, baba, oğul, rûhu'l-kudûs diye ayırdıkları üç ilâhlarını, bir Allah olmak üzere birleştirdikleri zaman bu birlikte Mesih'i kastederler. Baba ve ruhu'l-kudûs'un oğulda cesetlendiğini düşünürler ki, işte "Allah, ancak Meryem oğlu Mesih'tir." dedikleri budur. Hakikatte ise ilâhlık, her türlü âcizlik ve noksanlık şâibesinden uzak üstün bir kudret ve hâkim irâdeyi ifade eder. Hak ilâh demek, zat ve sıfatlarına, eserlerine ve hükümlerine, O'nun kudretinden başka hiçbir kuvvet taalluk etmeyen ve etme ihtimâli bulunmayan, her şeyin sahibi, her şeyin hâkimi demektir. Hak ilâhın hakkı, kudretine karşı tesir edebilecek hiçbir kuvvetin düşünülememesidir. Zirâ gerçek ilâh, zevâlden uzak ve kendisinden üstün bir kudretin işe karışmasından âzâde olmalıdır.¹⁰⁰³

Kur'ân-ı Kerîm sözü edilen zümreye din husûsunda taşkınlık yapmamaları, Allah hakkında gerçeği söylemeleri tavsiyelerinde bulunmuş, "teslîs"¹⁰⁰⁴ adı verilen bu anlayışı terk edip "tevhîd"i benimsemelerinin kendi hayırlarına olacağı uyarısını yapmıştır.¹⁰⁰⁵ Bu konuda tafsilâtli açıklamalarda bulunmakla yetinmeyip aklî deliller de sunmuştur:

"Meryem oğlu Mesih sadece peygamberdir, ondan önce de peygamberler geçmiştir, onun annesi dosdoğrudur, her ikisi de yemek yerlerdi. Onlara ayetleri nasıl açıkladığımıza bir bak, sonra da bak ki nasıl yüz çeviriyorlar!"¹⁰⁰⁶

Yemek yemek, Hz. İsa'nın ve annesinin hayatlarında somut biçimde görülen bir realite olup bu olgu sonradan yaratılmış canlıların özelliklerinden biridir. Bu durum

¹⁰⁰¹ Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, II, 864.

¹⁰⁰² 5. Mâide: 73.

¹⁰⁰³ Yazır, III, 190, 201, 202.

¹⁰⁰⁴ Waardenburg, "Teslîs", *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 2011, XL, 548.

¹⁰⁰⁵ 4. Nisâ: 171.

¹⁰⁰⁶ 5. Mâide: 75.

onların insan olduklarını, Hıristiyan teolojisinin deyimi ile Hz. İsa'nın "Nasûfî" niteliğe sahip olduğunu kanıtlar. Zîrâ yemek yemek, karşı konulmaz bir organik içgüdüye tatmin sağlamakta olup, yaşamak için yemek yemek zorunda olan bir canlının ilâh olabileceğini düşünmek muhâldir. Allah (c.c.) ise kendinden kaynaklanan öz bir güçle varlığını sürdürmektedir. Hiçbir şeye muhtaç değildir. Kur'ân'ın getirdiği bu deliller Hz. İsa'nın aksi yöndeki tüm beyânlarına rağmen kendisini ilâhlaştırmaya yeltenenleri zor duruma düşürmekte, çıkmaza sokmakta¹⁰⁰⁷ ve onlara, inançlarını gözden geçirme fırsatı sunmaktadır.

Hıristiyanların Hz. İsa hakkındaki asılsız iddiâlarının bir benzeri de ehl-i kitap adı verilen zümrenin diğer mensupları olan Yahûdîlerden sâdır olmuştur. Onlar, Kur'ân'ın "altı üstüne gelmiş bir kasabaya uğrayan kimse"¹⁰⁰⁸ ifâdesiyle başlayarak, öldükten sonra dirililmenin hak olduğuna yönelik açıklamalarda bulunduğu kıssanın da kahramanı olan¹⁰⁰⁹ Hz. Üzeyr'in, "Allah'ın oğlu"¹⁰¹⁰ olduğunu söylemişlerdir. Kur'ân'ın, ismini yalnızca, Yahûdîlerin bu iddiâsını haber verdiği âyette zikrettiği bu zât hakkında, eski ahidde, böyle bir fikirden söz edilmemektedir. Kur'ân'ın verdiği bu bilgi, Yahûdîler için oldukça önemli bir şahsiyet olan Hz. Üzeyr'in, onların gelenekleri içerisinde, belli bir yerde, belli bir zamanda ilâhlık mertebesine yükseltildiğini¹⁰¹¹ göstermektedir. Bu itikâdın, onlar arasında yaygın olup sonradan kesintiye uğramış olma¹⁰¹² ihtimâli de göz ardı edilmemelidir.

Yahûdî ve Hıristiyanların bu bâtil itikatları, onları, bu zevât vesilesiyle kendilerinin de Allah nezdinde imtiyaz sâhibi olduklarına inanmaya, kendileriyle Allah arasında soy bağı bulunduğunu iddiâ etmeye yönlendirmiştir:

"Yahudiler ve Hıristiyanlar, "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" dediler."¹⁰¹³

Bu sözleriyle Yahudiler Hz. Üzeyir'e, Hıristiyanlar da Hz. İsa'ya mensup olduklarını, dolayısıyla ayrıcalığa sahip bulduklarını ifade etmek istemişler veya doğrudan doğruya Allah'a bağlılıklarını kastederek Allah'ın kendilerine bir baba gibi

¹⁰⁰⁷ Kutub, II, 945.

¹⁰⁰⁸ 2. Bakara: 259.

¹⁰⁰⁹ Taberî, III, 28; Neseî, I, 182.

¹⁰¹⁰ 9. Tevbe: 30.

¹⁰¹¹ Karaman, ve Diğ., *Kur'ân Yolu*, II, 758.

¹⁰¹² Râzî, XV-XVI, 28.

¹⁰¹³ 5. Mâide: 18.

şefkatli ve merhametli davranacağını, kendilerinin de O'nun (c.c.) oğullarıymış gibi O'na yakın ve O'nun katında değerli olduklarını iddia etmişlerdir. Bu kuruntu özellikle Yahudilerin inancı haline geldiği için kendilerini dünyanın efendileri olarak görmüş; Allah'ın, diğer milletleri yahudilerin emrine verdiğiğine inanmışlardır. Hıristiyanlar da Allah'ın "kutsal baba!" olduğunu, bu sebeple kendilerine şefkatle muamele edeceğini iddiâ etmişlerdir.¹⁰¹⁴ Zirâ ellerinde bulunan muharref İncil'de bu kabilden ifâdeler geçmektedir. Onlar bu sözleriyle, Mesih'e intisaplarından dolayı kendilerini şeref ve imtiyazda Allah'ın torunları hükmünde tutmuşlardır.¹⁰¹⁵

Allah'tan başkasına kulluk etmemekle emrolunmuş olmalarına rağmen sapkınlıkta sınır tanımayan bu iki zümre, sözü edilen iki zât ile beraber, hahamlar ve papazları da ilâh edinmişlerdir.¹⁰¹⁶ Bu konunun zikredildiği âyette geçen "Ahbâr" Yahûdîlerin, "ruhbân" ise Hıristiyanların din adamları olup, müfessirler bu ifâdeden maksadın onların din adamlarını ilah edinerek onlara tapmaları değil, Allahın emir ve yasaklarını bırakıp onların koydukları emir ve yasaklara uymaları, onların helal dediklerini helal, haram dediklerini haram addetmeleri olduğu¹⁰¹⁷ görüşündedirler. Bu görüşlerini desteklemek için tefsirlerinde yer verdikleri, Hz. Peygamber'in "Onlar bunlara ibadet etmiyorlardı. Fakat kendilerine bir şeyi helal kıldıkları vakit onu helal belliyorlar ve bir şeyi haram kıldıkları vakit de onu haram belliyorlardı." buyurduğuna dâir rivâyet ise Tirmizî'nin Sünen'inde hasen hadîs kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁰¹⁸

Âyet bu şekilde yorumlandığında şuna işâret etmektedir ki, Allah'tan gayrısını rab edinmiş olmak için ona "rab" adını vermiş olmak şart değildir. Allah'ın emrine uygun olup olmadığını hesaba katmayıp, onun emrine uymak ve özellikle de dinin hükümlerine ait olan hususlarda onun kural koymaya yetkili olduğuna inanarak ne söylese, ne emrederse doğru farzetmek, ona uyduğu zaman Allah'ın emrine ters düşeceğini düşünmeden hareket etmek, onun emirlerini taparcasına yerine getirmek onu rab edinmek ve ona tapmak demektir. Şu halde burada, "Din âlimlerine, ulu'l-emre itaat etmek, Allah'ın emri olan bir farz değil midir? O halde Yahudilerle Hıristiyanların kendi âlimleri ve yöneticileri demek olan "ahbâr" ve "ruhbân"a itaat etmeleri niçin muâheze

¹⁰¹⁴ Karaman, ve Diğ. *Kur'ân Yolu*, II, 240.

¹⁰¹⁵ Yazır, III, 205.

¹⁰¹⁶ 9. Tevbe: 31.

¹⁰¹⁷ Taberî, VI, 113, 114; İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, 179; Kurtubî, VII-VIII, 113, 114.

¹⁰¹⁸ Tirmizî, Tefsir, 10, III, 56.

olunmaktadır?” şeklinde düşünmeye gerek yoktur. Zîrâ burada sözü edilen şey, Allah için itaat ve teslimiyet değil, "min dûnillah" olan, yani Allah'ın emrine ters düşen itaattir.¹⁰¹⁹

Râzî ise bu konuda diğer müfessirlerle mutâbık görüş belirtmekle birlikte, âyetteki bu ifâde ile Yahudi ve Hıristiyanların, Allah'ın ruhbân ve ahbâra hulul ettiğine inanmış olmaları manasının kastedilmiş olmasının da muhtemel olduğunu¹⁰²⁰ söylemiştir.

3.2.4. Ameller Hususunda Bazı Üstünlük Algıları

İnsanoğluna hayat nimetinin verilme gâyesi onun bu süreçte nasıl amellerde bulunacağını ortaya çıkarılmasıdır.¹⁰²¹ Ondaki beklenen şey kendisine tanınan bu mahdut süre zarfında, yaratıcısını râzı edecek güzel amellerle meşgul olmasıdır. “sâlih amel” ifâdesi insanların zihinlerinde farklı çağrışımlar yapmakla beraber bir amelin iyilik veya kötülüğü her zamân insan zihninin belirleyebileceği bir şey değildir. Bir gurup insanın “iyi” olarak nitelediği bir ameli diğer bir gurup insanın kötü addetmesi muhtemel bir durumdur. Bunun sebebi insanların farklı değer yargılarına, iyi-kötü ölçütlerine sahip ortamlar içerisinde yetişmiş olmaları olabilir. Dolayısıyla bir amelin kesin hükmünü verebilecek nihâî otorite Yüce Yaratıcıdır. Onun “iyi” olarak niteledikleri tartışmasız “iyi”, “kötü” dedikleri ise “kötü”dür.

Kur’ân-ı Kerîm’in bir görevi de İnsanların amel algıları hususundaki yanlış yönelişleri tashîh etmek, onları içerisinde buldukları hatadan çevirip, doğru işlere yönlendirmektir. Bu kabîlden bir tashîh faaliyetine, bazı insanların değerini takdîr edemedikleri cihâdın, ne denli üstün bir amel olduğunun beyân edildiği şu âyet-i celîlede şâhit olmaktadır:

“Hacca gelenlere su vermeyi, Mescidi Haramı onarmayı, Allah'a ve âhiret gününe inananla, Allah yolunda cihâd edenle bir mi tuttunuz? Allah katında bir olmazlar (لَا يَسْتَوُونَ)»¹⁰²²

Âyet-i celîle îman ve cihaddan sarf-ı nazar ederek sırf imar ve sakalık işini fazilet, önem ve değer açısından iman ve cihâdla aynı şey sanmanın yanlışlığını ifâde etmekle

¹⁰¹⁹ Yazır, IV, 318.

¹⁰²⁰ Râzî, XV-XVI, 31.

¹⁰²¹ 67. Mülk: 2.

¹⁰²² 9. Tevbe: 19.

beraber, îmanlı olarak yapılan imaret ve sakalık işini Allah yolunda cihâd edenlerin yaptığı hizmetlerle kıyaslanmanın da yanlışlığını ortaya koymakta olup bunların hadd-i zatında eşitlik kabul etmeyen ayrı ayrı şeyler olduğunu beyân etmektedir. İman etmeden yapılan sakalık ve imar işleri bir hiç olduğu gibi, İmanla yapıldığı takdirde dahî Allah yolunda cihâd eden müminlerin iman, amel ve cihâdına eşdeğer olamazlar. Aralarındaki farkın büyüklüğü sebebiyle birbirlerine benzetilmeleri bile doğru değildir.¹⁰²³ Zîrâ hacılara su vermek ve Mescid-i Haram'ın onarılması vakit ve enerji açısından fedâkarlık gerektirirken cihad ise duruma göre kişinin daha üst seviyede fedâkarlıklar yapmasını lüzumlu kılabilir. Bu fedâkarlık bazen kişinin vatanını, âilesini malını terk edip hicret etmesi şeklinde zuhûr edebildiği gibi bazen daha da radikal bir şekilde kendini göstererek hayâtın fedâ edilmesi şeklinde ortaya çıkabilmektedir.

Buna benzer bir ikâz da insanların mal ve evlâda aşırı düşkünlük gösterip sâlih amellere gerekli itinâyı göstermemesine yöneliktir:

“Mal ve oğullar, dünya hayatının süsüdür. Ama baki kalacak yararlı işler, sevab olarak da, emel olarak da, Rabbinin katında daha hayırlıdır.”¹⁰²⁴

Mala ve evlâda yönelik sevgi insanda yaratılıştan var olup, İslam dîni onlara yönelik sevginin mutedil ölçülerde tutulmasını, kişiyi menfî fiillerde bulunmaya sevk etmemesini tavsiye etmektedir. Aksi takdirde bu durumun kişiye mülkün hakiki sâhibinin kendisi olduğu vehmini benimseterek ebedî saâdetten mahrûm kalmasına sebep olma ihtimali oldukça yüksektir:

“Malı öyle bir seviyorsunuz ki, yağmacasına.”¹⁰²⁵

“Mal toplayarak onu tekrar tekrar sayan, diliyle çekiştirip alay eden kimsenin vay haline! Malının kendisini ölümsüz kılacağını sanır.”¹⁰²⁶

Zîrâ “nazargâh-ı ilâhî” olarak nitelendirilen insan kalbinin dünya sevgisine kapılmasının tabî bir sonucu olan bu durum insana hiç ölmeyeceğini tahayyül ettirmek suretiyle ona, kurtuluşuna vesîle olacak sâlih amelleri terk etmesini mantıklı göstererek dünya hayatını olumsuz bir şekilde sonlandırmasına sebep olacaktır.

¹⁰²³ Yazır, IV, 295.

¹⁰²⁴ 18. Kehf: 46.

¹⁰²⁵ 89. Fecr: 20.

¹⁰²⁶ 104. Hümeze: 1-3.

3.3. KUR'ÂN YORUMUNDA ÜSTÜNLÜĞE DÂİR BAZI ALGILAR

3.3.1. Nisâ Sûresi 25. Âyet Bağlamında Evlenmeyip İbâdetle Meşgul Olmanın Nikahtan Hayırlı Olduğunun Düşünülmesi

Müslümanlardan gücü yetenlerin evlenmeyerek ibâdetle meşgul olmaları evlenmelerinden daha mı hayırlıdır sorusuna cevap bulmak için Hz. Peygamberin yaşantısına mürâcaat etmek yeterli olsa gerektir. İnananlar için “Üsve-i Hasene” konumundaki O mümtaz şahsiyet “ismet” sıfatına sahip olmasına rağmen birçok evlilik yapmıştır ve ümmetine de tavsiye etmiştir.¹⁰²⁷ Bununla beraber hak dînî yeryüzüne yayma misyonunu üstlenmiş olan İslam toplumunun bu vazifeyi icrâ edecek fertlere ihtiyacı olduğu ve kemiyeti artırmanın yolunun nikâhtan geçtiği de ortadadır. Buna rağmen İmam Şâfî (r.a.) şimdi zikredeceğimiz âyeti referans göstererek, gücü yeten kimselerin evlenmeyip kendini ibâdete vermesinin daha hayırlı bir davranış olacağını söylemektedir:

“Sizden, hür mümin kadınlarla evlenmeye güç yetiremeyen kimse, ellerinizdeki mümin cariyelerinizden alsın. Allah sizin imanınızı çok iyi bilir. Birbirinizdensiniz, aynı soydansınız. Onlarla, zinadan kaçınmaları, iffetli olmaları ve gizli dost tutmamış olmaları halinde, velilerinin izniyle evlenin ve örf'e uygun bir şekilde mehirlerini verin. Evlendiklerinde zina edecek olurlarsa, onlara, hür kadınlara edilen azabın yarısı edilir. Cariye ile evlenmedeki bu izin içinizden, günaha girme korkusu olanlardır. **Sabretmeniz sizin için daha hayırlıdır (خَيْرٌ)**. Allah bağışlar ve merhamet eder.”¹⁰²⁸

Nâfile ibâdetlerle meşgul olmanın, evlenmekten daha faziletli olduğu görüşünün sâhibi olan İmam Şâfî bu âyeti delil getirmiştir. O, buradan “Ne hür kadın ne cariyeye, hiç evlenmemeniz daha hayırlıdır, ibâdet nikahtan daha faziletlidir”¹⁰²⁹ mânâsını anlamış ise de bunun cariyeye hakkında olduğu açıktır. Allah (c.c.), bu âyette erkekleri, özgür kadınlarla evlenecek imkânlarla kavuşana kadar sabretmeye teşvik etmektedir. Zîrâ özgür kadınlar her bakımdan evlilik müessesesinin gereklerini yerine getirmeye daha elverişlidirler. Fakat erkek bu sabrın meşakkatinden çekiniyor veya gayri meşrû cinsel tatmin yollarına sapacağından korkuyorsa ona böyle bir kolaylık sunulmaktadır.

¹⁰²⁷ Kazvîni, Kitâbü'n-Nikâh, 1507, II, 118.

¹⁰²⁸ 4. Nisâ: 25.

¹⁰²⁹ Râzî, IX, X, 140.

Bu âyet hür kadınlarla evlenemeyen müminlere, güçleri olmadığı zamân, ruhsat niteliğinde olmakla beraber, aynı zamânda hür kadınlarla evlenmeye gücü yettiği halde câriye ile evlenmeyi nehyeden bir yaklaşımı da içermektedir. Bu görüş birçok müfessir tarafından desteklenmektedir. Bu mevzu "Bu durum (cariyelerle evlenme) nefisinden korkan içindir..." cümlesinden anlaşılmaktadır. "Sizin sabır etmeniz daha hayırlıdır" cümlesi de cariyelerle evlenmekte müminlerin acele etmemelerini, şehvetin azgınlığına mümkün olduğu kadar tahammül etmelerini telkin etmektedir¹⁰³⁰

İmam Şâfiî'nin bu görüşünü dayandırdığı diğer bir delil ise aynı sûrenin üçüncü âyetidir:

"Eğer (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) yetimlerin haklarına riayet edememekten korkarsanız beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın; yahut da sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adâletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır."¹⁰³¹

Ona göre bu âyet-i kerimede, insanlar tek kadınla evlenme ile câriye edinme arasında muhayyer bırakılmıştır. İki şey arasında muhayyer bırakma, o işte arzu edilen hikmet bakımından o ikisinin eşit olduğunu hissettirmektir. Bu tıpkı, bir doktorun "Elma veya nâr ye" demesi gibidir. Bu ifâde, maksadın tam yerine gelmesi hususunda, bu iki meyveden her birinin diğerinin yerini alabileceğini bildirmektedir. Âyet-i kerime bu eşit oluşa delâlet ettiği gibi akıl da aynı şekilde buna delâlet eder. Çünkü evlilikten maksat sükûnet bulmak, birlikte yaşamak, dînî işleri ve evin işlerini koruma altına almaktır. Tüm bunlar, her iki şekilde de hâsıl olur. Yine bir kadının câriye olup, sonra efendisinin onu azâd ederek onunla evlendiğini farzedecek olursak, bu durumda evlenme ile câriye edinmenin birbirine eşit olduğu açıkça ortaya çıkar. Bu âyet-i kerime ile evlenme ve câriye edinmenin birbirine eşit olduğu sâbittir. Hal böyle olunca da İmam şâfiî konuyu şu sözlerle nihâyete erdirir: Biz deriz ki: Nafîle ibâdetlerle meşgul olmak câriye edinmekten daha faziletlidir. Binaenaleyh nafîle ibâdetlerle meşgul olmanın, nikahlanmaktan da faziletli olması gerekir. Çünkü eşit iki şeyden birisinden üstün olanın, diğerinden de üstün olması gerekir.¹⁰³²

¹⁰³⁰ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, VIII, 90.

¹⁰³¹ 4. Nisâ: 3.

¹⁰³² Râzî, IX, X, 143, 144.

3.3.2. Şûrâ Sûresi 23. Âyetin “Ehli Beyt” Hakkında Olduğuna Dâir Yorumlar

Hiz. Peygamber’e neseben ve sihran yakınlığın her müslümanın isteyeceğı bir şey olduğunda şüphe bulunmamakla beraber, bunun insanın elinde olmayıp, ancak ilâhî takdir neticesinde gerçekleşebildiğı de âşikârdır. Gözden kaçırılmaması gereken diğere bir husus da Allah’ın, kullarına olan bu tarz ihsanlarının mesuliyetinin de son derece ağır olduğudur. Kur’ân-ı Kerîm birçok peygamberin aile fertlerinden olan insanların o peygamber ile gönderilen hakikatleri kabullenmeyenlerle beraber olmaları neticesinde maruz kaldıkları azapların kıssalarıyla doludur. Peygamber yakını olmak tek başına bir üstünlük sebebi olmadığı gibi mesuliyetin artmasını da beraberinde getirir:

“Ey Peygamber’in hanımları! İçinizden kim apaçık bir çirkinlik yaparsa, **onun cezası iki kat verilir**. Bu, Allah’a göre kolaydır.”¹⁰³³

Bu ayrıcalığın sebebi ise onların Hiz. Peygambere yakınlıkları sebebiyle, kusurlardan teberrî noktasında diğere insanlardan üstün olmalarının hedeflenmiş olmasıdır. Bu hakikat bir başka âyette şöyle vurgulanmaktadır:

“Ey Peygamberin ev halkı! Şüphesiz Allah **sizden kusuru giderip sizi tertemiz yapmak ister**.”¹⁰³⁴

Hiz. Peygamber’in üvey oğlu Ömer b. Ebû Seleme bu âyet-i celîlenin Ümmü Seleme’nin evinde nâzil olduğunu, Hiz. Peygamber’in Hiz. Fâtımâ’yı, Hiz. Hasan’ı ve Hiz. Hüseyin’i çağırıp onları bir örtü ile bürüyüp örttükten sonra “Allah’ım! Bunlar benim ehl-i beytimdir! Bunlardan günah kirlerini gider, kendilerini tertemiz yap!” diyerek onlara duâ ettiğini rivâyet etmiştir.¹⁰³⁵

Hiz. Peygamber’e yakınlığın vurgulandığı bir diğere âyet ise Şûrâ sûresinin 23. âyet-i celîlesidir:

“Allah, inanıp yararlı işler işleyen kullarını bununla müjdeler. De ki: "Ben sizden buna karşı **yakınlık** (الْقُرْبَى) sevgisinden başka bir ücret istemem." Kim güzel bir iş

¹⁰³³ 33. Ahzâb: 30.

¹⁰³⁴ 33. Ahzâb: 33.

¹⁰³⁵ Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 2562, III, 91, 92.

işlerse onun güzelliğini arttırırız. Doğrusu Allah bağışlayandır, şükürün karşılığını verendir.”¹⁰³⁶

Ulemâ bu âyette ifâde edilen yakınlığın mâhiyeti hakkında farklı görüşler serdetmişlerdir. İbn Abbas, Mücahid, İkrime, Katade, Suddi, Zeyd b. Eslem, İmam Ahmed, Buhari, Müslim, Tirmizi, İbn Cerir, Taberânî, Beyhakî, İbn Sad, ve Dahhak’ın da aralarında bulunduğu bir grup âlime göre bu ayetten çıkan anlam Rasulullah’ın Kureyşlilere, **"Şayet benim sözlerimi dinlemiyorsanız, hiç olmazsa kabile hatırı için bana diğer Araplar'dan daha fazla düşmanlık göstermeyin"** demek istemiş olmasıdır.¹⁰³⁷

Hasan Basrî (r.a.) ise bu âyeti, **"Ben sizden hiçbir şey istemiyorum, yeter ki sadece Allah'a yakın olun"** Yani, doğru yola gelmeniz benim için yeterli bir karşılıktır.” şeklinde yorumlamıştır.¹⁰³⁸ Furkân sûresinin 57. âyeti de bu anlamı destekler mâhiyettedir:

“De ki: **"Ben buna karşı sizden bir ücret değil, ancak, Rabbine doğru bir yol tutmak dileyen kimseler olmanızı istiyorum."**¹⁰³⁹

Said b. Cübeyr, Ömer b. Şuayb ve Ali b. Hüseyin'e (Zeynelabidin) nispet olunan görüşe göre ise âyette geçen **"Kurbâ"** (الْقُرْبَى) kelimesi "akraba" anlamına gelip bu âyet şu şekilde anlaşılmalıdır: "Ben sizden bir ücret istemiyorum, sizden istediğim sadece akrabalarımın sevgi göstermenizdir." Bu grup içinde bazıları bu kelime ile "Abdülmuttaliboğullarının" kastedildiğini söylerken, bazıları ise Hz. Ali, Hz. Fatıma ve oğulları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’in kastedildiğini iddia ederler.¹⁰⁴⁰ Said b. Cübeyr’in bu görüşü sebebiyle bizzat İbni Abbâs tarafından îkâz edildiği rivâyet edilmiş olmasına rağmen bu îkâza mukâbelede bulunduğu dâir herhangi bir nakil bulunmamaktadır. Bu durum onun bu görüşünden rucû etmiş olduğu ihtimâlini doğurmaktadır.

Şif müfessirlerden Tûsî de “Tıbyân” adlı tefsirinde bu âyette kastedilenin ehl-i beyte yakınlık olduğunu beyân etmiş ve şu yorumu yapmıştır:

¹⁰³⁶ 42. Şûrâ: 23.

¹⁰³⁷ Mevdûdî, V, 225.

¹⁰³⁸ Matürîdî, Ebû Mansûr, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne* I-V,(1. Baskı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004, IV, 405.

¹⁰³⁹ 25. Furkân: 57.

¹⁰⁴⁰ Mevdûdî, V,225.

“Bu istisnâda iki ihtimal vardır. Birincisi bu, ististâ-i munkatıdır. Çünkü yakınlarla muhabbet bir karşılık değildir. İkincisi ise bunun hakiki bir istisnâ olmasıdır ki bu durumda da yakınlarla muhabbet bir karşılık olarak değerlendirilmiştir.”¹⁰⁴¹

Şîf müfessirlerin birçok âyeti zorlama ile de olsa sahâbenin ehl-i beyte dâhil fertlerinin lehine yorumladıkları bir vâkiadır. Örneğin aynı müfessir “Ahzâb” sûresinin 23. âyetini tefsir ederken âyetteki sözünü yerine getirip şehîd olanların Hz. Hamza ve Hz. Cafer, sözünü tutmak üzere hazır bekleyenine ise hâssaten Hz. Ali olduğunu söyler.¹⁰⁴² Yine diğer bir şîf müfessir olan Kummî’de de aynı zorlama üslubu göze çarpmaktadır. O “Allah savaşta müminlere yetti”¹⁰⁴³ âyetini, “Hz. Ali’yi vesîle kılarak” şeklinde yorumlamıştır.¹⁰⁴⁴

Hz. Peygamber’in ehl-i beyti tüm Müslümanların başının tâcı olmakla beraber Şûrâ sûresi 23. âyet hakkında yapılan son yorumun önünde ciddi engeller vardır. Bunlardan ilki, bu sûre Mekke’de nâzil olduğunda Hz. Ali ve Hz. Fâtıma’nın henüz evlenmemiş olmaları ve dolayısıyla da çocuklarının da olmamasıdır.¹⁰⁴⁵ Diğer bir neden ise Abdülmuttaliboğullarının hepsi müslüman olmadığı gibi içlerinde, Ebu Leheb gibi, İslâma açıkça düşmanlık yapanların da bulunmasıdır. Ayrıca Hz. Peygamber’in akrabaları Abdülmuttalipoğullarından ibaret değildi. O, anne tarafı, baba tarafı ve eşi Hz. Hatice dolayısıyla hemen hemen Kureyş’in tamamıyla akraba idi. Bundan dolayı, Hz. Peygamber’in, akrabaları olan Abdülmuttaliboğullarına sevgi gösterilmesi için ricada bulunması ihtimal dâhilinde olamaz. Üçüncü neden ise çok daha önemlidir. İnsanları Allah’a çağırın ve yüce bir makamda bulunan Hz. Peygamber nasıl olur da, sadece kendi akrabaları için kâfirlerden sevgi talebinde bulunur?¹⁰⁴⁶ İşte tüm bu soru işaretleri müfessirlerin bu yoruma temkinli yaklaşması sonucunu doğurmuştur.

Bazı müfessirler bu âyeti ele alırken tüm bu rivâyetlere yer vermekle birlikte, tercihlerini ilk iki yorumdan yana kullanmışlardır. Onlar ilk yoruma göre âyetin ifâde ettiği manânın şöyle olduğunu ifâde etmişlerdir: “Peygamberliğim dolayısıyla olan

¹⁰⁴¹ Tûsî, Muhammed b. Hasen, *et-Tibyân fi Tefsîri’l-Kur’ân* I-X, Dâr’u İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut tsz. , IX.

¹⁰⁴² Tûsî, VIII, 329.

¹⁰⁴³ 33. Ahzâb: 25.

¹⁰⁴⁴ Kummî, Ali b. İbrahim, *Tefsîru’l-Kummî* I-II, (1. Baskı), Dâru’l-Hucce, Kum 2005 , II, 164.

¹⁰⁴⁵ İbn-i Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, XII, 271.

¹⁰⁴⁶ Mevdûdî, V, 225.

hukukumu tanıımıyorsanız bari aramızdaki akrabalık hukukuna saygı gösterin de söylediklerimi dinleyin.¹⁰⁴⁷ Akrabalığımızı gözönünde bulundurarak bize eziyet etmekten vazgeçmenizden ve beni dinleyip, sizlere yaptığım çağrıyı daha yumuşak bir tavırla karşılamanızdan başka birşey istemiyorum. Sizden istediğim tek ücret budur.”¹⁰⁴⁸ Kanaatimiz odur ki âyetin bu şekilde yorumlanması Hz. Peygamber’in tebliğ üslûbuna da daha uygundur. Zirâ Rasûlullah İslam dışı unsurları Allah’ın dînine davet ederken “akrabalık” bağlarını aktif bir şekilde kullanmış hattâ bazı evliliklerini sırf evlenmiş olduğu hanımın kabilesini kazanmak adına yapmıştır.¹⁰⁴⁹ Bu yoruma göre söz konusu âyet gayri müslim dahî olsalar akrabalarla irtibâtın sürdürülmesinin gerekliliğine de vurgu yapmaktadır.

3.3.3. Fetih Sûresi 29. Âyet ile İlgili Yorumlar Çerçevesinde Hulefâ-i Râşidîn Arasındaki Üstünlük Sıralaması

Fetih Sûresinin son âyet-i celîlesinde Allah (c.c.) Hz. Muhammed’in ashâbının Tevrat’ta ifâde edilen birtakım hasletlerini zikretmiş sonrasında da onların İncilde zikredilmiş olan vasıflarından bahsetmiştir:

“Muhammed Allah’ın elçisidir. Onun beraberinde bulunanlar, inkârcılara karşı sert, birbirlerine merhametlidirler. Onları rükuya varırken, secde ederken, Allah’tan lütuf ve hoşnutluk dilerken görürsün. Onlar, yüzlerindeki secde izi ile tanınırlar. İşte bu, onların Tevrat’ta anlatılan vasıflarıdır. İncil’de de şöyle vasıflandırılmışlardı: **Filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ekincilerin hoşuna giden ekin gibidirler.** Allah böylece bunları çoğaltıp kuvvetlendirmekle inkârcıları öfkelenendirir. Allah, inanıp yararlı işler işleyenlere, bağışlama ve büyük ecir vadetmiştir”¹⁰⁵⁰

Keşşâf tefsirinde İkrime'den nakledilen kavle göre, burada “ekin” den murad İslam’dır. Allah, İslam’ın filizini **Ebubekir** ile yeşertmiş, **Ömer** ile güçlendirmiş, **Osman** ile kökünü kalınlaştırmış ve **Ali** ile de dimdik ayakta tutmuştur.¹⁰⁵¹ Ehl-i sünnet ulemâsı dört halîfe arasındaki üstünlük sıralamasına akâid eserlerinde yer vermişlerdir.

¹⁰⁴⁷ Yazır, VII, 24, 25.

¹⁰⁴⁸ Kutub, *fî Zılâli'l-Kur’ân*, V, 3154.

¹⁰⁴⁹ Köksal, V, 54, 55.

¹⁰⁵⁰ 48. Fetih: 29.

¹⁰⁵¹ Zemahşerî, III, 469.

Buna göre Hulefâ-i Râşidîn'in en faziletlisi **Hz. Ebû Bekîr es-Siddîk**'tır. Sonrasında ise sırasıyla **Hz. Ömer**, **Hz. Osmân** ve **Hz. Ali** gelmektedir.¹⁰⁵² Akâid ulemâsının bu zâtlar hakkında yapmış oldukları üstünlük sıralaması da İkrime'nin sözüyle uyumludur. Müfessir İzzet Derveze âyetin bu şekilde yorumlanmasını uzak bir ihtimal olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁵³ Kanaatimizce bu bir takım siyâsî sâikler sebebiyle zorlama ile varılan bir neticedir. Hz. Muhammed tarafından herhangi bir sıralama yapılmamış olmasına rağmen selef ulemâsının bu tarz bir girişimde bulunmasının¹⁰⁵⁴ sebebinin Şîa'ya karşı yürütülen fikrî mücâdelenin bir sonucu olması muhtemeldir.

İslam dîni için çok önemli bir şahsiyet olan Hz. Ebû Bekr'in konumu ise ayrıca ele alınmalıdır. Mekke döneminde İslâmiyet'in yayılmasında onun Kureyş'in ileri gelenlerinden biri olmasının büyük tesiri vardır. Gizli davet sürecinde Kureyş'in ileri gelenlerinden birçok zât onun vasıtasıyla müslüman olmuştur. Bunlar arasında, başta aşere-i mübeşşereden Hz. Osman, Talha b. Ubeydullah, Sa'd b. Ebû Vakkas, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh olmak üzere Osman b. Maz'ûn, Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Seleme el-Mahzûmî, Hâlid b. Saîd b. Âs, Ubeyde b. Hâris, Habbâb b. Eret, Erkam b. Ebû'l-Erkam, Bilâl-i Habeşî, Suheyb-i Rûmî gibi önemli şahsiyetler bulunmaktadır. Müslümanlar Medine'ye hicret etmeye başlayınca Ebû Bekir de hicret için Hz. Peygamber'den izin istemiş, Resûlullah ona acele etmemesini, Allah'ın kendisine bir arkadaş bulacağını söyleyince Hz. Peygamber ile birlikte hicret etme şerefine nâil olacağını anlayarak hazırlık yapmaya başlamıştır. Bu konuşmadan dört ay sonra Resûl-i Ekrem Kureyşliler kendisini öldürmeye karar verince onun evine gelerek birlikte Medine'ye hicret edeceklerini söylemiştir.¹⁰⁵⁵ O gece Medine'ye giden kuzey yolunu takip etmek yerine güneye doğru yol almış ve üç gün boyunca "Sevr" mağarasında kalmışlardır. Müşrikler ise tüm Mekke çevresinde onları aramışlar ve bazıları onların saklandıkları mağaranın ağzına kadar gelmişlerdir. Hz. Ebu Bekir'in onların mağaraya girip kendilerini göreceklere korkarak heyecanlanması¹⁰⁵⁶ ve akabinde cereyân eden hâdiseler Kur'ân-ı Kerîm'e konu olmuş, âyet-i celîlede **"ikinin (اثنین) ikincisi (ثانى)"** ifâdesi kullanılarak bu seçkin sahâbeden bahsedilmiştir:

¹⁰⁵² Ömer Neseffî, s. 10.

¹⁰⁵³ Derveze, VIII, 617.

¹⁰⁵⁴ Taftâzânî, s. 178.

¹⁰⁵⁵ Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 1994, X, 102.

¹⁰⁵⁶ Mevdûdî, II, 215.

“Eğer siz ona yardım etmezseniz; ona Allah yardım etmiştir: Hani, kâfirler onu, **ikinin** (اثنین) **ikincisi** (ثانى) olarak çıkarmışlardı; hani onlar mağaradaydı; o, arkadaşına. Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir, diyordu. Bunun üzerine Allah ona emniyetini indirdi, onu sizin görmediğiniz bir ordu ile destekledi ve kâfir olanların sözünü alçalttı. Allah'ın sözü ise zaten yücedir. Çünkü Allah üstündür, hikmet sahibidir.”¹⁰⁵⁷

Bu hâdise esnâsında Hz. Ebu Bekir, korkmuş ve üzülmeye başlamış ve "Ya Rasulallah, ben ölürsem, nihayet bir kişiyim, sıradan bir insanım, fakat sen öldürülürsen Allah'ın dini yok olur gider." diyerek üzüntüsünün asıl sebebini dile getirmiştir. Resulullahın ona "Üçüncüsü Allah olan bu iki için ne diye üzülyyorsun?" "Üzülme Allah bizimle beraberdir." demesinin akabinde Allah onların üzerine sekinetini indirmiştir.¹⁰⁵⁸ Sekînetin Hz. Ebû Bekir üzerine indirildiği de söylenmiştir. Bu görüş İbn-i Abbâs'tan rivâyet edilmiş olup o: "Zîrâ Allah Rasûlü zâten sekînet üzere idi" demiştir.¹⁰⁵⁹

İçlerinden birinin Râsûl-ü Ekrem olduğu iki kişiden biri olmanın büyük bir ayrıcalık olduğunda şüphe yoktur. Bu hâdise Hz. Ebû Bekir'in İslâmî literatürde "yâr-ı ğâr" (Resûlullah'ın mağaradaki can yoldaşı) olarak anılmasını sağlamıştır.¹⁰⁶⁰ Bu ayet bir kaç bakımdan Hz. Ebu Bekir'in faziletine delalet etmektedir:

1. Hz. Peygamber'in, onu kendisine bu yolculukta arkadaş seçmesi Hz. Ebu Bekir'in bânının zâhirine uygun bir zât olduğunu göstermektedir.

2. Hicret, Allah'ın izni ve emriyle olmuştur. Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunan bir çok ihlâslı zât var olup onlar, nesepe Hz. Peygambere Hz. Ebu Bekir'den daha yakın olmalarına rağmen Allah Teâlâ'nın, böylesi bir şerefi Hz. Ebu Bekir'e vermesi, onun makamının büyüklüğüne delâlet eder.

3. Hz. Ebu Bekir dışındaki herkes, Hz. Peygamber'den ayrı hicret ettiler. O ise beraberinde hiç kimsenin kalmadığı o tehlikeli yolculukta dahî Hz. Peygambere hizmete devam etti. Bu da büyük bir fazileti gerektirir.

4. Allah Teâlâ "İkinin ikincisi" ifâdesiyle Hz. Ebû Bekir'den bahs etmiştir. O, birçok kişinin İslamla şereflenmesine vesile olarak İslam'a davette de iki kişiden biri

¹⁰⁵⁷ 9. Tevbe: 40.

¹⁰⁵⁸ Yazır. VI, 345.

¹⁰⁵⁹ İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, 206.

¹⁰⁶⁰ Karaman ve Diğ, *Kur'ân Yolu*, III, 11.

olmuştur. Yine o, Hz. Peygamber'in bulunduğu savaşlarda da O'nun yanında olmuş ve ondan hiç ayrılmamıştır. Dolayısıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in meclislerinde de ondan sonra ikinci olmuştur. Hz. Peygamber hastalanınca, insanlara namazlarında imam olma hususunda onun yerini almış ve böylece de iki kişiden biri olmuştur. Yine Hz. Ebu Bekir vefat ettiğinde, Hz. Peygamber'in yanına defnedilmiş böylece orada da iki kişiden biri olmuştur.¹⁰⁶¹

Hicretin 11. yılı Safer ayının son haftasında rahatsızlanan¹⁰⁶² Hz. Peygamber, ashabına yaptığı konuşmada, Allah Teâlâ'nın bir kulunu dünya ile kendi yanında olandan birini tercih etmekte serbest bıraktığını, o kulun da Allah'ın yanında olanı tercih ettiğini söylemesi üzerine Hz. Ebû Bekr kastedilen kişinin Resûl-i Ekrem olduğunu anlamış ve ağlamaya başlamıştır. Resûlullah ondan susmasını istemiş ve Ebû Bekir'in kapısı dışında, mescidin avlusuna açılan bütün kapıların kapatılmasını emretmiştir. Bunun sebebini açıklarken de İslâmiyet'e ondan daha faydalı kimseyi tanımadığını, insanlar arasında bir dost edinecek olsa onu tercih edeceğini söylemiştir.¹⁰⁶³

3.3.4. “Üstünlük” Olgusu Açısından Erkek-Kadın

İslam dünyasındaki bütün düşünürlerin bir şekilde “üstünlük olgusu açısından erkek-kadın” konusuyla ilgilendiğini, hatta son yüz elli yılda hemen her Müslüman aydınının şu veya bu şekilde konuyla ilgili görüşünü açıklama ihtiyacı hissettiğini söylemek mümkündür. Müslüman aydın üzerinde oluşturulan ciddi baskılar, İslam ve Müslümanlara yönelik sataşmalar ve töhmetler, İslam'ın kadın özgürlüğünün önünde bir engel oluşturduğu yönündeki iddiâlar, Müslüman mütefekkirleri bu konuyla ilgili çalışmalar yapmaya sevk etmiştir. Konu, günümüzde dahî, Batı' da İslam' ı karalamak maksadıyla kullanılmakta olup, bu yüce dinin, şiddet taraftarı ve kadın düşmanı olduğu propagandası yapılmaya devam edilmektedir. Doğal olarak da Müslüman aydınlar, bu konuda üretilen iddiâ ve iftirâları cevaplandırmaya çalışmıştır.¹⁰⁶⁴ İçlerinden bazıları vicdanlarının sesine kulak vererek Müslüman olan, bir kısmı ise ihtidâ etmediği halde eserlerinde İslâm'a ilişkin insafli atıflarda bulunan batılı bazı ilim adamları da

¹⁰⁶¹ Râzî, XV-XVI, 51, 52.

¹⁰⁶² Fayda, „Ebû Bekir”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 1994, X, 103.

¹⁰⁶³ Buhârî, *Kitâbu Fezâili's-Sahâbe*, 3654, VII, 379-381.

¹⁰⁶⁴ İbrahim Hilmi Karlı, “Kadın Erkek Eşitliği Bağlamında Tefsirlere Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Kur'ân ve Kadın Sempozyumu*, 4-5 Haziran 2010, Ankara, s. 104.

Müslüman aydınlara bu hususta destek vermişlerdir.¹⁰⁶⁵ Müslüman toplumun bir kısmının zihinlerinde de, Kur'ân-ı Kerîm'de kadın-erkek hakkındaki hükümlerin farklılığı sebebiyle, İslâm'ın erkeğe, kadına nispetle daha fazla kıymet atfettiği şeklinde bir algı bulunmaktadır.

İslâm öncesi sistemlerde kadın alınıp satılabilen bir metâ konumunda iken İslâm dîni ona her türlü insânî hakkı tanımıştır.¹⁰⁶⁶ Örneğin asr-ı saâdette Mekkeli ve Medîneli kadınların günlük hayatta faal roller üstlendikleri bilinmektedir. Kaynaklar o dönemde sırf sağlık sektöründe hizmet veren kadınların adedinin 50 civarında olduğunu haber vermekte olup,¹⁰⁶⁷ dönemin öne çıkan kadın şahsiyetlerinden biri olan Hz. Âişe'nin cemiyet içerisindeki etkin hizmetinden, ilimde, sanatta ve hukûk alanında erkeklerin dahî O'na (r. anhâ) fikir danıştığından bahsetmektedir.¹⁰⁶⁸ Ancak günümüzde gerek komünist gerekse kapitalist ülkelerde sosyal hayatın bazı kesimlerinde kadının hukûken veya fiilen yararlandığı hakların eş değerinin İslam hukûkunda bulunması söz konusu olamaz.¹⁰⁶⁹ İslâm dînininde değer yargıları ve kadının şahsiyetinin korunmasının luzûmu, tıpkı erkeklerde olduğu gibi kadınlar husûsunda da bazı özel hükümlerin bulunmasını gerekli kılar.

Kur'ân-ı Kerîm'de kadın-erkek arasında ayrıcalık ifâde eden hükümlerin sebebi bu iki cins arasında mevcut fiziksel ve ruhsal farklılıklardır. Biyolojik farklılık insâniyet bakımından artı veya eksi bir değer ifâde etmemektedir. Bu farklılığın amacı insanın varlık âleminde devamlılığını sağlamaya yöneliktir İslâm'a göre Allah'tan başka her şey çift olup bu tek başına kâmil ve kendine yeterli olanın sâdece Allah olduğu anlamına gelir. O'nun dışında her şey kendi türünden olan bir karşı cinse muhtaçtır. Örneğin pozitif elektrik negatife, proton nötrona ihtiyaç duyar. Erkek-kadın açısından da durum böyledir. Onlar “insan” adı verilen soyutun fizikleri ve ruhları bir birinden farklı olan iki parçasıdır.¹⁰⁷⁰ “İçinizden, kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp; aranızda muhabbet ve rahmet var etmesi, O'nun varlığının belgelerindedir.”¹⁰⁷¹ âyet-i

¹⁰⁶⁵ Abdülaziz Hatip, *Onların Gözüyle İslâm'da Kadın*, Sebat Yay., İstanbul 2005, s. 8-74.

¹⁰⁶⁶ Hamîdullah, *İslâm'a Giriş*, (12.Baskı),(Terc. :Cemal Aydın), TDV. Yay. Ankara 2010, s. 239.

¹⁰⁶⁷ Levent Öztürk, *Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001, s. 208, 209.

¹⁰⁶⁸ Nevzat Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, Nesil Yay., İstanbul 2011, s. 121.

¹⁰⁶⁹ Hamîdullah, *İslâm'a Giriş* s. 239.

¹⁰⁷⁰ Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 19.

¹⁰⁷¹ 30. Rûm: 21.

celilesi bu gerçeği vurgulamaktadır. İki cins arasında tam bir eşitlik değil, bir yetenek ve görev dağılımı söz konusudur.¹⁰⁷² Erkekte tedbir hâkim olup kadında ise hissiyât gâliptir. Erkek dışa, kadın ise içe yöneliktir. Dolayısıyla bu görev dağılımı âile için bir rahmettir. Zîrâ bu durum onların, birbirlerinin eksikliğini tamamlamalarına imkân verir. Meseleye bu zâviyeden bakıldığında “erkek mi, kadın mı üstün?” tartışmasının lüzumsuzluğu daha iyi anlaşılacaktır.¹⁰⁷³

Yaratılış itibarıyla erkekle kadın arasında insan olmaları bakımından aynılık, cinsiyet ve görev yönünden ise farklılık var olması, temel hak ve hürriyetler itibarıyla her iki cinsin de aynı hükümlere tâbi tutulmalarını, bunun haricinde cinsiyet ve beden farklılığının gerektirdiği nispette ayrı ve kendilerine has hükümlere tâbi tutulmuş olmalarını gerektirir. Bu durum ise hem hikmet gereği, hem de her iki tarafın menfaatindedir. Her iki cinsin doğuştan sahip oldukları hasletlerini geliştirmeleri için bu hukûkî statüye ihtiyaç vardır.¹⁰⁷⁴

Erkek-kadın arasında haklar ve vecibeler bakımından farklılıklar olması eşitlik prensibinin kadın aleyhine bozulduğu anlamına gelmemektedir. Kadın bazı hususlarda az hakka sâhip olmasına mukâbil, önemli bir takım mükellefiyetlerden de muâf tutulmuştur. Çalışma mecbûriyetinde olmaması bu duruma örnek verilebilir. Tam bir eşitlik istenmesi durumunda kadınların da mecbûrî askerlik, maden işçiliği vb. hizmetlerde istihdâm edilmeleri gerekirdi fakat günümüzde gerek İslâm devletleri gerekse batılı ülkeler, mevzûatlarında bu hizmetlerin erkeklere özel olduğunu beyân etmişlerdir.¹⁰⁷⁵ Fizyolojik açıdan oldukça güçlü bir yaratılışa sâhip olmalarına rağmen erkeklerin dahî zamân zamân uyum sorunu yaşadıkları bu tarz işlerden muâf olmaları kadınlar için bir kolaylıktır.

Kur’ân’a göre âile, insanların kurduğu ilk sosyal kurum olup, ilk örneği Hz. Âdem, Hz. Havvâ ve Onlar’ın (a.s.) çocuklarından teşekkül etmiştir. Bu kurumu fonksiyonellik bakımından insan vücûdundaki hücreye benzetmek mümkündür. Hücreler birleşerek insan vücûdunu meydana getirdikleri gibi âileler de toplumu

¹⁰⁷² Hamîdullah, *İslâm’a Giriş*, s.241.

¹⁰⁷³ Eren, s. 29.

¹⁰⁷⁴ Süleyman Uludağ, *İslam’da Emir ve Yasakların Hikmeti*, (3. Baskı), TDV. Yay. Ankara 1992, s. 175, 176.

¹⁰⁷⁵ Servet Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, (6. Baskı), DİB Yayınları, Ankara 2006, s. 77.

meydana getirmektedirler. Âilenin yıkılması ise sosyal bünyenin çöküşü anlamına gelir.¹⁰⁷⁶ İslâm dîni, bu kurumun en mühim iki unsurundan biri olan kadına yerine göre anne, eş, kız olması hasebiyle büyük değer atfetmiş, onu dâimâ toplumun önemli bir ferdi olarak addetmiş, Kur'ân-ı Kerîm'in müstakil bir sûresine de "Nisâ" sûresi adı verilmiştir. Hz. Muhammed ise kadınların Allah (c.c.) nezdindeki bu kıymetine vurguda bulunarak "Dünya bir metâdır, dünya metânın en hayırlısı da sâlihâ kadındır."¹⁰⁷⁷ buyurmuştur. Bir âyeti celflede ise "Ey insanlar! Şüphe yok ki, sizi bir erkek ve bir diğiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır."¹⁰⁷⁸ buyurularak üstünlüğün erkek veya kadın olmakta değil de takvâda olduğu açıkça ifâde edilmiştir.

3.3.4.1. Erkeklerin Kadınlar Üzerine "Kavvâm" Olmaları

Kur'ân-ı Kerîm'in erkek-kadın arasındaki münâsebetleri düzenlerken kullandığı ifâdeler arasında en belirleyici olanı "**kavvâmûn**" (قَوَّامُونَ) kelimesidir:

"Allah'ın kimini kimine üstün kılmasından ötürü ve erkeklerin, mallarından sarfetmelerinden dolayı erkekler kadınlar üzerine **kavvâmdırlar** (قَوَّامُونَ). İyi kadınlar, gönülden boyun eğenler ve Allah'ın korunmasını emrettiğini, kocasının bulunmadığı zamân da koruyanlardır. Serkeşlik etmelerinden endişelendiğiniz kadınlara öğüt verin, yataklarında onları yalnız bırakın, nihayet dövün. Size itaat ediyorlarsa aleyhlerine yol aramayın. Doğrusu Allah Yücedir, Büyüktür."¹⁰⁷⁹

Bu kelime "Kavvâmü'l-mer'eti" şeklinde kullanıldığında "bir kadının işine bakan ve korunmasına önem veren ve işlerini idare eden kişi anlamına gelir.¹⁰⁸⁰ Medenî bir toplumda saadeti temîn için âdil bir hukuk sistemi ve bu hukuku icrâ edecek bir otorite bulunma zorunluluğu vardır. Bu otorite ister devlette ister toplumun en küçük grubu olan ailede olsun her hâlükârda, sorumluluk altındadır.¹⁰⁸¹ Erkeğin âiledeki sorumluluğu ona bir takım mükellefiyetler yüklemektedir. "Kavvâmü'l-mer'eti" deyimini, erkeğin kadına hakimiyetini, fakat rastgele değil, hizmetçilikle karışık bir hakimiyeti ifade eder.

¹⁰⁷⁶ Celal Kırcı, *Kur'ân ve İnsan*, Marifet Yay., İstanbul 1996, s. 117, 136.

¹⁰⁷⁷ Kazvîni, *Kitâbü'n-Nikâh*, 1882, II, 122.

¹⁰⁷⁸ 49. Hucurât: 13.

¹⁰⁷⁹ 4. Nisâ: 34.

¹⁰⁸⁰ Yazır, II, 556

¹⁰⁸¹ Emannullah Polat, "Kavvâmûn" İfâdesi Çerçevesinde Kocanın Karısını Te'dibi", *Ekev Akademi Dergisi*, sayı 59, 2014, s. 358.

Bir taraftan erkeğin üstünlüğünü anlatırken, diğer taraftan da kadının değer ve üstünlüğünü bildirir.¹⁰⁸²

Âyetin amacı evlilik kurumunu düzene koyarak, bu kurumdaki iş ve görev bölümünü kurallara bağlamak, böylece aile fertleri arasında çıkabilecek çatışmaları engellemektir. Temel amacı bu olan âyet, aile kurumunun yönetim yetkisini erkeğe vermiş, aile reisinin erkek olduğunu belirlemiş ve bu tercihi bazı sebeplere bağlamıştır. Allah, erkeği bu yöneticiliğin dayanakları bakımından üstün kılmış, onu bu yöneticiliğin yetenek ve maharetleri ile donatmıştır. Bununla beraber erkek, aile kurumunun maddî ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü tutulmuştur. Bu yöneticilik yetkisine dayalı olarak, aile kurumunu bozulmaktan kurtarmaya, onu gelip geçici taşkınlıklara karşı korumaya, ortaya çıkacak bu taşkınlıklara nasıl karşı konacağına ilişkin imtiyazlar da bu âyet ile belirlenmektedir.¹⁰⁸³

Zühri bu âyetten yola çıkarak "Koca ile karı arasında cana kıyma söz konusu olmadıkça kısas yoktur." demiştir. Bu, "koca karısını öldürmedikçe, karısını dövmesinden dolayı kendisine kısas yapılamaz." anlamına gelmektedir.¹⁰⁸⁴ Âyetin bu şekilde anlaşılması, kadına karşı şiddetin had safhaya ulaştığı günümüz toplumu açısından bakıldığında, büyük bir problem doğurmaktadır. İslam kadına kişilik kazandırmış, ona saygı ve şefkat gösterilmesini emretmiştir. Şâyet Müslüman toplumlarda İslam'ın kadın konusundaki bu anlayışından farklı olarak, kadınların aleyhine farklı bir uygulama varsa, bu, dinimizden ve Yüce Kitabımızdan değil, cehâletten, mahallî anlayışlardan ve göreneklerden kaynaklanmaktadır.¹⁰⁸⁵

3.3.4.2. Şâhitlikte İki Kadının Bir Erkeğe Denk Olması

Daha önce beyân ettiğimiz üzere, Kur'ân-ı Kerîm'de kadın-erkek arasında ayrıcalık ifâde eden hükümlerin sebebi, bu iki cins arasında mevcut fiziksel ve ruhsal farklılıklardır. Bu farklılıkların tezâhür ettiği konulardan biri de "şâhitlik" meselesidir. Kur'ân-ı Kerîm Müslümanlar arasında yapılan borç alışverişine yapılacak şâhitliğin mâhiyetini şöyle belirlemektedir:

¹⁰⁸² Yazır, II, 556.

¹⁰⁸³ Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, II, 649.

¹⁰⁸⁴ Taberî, IV, 59.

¹⁰⁸⁵ Şükrü Özübuğday, "Kadın Erkek Eşitliği Üzerine Birkaç Söz", *Diyanet İlmî Dergi*, sayı: 2, 1999, s. 40.

“Ey İnananlar! Birbirinize belirli bir süre için borçlandığınız zamân onu yazınız. İçinizden bir kâtip doğru olarak yazsın; kâtip onu Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, yazsın. Borçlu olan da yazdırsın, Rabbi olan Allah'tan sakınsın, ondan bir şey eksiltmesin. Eğer borçlu, sefih veya âciz, ya da yazdıramıyacak durumda ise, velisi, doğru olarak yazdırsın. **Erkeklerinizden iki şahid tutun; eğer iki erkek bulunmazsa, şahidlerden razı olacağınız bir erkek, biri unuttuğunda diğeri ona hatırlatacak iki kadın olabilir.**”¹⁰⁸⁶

Bu âyet şahitlerin vasfını bildirirken, bir hakikati de gözler önüne sermektedir. Genele itibar edilecek olursa erkeklere nispetle kadınlarda zabt denilen akılda tutma gücü biraz eksik olup unutma ihtimali daha yüksektir. İstisnâlar bulunabilirse de, itibar kişiye değil, cinsedir. Kadın, yaratılışında duygusallık ağır basan bir varlıktır. Duygusallığın ağır bastığı kimselerde aşırı heyecan ve etkilenme meydana gelir. Etkilenmenin çokluğu ise unutma sebeplerindedir. Bir şeyi aklında iyi tutmak sadece bir zekâ ve hâfıza meselesi değildir. Pek çok zekî insan vardır ki aşırı duygusallıktan, fazla etkilenmeden dolayı hafızasına güvenilmez. Ayrıca kadında “subjektiflik” daha ileri seviyededir. Dış çevredeki hâdiseler onu ilk anda ilgilendirir ve telaşa sevkeder.¹⁰⁸⁷ Özellikle de hâmilelik döneminde biyolojik, fizyolojik ve ruhsal ciddi değişimler yaşadıkları bilimsel olarak da tespit edilmiştir.¹⁰⁸⁸

“**Biri unuttuğunda diğeri ona hatırlatacak**” ifâdesiyle kastedilen durumun farklı sebepleri de olabilir. Bu sebeplerden biri de, kadının anlaşmalar konusundaki eksik bilgisi ve bütün inceliklerini ve şartlarını kavrayamaması, bu yüzden gerektiğinde dikkatli bir şahitlikte bulunabilmesi için olay hakkında zihninde açıklık belirmemesidir. Bu durumun sebebinin kadının heyecanlı tabiatı olabileceği de düşünülebilir. Zîrâ annelik görevi kadında zorunlu olarak ruhsal tepki meydana getirir. Bu zorunluluk kadının, çocuğunun isteklerini düşünmeden ve gecikmeden yerine getirebilmesi için, duygusallık ve acelelikle karşılık vermesini gerektirmektedir. Aslında bu, Allah'ın kadına ve çocuğa olan bir lütfudur. Bu tür işlemlerde şahitlik yapmak ise, bütünüyle heyecandan arınmayı ve olaylar üzerinde etkilenmeden düşünmeyi gerektirmektedir.

¹⁰⁸⁶ 2. Bakara: 282.

¹⁰⁸⁷ Yazır, II, 261.

¹⁰⁸⁸ Nesim Kuğu, Gamze Akyüz, “Gebelikte Ruhsal Durum”, *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, Sayı 23, 2001, s.6.

Burada iki kadının bulunması herhangi bir sebeple biri yanılacak olursa diğersinin ona hatırlatması için bir garanti konumundadır. Böylelikle hatırlamaları ve olayı yalın bir şekilde aktarmaları sağlanmış olur.¹⁰⁸⁹

Müfessirler, tâbiîn ve sonrası kuşağa mensup bazı âlimlerin beyanlarına istinâden, kadınların şâhitliklerinin cezalar ve hadlerle ilgili hususlarda geçerli olmadığına, onların şâhitliklerinin ancak mâli konular, bir de doğum, emzirme, bekâret ve dulluk gibi kendilerini ilgilendiren hususlarda geçerli olduğuna ilişkin değerlendirmeler aktarmışlardır. İbn-i Kayyim ise bu meseleyi tartışmış ve sonuç olarak "Kur'an ayetleri ve Peygamberimizin hadisleri, kadının şâhitliğinin şu meselelerde geçerli, şu meselelerde geçersiz olduğuna ilişkin bir kayıt getirmemiştir. Kadının şâhitliği her konuda geçerlidir." değerlendirmesini yapmıştır.¹⁰⁹⁰

3.3.4.3. *Teaddüd-i Zevcât Meselesi*

İslâm dîni erkeğe, adaleti sağlamaya muktedir olması durumunda **birden fazla kadınla evlenebilmesi (teaddüd-i zevcât)** hususunda sınırlı bir insiyatif tanımıştır. Ancak bunun bir mecburiyet değil bir imkân tanıma olduğu ve erkeğe büyük bir külfet yüklediği unutulmamalıdır.

Her erkeğin bir eş ile hayat sürmesi arzu edilen bir mefkûre olmakla beraber hakikatin her zamân temennîye uymadığı da bir vâkıdır.¹⁰⁹¹ İslâm'ın "teaddü-i zevcât"a müsâade etmesi bir takım toplumsal dengeleri koruma gayesine mebnî olup meseleye yalnızca cinsellik açısından bakılmamalıdır. Özellikle toplumun ihtiyaç duyduğu dönemlerde bu bir ruhsattır. Şöyle ki, bir toplum içerisinde savaş vb. sebeplerle kadın-erkek arasındaki sayı dengesi değişip erkek sayısı kadın sayısına nispetle azalırsa Müslümanlar şu üç halden birini kabul etmek mecbûriyetinde kalacaklardır:

1. Her erkeğin bir kadınla evlenmesi, diğers kadınların ise bunu bir imtihan kabul ederek evlilik ve sıcak bir âile nimetinden yoksun bir şekilde yaşamlarını sürdürmeleri.

2. Bir erkeğin bir kadınla evlenip, diğers kadınların ise cismânî ve rûhî ihtiyaçlarını gayrı meşrû yollarla karşılamaları.

¹⁰⁸⁹ Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, I, 336.

¹⁰⁹⁰ Derveze, VI, 515.

¹⁰⁹¹ Bekir Topaloğlu, *İslamda Kadın*, (20. Baskı), Ensar Neşr. , İstanbul 2008, s. 119.

3. Bir erkeğin birden fazla kadınla evlenerek diğer kadınların da bu vesileyle hem gūnahtan korunmaları hem de bir yuva sahibi olarak kadınlık şerefine uygun yaşamaları.¹⁰⁹²

Dikkatten kaçırılmaması gereken diğere bir husus da İslâm'ın çok eşliliğı teşvik etmekten ziyâde daha önce uygulanmakta olan sınırsız evlilik tatbikâtını dört eş ile sınırlandırmış olmasıdır:

“Yetim kızlar hakkında adâletle muâmele edemeyeceğinizden korkarsanız, **beğendiğiniz, hoşunuza giden başka kadınlardan iki, üç ve dört kadın alın.** Fakat bunların arasında adâleti gözetmeyeceğinizden korkarsınız o vakit bir zevceyle, yahut sahip olduğunuz cariyelerle iktifa edin. Bu, doğruluktan sapmamanıza daha yakın ve size daha uygundur.¹⁰⁹³

Rivâyetler Gıylan b. Selem es-Sekafî, Umeyri el-Esedî, Nevfel b. Muaviye ed-Deylemi gibi zâtların müslüman oldukları zamân dördün üzerinde eşleri olduğunu ve Hz. Peygamber'in onlardan her birerine "İçlerinden dört tanesini seç"¹⁰⁹⁴ dediğini haber vermektedir. İslam kişinin hiçbir sınırlama ve kayıt olmaksızın, on tane, daha çok ya da az kadınla evlenebildiğı bir dönemde gelmiş ve erkeklere şunu bildirmiştir: Müslümanın aşmaması gereken bir sınır vardır ki, o da "dörttür". Bir kayıt vardır o da adâleti gözetebilme imkânıdır. Değilse bir taneyle veya eliniz altındaki cariyelerle yetineceksiniz.¹⁰⁹⁵

Hz. Âişe bu âyetin, câhiliye döneminde yaygın olan kötü bir alışkanlığı kaldırmak için indirildiğini söylemiştir. Yetim kızların velileri, onları kontrolleri altında tutmak için, koruyucuları olmamasını fırsat bilerek, güzellikleri ve zenginlikleri için bu yetimlerle evleniyorlar, daha sonra da onlara adâletsiz davranıyorlardı. Bundan dolayı, müslüman olduktan sonra yetim kızlarla evlenme hususunda şüpheye düştüler. Bunun üzerine bu âyet onlara eğer adâleti sağlayamayacaklarından korkarlarsa, yetim kızlar yerine kendilerine helâl olan diğere kadınlarla evlenmelerini tavsiye etmiştir.

¹⁰⁹² Kutub, *Cihan Sulhu ve İslam*, s. 92, 93.

¹⁰⁹³ 4. Nisâ: 3.

¹⁰⁹⁴ Ebû Dâvûd, *Kitâbü't-Talâk*, 2234, II, 93.

¹⁰⁹⁵ Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'an*, I, 578, 579.

İbn Abbas ve İkrime bu emrin verilmiş sebebinin, o dönemde varolan bir adâletsizliği ortadan kaldırmak, olduğunu iddia etmişlerdir. İslâm'dan önce bu hususta her hangi bir sınırlama olmadığı için bazıları bir düzine kadınla bile evlenirdi. Daha sonra da onların artan ihtiyaçlarını karşılayamayınca, yetim yeğenlerinin veya diğer akrabalarının çaresiz yetim kızlarının mallarına el koyarlardı. Bu sebeple Allah evlenilecek kadınların sayısını sınırlamıştır.

Sa'id İbn Cübeyr, Katade ve diğer bazı müfessirler ise bu emrin kadınların haklarını korumak için verildiğini söylemişlerdir. Onların iddiâları ise şudur: Yetimlere yapılan haksızlık İslâm'dan önce de kötü görülürdü, fakat kadınlara gelince durum değişirdi. İstedikleri sayıda kadınla evlenirler, vicdan azabı hissetmeksizin ve toplumdaki çekinmeksizin onlara kaba ve adâletsizce davranırlardı. Bu nedenle, Allah onları yetimlere olduğu gibi eşlerine de haksızlık yapmaktan sakınmaları konusunda uyarmıştır. Öyle ise erkekler dört kadından fazla evlenmemeli ve ancak onlara adaletli davranabilecekler ise bu sayıda kadın almalıdırlar.¹⁰⁹⁶

Ulemâ hür bir müslümanın dört evlilikle birlikte sınırsız cariyeyle sahip olmasında bir mahzûr görmemişlerdir. Onlar bu âyette, eşler arasında âdil davranmama probleminin yalnızca hür kadınlar için zikredilmiş bir hüküm oluşundan yola çıkarak bu sonuca varmışlardır. Cârîyelerle evlenmek her ne kadar günümüzde garip kaçsa da âyetin indiği zamân göz önünde bulundurulduğunda bu gariplik ortadan kalkar. Bu durum cârîye kadının hür olması için bir yöntem olarak da değerlendirilebilir. Zîrâ cariyenin doğuracağı çocuk, ona nispet edilecek ve böylece efendisinin ölmesi durumunda çocuğun annesi olması hasebiyle hür kalacaktır. Esâsen Kur'an'ın öngördüğü bu davranış, âyetin indiği andan itibaren köleliği kökünden söküp atmaya yönelik son derece anlamlı bir davranıştır.¹⁰⁹⁷

3.3.4.4. Boşama Yetkisinin Erkeğe Âit Olması

Kur'ân-ı Kerîm'de talâk'a dâir hükümlerin açıklandığı âyetler incelendiğinde Yüce Allah'ın bu fiili işleme yetkisini dâima erkeklere nispet ettiği görülmektedir:

“**Bundan sonra kadını boşarsa**, kadın başka birisiyle evlenmedikçe bir daha kendisine helal olmaz. Eğer ikinci koca da onu boşarsa, Allah'ın yasalarını

¹⁰⁹⁶ Mevdûdî, I, 291.

¹⁰⁹⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs* VIII, 20.

koruyacaklarını sanırlarsa eski karı kocanın birbirlerine dönmelerine bir engel yoktur. Bunlar, bilen kimseler için Allah'ın açıkladığı yasalardır.”¹⁰⁹⁸

“Ey Peygamber! **Kadınları boşayacağınızda**, onları, iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti sayın; Rabbiniz olan Allah'tan sakının”¹⁰⁹⁹

“**Boşadığınız, fakat iddeti dolmamış kadınları** gücünüz nispetinde, kendi oturduğunuz yerde oturtun.”¹¹⁰⁰

Bu durum fitrat ile ilgilidir. Zîrâ kadınlar hâdiselere âni tepkiler vermeye meyyâl olup, özel halleri de fitratlarında var olan bu özelliğin daha aktif hâle gelmesine yol açar. Dolayısıyla talak hakkının onlarda olması, evlilik müessesesinin eşler arasındaki en ufak bir anlaşmazlıkta zarar görmesine sebep olabilir.

İslam dîni erkeğe bu yetkiyi bizzat kullanabilme imkânı tanımakla beraber bir vekil aracılığıyla da kullanabilme imkânı tanımıştır. Bu vekil, herhangi bir kimse olabileceği gibi, zevcesi de olabilir. Kişinin boşanma yetkisini eşine vermesine islâm hukûkunda “Tefvîz-i Talâk” adı verilmektedir.¹¹⁰¹ Bu meselenin meşrûiyeti âyet ve hâdisle sâbittir. Bizzât Hz. Peygamber’in eşinden sâdır olan “Hz. Peygamber bizi serbest bıraktı. Biz ise Onu tercih ettik”¹¹⁰² ifâdesi ile berâber şu âyet-i celîle de bu hususa delil teşkil etmektedir:

“Ey Peygamber! Eşlerine şöyle söyle: "Eğer dünya hayatını ve süslerini istiyorsanız gelin **size bağıшта bulunayım ve güzellikle salıvereyim.**"”¹¹⁰³

Âyet-i celîle Hz. Peygamber’e eziyet vermenin yasak oluşu ile bağlantılıdır. Rivâyete göre Peygamber bazı hanımları tarafından rahatsız edilmiş, dünya malından ondan bir şeyler istemişler veya kendilerine daha çok harcamada bulunmasını istemişlerdir. Birinin diğerini kıskanması suretiyle ona eziyet verdikleri de söylenmiştir.¹¹⁰⁴ Âyet-i celîle nâzil olduğunda Hz. Peygamber'in dört hanımı olup onlar da Hz. Sevde, Hz. Aişe, Hz. Hafsa, Hz. Ümmü Seleme idiler. Henüz Hz. Zeynep ile

¹⁰⁹⁸ 2. Bakara: 230.

¹⁰⁹⁹ 65. Talâk: 1.

¹¹⁰⁰ 65. Talâk: 6.

¹¹⁰¹ Molla Hüsrev, *Dürrü'l-Hukkâm fî Şerhi Gureri'l-Ahkâm* I-II, Fazilet Neşriyat, İstanbul tsz. , I, 371.

¹¹⁰² Ebû Dâvûd, Talâk, 12, III, 77.

¹¹⁰³ 33. Ahzâb: 28.

¹¹⁰⁴ Kurtubî, XII-XIV, 159.

evlenmemişti.¹¹⁰⁵ Âyetin nüzûlünden sonra, ilk önce Hz. Âişe ile konuştu ve Ona "Sana birşey soracağım; cevap vermekte acele etme, anne-babana sor, daha sonra karar ver." dedi ve bu ayeti okudu. Hz. Âişe de şu cevabı verdi: "Bu konuda anne-babama mı danışayım? Allah'ı, Rasulünü ve âhireti tercih ediyorum." Bundan sonra teker teker hanımlarına giderek her birine aynı şeyi sordu. Hepsi de Hz. Âişe'nin verdiği cevabı verdiler.¹¹⁰⁶

Bazı âlimler bu olayı "tahyîr" olarak isimlendirmişlerdir.¹¹⁰⁷ Zîrâ Hz. Peygamber'in hanımlarından herhangi biri ayrılmayı seçmiş olsaydı, Hz. Peygamber'in "Size istediklerinizi vereyim ve sizi güzellikle bırakayım." sözlerinden de anlaşılacağı üzere doğrudan boşanmış olmayacak, bilakis Peygamber tarafından boşanacaktı.¹¹⁰⁸

3.3.4.5. Mîras Hisseleri Bakımından Erkek-Kadın

Miras hususunda semâvi kaynaklı bir sistem benimsememiş toplumların, o toplumun âkil ve hukuk ehli insanların anlayış ve idrâklerine, örf ve âdetlerine göre âdil bir çözüm ortaya koymaya çalıştıkları görülmektedir. Zamân içerisinde geliştirilen hukûkî düzenlemeler, biri sınıf diğeri zümre sistemi olmak üzere iki ana grupta toplanabilir. Sınıf sisteminde mirasçılar ölen kişiyle aralarında var olduğu kabul edilen sevgi, saygı gibi manevi ve hissi bağlar dikkate alınarak belirlenmiş ve bir tasnife tâbi tutulmuştur. Ölenin çocukları birinci sınıf, anne-babası ve onların çocukları (ölenin kardeşleri) ikinci sınıf, büyükbaba ve büyükannesi üçüncü sınıf, bunların dışında kalanlar da dördüncü sınıf mirasçı olarak kabul edilmiştir. Bu sistemde, mevcut sınıf mirasın tamamını kendi aralarında eşit olarak taksim edip, bir sonraki sınıf mirastan mahrum kalmaktadır. Zümre sisteminde de ana gruplandırma aynıdır. Ancak sınıf sisteminden farklı olarak her gruptaki mirasçılar da kendi içlerinde bir öncelik sıralamasına tâbi tutulurlar ve zümre içindeki birinci şahıs, bir sonrasındakini mirastan mahrum eder. Örneğin sınıf sisteminde ölenin anası, babası, kardeşleri ve kardeş çocukları beraberce mirasçı olurken zümre sisteminde ölenin babası varsa kardeşleri mirasçı olamaz.¹¹⁰⁹

¹¹⁰⁵ İbn-i Arabî, Ebû Bekr, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Kâhire 1958, XI, 51213.

¹¹⁰⁶ Müslim, *Kitâbü't-Talâk*, 1475, II, 679.

¹¹⁰⁷ Mevdûdî, IV, 364.

¹¹⁰⁸ Râzî, XXV-XXVI, 178.

¹¹⁰⁹ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İstanbul, 1974, s. 358, 359.

İslam miras hukukunda da ashâb-ı ferâiz, asabe ve zevi'l-erhâm gibi gruplandırmalar olmakla beraber, ölenin yakınları grup veya zümre olarak değil her biri münferid olarak ele alınarak mirastaki payı belirtildiği için bu sisteme “ferdiyetçi sistem” denilmiştir.¹¹¹⁰ İslâm dîninin miras intikâlini bir esasa bağlamadaki hedeflerden en önemlisi, hakların korunması suretiyle, paylaşım esnâsında akraba arasında çıkabilecek ve huzuru bozabilecek anlaşmazlıkları önlemektir. Bu hedefe de ancak ilgili hükümlerin uygulanması ve tespit edilen paylara mirasçıların razı olması ile ulaşılabilir. Nitekim çeşitli gerekçelerle bu hükümleri uygulamayan birçok Müslüman ailenin miras paylaşımında huzursuzluk yaşadığı gözlenmekte olup¹¹¹¹ bu, Kur’ânî çizgiden ayrılan fert ve toplumların dâimâ maruz kaldıkları bir durumdur.

Toplumsal barışın ve huzûrun kaynağı ve teminâtı olan İslâm Dîni erkek ile dişiyi âile kurma husûsunda dâimâ teşvik edici olmuştur. Âile hayatında harcama sorumluluğunu erkeğe yüklemiş, mirasla ilgili hükümleri de buna göre düzenlemiştir. Erkek bir kendisi, bir de eşi olmak üzere asgarî iki kişiden sorumlu olması hasebiyle onun gideri kadının giderinden daha çok olacağından, miras hisselerinde bu durum göz önünde bulundurulmuş, erkeğe kadının iki misli hisse belirlenmiştir:

“Allah çocuklarınız hakkında, **erkeğe (zeker) iki dişinin (ünseyeyn) hissesi** kadar tavsiye eder.”¹¹¹²

Âyette “**zeker**” (ذَكَرَ) ve “**ünsâ**” (أُنثَى) denilmesi küçük ve büyüklerin hak etme hususunda eşit olduğunu ve bu konuda erginlik ve büyüklüğün etkisinin olmadığını şer’î delile dayandırmak ve cahiliyyede yapıldığı gibi çocukların mirastan mahrum edilmesine meydan vermemek içindir. Ayrıca bu âyetin “yetimler” âyetinden hemen sonra gelmesi de özellikle bu noktaya dikkat çekmektedir.¹¹¹³

Kadının, erkekten daha zayıf ve muhtaç bir yaratılışa olmasına rağmen mirastan hissesinin erkekten daha az olması günümüz insanının zihnini çokça meşgul etmiştir. Esâsen burada bir cinsin diğer cinse karşı kayırılması gibi bir durum söz konusu

¹¹¹⁰ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 359.

¹¹¹¹ Ahmet Efe, “İslam Miras Hukukunda Kadın-Erkek Hisselerinin Farklı Oluşu Uzerine Bir Değerlendirme”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 18, 2011, s. 159.

¹¹¹² 4. Nisâ: 11.

¹¹¹³ Yazır, II, 520.

değildir. “Hakîm” olan ve kullarına âdil olmayı emreden Allah’ın bu konuda haksızlık yapması mümkün olmadığına göre bazı hallerde kadına yarım pay vermesinde mutlaka birtakım hikmetler vardır.¹¹¹⁴ Konu tamamen aile yapısıyla ilgilidir ve İslâm’ın toplumsal yapısında erkek ve kadının yüklerinin arasında denge ve adâleti gözetmek maksadına yöneliktir. Zîrâ erkek kadınla evlenirken onun ve ondan olacak çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamayı da üstlenmiş olmaktadır. Kadına gelince, evlenmeden önce veya sonra dâimâ ona bakan bir erkek olacaktır. Hiçbir zamân ne kocasının ne de çocuklarının nafakasından sorumlu değildir. Bu bölümde külfet ve nimet arasında bir uygunluk olduğu gibi adâlet de görülmektedir.¹¹¹⁵ Aslolan onların fiilî olarak aile bütçesine yaptıkları ekonomik katkılardan ziyâde, ekonomik sorumluluklardır. Hiçbir toplumda kadının, aile bütçesine ekonomik katkısı inkâr olunamaz. Hatta şartlar gereği evin maddî yükü evin hanımının omuzlarında dahî olabilir. Burada önemli olan hukuk karşısındaki sorumluluk olup İslam bu sorumluluğu erkeğe yüklemiştir. Bu görevi yerine getirmemesi durumunda kazâen ve diyâneten sorumluk onundur.¹¹¹⁶ Bu sebeptendir ki İslam hukukunda bir erkeğin imkânı olduğu halde eşinin nafakasını karşılamaktan kaçınması gibi durumlarda önce hâkim tarafından uyarılmasına, inat etmesi durumunda ise kadının talebi doğrultusunda hapsedilmesine¹¹¹⁷ hükmedilmiş, yine bir erkeğin kaybolması hâlinde hâkim tarafından onun alacakları tahsil edilmek sûretiyle kadının ihtiyaçlarının karşılanması uygun görülmüştür.¹¹¹⁸ Kadınlara ise hak ve hukuklarını korumaları, liyakatsiz erkeklerin tasarrufu altına girmektense kendi hayatlarını kendileri kazanıp izzet ve şerefle yaşamaları tavsiye edilmiştir.¹¹¹⁹

3.3.4.6. Peygamberlerin Erkeklerden Gönderilmesi

İslâm âleminde kadının peygamber olup olamayacağı tartışıldığı ve ümmetin bir kısmının bu konuda olumlu görüş belirttiği¹¹²⁰ bir dönemde batılıların onun insan mı yoksa şeytan mı olduğunu tartışmakta oldukları bilinen bir hakikattir.¹¹²¹ Bu mevzû İslamın kadına verdiği değeri göstermesi açısından önem arz etmektedir.

¹¹¹⁴ Efe, s. 162.

¹¹¹⁵ Kutub, *fi Zılâli'l-Kur’ân*, I, 591.

¹¹¹⁶ Efe, s. 166.

¹¹¹⁷ Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, *el-Ahvâlü’s-Şahsiyye fi’s-Şerîati’l-İslâmiyye*, el-Mektebetü’l-Hanîfiyye, İstanbul Tsz. , s. 196.

¹¹¹⁸ Kudûrî, Ebu’l-Hasen, *Kudûrî*, Fazilet Neşr. , İstanbul Tsz. , s. 134.

¹¹¹⁹ Nursî, *Lem’alar*, Rnk Neşr. , İstanbul 2006, s. 231.

¹¹²⁰ Aliyyü’l-Kârî, s. 21.

¹¹²¹ Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, s. 21.

Peygamberlerin cinsiyeti konusunda Mâtürîdîlerle Eş'arîler farklı görüşlere sahiptirler. Her iki mezhep de gelmiş geçmiş tüm peygamberlerin erkek olduğu hususunda hem fikir olmakla beraber, Eş'arîler kadınların da peygamber olabilmelerinin mümkün olduğunu savunmaktadırlar. Mâtürîdî mezhebine mensup kelimciler ise peygamberlerin erkeklerden olması gerektiğini özellikle ifâde etmektedirler. Onlara göre risâlet görevi tabiatı gereği erkeklere uygun olup, Allah'ın bu görevi erkeklere vermesinin birçok hikmeti vardır. Davet görevini yerine getirmek inkârcıların kötü muâmelelerine maruz kalmayı, gerektiğinde savaşmayı, kısacası kadınların rûhen ve bedenen tahammül edemeyeceği durumları gerektirir. Tüm bu durumlar kadınların bu görevi eksiksiz yapabilmelerinin önünde engel teşkil etmektedir.¹¹²² Enbiyâ suresinde geçen “Senden önce de, kendilerine vahyettiğimiz adamlar gönderdik.”¹¹²³ meâlindeki âyet-i celîle de kadınların peygamber olup olamayacağı tartışmasında Mâtürîdîleri desteklemektedir.

Peygamberlerin kadın da olabileceğine yönelik tartışmaların kadınların devlet başkanı, hâkim ve imam olup olamayacağı sorunuyla bir ilişkisinin bulunup bulunmadığı, başka bir ifâdeyle, peygamberlerin kadınlardan da olabileceğini söyleyenlerin kadınların devlet başkanı, hâkim ve imam olmaları sorunuyla ilgilenip ilgilenmedikleri araştırılmış ve Eş'arî mezhebine mensup âlimlerden bazılarının bu meselelerde olumsuz kanaate sahip oldukları tespit edilmiştir. Kadınların peygamber olabileceğini söylemenin bugün Müslümanların kadınlara ilişkin hiçbir sorununa çözüm sağlamadığı gibi kuru bir kelâmî tartışma olmaktan öte bir anlam ifâde etmediği¹¹²⁴ sonucuna ulaşılmıştır.

3.3.5. Âyet ve Sûreler arası üstünlük

Kur'ân-ı Kerîm'de âyetler arası üstünlüğe dâir açık bir nas bulunmamaktadır. Bununla beraber ”**Herhangi bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya unutturursak, onun yerine daha hayırlısını (خَيْرٍ) veya onun benzerini getiririz.**”¹¹²⁵ âyet-i celîlesinin nâsîh olan ayetlerin mensûh olanlardan daha hayırlı olabileceğine delil teşkil ettiğine dâir yorumlar mevcuttur. “Nesh” kelimesi “Bir ayetin hükmünün

¹¹²² Selim Özarlan, “Peygamberlerin Özelliklerinden Erkek Olmak ve Düşündürdükleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, 2006, s. 111, 112.

¹¹²³ 21. Enbiyâ: 7.

¹¹²⁴ Özarlan, s. 120, 121.

¹¹²⁵ 2. Bakara: 106.

sonradan nâzil olan âyetle kaldırılması.” anlamına gelip, “Allah’ın şer’î bir hükmün sona erdiğini kullarına bildirmesi” şeklinde de ifâde edilmiştir.¹¹²⁶ Bir hükmün ancak kendisinden daha üstün olanı ile nesh edilebileceği, beyân edilmiştir.¹¹²⁷ Biz ise söz konusu âyette geçen hayr (حَيْر) kelimesinin nâsihin mensûha üstünlüğünü değil, mensûha nispetle hitap ettiği toplum için daha hayırlı olduğunu ifâde ettiğini düşünmekteyiz.

Ebû Haseni’l-Eşa’rî, Kâdı Ebû Bekir, İbn-i Hibbân gibi bazı zâtların “Kur’ân’ın tamamı Allah kelâmıdır, bir kısmının bir kısmına üstün olması söz konusu olamaz”¹¹²⁸ şeklinde beyanları olmakla beraber, âlimlerin çoğu âyetler arası üstünlüğün mevcût olduğu kanaatine sahip olduklarını açıklamışlardır.¹¹²⁹ Onlar, örneğin “İhlâs” sûresinin muhtevâsının “Tebbet” sûresinde olmadığına vurguda bulunarak, efdaliyetin ekseriyetle mana ile alakalı olduğunu ileri sürmüşler¹¹³⁰, Allah’ı tanıtan, O’nun zât ve sıfâtından bahseden âyetlerin anlam bakımından diğerlerinden üstün olduğunu ifâde etmişlerdir. Allah’ın isimleri sıfatlarına kaynaklık etmekte olup, sıfatları isimlerinden alınmış olması hasebiyle¹¹³¹ her ikisinden bahseden ayetler de büyük kıymete sahiptir. Örneğin İbnü’l-Arabî, Hz. Peygamber’in “içerisinde “İsm-i A’zam”ı barındırdığını haber verdiği¹¹³² “Âyetü’l- Kürsî” için “Onun üstünlük sebebi mânâ ve hikmetidir” demiştir.¹¹³³ Gazzâlî de yapmış olduğu, âyetlerin birbirlerine yönelik üstünlüğüne dâir sınıflandırmada en üstün ayetlerin marifetullah ile ilgili âyetler olduğunu ifâde etmiştir.¹¹³⁴ O’na göre Rasûlullah’ın İhlâs sûresi hakkında “Kur’ân’ın üçte birine denktir.”¹¹³⁵ buyurmasının sebebi bu sûrenin ma’rifetullah’tan bahsediyor olmasıdır.¹¹³⁶ Zîrâ zikir mezkûra, ilim ise malûma tabidir. Mezkûr ve malûm ne kadar şerefli olursa, zikir ve ilim de o nispette şereflidir. Mezkûratın ve malûmatın en şereflişinin Allah

¹¹²⁶ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, (11. Baskı), TDV Yayınları, Ankara 1997, s. 122.

¹¹²⁷ Sofuoğlu, Mehmet, *Tefsire Giriş*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, s. 205.

¹¹²⁸ Zerkeşi, Bedreddin, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân* I-IV, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut Tsz. , I, 438.

¹¹²⁹ Ebû Zeyd, Nasr Hamid, *İlahi Hitâbın Tabiatı*, Terc. Mehmet Emin Maşalı, Kitâbiyât Neşr. , Ankara 2001, s. 343.

¹¹³⁰ Zerkeşi, I, 439, 440.

¹¹³¹ Özler, s. 121.

¹¹³² Dârimî, Abdullah, *Sünenü’l-Dârimî* I-II, Fezâilü’l-Kur’ân, 3266, (1. Baskı), Dâru’l-Mustafâ, Dîmeşk 2011, II, 907.

¹¹³³ Suyûtî, Celaluddin, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân* I-II, Bâbi’l-Halebî, Mısır 1951, II, 158.

¹¹³⁴ Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed, *Cevâhiru’l-Kur’ân*, Matbaatü’l-İlmiyye, Mısır

1329, s. 10.

¹¹³⁵ Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 13, X, 295.

¹¹³⁶ Gazzâlî, s. 59.

olduğunu söylemek dahî mahzûrludur. Çünkü bu tarz bir mukayesede bulunmak aynı cinsten olmayı ve benzerliği gerektirir ki, Allah mahlûkâtıyla aynı cinsten olmaktan münezzehtir. Bundan dolayı Allah'tan bahseden her söz son derece kıymeti hâizdir.¹¹³⁷ Ayrıca bu konuyla ilgili olarak “Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.”¹¹³⁸ âyet-i celîlesinin müfessirlerce “Beni tanısnlar diye yarattım”¹¹³⁹ şeklinde yorumlanmasından yola çıkarak Kur’ân-ı Kerîm’in öncelikli amacının Allah’ı tanıtmak olduğunu ve bu maksada yönelik âyetlerin diğer âyetlerden üstün olduğunu söylemek de mümkündür.

Kur’ân âyetleri arasında anlamın açıklılığı ve kapalılığı yönüyle de bir üstünlük durumunun söz konusu olduğu ifade edilmiştir:

“Sana Kitab’ı indiren O’dur. **Onun bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab’ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir.** Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu te’vîl etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Halbuki Onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler. Ancak aklîselim sahipleri düşünüp anlar.”¹¹⁴⁰

Usûl-ü Fıkıh Istılâhında “muhkem” kavramı “Kastedildiği manaya açıkça delâlet edip te’vîl ihtimâli olmayan, iptal ve tebdîli de mümkün olmayan lafızlar” için kullanılmakta olup¹¹⁴¹ “müteşâbih” ise “Sîgası kastedilen manayı açıklamayıp kendisini açıklayacak herhangi bir karîne de bulunmayan lafızlar”a verilen isimdir.¹¹⁴² Mezkûr âyete istinâden Kur’ân-ı Kerîm’deki muhkem ayetlerin kitâbın esâsı olarak nitelendirilmesinin onların müteşâbih âyetlere nispetle üstün olduklarını gösterdiği, zîrâ onların asıl ve temel mesâbesinde oldukları ve müteşâbihlerin yorumunun onlara göre yapıldığı¹¹⁴³ beyân edilmiştir.

¹¹³⁷ Râzî, VII-VIII, 4.

¹¹³⁸ 51. Zâriyât: 56.

¹¹³⁹ Yazır, V, 267.

¹¹⁴⁰ 3. Âl-i İmrân: 7.

¹¹⁴¹ Hallâf, Abdülvehhâb, *İlmü Usûli'l-Fıkıh*, (1. Baskı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2011, s. 149.

¹¹⁴² Hallâf, s. 156.

¹¹⁴³ Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur’ân* I-II, Mektebetü'l- Bâbi'l-Halebî, Mısır 1361, II, 207.

Efdaliyet, bütün âyetlerin Allah kelamı olmaları yönüyle sahip oldukları eşitliğe aykırı değildir.¹¹⁴⁴ Bazı sûre ve âyetlerin üstünlüğüne dâir hadîsler onların mutlaka en üstün olduklarına değil, fazîletli olanlar arasında bulduklarına delâlet edebilir.¹¹⁴⁵ Bazı âlimler ise çoğunlukla belli başlı tefsirlerde yer alan bu kabîlden hadîslerin uydurma olduğunu iddiâ etmektedirler.¹¹⁴⁶ Bu konuyla ilgili bazı rivâyetler bu iddiânın kısmen de olsa doğru olabileceğini göstermektedir. Örneğin Nuh b. Ebi Meryem'e Kur'ân'ın fazîletlerine dâir haberlerin kendisine nereden ulaştığı sorulduğunda O, "Ben insanların Kur'ân'dan yüz çevirip, Ebû Hanîfe'nin fihkî ve Muhammed b. İshak'ın meğazisi ile iştiğâl ettiklerini gördüm ve sevap ümidiyle, hadis uydurdum" şeklinde cevap vermiş, bir diğer râvî olan Meysere b. Abdi Rabbih de bu tarz bir soruya "İnsanları rağbet ettirmek için söyledim" cevabını vermiştir.¹¹⁴⁷ Hadis uyduran bir başka şahsın ise muhâtabına "Ben noksan olan dinini tamamlamak, ondaki açıklıkları kapatmak için uydurduğum hadislerle senin lehinde yalan söylüyorum" dediği rivâyet olunmaktadır.¹¹⁴⁸ Tüm bu rivâyetler hadîs uyduran bazı zevâtın son derece yanlış olan bu fiili sevâp elde etme gâyesiyle gerçekleştirdiklerini göstermektedir. Asıl yapılması gereken dine sokulmak istenen şeyleri imha ederek onu saf haliyle muhafaza etmek iken, iyi niyetle de olsa hadis uyduranlar dîne, neredeyse onu ifsat etmek için çaba sarf edenler kadar zarar vererek¹¹⁴⁹, Müslümanlar arasında gereksiz ihtilafların ve ayrışmaların çıkmasına sebep olmuşlardır.

¹¹⁴⁴ Yazır, X, 125.

¹¹⁴⁵ Yazır, X, 124.

¹¹⁴⁶ İbn-i Teymiyye, *el-Mukaddime fî Usulî't-Tefsîr*, Matbaatü't-Terakkî, Dîmeşk 1936, s. 19.

¹¹⁴⁷ Cerrahoğlu, s. 203.

¹¹⁴⁸ Bilmen, *Tefsîr Tarihi*, D.İ.B. Yay., Ankara 1955, s. 475.

¹¹⁴⁹ Yaşar Kandemir, *Mevzu Hadisler*, D.İ.B. Yay., Ankara 1975, s. 60, 61.

SONUÇ

İlâhî imtihanı konu edinen âyetleri ile insanı yaşamı boyunca akranlarıyla bir üstünlük mücadelesi vermeye teşvik eden ve nüzûlünden bu yana birçok ilme ilham kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm insana, yaratıcısı ile arasındaki ilişkilerini düzenlemesi noktasında yol gösterdiği gibi, varlık âlemindeki diğer mahlûkâtla olan münâsebetleri hususunda da onu desteksiz bırakmamış, şahıs, zümre, amel, vakit vb. hususlarda maddî-manevî üstünlüğün kime, neye âit olduğunu ona bildirmiştir. Söz konusu üstünlük bazen bu manayı ifâde eden bir kelime, bazen sırf bu maksada mebnî bir kalıp, bazen de bu ikisi dışında, farklı bir üslup kullanılarak ifâde edilmiştir.

Üstünlüğün ifâde edilışinde Kur'ân'ın kullandığı üsluplardan biri “karşılaştırma” olup bu üslubun kullanıldığı âyetlerin ekserisinde “mufaddal” ve “mufaddalun aleyh”in mahiyeti “imân” ve imânsızlık” olguları etrafında yoğunlaşmıştır. Bu nevi âyetlerin içeriği, onların indiriliş maksadının bir kıyaslama yapmak değil, “İman” adı verilen olgunun hiçbir şey ile kıyaslanamayacağını vurgulamak olduğunu göstermektedir.

Bir başka üslup ise üstünlüğün “meseller” kullanılarak beyân edilmesidir. Bu nevi âyetler genellikle muhâtabı, mükâfâtı daha fazla olan amellere yönlendirme gâyesine yönelik olup, konular ağırlıklı olarak tabiat olaylarından istifâde edilerek sunulmuştur.

Kur'ân'ın, hicret içerikli âyetlerde “muhâcirîn”in ve “ensâr”ın ilklerini “es-Sâbikûne'l-Evvelûn” olarak nitelemesi ve Allah'ın (c.c.) onlardan râzı olduğunu ifâde buyurması hayırlı bir amelin ilk fâili olmanın da bir üstünlük sebebi olduğunu ihsâs ettirmekte olup bunun başka örnekleri de vardır. Hz. Mûsâ karşısında mağlup olan sihirbazların imanla müşerref olmalarının akabinde “ilk inananlar” olmaları hasebiyle bağışlanacaklarını ümit etmeleri ve Kur'ân'ın onların bu temennîlerine yer vermiş olması bu örnekler arasında değerlendirilebilir. Kur'ân'da Hz. Muhammed'e kendisinin “Evvelü'l-Müslimîn” olduğunu söylemesinin emredilmesi de hayırlı bir amelde ilk olmanın ayrıcalık ifâde ettiği yönündeki görüşümüzü desteklemektedir.

Kur'ân-ı Kerîm erkek ve kadına haklar ve vecîbeler bakımından farklı yaklaşmıştır. Özellikle batılların İslâm'ın şiddet taraftarı ve kadın düşmanı olduğu propagandası yaparak suistimal ettikleri bu durumun sebebi, bu iki cins arasındaki

fiziksel ve ruhsal farklılıklardır. Dolayısıyla, haklardaki ve vecibelerdeki bu farklılık onlardan birinin kıymet bakımında diğerinden üstün olduğu anlamına gelmemektedir.

Kur'ân ilme ve ilim sahiplerine kıymet vermiş, âlimlerin üstünlüğüne, onların seçkin ve örnek insanlar olduğuna sık sık vurguda bulunmuştur. Ancak bu ilim pozitif bilgiden ziyâde Allah'ı (c.c.) bilmek olup, âlim ise Allah'ı (c.c.) hakkıyla tanıyan ve O'ndan (c.c.) korkan kişidir. Bu durum Kur'ân'a göre pozitif bilginin kıymeti olmadığı anlamına gelmeyip, sâhip olunan ilmin kulluk bilinciyle mezc edilmesinin gerekliliğini ifâde eder.

Kur'ân'ın bildirdiği ahiret nimetlerini, daha önce dünya hayatında benzeri görülmüş olan nimetler-ilk kez cennette görülecek nimetler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bu durum ahirette görülecek nimetlerin kemiyet itibarı ile dünya nimetlerinden üstün olduğunu göstermektedir. Âyet-i celîlelerde âhiret nimetlerinin keyfiyet itibarı ile de dünyevî nimetlerden daha üstün olduğu ifâde edilmekte, bu üstünlüğün mâhiyetine dâir işâretler verilmektedir. Bu işâretlere uhrevî nimetlerin kalıcı nimetler olması, hesapsız oluşu ve süreklilik arz etmesi örnek verilebilir.

Kur'ân-ı Kerîm yer yer hak etmediği halde üstünlük iddiâsında bulunan bedbahtlardan bahseder. Bunlardan biri “Şeytan”dır. Muhtelif Kur'ân âyetlerinde onun Hz. Âdem'e karşı üstünlük davasında bulunuşu anlatılmıştır. Bir diğeri ise “Firavun” olup o, halkını istihfâf etmiş, üstünlük iddiâsında bulunmuştur. Bazı muâsır müfessirler Kur'ân'ın Firavun'un ilâh edindiği bazı varlıklardan bahsetmiş olmasından yola çıkarak onun dinî anlamda değil, siyasi anlamda ilâhlığını ilân ettiğine dâir görüş serdetmişlerdir. Ancak ölmek üzereyken sarfettiği ifâdeler onun ilâhlık iddiâsının dînî içerikli olduğunu göstermektedir.

Ulûhiyyette Allah'a ortak tanıma anlamına gelen “şirk” kavramının temelinde mahlûkâtta bazılarına üstünlük atfetme düşüncesi yatmaktadır. Bu sapkınlık bazen bir insanı yüceltme, onu yüce yaratıcıya eş tutma şeklinde tezâhür edebildiği gibi, bazen de insanın dışındaki akıl sahibi varlıkların veya cansız varlıkların yüceltilmesi şeklinde ortaya çıkabilmektedir.

Şirkin en yaygın şekillerinden biri putperestlik olup, insanları bu yanlışa sevk eden birçok sebep vardır. Bu sebeplerden biri yaşanan toplumsal şartlardır. Edindikleri

etkin rollerle önderlik konumunda bulunan bazı insanların kitleler tarafından putlaştırılması sık sık rastlanan sosyolojik bir realitedir. Tapınılan putların genelde insan suretinde olmaları bu tezi desteklemektedir. Bir başka ihtimal ise, bu durumun, içinde yaşadıkları toplumun genel yapısına nispetle daha erdemli özelliklere sâhip olan insanlara, özellikle de ölümlerinden sonra, toplumsal bilinç tarafından verilen manevi statülerin zamanla abartılmasıyla oluşmuş olmasıdır. Kur'ân'da putperestlere nispet edilen "Babalarımızı onlara tapar bulduk" ifâdesi, putperestliğin toplumda yaygınlaşmasının her iki ihtimâlde de bir süreç neticesinde gerçekleştiğini, tefekküre değil, taklide dayandığını göstermektedir.

İnsanlardan bir kısmının putperestliğe meyletmelerinin sebebinin onların soyut bir varlığı idrakten âciz olmalarıyla açıklanması Kur'ânî perspektiften bakıldığında gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Zîrâ Kur'ân, insanoğlunun bu kapasiteye sahip olduğunu haber vermektedir. Bu durum putperestliğin asıl sebebinin toplumsal faktörlerde, insan bünyesinde ve onun tabiatında aranmasından ziyade, insan iradesinin yanlış tercihinde aranmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Kur'ân, müşrikleri bu yanlış inanıştan döndürmek için birçok ikazda bulunmuş, bunu yaparken de Allah'ın kendilerine bahşettiği nimetleri hatırlatmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'in Mekkî ayetlerinde "Rab" ifadesinin, Medenî ayetlerinde ise "Allah" kavramının öne çıkarılmış olması da, putperestlere Allah'ın nimetlerinin hatırlatılarak şirki terk etmelerinin sağlanmasına yönelik bir uslûptur. Zîrâ onlar "rububiyet"e yani ilk yaratılışın Allah tarafından başlatıldığına ve ilâhlarının bunda bir dahlinin olmadığına inanmaktaydılar. Kur'ân, ilk muhâtapları olan müşrik Arapların tanıdıkları ve ikrâr ettikleri, Allah'ın "rubûbiyyet" sıfatına vurguda bulunarak, üzerlerinde hiç hakkı olmayan hayâlî şeyleri bırakmaları, birçok hakkı bulunan Allah'a yönelmeleri hususunda onların vicdanlarına hitap ederek şirkle mücâdele etmiştir. Bu mücâdelede öne çıkan Hz. Muhammed, Hz. Mûsâ, Hz. İbrâhim ve Hz. Nûh'un "ülû'l-azm" peygamberler olması ise putperestlikle mücâdelenin sebat ve kararlılık gerektirdiğini ihsâs ettirmektedir.

Nüzûl ortamında Mekke şehrinde yaşayan câhiliyye toplumunda "soy" unsuru bir üstünlük vesîlesi olarak algılanmıştır. Kur'ân, bu dönemde hayatta olanların sayısı yetmediği durumlarda kabirlere gidilerek oradaki ölümlerin sayısı için içine katılarak

çokluk ispatında bulunulmaya çalışıldığından, bu yolla birbirlerine üstünlük kurulmak istendiğinden bahsetmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in bir hedefi de insanların amel algıları hususundaki yanlış yönelişleri tashîh etmek olup bu kabîlden bir faaliyete "cihâd"ın ne denli üstün bir amel olduğuna yönelik beyânlarda şâhit olmaktayız.

Tefsîr kaynakları incelendiğinde zamân zamân âlimlerin Kur'ân yorumunda, üstünlük hususunda tartışmaya açık kanaatler ortaya koydukları görülmektedir. Örneğin şîî müfessirler, birçok âyeti zorlama ile de olsa sahâbenin ehl-i beyte dâhil fertlerinin (r.a.) lehine yorumlamışlardır.

Kur'ân'ın zamân zamân âlemdeki mükemmellikler silsilesine dikkat çekmiş, tüm bunların aklî bir istidlâl ile esfel'den a'lâ'ya doğru samimi bir yöneliş ile takip edilmesi hâlinde, söz konusu sürecin kişiyi ilâhî gerçekliğe ulaştıracağını vurgulamış olması onun, muhâtaplarını Allah'a (c.c.) ulaştırmaya yönelik bir uslubudur. Allah (c.c.) muhtelif âyetleri ile tüm kemâl vasıfları zâtında toplamış olduğunu ifâde etmekle beraber mahlûkâtı içerisinde bir hiyerarşi var etmiş ve yarattığı varlıkların en üstününün insan olduğunu beyân etmiştir. İnsanlığın zirvesine Peygamberleri, hâssaten de sonuncuları olan Hz. Muhammed'i (s.a.s.) yerleştirmiştir. Peygamberlerin (a.s.) dışındaki insanlar arasında da üstünlük kriteri olarak "îmân", "takvâ" ve "ilim" olgularını koyarak, insanların üstünlük sebebi olarak kabul ettikleri soy, millet, renk, dil vs. olguların hakîkatte insanın menfaatine olan farklı amaçlara hizmet ettiğini beyân etmiş, bu konudaki yanlış algıyı tashîh etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülhamîd, Muhammed Muhyiddîn, *el-Ahvâlü 'ş-Şahsiyye fi 'ş-Şerîati 'l-İslâmiyye*, el-Mektebetü'l-Hanîfiyye, İstanbul tsz.
- Adam, Bâki “Tevrat”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 2012.
- Adasal, Rasim, *Yeryüzü Tanrıları, Liderler, Komutanlar ve Kahramanlar Psikolojisi*, Minnetoğlu Yay. İst. 1979.
- Ağbal, Davut, “Kur’ân’da Burçlar, Mâhiyeti ve İnsana Etkisi Bağlamında”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 38, Erzurum 2012.
- Ağırman, Cemal, *Dünya-Âhiret Dengesinde Zenginlik ve Yoksulluk*, (1. Baskı), Ensar Neşr. , İstanbul 2007.
- Ahatlı, Erdinç, “Hasâisu’n-Nebî”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 1997.
- Ahfeş, *Meâni 'l-Kur'ân* I-II, (1. Baskı), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1985.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Akman, Mustafa, *Kur'ân'da Cehâlet-Câhil-Câhiliye*, (1. Baskı), Buruc Yayınları, İstanbul 2005.
- Aktaş, Faruk, *Kur'ân'da Cehâlet Kavramı*, Ekin Yayınları, İstanbul 2001.
- Algül, Hüseyin, “Hz. İbrahim-Hz. Muhammed İlişkisi”, *Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yay. 1. Hz. İbrahim Sempozyumu*, Şanlıurfa 1997.
- Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu 'l-Emâlî*, Fazilet Neşr., İstanbul tsz.
- Alper, Hülya, *İmanın Psikolojik Yapısı* I, Rağbet Yayınları, İstanbul 2002.
- Âlûsî, Seyyid Mahmûd, *Rûhu 'l-Meânî* I-XVI, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1997.
- Armağan, Servet, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, (6. Baskı), DİB Yayınları, Ankara 2006.
- Atalay, Orhan, “Câhiliyye Döneminde Putlar ve Putçuluk, Vahyin Nüzül Zemininin Aydınlatılmasına Bir Katkı”, *İslâmî İlimler Dergisi*, Sayı 1, 2010.
- Atasağun, Galip, *İlâhî Dinlerde Dînî Semboller*, Sebat Matbaacılık, Konya 2002.
- Aydın, Cengiz “Derece”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 1994.
- Azzam , Abdurrahman, *Peygamberimizin Örnek Ahlâkı*, (10. Baskı), (Çev. : Hayreddin Karaman), Timaş Yay. , İstanbul 2011.
- Beğavî, Ebû Muhammed, *Meâlimü't-Tenzil* I-IV, (2. Baskı), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1987.
- Beşer, Faruk, *İslamda Zenginlik ve Fakirlik Kavramları*, Seha Yay. , İstanbul 1991.

-, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Bilgiz, Musa, “Kur’ân’da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 20, Erzurum 2003.
-*Kur’ân’da Bilgi I*, (1. Baskı), İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- Bilmen, Ömer Nasûhi, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlî’si ve Tefsîri I-VIII*, Bilmen Yayınevi, İstanbul tsz.
- Birişik, Abdülhamit, “İsrâiliyât”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 2001.
- Bucaille, Maurice, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur’ân*, (2. Baskı), (Terc.: Mehmet Ali Sönmez), DİB Yayınları, İstanbul 1987.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu’s-Sahîh I-XV*, (1. Baskı), Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut 2011.
- Buladı, Kerim, “Kur’ân Çerçevesinde Hayat ve İmtihan”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sayı 21, İstanbul 2011.
- Bursalı, Mustafa Necati, *Peygamberler Tarihi*, Çelik Yayınevi, İstanbul 1999.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu’l-Beyân I-IV*, (1. Baskı), Dâru’l-Kalem, Dimeşk 1988.
- Can, Yılmaz “İlk İslâm Mescidlerine Genel Bir Bakış”, *Diyânet İlmî Dergi*, cilt 31, sayı 4, 1995.
- Cebeci, Lütfullah, *Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Melekler*, İstişare Yayınları, Kayseri 1989.
- Cerrahoğlu, İsmail, “Garânik Meselesinin İstismarcıları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1981, c. XXIV, s. 69-91.
-, *Tefsir Usulü*, (11. Baskı), TDV Yayınları, Ankara 1997.
- Cürcânî, Muhammed, *Kitâbü’t-Ta’rîfât*, (1. Baskı), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- Çağrıçı, Mustafa “Hasene”, “Hayır”, “Asabiyet”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 1991.
- Çelebi, İlyas, “Kur’ân-ı Kerîm’de İnsan-Cin Münasebeti”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 15, İstanbul 1997.
- Çelik, Ömer, *Kur’ân’da İnsan*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2010.
- Çetin, Nihat “Tafdîl”, *İslam Ansiklopedisi*, I-XIII, (1. Baskı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

- Çimen, Abdullah Emin, "Helâk" Devam Eden Bir Süreç midir?, *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 2005.
- Dârimî, Abdullah, *Sünenü'd-Dârimî I-II*, (1. Baskı), Dâru'l-Mustafâ, Dimeşk 2011.
- Demir, Şehmus, "İnsanları ve Cinleri Ancak Bana İbadet Etsinler Diye Yarattım" Ayetinin Anlam ve Yorumu Üzerine", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 16, 2001.
-, "Kur'an'ın Bütünlüğü İçinde İnsanın Servet ve Mal Karşısındaki Konumu" *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı 10, 2002.
- Derveze, Muhammed İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı II*, (3. Baskı), (Çev. : Mehmet Yolcu), Ekin Yayınları, İstanbul 1998.
-, *et-Tefsîru'l-Hadîs I-X*, (2. Baskı), Dâr'ul-Garbi'l-İslâmî, Kâhire 2000.
- Doğrul, Ömer Rızâ, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, Ege Matbaası, İstanbul 1958.
- Döndüren, Hamdi, "Cuma Namazı ve Kılınma Şartları", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, 1987.
- Dumlu, Ömer, *Kur'an'da Salâh Meselesi*, (3. Baskı), DİB Yayınları, Ankara 2009.
- Ebherî, Esîruddîn, *İsâkocî*, Fazilet Neşr., İstanbul tsz.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş'as, *Kitâbü's-Sünen I-V*, (1. Baskı), el-Mektebetü'l-Mekkiyye, Mekke 1998.
- Ebû Zeyd, Nasr Hamid, *İlahi Hitâbın Tabiatı*, Terc. Mehmet Emin Maşalı, Kitâbiyât Neşr. , Ankara 2001.
- Ebu'l-Hayyân, el-Endülüsî, *el-Bahru'l-Muhît I-VIII*, (2. Baskı), Dâru'l-Fikr, Kâhire 1983.
- Ebu's-Suûd, *İrşâd-ü Akl-ı's-Selîm I-IX*, (4. Baskı), Dâru İhyâ-i't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1994.
- Efe, Ahmet, "İslam Miras Hukukunda Kadın-Erkek Hisselerinin Farklı Oluşu Üzerine Bir Değerlendirme", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 18, 2011.
- Elik, Hasan, *Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine*, İFAV Yay., İstanbul 1998.
- Emir Ali, *Rûh-u İslâm*, (Terc. : Ömer Rızâ), Amidî Matbaası, İstanbul Tsz.
- Endülüsî, İbni Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz I-V*, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Erdem, Mustafa, *Hz. Âdem*, TDV Yay.; Ankara, 1993.

- Erdem, Sargon “Bâbil”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 1991.
- Eren, Şâdi, *Kur’ân ve Toplum*, Zafer Yay., İstanbul 1998.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Ma’rifetnâme*, Âlem Yay. İstanbul Tsz.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki, *İnsanın Boyutları*, Payel Yayınları, İstanbul, tsz.
- Fayda, Mustafa, ”Ebû Bekir”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 1994.
- Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd, *Meâni’l-Kur’ân* I-III, (2. Baskı), Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1980.
- Feyizli, Hasan Tahsin, “Kur’ân Perspektifinden Put Edinme ve Putlaş(tır)ma Psikolojisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 21, 2015.
- Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs-u’l-Muhît*, (1. Baskı), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1986.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed, *Cevâhiru’l-Kur’ân*, Matbaatü’l-İlmiyye, Mısır 1329.
-, *İhyâ-i Ulûm-i’l-Dîn*, I-IV, (1. Baskı), Dâru’l-Erkam, Beyrut 1998.
- Görgün, Hilal, “Sosyalizm”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 2009.
- Güç, Ahmet, “Putperestlik”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 2007.
- Gül, Ali Rızâ, “Garânîk Kıssasının Reddi Üzerinden Kur’ân Savunusu: Ahmed Hamdi Akseki Örneği”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, sayı: 2, s. 1-37.
- Güllüce, Veysel, *Bilimsel Tefsirde Usul*, Aktif Yayıncılık, Erzurum 2007.
-”Kur’ân’da Cennet Çocukları İçin Kullanılan Vildan ve Gilman Kelimeleri”, *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı 27, 2006.
-”İnsan Allah’ın Halifesi midir?”, *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 15, 2001.
-”Kâmin Mesellerin Değerlendirilmesi (İbn Fadl Örneğinde)”, *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 25, Erzurum, 2006.
- Gümüştanevî, Ahmed Ziyaüddin, *Ehli Sünnet İtikadı*, (Terc. : Abdülkadir Kabakçı, Fuad Günel), Bedir Yayınevi, İstanbul tsz.
- Gündüz, Şinasi “Kur’ân’daki Sâbiîlerin Kimliği Üzerine Bir Tahlil ve Değerlendirme”, *Türkiye 1. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Samsun 1992.

- Gürkan, Salime Leyla, “Kur’an’a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları’nın Seçilmişliği Meselesi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 13, 2005.
- Hallâf, Abdülvehhâb, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, (1. Baskı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2011.
- Hamîdullah, Muhammed, *İslâm'a Giriş*, (12.Baskı),(Terc. : Cemal Aydın), TDV. Yay. Ankara 2010.
-*Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, (Terc. : Abdülaziz Hatip, Mahmut Kanık), Beyân Yayınları, İstanbul 2000.
- Hanoğlu, İsmail “Garanik Meselesinde Fahrüddin er-Râzi'nin Rasyonalist Tutumu ve Literalizm Eleştirisi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2013, sayı 2, s. 55-67.
- Harman, Ömer Faruk, “İncil”, “Kadın”, “Kudüs”, “Yahudilik”, “Medyen”, “Nûh”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay. , Ankara 2002.
- Hasenî, Abdürrezzak, *es-Sâbiûn fî Hâdirihim ve Mâdîhim*, (2. Baskı), Matbaatü'l-İrfân, Sayda 1958.
- Hatip, Abdülaziz, *Onların Gözüyle İslâm'da Kadın*, Sebat Yay., İstanbul 2005.
- Hâzin, el-Bağdâdî, *Lübâbü't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl* I-IV, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- İbn-i Arabî, Ebû Bekr, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Kâhire 1958.
- İbn-i Âşûr, Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* I-XXX, Dâru't-Tunûsiyye, Tunus 1984.
- İbn-i Fahrî Zeynü'l-Âbidîn, *el-İstifâ fî'l-Kur'ân-i'l-Kerîm*, (1. Baskı), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2011.
- İbn-i Hâcib, *Kâfiye*, Fazilet Neşr., İstanbul Tsz.
- İbni Hâim, *et-Tibyân fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'ân* I, (1. Baskı), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2003.
- İbn-i Haldun, *Mukaddime*, (4. Baskı), Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.
- İbn-i Kelbî, Hişâm b. Muhammed, *Kitâbü'l-Esnâm*, (Terc. : Beyzâ Düşüngen), Pınar Yay. , İstanbul 2003.
- İbni Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Fusûsu'l-Enbiyâ* I,(1. Baskı), Dâru İbni Kesîr, Beyrut 1992.
-, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* I-XV, (1. Baskı), Müessesetü Kurtuba, Kâhire 2000.
- İbn-i Manzûr, *Lisânü'l-Arab* I-XVIII, (2. Baskı), Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1997.

- İbn-i Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed, *Kitabu't-Tabakati'l-Kübra*, I-XI, (Tahk. : Ali Muhammed Ömer), (1. Baskı) Mektebetü'l-Hanci, Kâhire 2001.
- İbn-i Teymiyye, *el-Mukaddime fî Usuli't-Tefsîr*, Matbaatü't-Terakkî, Dimeşk 1936.
- İbn-ü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn, *Zâdü'l-Mesîr* I-IX, (4. Baskı), el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1987.
- Îcî, Adududdîn, *el-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut tsz.
- İlyas, Abdülğanî Muhammed, *el-Mesâcidü'l-Eseriyye fî'l-Medîneti'n-Nebeviyye*, (2. Baskı) Matâbiu'r-Raşîd, , Medine, 1999.
- İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât* I-II, Fazîlet Neşr., İstanbul tsz.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (Çev. : Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşr. İstanbul tsz.
-, *Kur'an Dini ve Ahlaki Kavramları*, (Çev: Selahattin Ayaz), Pınar Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Kandemir, Yaşar, *Mevzu Hadisler*, D.İ.B. Yay., Ankara 1975.
- Karadaş, Çağfer, "İnsana Tanınan Üç İlahî İmkân: Fıtrat – İşâret – Hidayet", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, 2009.
- Karagöz, İsmail ve Diğ. , (yay. haz.), *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (5. Baskı), D. İ. B. Yayınları, Ankara 2010.
- Karaman, Hayreddin ve Diğ, *Kur'an Yolu* I-V, D. İ. B. Yayınları, Ankara 2006.
-, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İstanbul, 1974.
- Karlı, İbrahim Hilmi, "Kadın Erkek Eşitliği Bağlamında Tefsirlere Eleştirel Bir Yaklaşım" *Kur'an ve Kadın Sempozyumu*, 4-5 Haziran 2010, Ankara.
- Kâsânî, Ebû Bekr, *Bedâiyu's-Sanâyi'* I-VII, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1974.
- Kaya, Mahmut "Ay" *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay. , İstanbul 1991.
- Kaya, Remzi, "Ehl-i Kitâb", *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 1994.
- "Kur'an-ı Kerîm'de İnsan-Şeytan İlişkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII, Sayı 2, 2003.
- Kaya, Süleyman, *Kur'an'da imtihan* , İnsan Yay., İstanbul, 2003.
- Kazvînî, Muhammed b. Zeyd, *Sünenü İbni Mâce* I-III, Kitâbü'n-Nikâh, 1882, (1. Baskı), Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1997.
- Keskin, Hasan, "Kur'an'da Meleklerin Hz. Âdem'e Secdesinin Yorumu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2002.

-, *Kur'ân-ı Kerim 'de Fitne Kavramı*, Rağbet Yay., İstanbul, 2003.
- Kesler, Fâtiḥ, *Kur'ân'da Yahûdî'ler ve Hıristiyanlar*, TDV Yay., Ankara 1993.
- Kılıç, Sadık, "İnsan, Fücûr ile Takvâ Ritimleri Arasında "Bir Damla Endişe!"" , *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 4.
-, "Kutsalın Tezâhürü ve Kur'ân'da Taş Kavram Alanı", *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı 1, 2001.
-, *Tarihsellik ve Akılcılık Bağlamında Kur'ân'ı Anlama Sorunu*, İhtar Yayınları, İstanbul 1999.
- Kırca, Celal, *Kur'ân ve İnsan*, Marifet Yay., İstanbul 1996.
- Kitâb-ı Mukaddes*, Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1985.
- Köksal, Mustafa Âsım, *İslâm Târihi I-XI*, Şâmil Yayınevi, İstanbul 1981.
- Kudûrî, Ebu'l-Hasen, *Kudûrî*, Fazilet Neşr. , İstanbul Tsz.
- Kuğu, Nesim, Akyüz, Gamze, "Gebelikte Ruhsal Durum", *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, Sayı 23, 2001.
- Kummî, Ali b. İbrahim, *Tefsîru'l-Kummî I-II*, (1. Baskı), Dâru'l-Hucce, Kum 2005.
- Kurt, Yaşar, *Hız. Yusuf'un Tarihsel Hayatı*, (1. Baskı) Araştırma Yayınları, Ankara 2005.
- Kurtubî, Muhammed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân I-XXII*, (2. Baskı), Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1996.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm, *Letâifü'l-İşârât I-III*, (2. Baskı), Merkezü Tahkîkû't-Türâs, 1971.
- Kutub, Seyyid, *Cihan Sulhu ve İslam*, (Terc. : Ali Arslan), Hikmet Neşr. , İstanbul 2007.
-*fî Zilâli'l-Kur'ân I-VI*, (11. Baskı), Dâru's-Şurûk, Kâhire 1985.
-*Yoldaki İşâretler*, (9. Baskı), (Terc. : Mustafa Özel), Özgün Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Küçük, Abdurrahman "Beytü'l-Ma'mûr", *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 1992.
- Mahallî, Celâleddîn, Suyûtî, Celâleddîn, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut Tsz.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ*, (1. Baskı), Menşûrâtü Dâr'il-Âfâkî'l-Cedîde, Mağrib 1992.
- Mâlik b. Nebî, *Kur'ân-ı Kerîm Mucizesi*, (1. Baskı), (Terc. Ergun Göze), TDV Yay. , Ankara 1991.

- Matürîdî, Ebû Mansûr, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne* I-V, (1. Baskı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I-VI, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'ân* I-VII, (Terc. : Muhammed Hân Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnali, Ali Ünal, Hamdi Aktaş), İnsan Yay. , İstanbul 1990.
- Meydânî, Abdurrahmân, *Emsâlü'l-Kur'ân*, (1. Baskı), Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1992.
- Miras, Kâmil, *Tecrîd-i Sarîh Terceme ve Şerhi* I-XII, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1957.
- Mirza, Younus, "Bir İkon Kırıcı Olarak Hz. İbrahim: Kur'ân Tefsirleriyle Putların Tahribinin Anlaşılması", Çev. : Mustafa Kurul, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 17, 2006.
- Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hukkâm fî Şerhi Gureri'l-Ahkâm* I-II, Fazilet Neşriyat, İstanbul tsz.
- Mukâtil bin Süleymân, *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân* I-III, (1. Baskı), Dâru Kütüb'il-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Mustafa, İbrahim ve Diğ., *Mu'cemü'l-Vasît* I-II, Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul tsz.
- Müslim b. Haccâc, *Sahîh-i Müslim* I-II, (1. Baskı), Dâr-u Tayyibe, Riyad 2006.
- Nedvî, Muhammed Şihabuddin, *beyne İlmi Adem ve'l-İlmi'l-Hadîs*, Mektebetu's-Sekâfe, Mekke, 1986.
- Nesefî, Mahmûd, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl* I-III, (1. Baskı), Dâru'l-Kalem, Beyrut 1989.
- Nesefî, Ömer, *Metnü'l-Akâid*, Fazilet Neşr., İstanbul tsz.
- Nursî, Said, *Lem'alar*, Rnk Neşr. , İstanbul 2006.
-, *İşârâtü'l-İ'câz*, (1. Baskı), Envâr Neşr., İstanbul 2003.
-, *Sözler*, (5. Baskı), Envâr Neşr. , İstanbul 2005.
- Öner, Necâti, *Stres ve Dînî İnanç* I, T.D.V. Yayınları, Ankara 1985.
- Özarlan, Selim, "Peygamberlerin Özelliklerinden Erkek Olmak ve Düşündürdükleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, 2006.
- Özbuğday, Şükrü, "Kadın Erkek Eşitliği Üzerine Birkaç Söz", *Diyanet İlmî Dergi*, sayı: 2, 1999.
- Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde Tevhîd*, Rağbet Yay. , İstanbul 2005.

- Öztürk, Levent, *Hız. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001.
- Pak, Zekeriya, “Hz. İbrahim Yıldız, Ay ve Güneşi Rab Edindi mi? En’âm 74-83’teki İbrahim Kıssasına Tarihî Gerçeklik Açısından Bir Bakış” *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı 14, 2003.
- Polat, Emannullah ““Kavvâmûn” İfâdesi Çerçevesinde Kocanın Karısını Te’dîbi”, *Ekev Akademi Dergisi*, sayı 59, 2014.
- Polater, Kadir “Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, 2013.
- Râğıb el-İsfahânî, *Müfredât*, (3. Baskı), Dâru'l-Kalem, Dimeşk 2002.
- Râzî, Fahreddîn, *Mefâtihu'l-Ğayb* I-XXXII, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr* I-III, (4. Baskı), Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrut 1981.
- Sa'lebî, Ahmed, *el-Keşf ve'l-Beyân* I-X, (1. Baskı), Dâr'u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2002.
- Sarıkoçlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, (4. Baskı), Fakülte Kitabevi, Isparta 2002.
- Savvâf, Muhammed Mahmûd, *İslâm'ın En Büyük Mucizesi Kur'ân*, (Terc.: Ramazan Nazlı), Zafer Matbaası, İstanbul 1988.
- Semhûdî, Ebu'l-Hasen Nureddin, *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, I-IV, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), (4. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984.
- Sinanoğlu, Mustafa, “Şirk”, *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 2010.
- Sofuoğlu, Mehmet, *Tefsire Giriş*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz, “Cahiliye Arap İnançında Putların Yeri”, *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, sayı 1, Ocak-Haziran 2014.
- Suyûtî, Celaluddin, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* I-II, Bâbi'l-Halebî, Mısır 1951.
..... *Esbâbu Nüzûl*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Kâhire tsz.
- Şevkânî, Muhammed Ali, *Fethu'l-Kadîr* I-VI, (2. Baskı), Dâru'l-Vefâ, Mensûra 1997.
- Taberî, İbn-i Cerîr, *Câmiu'l-Beyân* I-XV, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984.
- Tabersî, Fazl b. Hasen, *Mecmau'l-Beyân* I-X, (1. Baskı), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1986.

- Taftâzânî, Sa'düddîn, *Şerhu'l- Akâid*, Fazilet Neşr. , İstanbul tsz.
- Tarhan, Nevzat, *Kadın Psikolojisi*, Nesil Yay., İstanbul 2011.
- Terzioğlu, Hülya, *İslamda Dünya Âhiret Dengesi*, (1. Baskı), Ensar Neşr. , İstanbul 2007.
- Tirmizî, Muhammed bin İsâ, *Sünen-i Tirmizî I-III*, (1. Baskı), el- Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1988.
- Topaloğlu, Bekir, *İslamda Kadın*, (20. Baskı), Ensar Neşr. , İstanbul 2008.
- Tûsî, Muhammed b. Hasen, *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân I-X*, Dâr'u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut tsz.
- Tümer, Günay, Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ankara 1997.
- Uludağ, Süleyman, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, (3. Baskı), TDV. Yay. Ankara 1992.
- Ulutürk, Veli, *Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor I*, Nil Yayınları, İzmir 1988.
- Ünal, Sadettin "Kabe", *DİA*, I-XLIV, T. D. V. Yay. , İstanbul 2001.
- Vâhidî, Ali b. Ahmed, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, (1. Baskı), Dâru'l-Meymân, Riyad 2005.
- Vehbi, Mehmet, *Hulâsatü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân XVI*, (4. Baskı), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1968.
- Waardenburg, Jacques "Teslîs", *DİA*, I-XLIV, T.D.V. Yay., İstanbul 2011.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili I-X*, Zehrâveyn Yayınevi, İstanbul tsz.
- Yeniçeri, Celal, *Uzay ve Varlık Âyetleri Tefsiri, İslam Açısından Kâinât ve İmkânları ve Göklerde Hayat*, (3. Baskı), Erkam Yay. , İstanbul 2006.
- Yılmaz, Hasan, "Kur'ân'da Her Konu ve Bilgi Var mı?", *Atatürk Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, Sayı: 26, Erzurum, 2006.
- Zebîdî, Muhammed Murtaşâ, *Tâcu'l-Arûs I-XXV*, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1975.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf I-IV*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tsz.
- Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân I-II*, Mektebetü'l-Bâbi'l-Halebî, Mısır 1361.
- Zerkeşî, Bedreddin, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân I-IV*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut Tsz.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Cumhur DEMİREL
Doğum Yeri ve Tarihi	İstanbul 31/10/1973
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi -Tefsir Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Diyânet İşleri Başkanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	cumhurdemirel@hotmail.com
Tarih	